

**GIÁO TRÌNH LỚP MAJJHIMANIKĀYA
(TRUNG BỘ)**

**MAJJHIMANIKĀYA
MŪLAPAÑÑĀSA-AṬṬHAKATHĀ
(Tập 1b)**

Hướng dẫn: Sư Thiện Hảo (Vāyāma)

Mātikā

3. <i>Opammavaggo</i>	1
1. Kakacūpamasuttavaṇṇanā	1
2. Alagaddūpamasuttavaṇṇanā	5
3. Vammikasuttavaṇṇanā	14
4. Rathavinītasuttavaṇṇanā	21
Dhammagarubhāvavaṇṇanā	21
Appicchatādivaṇṇanā	23
Dvādasavidhasantosavaṇṇanā	24
Tividhapavivekavaṇṇanā	25
Pañcavidhasaṃsaggavaṇṇanā	25
Gāhagāhakādivaṇṇanā	27
Pañcalābhavaṇṇanā	27
Cārikādivaṇṇanā	28
Sattavisuddhipañhavaṇṇanā	31
Sattarathavinītavaṇṇanā	32
5. Nivāpasuttavaṇṇanā	34
6. Pāsarāsisuttavaṇṇanā	35
7. Cūlahatthipadopamasuttavaṇṇanā	50
8. Mahāhatthipadopamasuttavaṇṇanā	62
9. Mahāsāropamasuttavaṇṇanā	68
10. Cūlasāropamasuttavaṇṇanā	69
4. <i>Mahāyamakavaggo</i>	70
1. Cūlagosiṅgasuttavaṇṇanā	70
2. Mahāgosiṅgasuttavaṇṇanā	75
3. Mahāgopālakasuttavaṇṇanā	81
4. Cūlagopālakasuttavaṇṇanā	85
5. Cūlasaccakasuttavaṇṇanā	86
6. Mahāsaccakasuttavaṇṇanā	94
7. Cūlatanḥhāsāṅkhayasuttavaṇṇanā	100
8. Mahātanḥhāsāṅkhayasuttavaṇṇanā	105
9. Mahāassapurassuttavaṇṇanā	108
10. Cūlaassapurassuttavaṇṇanā	115
5. <i>Cūlayamakavaggo</i>	116
1. Sāleyyakasuttavaṇṇanā	116
2. Verañjakasuttavaṇṇanā	119
3. Mahāvedallasuttavaṇṇanā	119
4. Cūlavedallasuttavaṇṇanā	130
5. Cūladhammasamādānasuttavaṇṇanā	137
6. Mahādhammasamādānasuttavaṇṇanā	139
7. Vīmaṃsakasuttavaṇṇanā	141
8. Kosambiyasuttavaṇṇanā	146
9. Brahmanimantanikasuttavaṇṇanā	153
10. Māratajjanīyasuttavaṇṇanā	159

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Majjhimanikāye
Mūlapaṇṇāsa-aṭṭhakathā
(Dutiyo bhāgo)

3. Opammavaggo

1. Kakacūpamasuttavaṇṇanā

222. Evaṃme sutanti kakacūpamasuttaṃ. Tattha **moḷiyaphaggunoti moḷīti** cūḷā vuccati. Yathāha –

“Chetvāna moḷiṃ varagandhavāsitaṃ,
Vehāyasam ukkhipi sakyapuṅgavo;
Ratanacaṅkoṭavarena vāsavo,
Sahassanetto sirasā paṭiggahī”ti.

Sā tassa gihikāle mahatī ahosi, tenassa **moḷiyaphaggunoti** saṅkhā udapādi. Pabbajitampi naṃ teneva nāmena sañjānanti. **Ativelanti** velaṃ atikkamivā. Tattha kālavelā, sīmavelā, sīlavelāti tividhā velā. “Tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesī”ti (dhammapade vaggānamuddānaṃ, gāthānamuddānaṃ; mahāva. 1-3) ayaṃ kālavelā nāma. “Ṭhitadhammo velaṃ nātivattatī”ti (cūḷava. 384; udā. 45; a. ni. 8.19) ayaṃ sīmavelā nāma. “Velānatikkamo setughāto”ti (dha. sa. 299-301) ca, “velā cesā avītikkamanatṭhenā”ti ca, ayaṃ sīlavelā nāma. Taṃ tividhampi so atikkamiyeva. Bhikkhuniyo hi ovadituṃ kālo nāma atthi, so atthaṅgatepi sūriye ovadanto taṃ kālavelampi atikkami. Bhikkhunīnaṃ ovāde pamāṇaṃ nāma atthi sīmā mariyādā. So uttarichappaṇcavācāhi ovadanto taṃ sīmavelampi atikkami. Kathento pana davasahagataṃ katvā duṭṭhullāpattipahonakaṃ katheti, evaṃ sīlavelampi atikkami.

Samsaṭṭhoti missībhūto samānasukhadukkho hutvā. **Sammukhāti** purato. **Avanṇaṃ bhāsati** tā pana pacanakotṭanādīni karontiyo disvā natthi imāsaṃ anāpatti nāma, imā bhikkhuniyo anācārā dubbacā pagabbhāti aguṇaṃ katheti. **Adhikaraṇampi karotīti** imesaṃ bhikkhūnaṃ imā bhikkhuniyo diṭṭhakālato paṭṭhāya akkhīni dayhanti, imasmiṃ vihāre pupphapūjā vā āsanadhovanaparibhaṇḍakaraṇādīni vā imāsaṃ vasena vattanti. Kuladhītarō etā lajjiniyo , tumhe imā idaṅcīdaṅca vadatha, ayaṃ nāma tumhākaṃ āpatti hoti, vinayadharānaṃ santikaṃ āgantvā vinicchayaṃ me dethāti adhikaraṇaṃ ākaḍḍhati.

Moḷiyaphaggunassa avanṇaṃ bhāsati natthi imassa bhikkhuno anāpatti nāma. Niccakālaṃ imassa pariveṇadvāraṃ asuññaṃ bhikkhunīhīti aguṇaṃ katheti. **Adhikaraṇampi karotīti** imesaṃ bhikkhūnaṃ moḷiyaphaggunattherassa diṭṭhakālato paṭṭhāya akkhīni dayhanti. Imasmiṃ vihāre aññesaṃ vasanaṭṭhānaṃ oloketumpi na sakkā. Vihāraṃ āgatabhikkhuniyo ovādaṃ vā paṭisaṅthāraṃ vā uddesapadaṃ vā therameva nissāya labhanti, kulaputtako lajjī kukkucako, evarūpaṃ nāma tumhe idaṅcīdaṅca vadatha, etha vinayadharānaṃ santike vinicchayaṃ dethāti adhikaraṇaṃ ākaḍḍhati.

Sobhikkhu bhagavantaṃ etadavocāti neva piyakamyatāya na bhedādhippāyena, atthakāmatāya avoca. Ekaṃ kirassa ahosi – “imassa bhikkhussa evaṃ samsaṭṭhassa viharato ayaso uppajjissati. So sāsanaṃ sāpi avanṇoyeva. Aññena pana kathito ayaṃ na oramissati,

bhagavatā dhammaṃ desetvā ovaḍḍito oramissatī”ti tassa atthakāmatāya bhagavantam etam,
“āyasmā, bhante”tiādivacanam avoca.

223. Āmantehīti jānāpehi. Āmantetīti pakkosati.

224. Saddhāti saddhāya. Tasmāti yasmā tvam kulaputto ceva saddhāpabbajito ca,
yasmā vā te etāhi saddhim samsatṭhassa viharato ye tā akkosissanti vā, paharissanti vā, tesu
domanassam uppajjissati, samsagge pahīne nuppajjissati, tasmā. **Tatrāti** tasmim
avaññabhāsane. **Gehasitāti** pañcakāmaguṇanissitā. **Chandāti** tañhāchandāpi
paṭighachandāpi. **Vipariṇatanti** rattampi cittam vipariṇatam. Duṭṭhampi, mūḷhampi cittam
vipariṇatam. Idha pana tañhāchandavasena rattampi vaṭṭati, paṭighachandavasena duṭṭhampi
vaṭṭati. **Hitānukampīti** hitena anukampamāno hitena pharamāno. **Na dosantaroti** na
dosacitto bhavissāmi.

225. Atha kho bhagavāti kasmā ārabhi? Phaggunassa kira ettakam ovādam sutvāpi,
“bhikkhunisaṃsaggato oramissāmi viramissāmi”ti cittampi na uppannam, bhagavatā pana
saddhim paṭāṇī viya paṭiviruddho aṭṭhāsi, athassa bhagavato yathā nāma jighacchitassa
bhojane, pipāsitassa pāṇīye, sītena phutṭhassa uñhe dukkhitassa sukhe patthanā uppajjati.
Evameva imaṃ dubbacam bhikkhum disvā paṭhamabodhiyam subbacā bhikkhū āpātham
āgamimsu. Atha tesam vañnam kathetukāmo hutvā imaṃ desanam ārabhi.

Tattha **ārādhayimsūti** gañhimsu pūrayimsu. **Ekam samayanti** ekasmim
samaye. **Ekāsanabhojananti** ekam purebhattabhojanam. Sūriyuggamanato hi yāva
majjhanhikā sattakkhattum bhuttabhojanampi idha ekāsanabhojananteva
adhippetam. **Appābādhatanti** nirābādhatam. **Appātaṅkatanti** niddukkhatam. **Lahuṭṭhānanti**
sarīrassa sallahukam utṭhānam. **Balanti** kāyabalam. **Phāsuvihāranti** kāyassa sukhavihāram.
Iminā kim kathitam? Divā vikālabhojanam pajahāpitakālo kathito. Bhaddālisutte pana rattim
vikālabhojanam pajahāpitakālo kathito. Imāni hi dve bhojanāni bhagavā na ekappahārena
pajahāpesi. Kasmā? Imāneva hi dve bhojanāni vaṭṭe sattānam āciñṇāni. Santi kulaputtā
sukhumālā, te ekato dvepi bhojanāni pajahantā kilamanti. Tasmā ekato apajahāpetvā
ekasmim kāle divā vikālabhojanam, ekasmim rattim vikālabhojananti visum pajahāpesi. Tesu
idha divā vikālabhojanam pajahāpitakālo kathito. Tattha yasmā buddhā na bhayam dassetvā
tajjetvā pajahāpenti, ānisaṃsam pana dassetvā pajahāpenti, evaṇhi sattā sukhena pajahanti.
Tasmā ānisaṃsam dassento ime pañca guṇe dassesi. **Anusāsani karaṇīyāti** punappunam
sāsane kattabbam nāhosi. “Idam karoṭha, idam mā karoṭhā”ti satuppādakaraṇīyamattameva
ahosi. Tāvattakeneva te kattabbam akamsu, pahātabbam pajahimsu, paṭhamabodhiyam,
bhikkhave, subbacā bhikkhū ahesum assavā ovādapāṭikarāti.

Idāni nesam subbacabhāvadīpikam upamam āharanto **seyyathāpīti**ādimāha.
Tattha **subhūmiyanti** samabhūmiyam. “Subhūmyam sukhette vihatakhāṇuke bījāni
paṭiṭṭhapeyyā”ti (dī. ni. 2.438) ettha pana maṇḍabhūmi subhūmīti āgatā. **Catumahāpatheti**
dvinnam mahāmaggānam vinivijjhivā gataṭṭhāne. **Ājaññarathoti**
vinītaassaratho. **Odhasapatodoti** yathā ratham abhiruhitvā ṭhitena sakkā hoti gañhitum,
evam ālambanam nissāya tiriyato ṭhapitapatodo. **Yoggācariyoti** assācariyo. Sveva
assadamme saretīti **assadammasārathi**. **Yenicchakanti** yena yena maggena
icchatī. **Yadicchakanti** yam yam gatim icchatī. **Sāreyyāti** ujukam purato
peseyya. **Paccāsāreyyāti** paṭinivatteyya.

Evameva khoti yathā hi so yoggācariyo yena yena maggena gamanam icchatī, tam tam
assā āruḷhāva hontī. Yāya yāya ca gatiyā icchatī, sā sā gati gahitāva hotī. Ratham pesetvā assā
neva vāretabbā na vijjhatabbā hontī. Kevalam tesam same bhūmibhāge khuresu nimittam
ṭhapetvā gamanameva passitabbam hotī. Evam mayhampi tesu bhikkhūsu punappunam
vattabbam nāhosi. Idam karoṭha idam mā karoṭhāti satuppādanamattameva kattabbam hotī.

Tehipi tāvadeva kattabbaṃ katameva hoti, akattabbaṃ jahitameva. **Tasmāti** yasmā subbacā yuttayānapaṭibhāgā hutvā satuppādanamatteneva pajahiṃsu, tasmā tumhepi pajahathāti attho. **Elaṇḍehīti** elaṇḍā kira sāladūsanā honti, tasmā evamāha. **Visodheyyāti** elaṇḍe ceva aññā ca valliyo chinditvā bahi nīharaṇena sodheyya. **Sujātāti** susaṅghitā. **Sammā parihareyyāti** mariyādaṃ bandhitvā udakāsīṅcanenapi kālenakālaṃ mūlamūle khaṇanenapi vallyumbādicchedanenapi kipillapūṭakahaṇenapi makkaṭakajālasukkhadaṇḍakahaṇenapi sammā vaḍḍhetvā poseyya. **Vuddhiādīni** vuttatthāneva.

226. Idāni akkhantiyā dosaṃ dassento **bhūtapubbantiādīmāha**. Tattha **vedehikāti** videharaṭṭhavāsikassa dhītā. Atha vā **vedoti** paññā vuccati, vedena īhāti iriyatīti **vedehikā**, paṇḍitāti attho. **Gahapatānīti** gharasāminī. **Kittisaddoti** kittighoso. **Soratāti** soraccena samannāgatā. **Nivātāti** nivātavutti. **Upasantāti** nibbutā. **Dakkhāti** bhattapacanasayanattharaṇadīpujjalanādikammesu chekā. **Analasāti** utṭhāhikā, **susamvihitakammantāti** suṭṭhu samvihitakammantā. Ekā analasā hoti, yaṃ yaṃ pana bhājanaṃ gaṇhāti, taṃ taṃ bhindati vā chiddaṃ vā karoti, ayaṃ na tādīsāti dasseti.

Divā utṭhāsīti pātova kattabbāni dhenuduhanādikammāni akatvā ussūre utṭhitā. **He je kālīti** are kālī. **Kiṃ je divā utṭhāsīti** kiṃ te kiñci aphāsukaṃ atthi, kiṃ divā utṭhāsīti? **No vata re kiñcīti** are yadī te na kiñci aphāsukaṃ atthi, neva sīsaṃ rujjhati, na piṭṭhi, atha kasmā pāpi dāsi divā utṭhāsīti kupitā anattamanā bhākuṭimākāsi. **Divātaraṃ utṭhāsīti** punadivase ussūratarāṃ utṭhāsīti. **Anattamanavācanti** are pāpi dāsi attano pamāṇaṃ na jānāsi; kiṃ aggimī sītoti maññasi, idāni taṃ sikkhāpessāmītiādīni vadamānā kupitavacanaṃ nicchāresi.

Paṭivisaṅkānanti sāmantaṅgehavāsīnaṃ. **Ujjhāpesīti** avajānāpesi. **Caṇḍīti** asoratā kibbisā. Iti yattakā guṇā, tato diguṇā dosaṃ uppajjīṃsu. Guṇā nāma saṅikaṃ saṅikaṃ āgacchanti; dosaṃ ekadivaseva patthaṭā honti. **Soratasoratoti** ativiya sorato, sotāpanno nu kho, sakadāgāmī anāgāmī arahā nu khoti vattabbaṃ āpajjati. **Phusantīti** phusantā ghaṭṭentā āpāthaṃ āgacchanti.

Athabhikkhu soratoti veditabboti atha adhivāsanakkhantiyaṃ ṭhito bhikkhu soratoti veditabbo. **Yo cīvara...pe... parikkhārahetūti** yo etāni cīvarādīni paṇītapāṇītāni labhanto pādaparikkammaṃpiṭṭhiparikkammādīni ekavacaneva karoti. **Alabhamānoti** yathā pubbe labhati, evaṃ alabhanto. **Dhammaññeva sakkarontoti** dhammaṃyeva sakkāraṃ sukatakāraṃ karonto. **Garuṃ karontoti** garubhāriyaṃ karonto. **Mānentoti** manena piyaṃ karonto. **Pūjentoti** paccayapūjāya pūjento. **Apacāyamānoti** dhammaṃyeva apacāyamāno apacitīṃ nīcavuttiṃ dassento.

227. Evaṃ akkhantiyā dosaṃ dassetvā idāni ye adhivāsentī, te evaṃ adhivāsentīti pañca vacanapathe dassento **pañcime, bhikkhaviyādīmāha**. Tattha **kālenāti** yuttapattakālena. **Bhūtenāti** satā vijjamaṇena. **Saṅghenāti** sammatṭhena . **Atthasañhitenāti** atthanissitena kāraṇanissitena. **Akālenātiādīni** tesamaṃyeva paṭipakkhavasena veditabbāni. **Mettacittāti** uppannamettacittā hutvā. **Dosantarāti** duṭṭhacittā, abbhantare uppannadosā hutvā. **Tatrāti** tesu vacanapathesu. **Pharivāti** adhimuccitvā. **Tadārammaṇāncāti** kathaṃ tadārammaṇaṃ sabbāvantaṃ lokaṃ karoti? Pañca vacanapathe gahetvā āgataṃ puggalaṃ mettacittassa ārammaṇaṃ katvā puna tasseva mettacittassa avasesasatte ārammaṇaṃ karonto sabbāvantaṃ lokaṃ tadārammaṇaṃ karoti nāma. Tatrāyaṃ vacanatto. **Tadārammaṇāncāti** tasseva mettacittassa ārammaṇaṃ katvā. **Sabbāvanti** sabbasattavantaṃ. **Lokanti** sattalokaṃ. **Vipulenāti** anekasattārammaṇena. **Mahaggatenāti** mahaggatabhūmikenā. **Appamāṇenāti** subhāvitena. **Averenāti** niddosena. **Abyābajjhenāti** niddukkheṇa. **Pharivā viharissāmāti** evarūpena mettāsahagatena cetasā tañca puggalaṃ sabbañca lokaṃ tassa cittassa ārammaṇaṃ katvā adhimuccitvā viharissāma.

228. Idāni tadatthadīpikaṃ upamaṃ āharanto **seyyathāpīti**ādīmāha. Tattha **apathavinti** nippathaviṃ karissāmīti attho. **Tatra tatrāti** tasmim̐ tasmim̐ thāne. **Vikireyyāti** pacchiyā paṃsum uddharitvā bijāni viya vikireyya. **Oṭṭhubheyyāti** kheḷaṃ pāteyya. **Apathaviṃ kareyyāti** evaṃ kāyena ca vācāya ca payogaṃ katvāpi sakkuṇeyya apathaviṃ kātunti? **Gambhīrāti** bahalattena dviyojanasatasahassāni cattāri ca nahutāni gambhīrā. **Appameyyāti** tiriyaṃ pana aparicchinnā. **Evameva khoti** ettha idaṃ opammasaṃsandanaṃ – pathavī viya hi mettacittaṃ datṭhabbaṃ. Kudālapitakaṃ gahetvā āgatapuriso viya pañca vacanapathe gahetvā āgatapuggalo. Yathā so kudālapitakena mahāpathaviṃ apathaviṃ kātuṃ na sakkoti, evaṃ vo pañca vacanapathe gahetvā āgatapuggalo mettacittassa aññathattaṃ kātuṃ na sakkhissatīti.

229. Dutiyaupamāyaṃ **haliddinti** yaṃkiñci pītakavaṇṇaṃ. **Nilanti** kamsanīlaṃ vā palāsanīlaṃ vā. **Arūpīti** arūpo . Nanu ca, dvinnaṃ katṭhānaṃ vā dvinnaṃ rukkhānaṃ vā dvinnaṃ seyyānaṃ vā dvinnaṃ selānaṃ vā antaraṃ paricchinnākāsarūpanti āgataṃ, kasmā idha **arūpīti** vuttoti? Sanidassanabhāvapaṭikkhepato. Tenevāha “anidassano”ti. Tasmīhi rūpaṃ likhituṃ, rūpapātubhāvaṃ dassetuṃ na sakkā, tasmā “arūpī”ti vutto. **Anidassanoti** dassanassa cakkhuvīññāṇassa anāpātho. Upamāsaṃsandane panettha ākāso viya mettacittaṃ. Tulikapañcamā cattāro raṅgajātā viya pañca vacanapathā, tulikapañcame raṅge gahetvā āgatapuriso viya pañca vacanapathe gahetvā āgatapuggalo. Yathā so tulikapañcamehi raṅgehi ākāse rūpapātubhāvaṃ kātuṃ na sakkoti, evaṃ vo pañca vacanapathe gahetvā āgatapuggalo mettacittassa aññathattaṃ katvā dosuppattiṃ dassetuṃ na sakkhissatīti.

230. Tatiyaupamāyaṃ **ādittanti** pajjalitaṃ. **Gambhīrā appameyyāti** imissā gaṅgāya gambhīratṭhānaṃ gāvutampi atthi, aḍḍhayaḍḍhayaṃ, yojanampi. Puthulaṃ panassa evarūpaṃyeva, dīghato pana pañcayojanasatāni. Sā kathaṃ gambhīrā appameyyāti? Etena payogena parivattetvā uddhane udakaṃ viya tāpetuṃ asakkuṇeyyato. Thitodakaṃ pana kenaci upāyena aṅgulamattaṃ vā aḍḍhaṅgulamattaṃ vā evaṃ tāpetuṃ sakkā bhavēyya, ayam pana na sakkā, tasmā evaṃ vuttaṃ. Upamāsaṃsandane panettha gaṅgā viya mettacittaṃ, tiṇukkāṃ ādāya āgatapuriso viya pañca vacanapathe gahetvā āgatapuggalo. Yathā so ādittāya tiṇukkāya gaṅgaṃ tāpetuṃ na sakkoti, evaṃ vo pañca vacanapathe gahetvā āgatapuggalo mettacittassa aññathattaṃ kātuṃ na sakkhissatīti.

231. Catutthaupamāyaṃ **biḷarabhasatīti** biḷaracammaṃpasibbakā. **Sumadditāti** suṭṭhu madditā. **Suparimadditāti** anto ca bahi ca samantato suparimadditā. **Tūlinīti** simbalitūlalātūlasamānā. **Chinnasassarāti** chinnasassarasaddā. **Chinnabhabharāti** chinnabhabharasaddā. Upamāsaṃsandane panettha biḷarabhasatīti viya mettacittaṃ, katṭhakathalaṃ ādāya āgatapuriso viya pañca vacanapathe gahetvā āgatapuggalo. Yathā so katṭhena vā kathalena vā biḷarabhasatīti sarasaraṃ bharabharaṃ saddaṃ kātuṃ na sakkoti, evaṃ vo pañca vacanapathe gahetvā āgatapuggalo mettacittassa aññathattaṃ katvā dosānugatabhāvaṃ kātuṃ na sakkhissatīti.

232. **Ocarakāti** avacarakā heṭṭhācarakā, nīcakammaṃkārakāti attho. **Yo mano padūseyyāti** yo bhikkhu vā bhikkhunī vā mano padūseyya, taṃ kakacena okantaṃ nādhivāseyya. **Na me so tena sāsanakaroti** so tena anadhivāsanena mayhaṃ ovādakaro na hoti. Āpatti panettha natthi.

233. **Aṇuṃ vā thūlaṃ vāti** appasāvajjaṃ vā mahāsāvajjaṃ vā. **Yaṃ tumhe nādhivāseyyāthāti** yo tumhehi adhivāsetabbo na bhavēyyāti attho. **No hetam, bhanteti**, bhante, anadhivāsetabbaṃ nāma vacanapathaṃ na passāmāti adhippāyo. **Dīgharattaṃ hitāya sukhāyāti** iti bhagavā arahattena kūṭaṃ gaṇhanto yathānusandhinā desanaṃ niṭṭhapesīti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Kakacūpamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Alagaddūpamasuttavaṇṇanā

234. Evaṃme sutanti alagaddūpamasuttam. Tattha gaddhe bādhayimsūti gaddhabādhino, gaddhabādhino pubbapurisā assāti gaddhabādhipubbo, tassa **gaddhabādhipubbassa**, gijjhaghātakakulappasutassāti attho. Saggamokkhānam antarāyaṃ karontīti **antarāyikā**. Te kammakilesavipākaupavādaññāvītikkamavasena pañcavidhā. Tattha pañcānantariyadhammā kammantarāyikā nāma. Tathā bhikkhunīdūsakakammaṃ, taṃ pana mokkhasseva antarāyaṃ karoti, na saggassa. Niyatamicchādīṭṭhidhammā kilesantarāyikā nāma. Paṇḍakatiracchānagataubhatobyañjanakānaṃ paṭisandhidhammā vipākantarāyikā nāma. Ariyūpavādadhammā upavādantarāyikā nāma, te pana yāva ariye na khamāpentī, tāvadeva, na tato paraṃ. Sañcicca vītikantā satta āpattikkhandhā āñāvītikkamantarāyikā nāma. Tepi yāva bhikkhubhāvaṃ vā paṭijānāti, na vuṭṭhāti vā, na deseti vā, tāvadeva, na tato paraṃ.

Tatrāyaṃ bhikkhu bahussuto dhammakathiko sesantarāyike jānāti, vinaye pana akovidattā paññattivītikkamantarāyike na jānāti, tasmā rahogato evaṃ cintesi – ime āgārikā pañca kāmagaṇe paribhuñjantā sotāpannāpi sakadāgāminopi anāgāminopi honti. Bhikkhūpi manāpikāni cakkhuviññeyyāni rūpāni passanti...pe... kāyaviññeyye phoṭṭhabbe phusanti, mudukāni attharaṇapāvuraṇādīni paribhuñjanti, etaṃ sabbaṃ vaṭṭati. Kasmā itthīnaṃyeva rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbā na vaṭṭanti? Etepi vaṭṭantīti. Evaṃ rasena rasaṃ saṃsandetvā sacchandarāgaparibhogaṇca nicchandarāgaparibhogaṇca ekaṃ katvā thūlavākehi saddhiṃ atisukhumasuttam upanento viya, sāsapena saddhiṃ sineruṃ upasaṃharanto viya, pāpakaṃ dīṭṭhigataṃ uppādetvā, ‘kiṃ bhagavatā mahāsamuddam bandhantena viya mahatā ussāhena paṭhamapārājikaṃ paññattaṃ, natthi ettha doso’ ti sabbaññutaññāṇena saddhiṃ paṭivirujjhanto vesārajjāñāṇaṃ paṭibāhanto ariyamagge khāṇukaṇṭakādīni pakkhipanto methunadhamme doso natthīti jinassa āñacakke pahāraṃ adāsī. Tenāha – ‘tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmī’ tiādi.

Evaṃbyā khoti evaṃ viya kho. **Samanuyuñjantīti**ādisu kiṃ laddhiko tvam, laddhiṃ vadehīti pucchamānā samanuyuñjanti nāma. Dīṭṭhiṃ paṭiṭṭhāpentā samanuggāhanti nāma. Kena kāraṇena evaṃ vadasīti kāraṇaṃ pucchantā samanubhāsanti nāma. **Aṭṭhikaṅkalūpamā**tiādisu (ma. ni. 2.42-48) **aṭṭhikaṅkalūpamā** appassādaṭṭhena. **Maṃsapesūpamā** bhusādhāraṇaṭṭhena. **Tiṇukkūpamā** anudānaṭṭhena. **Āṅgārakāsūpamā** mahābhītāpanaṭṭhena. **Supinakūpamā** ittarapacc upaṭṭhānaṭṭhena. **Yācitakūpamā** tāvakālikaṭṭhena. **Rukkhaphalūpamā** sabbaṅgapaccāṅgapa libhañjanaṭṭhena. **Asisūnūpamā** adhikuttaṇaṭṭhena. **Sattisūlūpamā** vinivijjanaṭṭhena. **Sappasirūpamā** sāsaṅkasappaṭibhayaṭṭhena. **Thāmasāti** dīṭṭhithāmena. **Parāmāsāti** dīṭṭhiparāmāsena. **Abhinivissa voharatīti** adhiṭṭhahitvā voharati dīpeti vā.

235. Yato kho te bhikkhūti yadā te bhikkhū. **Evaṃbyā kho ahaṃ, bhante, bhagavatāti** idaṃ esa attano ajjhāsayena natthīti vattukāmapopi bhagavato ānubhāvena sampatiṅcchati, buddhānaṃ kira sammukhā dve kathā kathetuṃ samattho nāma natthi.

236. Kassa kho nāma tvam moghapurisāti tvam moghapurisa kassa khattiyassa vā brāhmaṇassa vā vessassa vā suddassa vā gahaṭṭhassa vā pabbajitassa vā devassa vā manussassa vā mayā evaṃ dhammaṃ desitaṃ ājānāsī. **Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesīti** ayaṃ pāṭiyekko anusandhi. Ariṭṭho kira cintesi – ‘bhagavā maṃ moghapurisoti vadati, na kho pana moghapurisāti vuttamattakena maggaphalānaṃ upanissayo na hoti. Upasenampi hi vaṅgantaputtaṃ, ‘atilaṃ kho tvam, moghapurisa, bāhullāya āvatto’ ti (mahāva. 75) bhagavā moghapurisavādena ovadi. Thero aparabhāge ghaṭento vāyamanto cha abhiññā sacchākāsī. Ahampi tathārūpaṃ vīriyaṃ paggaṇhitvā maggaphalāni

nibbattessāmī”ti. Athassa bhagavā bandhanā pavuttassa paṇḍupalāsassa viya avirulhibhāvaṃ dassento imaṃ desanaṃ ārabhi.

Usmīkatopī , bhikkhave, tumhe kinti maññatha, ayaṃ ariṭṭho evaṃladdhiko sabbaññutaññāna paṭivirujjhivā vesārajaññānaṃ paṭibāhitvā tathāgatassa ānācakkhe pahāraṃ dadamāno api nu imasmiṃ dhammavinaye usmīkatopi? Yathā nibbutepi mahante aggikkhandhe khajjupanakamattāpi aggipapaṭikā hotiyeva, yaṃ nissāya puna mahāaggikkhandho bhavēyya. Kiṃ nu kho evaṃ imassa appamattikāpi ñānusmā atthi, yaṃ nissāya vāyamanto maggaphalāni nibbatteyyāti? **No hetam, bhanteti**, bhante, evaṃladdhikassa kuto evarūpā ñānusmāti? Maggaphalānaṃ paccayasamatthāya ñānusmāya usmīkatabhāvaṃ paṭikkhipantā vadanti. **Maṅkubhūtoti** nittejabhūto. **Pattakkhandhoti** patitakkhandho. **Appaṭibhānoti** kiñci paṭibhānaṃ apassanto bhinnapaṭibhāno evarūpampi nāma niyyānikasāsaṇaṃ labhitvā avirulhidhammo kiramhi samugghātitaṃ paccayo jātoti attano abhbatam paccavekkhanto pādaṅguttakena bhūmiṃ khaṇamāno nisīdi.

Paññāyissasikhoti ayampi pāṭiyekko anusandhi. Ariṭṭho kira cintesi – “bhagavā mayhaṃ maggaphalānaṃ upanissayo pacchinnoti vadati, na kho pana buddhā saupanissayānaṃ yeva dhammaṃ desenti, anupanissayānampi desenti, ahaṃ satthu santikā sugatovādaṃ labhitvā attano sampattūpagaṃ kusalaṃ karissāmī”ti. Athassa bhagavā ovādaṃ paṭipassambhento “paññāyissasī”tiādīmāha. Tassattho, tvamaṃyeva, moghapurisa, iminā pāpakena diṭṭhigatena nirayādīsu paññāyissasi, mama santikā tuyhaṃ sugatovādo nāma natthi, na me tayā attho, idhāhaṃ bhikkhū paṭipucchissāmīti.

237. Atha kho bhagavāti ayampi pāṭiyekko anusandhi. Imasmiñhi ṭhāne bhagavā parisam sodheti, ariṭṭhaṃ gaṇato nissāreti. Sace hi parisagatānaṃ kassaci evaṃ bhavēyya – “ayaṃ ariṭṭho bhagavatā akathitaṃ kathetaṃ kiṃ sakkhissati, kacci nu kho parisamajjhe bhagavatā kathāya samāradhāya sahasā kathita”nti. Evaṃ kathitaṃ pana na ariṭṭhova suṇāti, aññenapi sutam bhavissati. Athāpissa siyā “yathā satthā ariṭṭhaṃ niggaṇhāti, mampi evaṃ niggaṇheyyāti sutvāpi tuṅhībhāvaṃ āpajjeyyā”ti. “Taṃ sabbaṃ na karissantī”ti. Mayāpi na kathitaṃ, aññena sutampi natthīti “tumhepime, bhikkhave”tiādinā parisāya laddhiṃ sodheti. Parisāya pana laddhisodhaneneva ariṭṭho gaṇato nissārito nāma hoti.

Idāni ariṭṭhassa laddhiṃ pakāseto **so vata, bhikkhavi**tiādīmāha. Tattha **aññatreva kāmehī**tiādīsu yo so, bhikkhave, bhikkhu “te paṭisevato nālaṃ antarāyāyā”ti evaṃladdhiko, so vata kilesakāmehi ceva kilesakāmasampayuttehi saññāvitakkehi ca aññatra, ete dhamme pahāya, vinā etehi dhammehi, vatthukāme paṭisevissati, methunasamācāraṃ samācarissatīti netam ṭhānaṃ vijjati. Idam kāraṇaṃ nāma natthi, aṭṭhānametaṃ anavakāsoti.

238. Evaṃ bhagavā ayaṃ ariṭṭho yathā nāma rajako sugandhānipi duggandhānipi jīṇṇānipi navānipi suddhānipi asuddhānipi vatthāni ekato bhaṇḍikaṃ karoti, evameva bhikkhūnaṃ nicchandarāgapaṇītacīvarādiparibhogaṇca anibaddhasīlānaṃ gahatthānaṃ antarāyakaraṃ sacchandarāgaparibhogaṇca nibaddhasīlānaṃ bhikkhūnaṃ āvaraṇakaraṃ sacchandarāgaparibhogaṇca sabbaṃ ekasadiṣaṃ karotīti ariṭṭhassa laddhiṃ pakāsetvā idāni duggahitāya pariyattiyā dosaṃ dassento **idha, bhikkhave, ekacceti**tiādīmāha. Tattha **pariyāpuṇantī**ti uggaṇhanti. **Suttanti**tiādīsu ubhatovibhaṅganiddesakhandhakaparivārā, suttanipāte maṅgalasuttaratanaṃ suttanālakasuātuvattakasuttāni, aññampi ca suttanāmakam tathāgatavacanam **suttanti** veditabbaṃ. Sabbampi sagāthakam suttaṃ **geyyanti** veditabbaṃ, visesena saṃyuttake sakalopi sagāthāvaggo. Sakalam abhidhammapiṭakam, niggaṇṭhakaṃ suttaṃ, yañca aññampi aṭṭhahi aṅgehi asaṅgahitaṃ buddhavacanam, taṃ **veyyākaraṇanti** veditabbaṃ. Dhammapadam, theragāthā, therīgāthā, suttanipāte nosuttanāmikā suddhikagāthā ca **gāthā**ti veditabbā. Somanassaññāmayikagāthāpaṭisaṃyuttā dveasītisuttantā **udānanti** veditabbā. “Vuttañhetam bhagavatā”tiādinayappavattā (itivu. 1,2)

dasuttarasatasuttantā **itivuttakanti** veditabbā. Apannakajātakādīni paññāsādhikāni pañcajātakasatāni **jātakanti** veditabbāni. “Cattārome, bhikkhave, acchariyā abbhutā dhammā ānande” tiādinayappavattā (a. ni. 4.129) sabbepi acchariyaabbhutadhammappaṭisaṃyuttā suttantā **abbhutadhammanti** veditabbā. Cūḷavedallamahāvedallasammāditṭhisakkapañhasaṅkhārabhājaniyamahāpuñṇamasuttādayo sabbepi vedañca tuṭṭhiñca laddhā laddhā pucchitasuttantā **vedallanti** veditabbā.

Atthaṃ na upaparikkhantīti atthattaṃ kārāṇattaṃ na passanti na pariggaṇhanti. **Anupaparikkhatanti** anupaparikkhantānaṃ. **Na nijjhānaṃ khamantīti** na upaṭṭhahanti na āpāthaṃ āgacchanti, imasmim̃ ṭhāne sīlaṃ samādhi vipassanā maggo phalaṃ vaṭṭaṃ vivaṭṭaṃ kathitanti evaṃ jānituṃ na sakkā hotīti attho. **Te upārambhānisamsā cevāti** te paresaṃ vāde dosāropanānisamsā hutvā pariyāpuṇantīti attho. **Itivādappamokkhānisamsā cāti** evaṃ vādappamokkhānisamsā, parehi sakavāde dose āropite taṃ dosaṃ evaṃ mocessāmāti imināva kārāṇena pariyāpuṇantīti attho. **Tañcassa atthaṃ nānubhontīti** yassa ca maggassa vā phalassa vā atthāya kulaputtā dhammaṃ pariyāpuṇanti, tañcassa dhammassa atthaṃ ete duggahitaggāhino nānubhonti. Apica parassa vāde upārambhaṃ āropetuṃ attano vādaṃ mocetuṃ asakkontāpi tañca atthaṃ nānubhontiyeva.

239. Alagaddatthiko āsivisaatthiko. **Gadoti** hi visassa nāmaṃ, taṃ tassa alaṃ paripuññaṃ atthīti **alagaddo**. **Bhogeti** sarīre. **Idha pana, bhikkhave, ekacce kulaputtā dhammaṃ pariyāpuṇantīti** nittharaṇapariyattivasena uggaṇhanti. Tisso hi pariyattiyo alagaddapariyatti nittharaṇapariyatti bhaṇḍāgārikapariyattīti.

Tattha yo buddhavacanaṃ uggaṇhetvā evaṃ cīvarādīni vā labhissāmi, catuparisamajjhe vā maṃ jānissantīti lābhasakkārahetu pariyāpuṇāti, tassa sā pariyatti **alagaddapariyatti** nāma. Evaṃ pariyāpuṇato hi buddhavacanaṃ apariyāpuṇitvā niddokkamaṃ varataraṃ.

Yo pana buddhavacanaṃ uggaṇhitvā sīlassa āgataṭṭhāne sīlaṃ pūretvā samādhissa āgataṭṭhāne samādhigabbhaṃ gaṇhāpetvā vipassanāya āgataṭṭhāne vipassanaṃ paṭṭhapetvā maggaphalānaṃ āgataṭṭhāne maggaṃ bhāveṣṣāmi phalaṃ sacchikarissāmīti uggaṇhāti, tassa sā pariyatti **nittharaṇapariyatti** nāma hoti.

Khīṇāsavassa pana pariyatti **bhaṇḍāgārikapariyatti** nāma. Tassa hi apariññātaṃ appahīnaṃ abhāvitānaṃ asacchikataṃ vā natthi. So hi pariññātakhandho pahīnakilesa bhāvitamaggo sacchikataphalo, tasmā buddhavacanaṃ pariyāpuṇanto tantidhārako pavenipālako vaṃsānurakkhako hutvā uggaṇhāti. Itissa sā pariyatti bhaṇḍāgārikapariyatti nāma hoti.

Yo pana puthujjano chātabhayādīsu ganthadharesu ekasmim̃ ṭhāne vasituṃ asakkontesu sayamaṃ bhikkhācārena akilamamāno atimadhuraṃ buddhavacanaṃ mā nassatu, tantim̃ dhāressāmi, vaṃsaṃ ṭhapessāmi, pavenim̃ pālessāmīti pariyāpuṇāti, tassa pariyatti bhaṇḍāgārikapariyatti hoti, na hotīti? Na hoti. Kasmā? Na attano ṭhāne ṭhatvā pariyāputattā. Puthujanassa hi pariyatti nāma alagaddā vā hoti nittharaṇā vā, sattannaṃ sekkhānaṃ nittharaṇāva, khīṇāsavassa bhaṇḍāgārikapariyattiyeva. Imasmim̃ pana ṭhāne nittharaṇapariyatti adhippetā.

Nijjhānaṃ khamantīti sīlādīnaṃ āgataṭṭhānesu idha sīlaṃ kathitaṃ, idha samādhi, idha vipassanā, idha maggo, idha phalaṃ, idha vaṭṭaṃ, idha vivaṭṭanti āpāthaṃ āgacchanti. **Tañcassa atthaṃ anubhontīti** yesaṃ maggaphalānaṃ atthāya pariyāpuṇanti. Suggahitapariyattim̃ nissāya maggaṃ bhāvetvā phalaṃ sacchikarontā tañcassa dhammassa atthaṃ anubhavanti. Paravāde upārambhaṃ āropetuṃ sakkontāpi sakavāde āropitaṃ dosaṃ icchiticchitatṭhānaṃ gaṇhetvā mocetuṃ sakkontāpi anubhontiyeva. **Dīgharattaṃ hitāya**

sukhāya saṃvattantiti sīlādīnaṃ āgataṭṭhāne sīlādīni pūrentānampi, paresaṃ vāde sahadhammena upārambhaṃ āropentānampi, sakavādato dosaṃ harantānampi, arahattaṃ patvā parisamajjhe dhammaṃ desetvā dhammadesanāya pasannehi upanīte cattāro paccaye paribhuñjantānampi dīgharattaṃ hitāya sukhāya saṃvattanti.

Evam saggahite buddhavacane ānisaṃsaṃ dassetvā idāni tattheva niyojento **tasmā tiha, bhikkhavi**tiādīmāha. Tattha **tasmāti** yasmā duggahitapariyatti duggahitaalagaddo viya dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattati, suggahitapariyatti suggahitaalagaddo viya dīgharattaṃ hitāya sukhāya saṃvattati, tasmāti attho. **Tathā naṃ dhāreyyāthā**ti tatheva naṃ dhāreyyātha, teneva atthena gaṇheyyātha. **Ye vā panāssu viyattā bhikkhū**ti ye vā pana aññe sārīputtamoggallānamahākassapamahākaccānādīkā byattā paṇḍitā bhikkhū assu, te pucchitabbā. Ariṭṭhena viya pana mama sāsane na kalalaṃ vā kacavaraṃ vā pakkhipitabbam.

240. Kullūpamanti kullasadisam. Nittharaṇatthāyāti

caturoghanittharaṇatthāya. **Udakaṇṇavanti** yañhi udakaṃ gambhīraṃ na puthulaṃ. Puthulaṃ vā pana na gambhīraṃ, na taṃ aṇṇavoti vuccati. Yaṃ pana gambhīrañceva puthulañca, taṃ aṇṇavoti vuccati. Tasmā **mahantaṃ udakaṇṇavanti** mahantaṃ puthulaṃ gambhīraṃ udakanti ayamettha attho. **Sāsaṅkaṃ** nāma yattha corānaṃ nivutthokāso dissati. Ṭhitokāso, nisinnokāso, nipannokāso dissati. **Sappaṭibhayaṃ** nāma yattha corehi manussā hatā dissanti, viluttā dissanti, ākoṭitā dissanti. **Uttarasetū**ti udakaṇṇavassa upari baddho setu. **Kullaṃ bandhitvāti kullo** nāma taraṇatthāya kalāpaṃ katvā baddho. Pattharivā baddhā pana padaracāṭīdayo uḷumpoti vuccanti. **Uccāretvāti** ṭhapetvā. **Kiccakārī**ti pattakārī yuttakārī, patirūpakārīti attho. **Dhammāpi vo pahātabbāti** ettha **dhammāti** samathavipassanā. Bhagavā hi samathepi chandarāgaṃ pajahāpesi, vipassanāyapi. Samathe chandarāgaṃ kattha pajahāpesi? “Iti kho, udāyi, nevasaññānāsaññāyatanassapi pahānaṃ vadāmi, passasi no tvam, udāyi, taṃ saṃyojanaṃ aṇuṃ vā thūlaṃ vā, yassāhaṃ no pahānaṃ vadāmī”ti (ma. ni. 2.156) ettha samathe chandarāgaṃ pajahāpesi. “Imaṃ ce tumhe, bhikkhave, diṭṭhiṃ evaṃ parisuddhaṃ evaṃ pariyaḍātaṃ na allīyetha na kelāyetha na dhanāyethā”ti (ma. ni. 1.401) ettha vipassanāya chandarāgaṃ pajahāpesi. Idha pana ubhayattha pajahāpento “dhammāpi vo pahātabbā, pageva adhammā”ti āha.

Tatrāyaṃ adhippāyo – bhikkhave, ahaṃ evarūpesu santappaṇītesu dhammesu chandarāgappahānaṃ vadāmi, kiṃ pana imasmiṃ asaddhamme gāmadhamme vasaladhamme duṭṭhulle odakantike, yattha ayaṃ ariṭṭho moghapuriso niddosasaññī pañcasu kāmagaṇesu chandarāgaṃ nālaṃ antarāyāyāti vadati. Ariṭṭhena viya na tumhehi mayhaṃ sāsane kalalaṃ vā kacavaraṃ vā pakkhipitabbanti evaṃ bhagavā imināpi ovādena ariṭṭhaṃyeva niggaṇhāti.

241. Idāni yo pañcasu khandhesu tividhaggāhavasena ahaṃ mamanti gaṇhāti, so mayhaṃ sāsane ayaṃ ariṭṭho viya kalalaṃ kacavaraṃ pakkhipatīti dassento **chayimāni, bhikkhavi**tiādīmāha. Tattha **diṭṭhiṭṭhānāni**ti diṭṭhipi diṭṭhiṭṭhānaṃ, diṭṭhiyā ārammaṇampi diṭṭhiṭṭhānaṃ, diṭṭhiyā paccayopi. **Rūpaṃ etaṃ mamāti**ādisu **etaṃ mamāti** taṇhāggāho. **Esohamasmīti** mānaggāho. **Eso me attāti** diṭṭhiggāho. Evam rūpārammaṇā taṇhāmānadiṭṭhiyo kathitā honti. Rūpaṃ pana attāti na vattabbam. Vedanādisupi eseva nayo. **Diṭṭhaṃ** rūpāyatanam, **sutaṃ** saddāyatanam, **mutaṃ** gandhāyatanam rasāyatanam phoṭṭhabbāyatanam, tañhi patvā gahetabbato **mutanti** vuttaṃ. Avasesāni sattāyatanāni **viññātaṃ** nāma. **Pattanti** pariyesivā vā apariyesivā vā pattam. **Pariyesitanti** pattam vā appattam vā pariyesitam. **Anuvaritaṃ manasāti** cittena anusaṅcaritam. Lokasmiñhi pariyesivā pattampi atthi, pariyesivā nopattampi. Apariyesivā pattampi atthi, apariyesivā nopattampi. Tattha pariyesivā pattam pattam nāma. Pariyesivā nopattam pariyesitam nāma. Apariyesivā pattañca, apariyesivā nopattañca manasānuvaritam nāma.

Atha vā pariyesivā pattampi apariyesivā pattampi pattatṭhena pattam nāma. Pariyesivā nopattam pariyesitam nāma. Apariyesivā nopattam manasānuvaritam nāma. Sabbam vā

etaṃ manasā anuvicaritattā manasānuvicaritaṃ nāma. Iminā viññāṇārammaṇā taṇhāmānadiṭṭhiyo kathitā, desanāvīlāsena heṭṭhā diṭṭhādiārammaṇavasena viññāṇaṃ dassitaṃ . **Yampi taṃ diṭṭhiṭṭhānanti** yampi etaṃ so lokotiādinā nayena pavattaṃ diṭṭhiṭṭhānaṃ.

So loko so attāti yā esā “rūpaṃ attato samanupassatī”tiādinā nayena pavattā diṭṭhi loko ca attā cāti gaṇhāti, taṃ sandhāya vuttaṃ. **So pecca bhavissāmīti** so ahaṃ paralokaṃ gantvā nicco bhavissāmi, dhuvo sassato avipariṇāmadhammo bhavissāmi, sinerumahāpathavīmahāsamuddādhī sassatīhi samaṃ tatheva ṭhassāmi. **Tampi etaṃ mamāti** tampi dassanaṃ etaṃ mama, esohamasmi, eso me attāti samanupassati. Iminā diṭṭhārammaṇā taṇhāmānadiṭṭhiyo kathitā. Vipassanāya paṭivipassanākāle viya pacchimadiṭṭhiyā purimadiṭṭhiggahaṇakāle evaṃ hoti.

Sukkapakkhe **rūpaṃ netam mamāti** rūpe taṇhāmānadiṭṭhiggāhā paṭikkhittā. Vedanādīsupi eseva nayo. **Samanupassatīti** imassa pana padassa taṇhāsamanupassanā mānasamanupassanā diṭṭhisamanupassanā ñāṇasamanupassanāti catasso samanupassanāti attho. Tā kaṇhapakkhe tissannaṃ samanupassanānaṃ, sukkapakkhe ñāṇasamanupassanāya vasena veditabbā. **Asati na paritassatīti** avijjamāne bhayaparitassanāya taṇhāparitassanāya vā na paritassati. Iminā bhagavā ajjhatakkhandhavināse aparitassamānaṃ khīṇāsavaṃ dassento desanaṃ matthakaṃ pāpesi.

242. Evaṃvutte aññataro bhikkhūti evaṃ bhagavatā vutte aññataro anusandhikusalo bhikkhu – “bhagavatā ajjhatakkhandhavināse aparitassantaṃ khīṇāsavaṃ dassetvā desanā niṭṭhāpitā, ajjhataṃ aparitassante kho pana sati ajjhataṃ paritassakena bahiddhā parikkhāravīnāse paritassakena aparitassakena cāpi bhavitabbaṃ. Iti imehi catūhi kāraṇehi ayaṃ pañho pucchitabbo”ti cintetvā ekaṃsaṃ cīvaraṃ katvā añjaliṃ paggayha bhagavantaṃ etadavoca. **Bahiddhā asatīti** bahiddhā parikkhāravīnāse. **Ahu vata meti** ahosi vata me bhaddakaṃ yānaṃ vāhanaṃ hiraññaṃ suvaṇṇanti attho. **Taṃ vata me natthīti** taṃ vata idāni mayhaṃ natthi, rājūhi vā corehi vā haṭaṃ, agginā vā daḍḍhaṃ, udakena vā vulhaṃ, paribhogena vā jinnaṃ. **Siyā vata meti** bhaveyya vata mayhaṃ yānaṃ vāhanaṃ hiraññaṃ suvaṇṇaṃ sālī vīhi yavo godhumo. **Taṃ vatāhaṃ na labhāmīti** tamahaṃ alabhamāno tadanucchavikaṃ kammaṃ akatvā nisinnattā idāni na labhāmīti socati, ayaṃ agāriyasocanā, anagāriyassa pattacīvarādīnaṃ vasena veditabbā.

Aparitassanāvāre **na evaṃ hotīti** yehi kilesehi evaṃ bhaveyya, tesam pahīnattā na evaṃ hoti. **Diṭṭhiṭṭhānādhīṭṭhānapariyutṭhānābhīnivesānusayānanti** diṭṭhīnaṃca diṭṭhiṭṭhānānaṃca diṭṭhādhīṭṭhānānaṃca diṭṭhipariyutṭhānānaṃca abhīnivesānusayānaṃca. **Sabbasaṅkhārasamathāyāti** nibbānatthāya. Nibbānañhi āgamma sabbasaṅkhārāñjīṭāni, sabbasaṅkhārācalanāni sabbasaṅkhārāvippahāditāni sammanti vūpasammanti, tasmā taṃ, “sabbasaṅkhārasamatho”ti vuccati. Tadeva ca āgamma khandhūpadhi kilesūpadhi abhisāṅkhārūpadhi, pañcakāmaguṇūpadhīti ime upadhayo paṭinissajjiyanti, taṇhā khīyati virajjati nirujjhati, tasmā taṃ, “sabbūpadhipaṭinissaggo taṇhākkhāyo virāgo nirodho”ti vuccati. **Nibbānāyāti** ayaṃ panassa sarūpaniddeso, iti sabbeheva imehi padehi nibbānassa sacchikiriyatthāya dhammaṃ desentassāti ayamattho dīpito. **Tassevaṃ hotīti** tassa diṭṭhigatikassa **ucchijjissāmi nāmassu, vinassissāmi nāmassu, nāssu nāma bhavissāmīti** evaṃ hoti. Diṭṭhigatikassa hi tilakkhaṇaṃ āropetvā suññatāpaṭisaṃyuttaṃ katvā desiyamānaṃ dhammaṃ suṇantassa tāso uppajjati. Vuttañhetam – “tāso heso, bhikkhave, asutavato puthujjanassa no cassaṃ, no ca me siyā”ti (saṃ. ni. 3.55).

243. Ettāvataṃ bahiddhāparikkhāravīnāse tassanakassa ca notassanakassa ca ajjhatakkhandhavināse tassanakassa ca notassanakassa cāti imesaṃ vasena catukkoṭikā suññatā kathitā. Idāni bahiddhā parikkhāraṃ pariggahaṃ nāma katvā, vīsativatthukaṃ

sakkāyaditṭhiṃ attavādupādānaṃ nāma katvā, sakkāyaditṭhipamukhā dvāsattḥi ditṭhiyo ditṭhinissayaṃ nāma katvā tikoṭikaṃ suññataṃ dassetuṃ **taṃ, bhikkhave, pariggahanti**tiādīmāha. Tattha **pariggahanti** bahiddhā parikkhāraṃ. **Pariggaṇheyyāthāti** yathā viññū manusso pariggaṇheyya . **Ahampi kho taṃ, bhikkhave,** tumhepi na passatha, ahampi na passāmi, iti evarūpo pariggaho natthīti dasseti. Evaṃ sabbattha attho vedītabbo.

244. Evaṃ tikoṭikaṃ suññataṃ dassetvā idāni ajjhatakkhandhe attāti bahiddhā parikkhāre attaniyanti katvā dvikoṭikaṃ dassento **attani vā, bhikkhave, satīti**tiādīmāha . Tattha ayaṃ saṅkhepattho, bhikkhave, attani vā sati idaṃ me parikkhārajātaṃ attaniyanti assa, attaniyeva vā parikkhāre sati ayaṃ me attā imassa parikkhārasa sāmīti, evaṃ ahanti. Sati mamāti, mamāti sati ahanti yuttaṃ bhavēyya. **Saccatoti** bhūtato, **thetatoti** tathato thirato vā.

Idāni ime pañcakkhandhe aniccaṃ dukkhaṃ anattāti evaṃ tiparivaṭṭavasena aggaṇhanto ayaṃ aritṭho viya mayhaṃ sāsane kalalaṃ kacavaraṃ pakkipatīti dassento **taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, rūpaṃ niccaṃ vāti**tiādīmāha. Tattha **aniccaṃ, bhanteti,** bhante, yasmā hutvā na hoti, tasmā aniccaṃ. Uppādayavavattito vipariṇāmatāvakālikaniccapaṭikkhepaṭṭhena vāti catūhi kāraṇehi aniccaṃ. **Dukkhaṃ, bhanteti,** bhante, paṭipīlanākārena dukkhaṃ, santāpadukkhamaḍakkhavatthukasukhapāṭikkhepaṭṭhena vāti catūhi kāraṇehi dukkhaṃ. **Vipariṇāmadhammanti** bhavaśaṅkantiupagamanasabhāvaṃ pakatibhāvavijahanasabhāvaṃ. **Kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ etaṃ mama, esohamasmi, eso me attāti** yuttaṃ nu kho taṃ imesaṃ tiṇṇaṃ taṇhāmānaditṭhiggaḥānaṃ vasena ahaṃ mamāti evaṃ gahetuṃ. **No hetuṃ, bhanteti** iminā te bhikkhū avasavattanākārena rūpaṃ, bhante, anattāti paṭijānanti. Suññaassāmikaanissaraattapaṭikkhepaṭṭhena vāti catūhi kāraṇehi anattā.

Bhagavā hi katthaci aniccavasena anattattaṃ dasseti, katthaci dukkhavasena, katthaci ubhayavasena. “Cakkhu attāti yo vadeyya, taṃ na upapajjati, cakkhussa uppādopi vayopi paññāyati. Yassa kho pana uppādopi vayopi paññāyati, attā me uppajjati ca veti cāti iccassa evamāgataṃ hoti, tasmā taṃ na upapajjati cakkhu attāti yo vadeyya, iti cakkhu anattā”ti (ma. ni. 3.422) imasmiñhi **chachakkasutte** aniccavasena anattattaṃ dasseti. “Rūpañca hidaṃ, bhikkhave, attā abhavissa, nayidaṃ rūpaṃ ābādhāya saṃvatteyya, labbhettha ca rūpe ‘evaṃ me rūpaṃ hotu, evaṃ me rūpaṃ mā ahoṣī’ti. Yasmā ca kho, bhikkhave, rūpaṃ anattā, tasmā rūpaṃ ābādhāya saṃvattati, na ca labbhati rūpe ‘evaṃ me rūpaṃ hotu, evaṃ me rūpaṃ mā ahoṣī’”ti (mahāva. 20; saṃ. ni. 3.59) imasmiṃ **anattalakkaṇasutte** dukkhavasena anattattaṃ dasseti. “Rūpaṃ, bhikkhave, aniccaṃ, yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattā, yadanattā taṃ ‘netuṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametam yathābhūtaṃ sammappaññāya datṭhabba’nti (saṃ. ni. 3.76) imasmiṃ **arahattasutte** ubhayavasena anattattaṃ dasseti. Kasmā? Aniccaṃ dukkhañca pākaṭaṃ. Anattāti na pākaṭaṃ.

Paribhogabhājanādīsu hi bhinnesu aho aniccanti vadanti, aho anattāti vattā nāma natthi. Sarīre gaṇḍapīlakādīsu vā utṭhitāsu kaṇṭakena vā vidhā aho dukkhanti vadanti, aho anattāti pana vattā nāma natthi. Kasmā? Idañhi anattalakkaṇaṃ nāma avibhūtaṃ duddasaṃ duppaññāpanaṃ. Tena taṃ bhagavā aniccavasena vā dukkhavasena vā ubhayavasena vā dasseti. Tayidaṃ imasmimpi te parivaṭṭe aniccadukkhavaseneva dassitaṃ. Vedanādīsupi eseva nayo.

Tasmā tiha, bhikkhave, bhikkhave, yasmā etarahi aññadāpi rūpaṃ aniccaṃ dukkhaṃ anattā, tasmāti attho. **Yaṃkiñci rūpanti**tiādīni **visuddhimagge** khandhaniddese vitthāritāneva.

245.Nibbindatīti ukkaṅṭhati. Ettha ca **nibbidāti** vuṭṭhānagāminīvipassanā adhippetā. Vuṭṭhānagāminīvipassanāya hi bahūni nāmāni. Esā hi katthaci saññagganti vuttā. Katthaci dhammaṭṭhitiñāṇanti. Katthaci pārisuddhipadhāniyaṅganti. Katthaci paṭipadāññadassanavisuddhīti . Katthaci tammayatāpariyādānanti. Katthaci tīhi nāmehi. Katthaci dvīhīti.

Tattha **poṭṭhapādasutte** tāva “saññā kho, poṭṭhapāda, paṭhamam uppajjati, pacchā ñāṇa”nti (dī. ni. 1.416) evam **saññagganti** vuttā. **Susimasutte** “pubbe kho, susima, dhammaṭṭhitiñāṇam , pacchā nibbāne ñāṇa”nti (saṃ. ni. 2.70) evam **dhammaṭṭhitiñāṇanti** vuttā. **Dasuttarasutte** “paṭipadāññadassanavisuddhipadhāniyaṅga”nti (dī. ni. 3.359) evam **pārisuddhipadhāniyaṅganti** vuttā. **Rathavinīte** “kiṃ nu kho, āvuso, paṭipadāññadassanavisuddhattham bhagavati brahmacariyam vussatī”ti (ma. ni. 1.257) evam **paṭipadāññadassanavisuddhīti** vuttā. **Salāyatanavibhaṅge** “atammayatam, bhikkhave, nissāya atammayatam āgamma yāyam upekkhā nānattā nānattasitā, tam abhinivajjtvā yāyam upekkhā ekattā ekattasitā, tam nissāya tam āgamma evametissā pahānam hoti, evametissā samatikkamo hoti”ti (dī. ni. 3.310) evam **tammayatāpariyādānanti** vuttā. **Paṭisambhidāmagge** “yā ca muñcitukamyatā, yā ca paṭisaṅkhānupassanā, yā ca saṅkhārupekkhā, ime dhammā ekatthā byañjanameva nāna”nti (paṭi. ma. 1.54) evam tīhi nāmehi vuttā. **Paṭṭhāne** “anulomam gotrabhussa anantarapaccayena paccayo, anulomam vodānassa anantarapaccayena paccayo”ti (paṭṭhā. 1.1.417) evam dvīhi nāmehi vuttā. Imasmim pana alagaddasutte nibbindatīti nibbidānāmena āgatā.

Nibbidā virajjatīti ettha **virāgoti** maggo **virāgā vimuccatīti** ettha virāgena maggena vimuccatīti phalam kathitam. **Vimuttasmim vimuttamīti ñāṇam hotīti** idha paccavekkhaṇā kathitā.

Evam vimuttacittam mahākhīṇāsavam dassetvā idāni tassa yathābhūtehi pañcahi kāraṇehi nāmam gaṇhanto **ayam vuccati, bhikkhavi**tiādīmāha. **Avijjāti** vaṭṭamūlikā avijjā. Ayañhi durukkipanattāhena **palighoti** vuccati. Tenesa tassa ukkhittattā **ukkhittapalighoti** vutto. **Tālāvattukattāti** sīsacchinnatālo viya katā, samūlam vā tālam uddharitvā tālassa vatthu viya katā, yathā tasmim vatthusmim puna so tālo na paññāyati, evam puna apaññattibhāvam nītāti attho. **Ponobbhavikoti** punabbhavadāyako. **Jāṭisaṃsāroti**ādisu jāyanavasena ceva saṃsaraṇavasena ca evam laddhanāmānam punabbhavaḥkhandhānam paccayo kammābhisaṅkhāro. So hi punappunam uppattikaraṇavasena parikkhipitvā ṭhitattā **parikkhāti** vuccati, tenesa tassā samkiṇṇattā vikiṇṇattā **samkiṇṇaparikkhoti** vutto. **Taṇhāti** vaṭṭamūlikā taṇhā. Ayañhi gambhīrānugataṭṭhena **esikāti** vuccati. Tenesa tassā abbūḷhattā luñcivā chaḍḍitattā **abbūḷhesikoti** vutto. **Orambhāgiyānīti** oram bhajanakāni kāmabhava upapattipaccayāni. Etāni hi kavāṭam viya nagaradvāram cittam pidahitvā ṭhitattā **aggaḷāti** vuccanti. Tenesa tesam nirākatattā bhinnattā **niraggaḷoti** vutto. **Ariyoti** nikkilesa parisuddho. **Pannaddhajoti** patitamānaddhajo. **Pannabhāroti** khandhabhāraḥkilesabhāraabhisaṅkhārabhārapañcāmaguṇabhārā pannā orohitā assāti **pannabhāro**. Apica idha mānabhārasseva oropitattā pannabhāroti adhippeto. **Viṣaṃyuttoti** catūhi yogehi sabbakileshehi ca viṣaṃyutto. Idha pana mānasamयोगeneva viṣaṃyuttattā viṣaṃyuttoti adhippeto. **Asmimānoti** rūpe asmīti māno, vedanāya... saññāya... saṅkhāresu... viññāṇe asmīti māno.

Ettāvatā bhagavatā maggena kilese khepetvā nirodhasayanavaragatassa nibbānārammaṇam phalasamāpattim appetvā viharato khīṇāsavassa kālo dassito. Yathā hi dve nagarāni ekaṃ coranagaraṃ, ekaṃ khemanagaraṃ. Atha ekassa mahāyodhassa evam bhavēyya – “yāvimaṃ coranagaraṃ tiṭṭhati, tāva khemanagaraṃ bhayato na muccati,

coranagaraṃ anagaraṃ karissāmī’’ti sannāhaṃ katvā khaggaṃ gahetvā coranagaraṃ upasaṅkamitvā nagaradvāre ussāpīte esikatthambhe khaggena chinditvā sadvārabāhakaṃ kavāṭaṃ chinditvā palighaṃ ukkhipitvā pākāraṃ bhindanto parikkhaṃ saṃkiritvā nagarasobhanatthāya ussīte dhaje pātetvā nagaraṃ agginā jhāpetvā khemanagaraṃ pavisitvā pāsādaṃ abhiruyha nātigaṇaparivuto surasabhojanaṃ bhuñjeyya, evaṃ coranagaraṃ viya sakkāyo, khemanagaraṃ viya nibbānaṃ, mahāyodho viya yogāvācaro. Tassevaṃ hoti, ‘‘yāva sakkāyavaṭṭaṃ vattati, tāva dvattiṃsakammakāraṇaṇaṭṭhanavutirogapañcavīsati mahābhayehi parimuccanaṃ natthī’’ti. So mahāyodho viya sannāhaṃ sīlasannāhaṃ katvā, paññākhaggaṃ gahetvā khaggena esikatthambhe viya arahattamaggena taṇhesikaṃ luñcivā, so yodho sadvārabāhakaṃ nagarakavāṭaṃ viya pañcorambhāgiyasamyojanaggaṃ ugghātetvā, so yodho palighaṃ viya, avijjāpalighaṃ ukkhipitvā, so yodho pākāraṃ bhindanto parikkhaṃ viya kammābhisaṅkhāraṃ bhindanto jātisaṃsāraparikkhaṃ saṃkiritvā, so yodho nagarasobhanatthāya ussāpīte dhaje viya mānaddhaje pātetvā sakkāyanagaraṃ jhāpetvā, so yodho khemanagare uparipāsāde surasabhojanaṃ viya kilesanibbānaṃ nagaraṃ pavisitvā amatanirodhāraṃmaṇaṃ phalasaṃpattisukhaṃ anubhavamāno kālaṃ vītināmeti.

246. Idāni evaṃ vimuttacittassa khīṇāsavassa parehi anadhigamanīyaviññātaṃ dassento **evaṃ vimuttacittaṃ khoti**ādīmāha. Tattha **anvesanti** anvesantā gavesantā. **Idaṃ nissitanti** idaṃ nāma nissitaṃ. **Tathāgatassāti** ettha sattopi **tathāgatoti** adhippeto, uttamapuggalo khīṇāsavopi. **Ananuvijjoti** asaṃvijjamāno vā avindeyyo vā. Tathāgatoti hi satte gahite asaṃvijjamānoti attho vaṭṭati, khīṇāsava gahite avindeyyoti attho vaṭṭati.

Tattha purimanaye ayamadhippāyo – bhikkhave, ahaṃ diṭṭheva dhamme dharamānakaṃyeva khīṇāsavaṃ tathāgato satto puggaloti na paññapemi. Appaṭisaṇḍhikaṃ pana parinibbutaṃ khīṇāsavaṃ sattoti vā puggaloti vā kiṃ paññapessāmi? Ananuvijjo tathāgato. Na hi paramatthato satto nāma koci atthi, tassa avijjamānassa idaṃ nissitaṃ viññānti anvesantāpi kiṃ adhigacchissanti? Kathaṃ paṭilabhissanti attho. Dutiyānaye ayamadhippāyo – bhikkhave, ahaṃ diṭṭheva dhamme dharamānakaṃyeva khīṇāsavaṃ viññānavasena indādīhi avindiyāṃ vadāmi. Na hi saindā devā sabrahmakā sapajāpatikā anvesantāpi khīṇāsavassa vipassanācittaṃ vā maggacittaṃ vā phalacittaṃ vā, idaṃ nāma āraṃmaṇaṃ nissāya vattaṭṭi jānituṃ sakkonti. Te appaṭisaṇḍhikassa parinibbutassa kiṃ jānissanti?

Asatāti asantena. **Tucchāti** tucchakena. **Musāti** musāvādena. **Abhūtenāti** yaṃ natthi, tena. **Abbhācikkhantīti** abhiācikkhanti, abhibhavitvā vadanti. **Venayikoti** vinayati vināsetīti **vinayo**, so eva **venayiko**, sattavināsakoti adhippāyo. **Yathā cāhaṃ na, bhikkhaveti**, bhikkhave, yena vākārena ahaṃ na sattavināsako. **Yathā cāhaṃ na vadāmīti** yena vā kāraṇena ahaṃ sattavināsaṃ na paññapemi. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathāhaṃ na sattavināsako, yathā ca na sattavināsaṃ paññapemi, tathā maṃ te bhonto samaṇabrāhmaṇā ‘‘venayiko samaṇo gotamo’’ti vadantā sattavināsako samaṇo gotamoti ca, ‘‘sato sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññapetī’’ti vadantā sattavināsaṃ paññapetīti ca asatā tucchā musā abhūtena abbhācikkhantīti.

Pubbe cāti pubbe mahābodhimaṇḍamhiyeva ca. **Etarahi cāti** etarahi dhammadesanāyañca. **Dukkhañceva paññapemi, dukkhassa ca nirodhanti** dhammacakkaṃ appavattetvā bodhimaṇḍe viharantopi dhammacakkappavattanato paṭṭhāya dhammaṃ desentopi catusaccameva paññapemīti attho. Ettha hi dukkhaggahaṇena tassa mūlabhūto samudayo, nirodhaggahaṇena taṃsappāpako maggo gahitova hotīti veditabbo. **Tatra ceti** tasmim catusaccappakāsane. **Pareti** saccāni ājānituṃ paṭivijjhituṃ asamatthapuggalā. **Akkosantīti** dasahi akkosavatthūhi akkosanti. **Paribhāsantīti** vācāya paribhāsanti. **Rosenti vihesentīti** rosessāma vihesessāmāti adhippāyena ghaṭṭenti

dukkhāpentī. **Tatrāti** tesu akkosādīsu, tesu vā parapuggalesu. **Āghātoti** kopo. **Appaccayoti** domanassaṃ. **Anabhiraddhīti** atuṭṭhi.

Tatra ceti catusaccappakāsaneyeva. **Pareti** catusaccappakāsanam ājānitum paṭivijjhitum samatthapuggalā. **Ānandoti** ānandapīti. **Uppilāvitattanti** uppilāpanapīti. **Tatra ceti** catusaccappakāsanamhiyeva. **Tatrāti** sakkārādīsu. **Yaṃ kho idaṃ pubbe pariññātanti** idaṃ khandhapañcakam pubbe bodhimaṇḍe tīhi pariññāhi pariññātam. **Tatthameti** tasmim khandhapañcake ime. **Kiṃ vuttam hoti?** Tatrāpi tathāgatassa ime sakkārā mayi kariyantīti vā ahaṃ ete anubhavāmīti vā na hoti. Pubbe pariññātakkhandhapañcakamyeve ete sakkāre anubhoṭīti ettakameva hoṭīti. **Tasmāti** yasmā saccāni paṭivijjhitum asamatthā tathāgatampi akkosanti, tasmā. Sesam vuttanayeneva vedītabbam.

247. Tasmā tiha, bhikkhave, yaṃ na tumhākanti yasmā attaniyepi chandarāgappahānam dīgharattam hitāya sukhāya saṃvattati, tasmā yaṃ na tumhākam, tam pajahathāti attho. **Yathāpaccayaṃ vākareyyāti** yathā yathā iccheyya tathā tathā kareyya. **Na hi no etaṃ, bhante, attā vāti, bhante, etaṃ** tiṇakattasākhāpalāsam amhākam neva attā na amhākam rūpaṃ na viññānanti vadanti. **Attaniyaṃ vāti** amhākam cīvarādiparikkhāropi na hoṭīti attho. **Evameva kho, bhikkhave, yaṃ na tumhākam tam pajahathāti** bhagavā, khandhapañcakamyeve na tumhākanti dassetvā pajahāpeti, tañca kho na uppāṭetvā, luñcitvā vā. Chandarāgavinayena panetaṃ pajahāpeti.

248. Evaṃ svākkhātoti ettha tiparivaṭṭato paṭṭhāya yāva imaṃ ṭhānam āharitumpi vaṭṭati, paṭilomena pemamattakena saggaparāyaṇato paṭṭhāya yāva imaṃ ṭhānam āharitumpi vaṭṭati. **Svākkhātoti** sukathito. Sukathitattā eva uttāno vivaṭo pakāsīto. **Chinnapilotikoti** pilotikā vuccati chinnaṃ bhinnaṃ tattha tattha sibbitaṃ gaṇṭhikataṃ jinnaṃ vatthaṃ, tam yassa natthi, aṭṭhahatthaṃ vā navahatthaṃ vā ahatasāṭakam nivattho, so chinnapilotiko nāma. Ayampi dhammo tādiso, na hettha kohaññādivasena chinnabhinnasibbitagaṇṭhikatabhāvo atthi. Apica kacavaro pilotikoti vuccati. Imasmiñca sāsane samaṇakacavaraṃ nāma paṭiṭṭhātum na labhati. Tenevāha –

“Kāraṇḍavaṃ niddhamatha, kasambuñcāpakassatha;

Tato palāpe vāhetha, assamaṇe samaṇamānine.

Niddhamitvāna pāpicche, pāpaācāragocare;

Suddhā suddhehi saṃvāsam, kappayavho patissatā;

Tato samaggā nipakā, dukkhassantaṃ karissathā’ ti. (su. ni. 283-285);

Iti samaṇakacavarassa chinnattāpi ayaṃ dhammo **chinnapilotiko nāma** hoti. **Vaṭṭam tesam natthi paññāpanāyāti** tesam vaṭṭam apaññattibhāvaṃ gataṃ nippaññattikam jātam. Evarūpo mahākhīṇāsavo evaṃ svākkhāte sāsaneveva uppajjati. Yathā ca khīṇāsavo, evaṃ anāgāmiādayopi.

Tattha **dhammānusārino saddhānusārinoti** ime dve sotāpattimaggaṭṭhā honti. Yathāha – “katamo ca puggalo dhammānusārī? Yassa puggalassa sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipannassa paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti, paññāvāhim paññāpubbaṅgamaṃ ariyamaggaṃ bhāveti. Ayaṃ vuccati puggalo dhammānusārī. Sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno puggalo dhammānusārī, phale ṭhito diṭṭhippatto. Katamo ca puggalo saddhānusārī? Yassa puggalassa sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipannassa saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti, saddhāvāhim saddhāpubbaṅgamaṃ ariyamaggaṃ bhāveti. Ayaṃ vuccati puggalo saddhānusārī. Sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno puggalo saddhānusārī, phale ṭhito saddhāvimutto’ ti (pu. pa. 30). **Yesam mayi saddhāmattaṃ pemamattanti** iminā yesam añño ariyadhammo natthi, tathāgate pana saddhāmattaṃ pemamattameva hoti. Te vipassakapuggalā adhippetā. Vipassakabhikkhūnañhi evaṃ vipassanaṃ paṭṭhapetvā

nisinnānaṃ dasabale ekā saddhā ekaṃ pemaṃ uppajjati. Tāya saddhāya tena pemena hatthe gahetvā sagge ṭhapitā viya honti, niyatagatikā kira ete. Porāṇakattherā pana evarūpaṃ bhikkhuṃ cūlasotāpannoti vadanti. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

Papañcasūdanīyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Alagaddūpamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Vammikasuttavaṇṇanā

249. Evaṃme sutanti vammikasuttaṃ. Tattha āyasmāti
piyavacanametam. **Kumārakassapoti** tassa nāmaṃ. Kumārakāle pabbajitā pana bhagavatā, “kassapaṃ pakkosatha, idaṃ phalaṃ vā khādanīyaṃ vā kassapassa dethā”ti vutte, katarassa kassapassāti kumārakassapassāti evaṃ gahitanāmetā tato patṭhāya vuḍḍhakālepi “kumārakassapo” tveva vuccati. Apica raññā posāvanikaputtattāpi taṃ “kumārakassapo”ti sañjāniṃsu. Ayaṃ panassa pubbayogato patṭhāya āvibhāvakathā –

Thero kira padumuttarassa bhagavato kāle seṭṭhiputto ahoṣi. Athekadivasam bhagavantaṃ citrakathim ekaṃ attano sāvakaṃ ṭhānantare ṭhapentaṃ disvā bhagavato sattāhaṃ dānaṃ datvā, “ahampi bhagavā anāgate ekassa buddhassa ayaṃ thero viya citrakathī sāvako bhavēyya”nti patthanaṃ katvā puññāni karonto kassapassa bhagavato sāsane pabbajitvā visesaṃ nibbattetuṃ nāsakkhi.

Tadā kira parinibbutassa bhagavato sāsane osakkante pañca bhikkhū nisseṇim bandhitvā pabbataṃ abhiruyha samaṇadhammaṃ akaṃsu. Saṅghatthero tatiyadivase arahattaṃ patto. Anuthero catutthadivase anāgāmī ahoṣi. Itare tayo visesaṃ nibbattetuṃ asakkontā devaloke nibbattiṃsu. Tesam ekaṃ buddhantaṃ devesu ca manussesu ca sampattiṃ anubhontānaṃ eko takkasilāyaṃ rājakule nibbattitvā pukkusāti nāma rājā hutvā bhagavantaṃ uddissa pabbajitvā rājagahaṃ gacchanto kumbhakārasālāyaṃ bhagavato dhammadesanaṃ sutvā anāgāmiphalaṃ patto. Eko ekasmim samuddapaṭṭane kulaghare nibbattitvā nāvaṃ āruyha bhinnanāvo dāruccīrāni nivāsetvā lābhasampattiṃ patto, “ahaṃ arahā”ti cittaṃ uppādetvā, “na tvam arahā, gaccha satthāraṃ pañhaṃ pucchā”ti atthakāmāya devatāya codito tathā katvā arahattaphalaṃ patto.

Eko rājagahe ekissā kuladārikāya kucchimhi uppanno. Sā ca paṭhamaṃ mātāpitāro yācitvā pabbajjaṃ alabhamānā kulagharaṃ gatā gabbhasaṅghitampi ajānantī sāmikaṃ ārādhētā tena anuññātā bhikkhunīsu pabbajitā. Tassā gabbhinimittaṃ disvā bhikkhuniyo devadattaṃ pucchimṃsu, so “assamaṇī”ti āha. Dasabalaṃ pucchimṃsu, satthā upālittheraṃ paṭicchāpesi. Thero sāvattinagaravāsīni kulāni visākhañca upāsikaṃ pakkosāpetvā sodhento, – “pure laddho gabbho, pabbajjā arogā”ti āha. Satthā “suvinicchitaṃ adhikaraṇa”nti therassa sādhu-kāraṃ adāsi. Sā bhikkhunī suvaṇṇabimbasaḍisaṃ puttaṃ vijjāyī, taṃ gahetvā rājā pasenadi kosalo posāpesi. “Kassapo”ti cassa nāmaṃ katvā aparabhāge alaṅkaritvā satthu santikaṃ netvā pabbājesi. Iti rañño posāvanikaputtattāpi taṃ “kumārakassapo”ti sañjāniṃsūti.

Andhavaneti evaṃnāmake vane. Taṃ kira vanaṃ dvinnaṃ buddhānaṃ kāle avijahitanāmaṃ andhavanaṃtveva paññāyati. Tatrāyaṃ paññattivibhāvanā – appāyukabuddhānañhi sarīradhātu na ekagghanā hoti. Adhiṭṭhānānubhāvena vippakiriyati. Teneva amhākampi bhagavā, – “ahaṃ na ciraṭṭhitiko, appakehi sattehi ahaṃ diṭṭho, yehi na diṭṭho, teva bahutarā, te me dhātuyo ādāya tattha tattha pūjentā saggaparāyaṇā bhavissanti”ti parinibbānakāle, “attano sarīraṃ vippakiriyatū”ti adhiṭṭhāsi. Dīghāyukabuddhānaṃ pana suvaṇṇakkhandho viya ekagghanaṃ dhātusarīraṃ tiṭṭhati.

Kassapassāpi bhagavato tatheva aṭṭhāsi. Tato mahājanā sannipatitvā, “dhātuyo ekagghanā na sakkā viyojetuṃ, kiṃ karissāmā”ti sammantayitvā ekagghanameva cetiyaṃ

karissāma, kittakaṃ pana hotu tanti āhaṃsu. Eke sattayojaniyanti āhaṃsu. Etaṃ atimahantaṃ, anāgate jaggituṃ na sakkā, chayojanaṃ hotu, pañcayojanaṃ... catuyojanaṃ... tiyojanaṃ... dviyojanaṃ... ekayojanaṃ hotūti sannitṭhānaṃ katvā itṭhakā kīdisā hontūti bāhirante itṭhakā rattasuvaṇṇamayā ekagghanaṃ sataśahassagghanikā hontu, abhantarimante paññāsasahassagghanikā. Haritālamanoṣilāhi mattikākiccaṃ kayiratu, telena udakakiccanti niṭṭhaṃ gantvā cattāri mukhāni catudhā vibhajimsu. Rājā ekaṃ mukhaṃ gaṇhi, rājaputto pathavindarakumāro ekaṃ, amaccānaṃ jetṭhako hutvā senāpati ekaṃ, janapadānaṃ jetṭhako hutvā setṭhi ekaṃ.

Tattha dhanasampannatāya rājāpi suvaṇṇaṃ nīharāpetvā attanā gahitamukhe kammaṃ ārabhi, uparājāpi, senāpati. Setṭhinā gahitamukhe pana kammaṃ oliyati. Tato yasarato nāma eko upāsako tepiṭako bhāṇako anāgāmī ariyasāvako, so kammaṃ oliyatīti nītvā pañca sakataśatāni yojāpetvā janapadaṃ gantvā “kassapasammāsambuddho vīsativassasahassāni tṭatvā parinibbuto. Tassa yojanikaṃ ratanacetiyaṃ kayirati, yo yaṃ dātuṃ ussaḥati suvaṇṇaṃ vā hiraññaṃ vā sattaratanāṃ vā haritālaṃ vā manoṣilaṃ vā, so taṃ detū”ti samādapesi. Manussā attano attano thāmena hiraññasuvaṇṇādīni adamsu. Asakkontā telataṇḍulādīni dentiyeva. Upāsako telataṇḍulādīni kammakārānaṃ bhattavetanattaṃ paṇiṇāti, avasesehi suvaṇṇaṃ cetāpetvā paṇiṇāti, evaṃ sakalajambudīpaṃ acari.

Cetiye kammaṃ niṭṭhitanti cetiyatṭhānato paṇṇaṃ paṇiṇimsu – “niṭṭhitaṃ kammaṃ ācariyo āgantvā cetiyaṃ vandatū”ti. Sopi paṇṇaṃ paṇiṇi – “mayā sakalajambudīpo samādapito, yaṃ atthi, taṃ gahetvā kammaṃ niṭṭhāpentū”ti. Dvepi paṇṇāni antarāmagge samāgamimsu. Ācariyassa paṇṇato pana cetiyatṭhānato paṇṇaṃ paṭhamataraṃ ācariyassa hatthaṃ agamāsi. So paṇṇaṃ vācetvā cetiyaṃ vandissāmīti ekakova nikkhami. Antarāmagge aṭaviyaṃ pañca corasatāni utṭhahimsu. Tatrekacce taṃ disvā iminā sakalajambudīpato hiraññasuvaṇṇaṃ sampiṇḍitaṃ, nidhikumbhī no pavaṭṭamānā āgatāti avasesānaṃ ārocetvā taṃ aggahesuṃ. Kasmā tātā, maṃ gaṇhathāti? Tayā sakalajambudīpato sabbaṃ hiraññasuvaṇṇaṃ sampiṇḍitaṃ, amhākampi thokaṃ thokaṃ dehīti. Kiṃ tumhe na jānātha, kassapo bhagavā parinibbuto, tassa yojanikaṃ ratanacetiyaṃ kayirati, tadatthāya mayā samādapitaṃ, no attano atthāya. Taṃ taṃ laddhaladdhatṭhānato tattheva pesitaṃ, mayhaṃ pana nivatthasātakamattaṃ tṭapetvā aññaṃ vittaṃ kākaṇikampi natthīti.

Eke, “evametaṃ vissajetha ācariya”nti āhaṃsu. Eke, “ayaṃ rājapūjito amaccapūjito, amhesu kañcīdeva nagaravīthiyaṃ disvā rājarājamahāmatṭādīnaṃ ārocetvā anayavyasanaṃ pāpuṇāpeyyā”ti āhaṃsu. Upāsako, “tātā, nāhaṃ evaṃ karissāmī”ti āha. Tañca kho tesu kāruññaena, na attano jīvitaniṅkantiyā. Atha tesu gahetabbo vissajjetabboti vivadantesu gahetabboti laddhikā eva bahutarā hutvā jīvitā voropayimsu.

Tesaṃ balavagūṇe ariyasāvake aparādhena nibbutadīpasikhā viya akkhīni antaradhāyimsu. Te, “kahaṃ bho cakkhu, kahaṃ bho cakkhū”ti vipalapaṇṭā ekacce nītakehi gehaṃ nītā. Ekacce noñatakā anāthāti tattheva aṭaviyaṃ rukkhamaṇe paṇṇasālāyaṃ vasimsu. Aṭaviyaṃ āgatamanussā kāruññaena tesā taṇḍulaṃ vā puṭabhattaṃ vā paribbayaṃ vā denti. Dārupaṇṇādīnaṃ atthāya gantvā āgatā manussā kuhiṃ gatathāti vutte andhavanaṃ gatamhāti vadanti. Evaṃ dvinnampi buddhānaṃ kāle taṃ vanaṃ andhavanaṃtveva paññāyati. Kassapabuddhakāle panetaṃ chaḍḍitajanapade aṭavi ahoṣi. Amhākaṃ bhagavato kāle sāvatthiyaṃ avidūre jetavanaṃ piṭṭhibhāge pavivekakāmānaṃ kulaputtānaṃ vasanaṭṭhānaṃ padhānagharaṃ ahoṣi, tattha āyasmā kumārakassapo tena samayena sekhaṭṭipadaṃ pūrayamāno viharati. Tena vuttaṃ “andhavane viharatī”ti.

Aññatarā devatāti nāmagottavasena apākaṭā ekā devatāti attho. “Abhijānāti no, bhante, bhagavā ahuññātaññatarassa mahesakkhassa samkhittena taṇhāsankhayavimuttim bhāsītā”ti (ma. ni. 1.365) ettha pana abhiññāto sakkopi devarājā aññataroti vutto. **Devatāti** ca idaṃ devānampi devadhītānampi sādharāṇavacanaṃ. Imasmiṃ panatthe devo

brahmacārī”ti samaṇasaññāvassa samudācarati, tasmā avanditvā samaṇavohāreneva katheti. Pubbasahāyo kireso devaputto therassa. Kuto paṭṭhāyāti? Kassapasammāsambuddhakālato paṭṭhāya. Yo hi pubbayoge āgatesu pañcasu sahāyesu anuthero catutthadivase anāgāmī ahoṣīti vutto, ayaṃ so. Tadā kira tesu saṅghattherassa arahatteneva saddhiṃ abhiññā āgamimṃsu. So, “mayhaṃ kiccaṃ matthakaṃ patta”nti vehāsaṃ uppatitvā anotattadahe mukhaṃ dhovitvā uttarakuruto piṇḍapātāṃ ādāya āgantvā, “imaṃ, āvuso, piṇḍapātāṃ bhuñjitvā appamattā samaṇadhammaṃ karoṭhā”ti āha. Itare āhaṃsu – “na, āvuso, amhākaṃ evaṃ katikā atthi – ‘yo paṭhamam viṣesaṃ nibbattetvā piṇḍapātāṃ āharati, tenābhatam bhuñjitvā sesehi samaṇadhammo kātabbo”ti. Tumhe attano upanissayena kiccaṃ matthakaṃ pāpayittha. Mayampi sace no upanissayo bhavissati, kiccaṃ matthakaṃ pāpessāma. Papañco esa amhākaṃ, gacchatha tumhe”ti. So yathāphāsukaṃ gantvā āyupariyosāne parinibbāyi.

Punadivase anuthero anāgāmiphalaṃ sacchakāsi, tassa abhiññāyo āgamimṃsu. Sopi tatheva piṇḍapātāṃ āharitvā tehi paṭikkhitto yathāphāsukaṃ gantvā āyupariyosāne suddhāvāse nibbatti. So suddhāvāse ṭhatvā te sahāye olokeno, eko tadāva parinibbuto, eko adhunā bhagavato santike ariyabhūmiṃ patto, eko lābhasakkāraṃ nissāya, “ahaṃ arahā”ti cittaṃ uppādetvā supparakapaṭṭane vasatīti disvā taṃ upasaṅkamitvā, “na tvaṃ arahā, na arahattamaggaṃ paṭipanno, gaccha bhagavantaṃ upasaṅkamitvā dhammaṃ suñāhī”ti uyyojesi. Sopi antaraghare bhagavantaṃ ovādaṃ yācitvā, “tasmā tiha te bāhiya evaṃ sikkhitabbaṃ diṭṭhe diṭṭhamattaṃ hotū”ti (udā. 10) bhagavatā saṃkhittena ovadito ariyabhūmiṃ sampāpuṇi.

Tato añño eko atthi, so kuhinti olokeno andhavane sekkhapaṭipadaṃ pūrayamāno viharaṭīti disvā cintesi – “sahāyakassa santike gamissāmīti, gacchantena pana tucchahatthena agantvā kiñci paṇṇākāraṃ gahetvā gantaṃ vaṭṭati, sahāyo kho pana me nīrāmisso pabbatamatthake vasanto mayā ākāse ṭhatvā dinnam piṇḍapātampi aparibhuñjitvā samaṇadhammaṃ akāsi, idāni āmisapaṇṇākāraṃ kiṃ gaṇhissati? Dhammapaṇṇākāraṃ gahetvā gamissāmī”ti brahmaloke ṭhitova ratanāvaḷiṃ ganthento viya pannarasa pañhe vibhajitvā taṃ dhammapaṇṇākāraṃ ādāya āgantvā sahāyassa avidūre ṭhatvā attano samaṇasaññāsamudācāravasena taṃ anabhivādetvāva, “bhikkhu bhikkhū”ti ālapitvā **ayaṃ vammikotiādimāha**. Tattha turitālanavasena bhikkhu bhikkhūti āmeditaṃ veditabbaṃ. Yathā vā ekaneva tilakena nalāṭaṃ na sobhati, taṃ parivāretvā aññesupi dinnesu phullitamaṇḍitaṃ viya sobhati, evaṃ ekaneva padena vacanaṃ na sobhati, parivārikapadena saddhiṃ phullitamaṇḍitaṃ viya sobhatīti taṃ parivārikapadavasena vacanaṃ phullitamaṇḍitaṃ viya karontopi evamāha.

Ayaṃvammikoti purato ṭhito vammiko nāma natthi, desanāvasena pana purato ṭhitaṃ dassento viya **ayanti** āha. **Laṅginti** satthaṃ ādāya khaṇanto palighaṃ addasa. **Ukkhipa laṅgiṃ abhikkhaṇa sumedhāti** tāta, paṇḍita, laṅgī nāma rattiṃ dhūmayati divā pajjalati. Ukkhipeta paraṃ parato khaṇāti. Evaṃ sabbapadesu attho daṭṭhabbo. **Uddhumāyikanti** maṇḍūkam. **Caṅkavāranti** khāraparissāvanaṃ. **Kummanti** kacchapam. **Asisūnanti** maṃsacchedakaṃ asiñceva adhikuṭṭanañca. **Maṃsapesinti** nisadapotappamāṇam allamaṃsapinḍam. **Nāganti** sumanapupphakalāpasadisam mahāphaṇam tividhasovatthikaparikkhitaṃ ahināgam addasa. **Mā nāgam ghaṭṭesīti** daṇḍakakoṭiyā vā vallikoṭiyā vā paṃsucunṇam vā pana khipamāno mā nāgam ghaṭṭayi. **Namo karohi nāgassāti** uparivātato apagamma suddhavatthaṃ nivāsetvā nāgassa namakkāraṃ karohi. Nāgena adhisayitaṃ dhanam nāma yāva sattamā kulaparivaṭṭā khādato na khīyati, nāgo te adhisayitaṃ dhanam dassati, tasmā namo karohi nāgassāti. **Ito vā pana sutvāti** yathā dukkhakkhandhe itoti sāsane nissakaṃ, na tathā idha. Idha pana devaputte nissakkaṃ, tasmā **ito vā panāti** mama vā pana santikā sutvāti ayamettha attho.

251. Cātummahābhūtikassāti catumahābhūtamayassa. **Kāyassetam** adhivacananti sarīrassa nāmaṃ. Yatheva hi bāhirako vammiko, vamatīti vantakoti vantussayoti vantasinehasambandhoti catūhi kāraṇehi **vammikoti** vuccati. So hi ahimaṅgusaundūragharagolīkādayo nānappakāre pāṇake vamatīti vammiko. Upacikāhi vantakoti vammiko. Upacikāhi vamtivā mukhatuṇḍakena ukkhittapaṃsucunṇena kaṭṭipamāṇenapi porisappamāṇenapi ussitoti vammiko. Upacikāhi vantakheḷasinehena ābaddhatāya sattasattāhaṃ deve vassantepi na vippakiriyati, nidāghepi tato paṃsumuttṭhim gahetvā tasmimṃ mutṭhinā pīḷiyamāne sineho nikkhamati, evaṃ vantasinehena sambaddhoti vammiko. Evamayaṃ kāyopi, “akkhimhā akkhigūthako” tiādinā nayena nānappakāraṃ asucikalimalaṃ vamatīti vammiko. Buddhapaccekabuddhakhīṇāsavā imasmimṃ atabhāve nikantipariyādānena atabhāvaṃ chaḍḍetvā gatāti ariyehi vantakotipi vammiko. Yehi cāyaṃ fīhi aṭṭhisatehi ussito nhārusambaddho maṃsāvalepano allacammaṃ pariyaṇāyaddho chavirañjito satte vañceti, taṃ sabbaṃ ariyehi vantamevāti vantussayotipi vammiko. “Taṇhā janeti purisaṃ, cittaṃ vidhāvati” ti (saṃ. ni. 1.55) evaṃ taṇhāya janitattā ariyehi vanteneva taṇhāsinehena sambaddho ayanti vantasinehena sambaddhotipi vammiko. Yathā ca vammikassa anto nānappakāre pāṇakā tattheva jāyanti, uccārapassāvaṃ karonti, gilānā sayanti, matā patanti. Iti so tesamṃ sūtiḡharaṃ vaccakuṭi gilānasālā susānañca hoti. Evamṃ khattiyamahāsālādānampi kāyo ayaṃ gopitarakkhito maṇḍitappasādhito mahānubhāvānaṃ kāyoti acintevā chavinissitā pāṇā cammanissitā pāṇā maṃsanissitā pāṇā nhārunissitā pāṇā aṭṭhinissitā pāṇā aṭṭhimiñjanissitā pāṇāti evaṃ kulagaṇānāya asītimattāni kimikulasahassāni antokāyasmimṃyeva jāyanti, uccārapassāvaṃ karonti, gelaññena āturitāni sayanti, matāni patanti, iti ayampi tesamṃ pāṇānaṃ sūtiḡharaṃ vaccakuṭi gilānasālā susānañca hotīti “vammiko” tveva saṅkhaṃ gato. Tenāha bhagavā – “vammikoti kho, bhikkhu, imassa cātummahābhūtikassa kāyassetam adhivacana” nti.

Mātāpettikasambhavassāti mātito ca pitito ca nibbattena mātāpettikena sukkasoṇitena sambhūtaṃ. **Odanakummāsūpacayassāti** odanena ceva kummāseṇa ca upacitassa vaḍḍhitassa. **Aniccucchādanaparimaddanabhedanaviddhaṃsanadhammassāti** ettha ayaṃ kāyo hutvā abhāvattṭhena **aniccadhammo**. Duggandhavighātattṭhāya tanuvilepanena **ucchādanadhammo**. Aṅgapaccaṅgābādhavinodanattṭhāya khuddakasambāhanena **parimaddanadhammo**. Daharakāle vā ūrūsu sayāpetvā gabbhavāseṇa dussaṅṅhitānaṃ tesamṃ tesamṃ aṅgānaṃ saṅṅhānasampādanattṭhaṃ añchanapīlanādivasena parimaddanadhammo. Evamṃ pariharatopi ca bhedanaviddhaṃsanadhammo bhijjati ceva vikirati ca, evamṃ sabhāvoti attho. Tattha mātāpettikasambhavaodanakummāsūpacayaucchādanaparimaddanapadehi samudayo kathito, aniccabhedaviddhaṃsanapadehi atthaṅgamo. Evamṃ sattahipi padehi cātummahābhūtikassa kāyassa uccāvacabhāvo vaḍḍhiparihāni samudayatthaṅgamo kathitoti veditabbo.

Divā kammanteti divā kattabbakammante. **Dhūmāyanāti** ettha ayaṃ dhūmasaddo kodhe taṇhāya vitakke pañcasu kāmagaṇesu dhammadesanāya pakatidhūmeti imesu atthesu vattati. “Kodho dhūmo bhasmanimosavajja” nti (saṃ. ni. 1.165) ettha hi kodhe vattati. “Icchādhūmayitā sattā” ti ettha taṇhāya. “Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu bhagavato avidūre dhūmayanto nisinno hoti” ti ettha vitakke.

“Pañko ca kāmā palipo ca kāmā,

Bhayañca metaṃ timūlaṃ pavuttaṃ;

Rajo ca dhūmo ca mayā pakāsītā;

Hitvā tuvaṃ pabbaja brahmadattā” ti. (jā. 1.6.14) –

Ettha pañcakāmaguṇesu. “Dhūmaṃ kattā hoti”’ti (ma. ni. 1.349) ettha dhammadesanāya. “Dhajo rathassa paññānaṃ, dhūmo paññānamaggino”’ti (saṃ. ni. 1.72) ettha pakatidhūme. Idha panāyaṃ vitakke adhippeto. Tenāha “ayaṃ rattim dhūmayanā”’ti.

Tathāgatassetam adhivacananti tathāgato hi sattannaṃ dhammānaṃ bāhitattā **brāhmaṇo** nāma. Yathāha – “sattannaṃ kho, bhikkhu, dhammānaṃ bāhitattā brāhmaṇo. Katamesaṃ sattannaṃ? Rāgo bāhito hoti, doso... moho... māno... sakkāyaditṭhi... vicikicchā... sīlabbataparāmāso bāhito hoti. Imesaṃ bhikkhu sattannaṃ dhammānaṃ bāhitattā brāhmaṇo”’ti (cūḷani. mettagūmaṇavapucchāniddeśa 28). **Sumedhoti** sundarapañño. **Sekkhassāti** ettha sikkhatīti sekkho. Yathāha – “sikkhatīti kho, bhikkhu, tasmā sekkhoti vuccati. Kiñca sikkhati? Adhisīlampi sikkhati, adhicittampi sikkhati, adhipaññampi sikkhatī”’ti (a. ni. 3.86).

Paññāyaadhivacananti lokiyalokuttarāya paññāya etaṃ adhivacanaṃ, na āvudhasatthassa. **Vīriyārambhassāti** kāyikacetasikavīriyassa. Taṃ paññāgatikameva hoti. Lokiyāya paññāya lokiyaṃ, lokuttarāya paññāya lokuttaraṃ. Ettha panāyaṃ atthadīpanā –

Eko kira jānapado brāhmaṇo pātova māṇavakehi saddhim gāmato nikkhamma divasaṃ araññe mante vācetaṃ sāyaṃ gāmaṃ āgacchati. Antarāmagge ca eko vammiko atthi. So rattim dhūmayati, divā pajjalati. Brāhmaṇo antevāsīm sumedhaṃ māṇavaṃ āha – “tāta, ayaṃ vammiko rattim dhūmayati, divā pajjalati, vikāramassa passissāma, bhindivā naṃ cattāro koṭṭhāse katvā khipāhi”’ti. So sādhitū kudālaṃ gahetvā samehi pādehi pathaviyaṃ patitṭhāya tathā akāsi. Tatra ācariyabrāhmaṇo viya bhagavā. Sumedhamāṇavako viya sekkho bhikkhu. Vammiko viya kāyo. “Tāta, ayaṃ vammiko rattim dhūmayati, divā pajjalati, vikāramassa passissāma, bhindivā naṃ cattāro koṭṭhāse katvā khipāhi”’ti brāhmaṇena vuttakālo viya, “bhikkhu cātumahābhūtikaṃ kāyaṃ cattāro koṭṭhāse katvā pariggaṇhāhi”’ti bhagavatā vuttakālo. Tassa sādhitū kudālaṃ gahetvā tathākaraṇaṃ viya sekkhassa bhikkhuno, “yo vīsatiyā koṭṭhāsesu thaddhabhāvo, ayaṃ pathavīdhātu. Yo dvādasasu koṭṭhāsesu ābandhanabhāvo, ayaṃ āpodhātu. Yo catūsu koṭṭhāsesu paripācanabhāvo, ayaṃ tejodhātu. Yo chasu koṭṭhāsesu vitthambhanabhāvo, ayaṃ vāyodhātū”’ti evaṃ catudhātuvavatthānavasena kāyapariggaho veditabbo.

Laṅgīti kho, bhikkhūti kasmā bhagavā avijjaṃ laṅgīti katvā dassesīti? Yathā hi nagarassa dvāraṃ pidhāya palighe yojite mahājanassa gamanaṃ pacchijjati, ye nagarassa anto, te antoyeva honti. Ye bahi, te bahiyeva. Evameva yassa ñānamukhe avijjālaṅgī patati, tassa nibbānasampāpakaṃ ñānagamanaṃ pacchijjati, tasmā avijjaṃ laṅgīti katvā dassesī. **Pajaha avijjanti** ettha kammaṭṭhānauggahaparipucchāvasena avijjāpahānaṃ kathitaṃ.

Uddhumāyikātikho, bhikkhūti ettha **uddhumāyikamaṇḍūko** nāma no mahanto, nakhapitṭhippamāno hoti, purāṇapaṇṇantare vā gacchantare vā valliantare vā vasati. So daṇḍakoṭiyā vā vallikoṭiyā vā paṃsucuṇṇakena vā ghaṭṭito āyamitvā mahanto parimaṇḍalo beluvapakappamāno hutvā cattāro pāde ākāsagate katvā pacchinnagamaṃ hutvā amittavasam yāti, kākakulalādibhattameva hoti. Evameva ayaṃ kodho paṭhamam uppajjanto cittāvilamattakova hoti. Tasmim khāṇe aniggahito vaḍḍhitvā mukhavikulaṃ pāpeti. Tadā aniggahito hanusañcopanaṃ pāpeti. Tadā aniggahito pharusavācānicchāraṇaṃ pāpeti. Tadā aniggahito disāvīlokaṃ pāpeti. Tadā aniggahito ākaḍḍhanaparikaḍḍhanaṃ pāpeti. Tadā aniggahito pañinā leḍḍudaṇḍasatthaparāmasanaṃ pāpeti. Tadā aniggahito daṇḍasatthābhiniṇipātaṃ pāpeti. Tadā aniggahito paraghātanampi attaghātanampi pāpeti. Vuttampi hetam – “yato ayaṃ kodho paraṃ ghātetvā attānaṃ ghātetī, ettāvātāyaṃ kodho paramussadagato hoti paramavepullappatto”’ti. Tattha yathā uddhumāyikāya catūsu pādesu ākāsagatesu gamanaṃ pacchijjati, uddhumāyikā amittavasam gantvā kākāḍḍibhattam hoti, evameva kodhasamaṅgīpuggalo kammaṭṭhānaṃ gahetvā vaḍḍhetum na sakkoti, amittavasam

yāti, sabbesaṃ mārānaṃ yathākāmakaraṇīyo hoti. Tenāha bhagavā – “uddhumāyikāti kho, bhikkhu, kodhūpāyāsassetāṃ adhivacana”nti. Tattha balavappatto kodhova kodhūpāyāso. **Pajaha kodhūpāyāsanti** ettha paṭisaṅkhānappahānaṃ kathitaṃ.

Dvidhāpathoti ettha, yathā puriso sadhano sabhogo kantāraddhānamaggappatipanno dvedhāpathaṃ patvā, “iminā nu kho gantabbaṃ, iminā gantabba”nti nicchetuṃ asakkonto tattheva tiṭṭhati, atha naṃ corā uṭṭhahitvā anayabyasanaṃ pāpenti, evameva kho mūlakammaṭṭhānaṃ gahetvā nisinna bhikkhu buddhādīsu kaṅkhāya uppannāya kammaṭṭhānaṃ vaḍḍhetuṃ na sakkoti, atha naṃ kilesamārādayo sabbe mārā anayabyasanaṃ pāpenti, iti vicikicchā dvedhāpathasamā hoti. Tenāha bhagavā – “dvidhāpathoti kho, bhikkhu, vicikicchāyetaṃ adhivacana”nti. **Pajaha vicikicchanti** ettha kammaṭṭhānauggahaparipucchāvasena vicikicchāpahānaṃ kathitaṃ.

Caṅgavāranti ettha, yathā rajakehi khāraparissāvanamhi udake pakkhitte eko udakaghaṭo dvepi dasapi vīsatiṃ ghaṭasatampi paggharatiyeva, pasaṭamattampi udakaṃ na tiṭṭhati, evameva nīvaraṇasamaṅgino puggalassa abbhantare kusaladhammo na tiṭṭhati. Tenāha bhagavā – “caṅgavāranti kho, bhikkhu, pañcannetaṃ nīvaraṇānaṃ adhivacana”nti. **Pajaha pañcanīvaraṇeti** ettha vikkhambhanatadaṅgavasena nīvaraṇappahānaṃ kathitaṃ.

Kummoti ettha, yathā kacchapassa cattāro pādā sīsanti pañceva aṅgāni honti, evameva sabbe pi saṅkhatā dhammā gayhamānā pañceva khandhā bhavanti. Tenāha bhagavā – “kummoti kho, bhikkhu, pañcannetaṃ upādānakkhandhānaṃ adhivacana”nti. **Pajaha pañcupādānakkhandheti** ettha pañcasu khandhesu chandarāgappahānaṃ kathitaṃ.

Asisūnāti ettha, yathā sūnāya upari maṃsaṃ ṭhapetvā asinā koṭṭenti, evamime sattā vatthukāmatthāya kilesakāmehi ghātayamānā vatthukāmaṃ upari katvā kilesakāmehi kantitā koṭṭitā ca honti. Tenāha bhagavā – “asisūnāti kho, bhikkhu, pañcannetaṃ kāmaguṇānaṃ adhivacana”nti. **Pajaha pañca kāmaguṇeti** ettha pañcasu kāmaguṇesu chandarāgappahānaṃ kathitaṃ.

Maṃsapesīti kho, bhikkhūti ettha ayaṃ maṃsapesi nāma bahujanapatthitā khattiyādayo manussāpi naṃ patthenti kākādayo tiracchānāpi. Ime hi sattā avijjāya sammattā nandirāgaṃ upagamma vaṭṭaṃ vaḍḍhenti. Yathā vā maṃsapesi ṭhapitaṭhapitaṭṭhāne laggati, evamime sattā nandirāgabaddhā vaṭṭe lagganti, dukkhaṃ patvāpi na ukkaṅṭhanti, iti nandirāgo maṃsapesisadisō hoti. Tenāha bhagavā – “maṃsapesīti kho, bhikkhu, nandirāgassetāṃ adhivacana”nti. **Pajaha nandirāganti** ettha catutthamaggena nandirāgappahānaṃ kathitaṃ.

Nāgoti kho, bhikkhu, khīṇāsavassetāṃ bhikkhuno adhivacanti ettha yenatthena khīṇāsavo nāgoti vuccati, so anaṅgaṇasutte (ma. ni. aṭṭha. 1.63) pakāsito eva. **Namo karohi nāgassāti** khīṇāsavassa buddhanāgassa, “buddho so bhagavā bodhāya dhammaṃ deseti, danto so bhagavā damathāya dhammaṃ deseti, santo so bhagavā samathāya dhammaṃ deseti, tiṇṇo so bhagavā taraṇāya dhammaṃ deseti, parinibbuto so bhagavā parinibbānāya dhammaṃ deseti”ti (ma. ni. 1.361) evaṃ namakkāraṃ karohīti ayamettha attho. Iti idaṃ suttaṃ therassa kammaṭṭhānaṃ ahoṣi. Theropi idameva suttaṃ kammaṭṭhānaṃ katvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ patto. **Ayametassa atthoti** ayaṃ etassa pañhassa attho. Iti bhagavā ratanarāsīmhi maṇikūṭaṃ gaṇhanto viya yathānusandhināva desanaṃ niṭṭhapesīti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Vammikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Rathavinītasuttavaṇṇanā

252. Evaṃme sutanti rathavinītasuttaṃ. Tattha **rājagaheti** evaṃnāmake nagare, tañhi mandhātumahāgovindādīhi pariggahitattā **rājagahanti** vuccati. Aññepettha pakāre vaṇṇayanti. Kiṃ tehi? Nāmametam tassa nagarassa. Tam panetaṃ buddhakāle ca cakkavattikāle ca nagaram hoti, sesakāle suññaṃ hoti yakkhapariggahitaṃ, tesam vasantavanaṃ hutvā tiṭṭhati. **Veļuvane kalandakanivāpeti veļuvananti** tassa uyyānassa nāmaṃ, tam kira veļūhi parikkhittaṃ ahosi aṭṭhārasahatthena ca pakārena, gopuraṭṭālakayuttaṃ nīlobhāsaṃ manoramaṃ, tena **veļuvananti** vuccati. Kalandakānañcettha nivāpaṃ adamsu, tena **kalandakanivāpoti** vuccati.

Pubbe kira aññataro rājā tattha uyyānakīlanatthaṃ āgato surāmadena matto divāseyyaṃ upagato supi. Parijanopissa, “sutto rājā”ti pupphaphalādīhi palobhiyamāno ito cito ca pakkāmi, atha surāgandhena aññatarasmā susirarukkā kaṇhasappo nikkhamitvā raññābhimukho āgacchati. Tam disvā rukkhadevatā, “rañño jīvitam dammī”ti kālākavesena āgantvā kaṇṇamūle saddamakāsi. Rājā paṭibujhi, kaṇhasappo nivatto. So tam disvā, “imāya mama jīvitam dinna”nti kālākānaṃ tattha nivāpaṃ paṭṭhapesi, abhayaghosanañca ghosāpesi. Tasmā tam tato pabhuti **kalandakanivāpanti** saṅkhyam gataṃ. **Kalandakāti** kālākānaṃ nāmaṃ.

Jātibhūmikāti jātibhūmivāsino. Tattha **jātibhūmīti** jātaṭṭhānaṃ. Tam kho panetaṃ neva kosalamahārājādīnaṃ na caṅkībrāhamaṇādīnaṃ na sakkasuyāmasantusitādīnaṃ na asītimahāsāvakādīnaṃ na aññesaṃ sattānaṃ jātaṭṭhānaṃ “jātibhūmī”ti vuccati. Yassa pana jātadivase dasasahasilokadhātu ekaddhajamālāvippakīṇakusumavāsacūṇṇagandhasugandhā sabbapāliphullamiva nandanavanaṃ virocāmānā paduminipaṇṇe udakabindu viya akampittha, jaccandhādīnañca rūpadassanādīni anekāni pāṭihāriyāni pavattiṃsu, tassa sabbaññubodhisattassa jātaṭṭhānasākiyanapado kapilavatthāhāro, sā “jātibhūmī”ti vuccati.

Dhammagarubhāvavaṇṇanā

Vassaṃvuṭṭhāti temāsaṃ vassaṃvuṭṭhā pavāritapavāraṇā hutvā. **Bhagavā etadavocāti** “kacci, bhikkhave, khamaṇīya”ntiādīhi vacanehi āgantukapaṭisaṅhāraṃ katvā etaṃ, “ko nu kho, bhikkhave”tiādivacanavoca. Te kira bhikkhu, – “kacci, bhikkhave, khamaṇīyaṃ kacci yāpanīyaṃ, kaccittha appakilamathena addhānaṃ āgatā, na ca piṇḍakena kilamittha, kuto ca tumhe, bhikkhave, āgacchathā”ti paṭisaṅhāravasena pucchitā – “bhagavā sākiyanapade kapilavatthāhārato jātibhūmito āgacchāmā”ti āhaṃsu. Atha bhagavā neva suddhodanamahārājassa, na sakkodanassa, na sukkodanassa, na dhotodanassa, na amitodanassa, na amittāya deviyā, na mahāpajāpatiyā, na sakalassa sākiyamaṇḍalassa ārogyaṃ pucchi. Atha kho attanā ca dasakathāvatthulābhiṃ parañca tattha samādapetāraṃ paṭipattisampannaṃ bhikkhuṃ pucchanto idaṃ – “ko nu kho, bhikkhave”tiādivacanavoca.

Kasmā pana bhagavā suddhodanādīnaṃ ārogyaṃ apucchitvā evarūpaṃ bhikkhumeva pucchati? Piyatāya. Buddhānañhi paṭipannaṃ bhikkhū bhikkhuniyo upāsakā upāsikāyo ca piyā honti manāpā. Kiṃ kāraṇā? Dhammagarutāya. Dhammagaruno hi tathāgatā, so ca nesam dhammagarubhāvo, “dukkhaṃ kho agāravo viharati, appatisso”ti (a. ni. 4.21) iminā ajapālanigrodhamūle uppannajjhāsayena veditabbo. Dhammagarutāyeva hi bhagavā mahākassapaṭṭherassa abhinikkhamaṇadivase paccuggamaṃ karonto tigāvutaṃ maggaṃ agamāsi. Atirekatiyojanasataṃ maggaṃ gantvā gaṅgātīre dhammaṃ desetvā mahākappaṇaṃ sapaṇisaṃ arahatte paṭiṭṭhapesi. Ekasmim pacchābhatte pañcacattālīsayaṇaṃ maggaṃ gantvā kumbhakarassa nivesane tiyāmarattiṃ dhammakathaṃ katvā pukkusātikulaputtaṃ anāgāmiphale paṭiṭṭhapesi. Vīsayaṇasataṃ gantvā vanavāsīsāmaṇerassa anuggahaṃ akāsi. Saṭṭhiyojanamaggaṃ gantvā khadiravanīyattherassa dhammaṃ desesi. Anuruddhatthero

pācīnavamsadāye nisinno mahāpurisavitakkaṃ vitakketīti ñatvā tattha ākāsenā gantvā therassa purato oruyha sādhu-kāramadāsi. Koṭikaṇṇasonattherassa ekagandhakuṭiyāṃ senāsanāṃ paññāpāpetvā paccūsakāle dhammadesanāṃ ajjhesitvā sarabhaññāpariyosāne sādhu-kāramadāsi. Tigāvutaṃ maggaṃ gantvā tiṇṇaṃ kulaputtānaṃ vasanaṭṭhāne gosiṅgasālavane sāmaggirasānisamsaṃ kathesi. Kassapopi bhagavā – “anāgāmiphale patiṭṭhito ariyasāvako aya”nti vissāsaṃ uppādetvā ghaṭikārassa kumbhakārassa nivesanaṃ gantvā sahatthā āmisāṃ gahetvā paribhuñji.

Amhākaṃyeva bhagavā upakaṭṭhāya vassūpanāyikāya jetavanato bhikkhusaṅghaparivuto cārikaṃ nikkhami. Kosalamahārājaanāthapiṇḍikādayo nivattetuṃ nāsakkhimsu. Anāthapiṇḍiko gharaṃ āgantvā domanassappatto nisīdi. Atha naṃ puṇṇā nāma dāsī domanassappattosi sāmīti āha. “Āma je, satthāraṃ nivattetuṃ nāsakkhiṃ, atha me imaṃ temāsaṃ dhammaṃ vā sotuṃ, yathādhippāyaṃ vā dānaṃ dātuṃ na labhissāmi”ti cintā uppānāti. Ahampi sāmī satthāraṃ nivattessāmi. Sace nivattetuṃ sakkosi, bhujissāyeva tvanti. Sā gantvā dasabalassa pādāmūle nipajjitvā “nivattatha bhagavā”ti āha. Puṇṇe tvaṃ parapaṭibaddhajīvikā kiṃ me karissasīti. Bhagavā mayhaṃ deyyadhammo natthīti tumhepi jānātha, tumhākaṃ nivattanapaccayā panāhaṃ tīsu saraṇesu pañcasu sīlesu patiṭṭhahissāmi. Bhagavā sādhu sādhu puṇṇeti sādhu-kāraṃ katvā nivattetuṃ jetavanameva pavittho. Ayaṃ kathā pākāṭā ahosi. Setthi sutvā puṇṇāya kira bhagavā nivattitoti taṃ bhujissaṃ katvā dhītuṭṭhāne ṭhapesi. Sā pabbajjaṃ yācitvā pabbaji, pabbajitvā vipassanaṃ ārabhi. Athassā satthā āradhavi-passakabhāvaṃ ñatvā imaṃ obhāsagāthaṃ vissajjesi –

“Puṇṇe pūresi saddhammaṃ, cando pannaraso yathā;

Paripuṇṇāya paññāya, dukkhassantaṃ karissasī”ti. (therīgā. 3);

Gāthāpariyosāne arahattaṃ patvā abhiññātā sāvīkā ahoṣīti. Evaṃ dhammagaruno tathāgatā.

Nandakatthere upaṭṭhānasālāyaṃ dhammaṃ desetepi bhagavā anahātova gantvā tiyāmarattiṃ ṭhitakova dhammakathaṃ sutvā desanāpariyosāne sādhu-kāramadāsi. Thero āgantvā vanditvā, “kāya velāya, bhante, āgatatthā”ti pucchi. Tayā suttante āradhamatteti. Dukkaraṃ karittha, bhante, buddhasukhumālā tumheti. Sace tvaṃ, nanda, kappamā desetum sakuṇeyyāsi, kappamattampāhaṃ ṭhitakova suṇeyyanti bhagavā avoca. Evaṃ dhammagaruno tathāgatā. Tesāṃ dhammagarutāya paṭipannakā piyā honti, tasmā paṭipannake pucchi. Paṭipannako ca nāma attahitāya paṭipanno no parahitāya, parahitāya paṭipanno no attahitāya, no attahitāya ca paṭipanno no parahitāya ca, attahitāya ca paṭipanno parahitāya cāti catubbidho hoti.

Tattha yo sayam dasannaṃ kathāvatthūnaṃ lābhī hoti, paraṃ tattha na ovadati na anusāsati āyasmā bākulo viya. Ayaṃ attahitāya paṭipanno nāma no parahitāya paṭipanno, evarūpaṃ bhikkhuṃ bhagavā na pucchati. Kasmā? Na mayhaṃ sāsanaṃ vaḍḍhipakkhe ṭhitoti.

Yo pana dasannaṃ kathāvatthūnaṃ alābhī, paraṃ tehi ovadati tena katavattasādiyanatthaṃ upanando sakyaputto viya, ayaṃ parahitāya paṭipanno nāma no attahitāya, evarūpampi na pucchati. Kasmā? Assa taṇhā mahāpacchi viya appahīnāti.

Yo attanāpi dasannaṃ kathāvatthūnaṃ alābhī, parampi tehi na ovadati, lāḷudāyī viya, ayaṃ neva attahitāya paṭipanno na parahitāya, evarūpampi na pucchati. Kasmā? Assa anto kilesā pharasu- chejjā viya mahantāti.

Yo pana sayam dasannaṃ kathāvatthūnaṃ lābhī, parampi tehi ovadati, ayaṃ attahitāya ceva parahitāya ca paṭipanno nāma sārīputtamoggallānamahākassapādayo asītimahātherā

viya, evarūpaṃ bhikkhuṃ pucchati. Kasmā? Mayhaṃ sāsanaṃ vuddhipakkhe ʒitoti. Idhāpi evarūpameva pucchanto – ‘ko nu kho, bhikkhave’ tiādimāha.

Evaṃ bhagavatā puṭṭhānaṃ pana tesāṃ bhikkhūnaṃ bhagavā attano jātibhūmiyaṃ ubhayahitāya paṭipannaṃ dasakathāvatthulābhiṃ bhikkhuṃ pucchati, ko nu kho tattha evarūpoti na aññaṃaññaṃ cintanā vā samantanā vā ahosi. Kasmā? Āyasmā hi mantāniputto tasmim janapade ākāsamajjhe ʒhito cando viya sūriyo viya ca pākaṭo paññāto. Tasmā te bhikkhū meghasaddaṃ sutvā ekajjhaṃ sannipatitamoraghatā viya ghanasajjhāyaṃ kātuṃ, āradhabhikkhū viya ca attano ācariyaṃ puṇṇattheraṃ bhagavato ārocentā therassa ca guṇaṃ bhāsituṃ appahontehi mukhehi ekappahāreṇeva **puṇṇo nāma, bhante, āyasmātiādimāhaṃsu**. Tattha **puṇṇoti** tassa therassa nāmaṃ. Mantāniyā pana so putto, tasmā **mantāniputtoti** vuccati. **Sambhāvīti** guṇasambhāvanāya sambhāvīti.

Appicchatādivaṇṇanā

Appicchoti icchāviraḥito niiccho nittaṇho. Ettha hi byañjanaṃ sāvasesaṃ viya, attho pana niravaseso. Na hi tassa anto aṇumattāpi pāpikā icchā nāma atthi. Khīṇāsavo hesa sabbaso pahīnataṇho. Apicettha atricchatā pāpicchatā mahicchatā appicchatāti ayaṃ bhedo vedītabbo.

Tattha sakalābhe atittassa paralābhe patthanā **atricchatā** nāma. Tāya samannāgatassa ekabhājena pakkapūvopi attano patte patito na supakko viya khuddako viya ca khāyati. Sveva parassa patte pakkhitto supakko viya mahanto viya ca khāyati. Asantaṅṇasambhāvanatā pana paṭiggahaṇe ca amattaññūtā **pāpicchatā** nāma, sā, ‘idhekacco assaddho samāno saddhoti maṃ jano jānātū’ tiādinā nayena abhidhamme āgatāyeva, tāya samannāgato puggalo kohaṇṇe patiṭṭhāti. Santaṅṇasambhāvanā pana paṭiggahaṇe ca amattaññūtā **mahicchatā** nāma. Sāpi, ‘idhekacco saddho samāno saddhoti maṃ jano jānātūti icchati, sīlavā samāno sīlavāti maṃ jano jānātū’ ti (vibha. 851) iminā nayena āgatāyeva, tāya samannāgato puggalo dussantappayo hoti, vijātamātāpissa cittaṃ gahetuṃ na sakkoti. Tenetaṃ vuccati –

‘Aggikkhandho samuddo ca, mahiccho cāpi puggalo;

Sakaṭena paccayaṃ detu, tayopete atappayā’ ti.

Santaṅṇanigūhanatā pana paṭiggahaṇe ca mattaññūtā **appicchatā** nāma, tāya samannāgato puggalo attani vijjamaṇampi guṇaṃ paṭicchādetukāmatāya, ‘saddho samāno saddhoti maṃ jano jānātūti na icchati. Sīlavā, pavivitto, bahussuto, āradhavīriyo, samādhisampanno, paññavā, khīṇāsavo samāno khīṇāsavoti maṃ jano jānātū’ ti na icchati, seyyathāpi majjhantikathero.

Thero kira mahākhīṇāsavo ahosi, pattacīvaraṃ panassa pādamaṭṭameva agghati, so asokassa dhammaraṇṇo vihāramahadivase saṅghatthero ahosi. Athassa atilūkhabhāvaṃ disvā manussā, ‘bhante, thokaṃ bahi hothā’ ti āhaṃsu. Thero, ‘mādisse khīṇāsave raṇṇo saṅghaṃ akaronte añño ko karissatī’ ti pathaviyaṃ nimujjitvā saṅghattherassa ukkhittapiṇḍaṃ gaṇhantoyeva ummuji. Evaṃ khīṇāsavo samāno, ‘khīṇāsavoti maṃ jano jānātū’ ti na icchati. Evaṃ appiccho pana bhikkhu anuppannaṃ lābhaṃ uppādeti, uppannaṃ lābhaṃ thāvaram karoti, dāyakānaṃ cittaṃ ārādheti, yathā yathā hi so attano appicchatāya appaṃ gaṇhāti, tathā tathā tassa vatte pasannā manussā bahū denti.

Aparopi catubbidho appiccho – paccayaappiccho dhutaṅgaappiccho pariyattiappiccho adhigamaappicchoti. Tattha catūsu paccayesu appiccho **paccayaappiccho** nāma, so dāyakassa vasaṃ jānāti, deyyadhammassa vasaṃ jānāti, attano thāmaṃ jānāti. Yadi hi deyyadhammo bahu hoti, dāyako appaṃ dātukāmo, dāyakassa vasena appaṃ gaṇhāti. Deyyadhammo appo, dāyako bahuṃ dātukāmo, deyyadhammassa vasena appaṃ gaṇhāti.

Deyyadhammopi bahu, dāyakopi bahum dātukāmo, attano thāmaṃ ñatvā pamāṇeneva gaṇhāti.

Dhutaṅgasamādānassa attani atthibhāvaṃ najānāpetukāmo **dhutaṅgaappiccho** nāma. Tassa vibhāvanattham imāni vatthūni – sosānikamahāsumanatthero kira saṭṭhi vassāni susāne vasi, añño ekabhikkhupi na aññāsi, tenevāha –

“Susāne saṭṭhi vassāni, abbokiṇṇam vasāmaḥ;

Dutiyo maṃ na jāneyya, aho sosānikuttamo”ti.

Cetiyaḥpabbate dvebhātiyattherā vasimsu. Tesu kaniṭṭho upaṭṭhākena pesitā ucchukhaṇḍikā gahetvā jeṭṭhassa santikaṃ agamāsi. Paribhogam, bhante, karoṭhāti. Therassa ca bhattakiccaṃ katvā mukham vikkhālanakālo ahosi. So alam, āvusoti āha. Kacci, bhante, ekāsanikatthāti. Āharāvuso, ucchukhaṇḍikāti paññāsa vassāni ekāsaniko samānopi dhutaṅgam nigūhamāno paribhogam katvā mukham vikkhāletvā puna dhutaṅgam adhiṭṭhāya gato.

Yo pana sāketaḥkattissatthero viya bahussutabhāvaṃ jānāpetum na icchati, ayam **pariyattiappiccho** nāma. Thero kira khaṇo natthi uddesaparipucchāsu okāsam akaronto maraṇakkhayaṃ, bhante, labhissathāti codito gaṇam vissajjetvā kaṇikāravālikasamuddavīhāram gato. Tattha antovassam theranavamaḥjhimānam upakāro hutvā mahāpavāraṇāya uposathadivase dhammakathāya janatam khobhetvā gato.

Yo pana sotāpannādīsu aññataro hutvā sotāpannādibhāvaṃ jānāpetum na icchati, ayam **adhigamaappiccho** nāma, tayo kulaputtā viya ghaṭikārakumbhakāro viya ca.

Āyasmā pana puṇṇo atricchataṃ pāpicchataṃ mahicchatañca pahāya sabbaso icchāpaṭipakkhabhūtāya alobhasaṅkhātāya parisuddhāya appicchatāya samannāgatattā appiccho nāma ahosi. Bhikkhūnampi, “āvuso, atricchataṃ pāpicchataṃ mahicchatañca ime dhammā pahātabbā”ti tesu ādīnavam dassetvā evarūpaṃ appicchataṃ samādāya vattitabbanti appicchakatham kathesi. Tena vuttam “attanā ca appiccho appicchakathañca bhikkhūnam kattā”ti.

Dvādasavidhasantosavaṇṇanā

Idāni **attanā ca santuṭṭhoti**ādīsu visesatthameva dīpayissāma. Yojanā pana vuttanayeneva veditabbā. **Santuṭṭhoti** itarītarapaccayasantoseṇa samannāgato. So panesa santoso dvādasavidho hoti. Seyyathidaṃ, cīvare yathālābhasantoso yathābalasantoso yathasārūppasantosoti tividho, evaṃ piṇḍapātādīsu. Tassāyam pabhedasamvaṇṇanā.

Idha bhikkhu cīvaram labhati sundaram vā asundaram vā. So teneva yāpeti aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti, ayamassa cīvare **yathālābhasantoso**. Atha yo pakatidubbalo vā hoti ābādharābhūto vā, garucīvaram pārupanto kilamati, so sabhāgena bhikkhunā saddhim tam parivattetvā lahukena yāpentopi santuṭṭhova hoti, ayamassa cīvare **yathābalasantoso**. Aparo paṇītapaccayalābhī hoti, so paṭṭacīvarādīnam aññataram mahagghacīvaram bahūni vā pana cīvarāni labhitvā idaṃ therānam cirapabbajitānam idaṃ bahussutānam anurūpaṃ, idaṃ gilānānam idaṃ appalābhānam hotūti datvā tesam purāṇacīvaram vā saṅkārakūṭādito vā nantakāni uccinitvā tehi saṅghāṭim katvā dhārentopi santuṭṭhova hoti, ayamassa cīvare **yathāsārūppasantoso**.

Idha pana bhikkhu piṇḍapātam labhati lūkhāṃ vā paṇītam vā, so teneva yāpeti, aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti, ayamassa piṇḍapāte **yathālābhasantoso**. Yo pana attano pakativiruddham vā byādhiviruddham vā piṇḍapātam labhati, yenassa paribhuttana aphāsu hoti, so sabhāgassa bhikkhuno tam datvā tassa hatthato sappāyabhojanam bhuñjitvā samaṇadhammam karontopi santuṭṭhova hoti, ayamassa piṇḍapāte **yathābalasantoso**. Aparo

bahuṃ paṇītaṃ piṇḍapātaṃ labhati, so taṃ cīvaram viya cirapabbajitabahussutaappalābhigilānānaṃ datvā tesam vā sesakaṃ piṇḍāya vā caritvā missakāhāraṃ bhuñjantopi santuṭṭhova hoti, ayamassa piṇḍapāte **yathāsāruppasantoso**.

Idha pana bhikkhu senāsanam labhati manāpaṃ vā amanāpaṃ vā, so tena neva somanassaṃ na paṭighaṃ uppādeti, antamaso tiṇasanthārakenāpi yathāladdheneva tussati, ayamassa senāsane **yathālābhasantoso**. Yo pana attano pakativiruddhaṃ vā byādhiviruddhaṃ vā senāsanam labhati, yatthassa vasato aphāsu hoti, so taṃ sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa santake sappāyaseṇāsane vasantopi santuṭṭhova hoti, ayamassa senāsane **yathābalasantoso**. Aparo mahāpuñño leṇamaṇḍapakūṭāgārādīni bahūni paṇītasenāsanāni labhati, so tāni cīvarādīni viya cirapabbajitabahussutaappalābhigilānānaṃ datvā yattha katthaci vasantopi santuṭṭhova hoti, ayamassa senāsane **yathāsāruppasantoso**. Yopi, “uttamasenāsanam nāma pamādaṭṭhānaṃ, tattha nisinnassa thinamiddhaṃ okkamati, niddābhibhūtaṃ puna paṭibujjhato pāpavittakā pātubhavantī”ti paṭisañcikkhitvā tādisam senāsanam pattampi na sampācchati, so taṃ paṭikkhipitvā abbhokāsarukkhamulādīsu vasantopi santuṭṭhova hoti, ayampissa senāsane **yathāsāruppasantoso**.

Idha pana bhikkhu bhesajjam labhati lūkhaṃ vā paṇītaṃ vā, so yaṃ labhati, teneva santussati, aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti, ayamassa gilānapaccaye **yathālābhasantoso**. Yo pana telena atthiko phāṇitaṃ labhati, so taṃ sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa hatthato telam gahetvā aññaḍeva vā pariyesitvā tehi bhesajjam karontopi santuṭṭhova hoti, ayamassa gilānapaccaye **yathābalasantoso**. Aparo mahāpuñño bahuṃ telamadhuphāṇitādīpanītabhesajjam labhati, so taṃ cīvaram viya cirapabbajitabahussutaappalābhigilānānaṃ datvā tesam ābhatakena yena kenaci yāpentopi santuṭṭhova hoti. Yo pana ekasmim bhājane muttahaṇṭakam ṭhapetvā ekasmim catumadhuraṃ, “gaṇha, bhante, yadicchasi”ti vuccamāno sacassa tesu aññatarenapi rogo vūpasammati, atha muttahaṇṭakam nāma buddhādīhi vaṇṇitanti catumadhuraṃ paṭikkhipitvā muttahaṇṭakeneva bhesajjam karonto paramasantuṭṭhova hoti, ayamassa gilānapaccaye **yathāsāruppasantoso**.

Imesam pana paccekam paccayesu tiṇṇam tiṇṇam santosānam yathāsāruppasantosova aggo. Āyasmā puṇṇo ekekasmim paccaye imehi tīhi santosehi santuṭṭho ahoṣi. **Santuṭṭhikathāñcāti** bhikkhūnampi ca imaṃ santuṭṭhikatham kattāva ahoṣi.

Tividhapavivekavaṇṇanā

Pavivittoti kāyapaviveko cittapaviveko upadhipavivekoti imehi tīhi pavivekehi samannāgato. Tattha eko gacchati, eko tiṭṭhati, eko nisīdati, eko seyyam kappeti, eko gāmaṃ piṇḍāya pavisati, eko paṭikkamati, eko caṅkamamadhiṭṭhāti, eko carati, eko viharatīti ayaṃ **kāyapaviveko** nāma. Aṭṭha samāpattiyo pana **cittapaviveko** nāma. Nibbānaṃ **upadhipaviveko** nāma. Vuttampi hetam – “kāyapaviveko ca vivekaṭṭhakāyānaṃ nekkhammābhiratānaṃ. Cittapaviveko ca parisuddhacittānaṃ paramavodānappattānaṃ. Upadhiviveko ca nirupadhīnaṃ puggalānaṃ visaṅkhāragatāna”nti (mahāni. 57). **Pavivekakathanti** bhikkhūnampi ca imaṃ pavivekakatham kattā.

Pañcavidhasamsaggavaṇṇanā

Asamsatṭhoti pañcavidhena samsaggena virahito. Savanasamsaggo dassanasamsaggo samullapanasamsaggo sambhogasamsaggo kāyasamsaggoti pañcavidho samsaggo. Tesu idha bhikkhu suṇāti, “asukasmim gāme vā nigame vā itthī vā kumārikā vā abhirūpā dassanīyā pāsādikā paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgatā”ti. So taṃ sutvā samsīdati visīdati na sakkoti brahmacariyam sandhāretum, sikkhādubbalyam anāvikatvā hīnāyāvattatīti evaṃ parehi vā kathīyamānaṃ rūpādisampattiṃ attanā vā hasitalapitagītasaddam suṇantassa sotaviññānavīthivasena uppanno rāgo **savanasamsaggo** nāma. So

anitthigandhapaccekabodhisattassa ca pañcaggaḷalenāvāsītissadahaṛassa ca vasena veditaḅbo

Daharo kira ākāseṇa gacchanto girigāmaṅvāsikammāradhītāya pañcahi kumārīhi saddhiṃ padumasaraṃ gantvā nhatvā padumāni ca pilandhitvā madhurassareṇa gāyantiyā saddaṃ sutvā kāmarāgeṇa viddho viṣeṣā pariḥāyitvā anayabyasaṇaṃ pāpuṇi. Idha bhikkhu na heva kho suṇāti, apica kho sāmaṃ passati itthiṃ vā kumāriṃ vā abhirūpaṃ dassanīyaṃ pāsādikāṃ paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgataṃ. So taṃ disvā saṃsīdati visīdati na sakkoti brahmacariyaṃ sandhāretuṃ, sikkhādubbalyaṃ anāvikaṭvā hīṇāyāvattatīti evaṃ visabhāgarūpaṃ oloketassa paṇa cakkhuvīṇṇānavīthivasena uppannarāgo **dassanasamsaggo** nāma. So evaṃ veditaḅbo –

Eko kira daharo kāladīghavāpidvāravihāraṃ uddesatthāya gato. Ācariyo tassa antarāyaṃ disvā okāsaṃ na karoti. So punappunnaṃ anubandhati. Ācariyo sace antogāme na carissasi. Dassāmi te uddesanti āha. So sādhiṭi sampaṭicchitvā uddese niṭṭhite ācariyaṃ vanditvā gacchanto ācariyo me imasmiṃ gāme carituṃ na deti, kiṃ nu kho kāraṇanti cīvaraṃ pārupitvā gāmaṃ pāvīsi, ekā kuladhītā pītakavattaṃ nivāsetvā gehe ṭhitā daharaṃ disvā sañjātarāgā ulūkenā yāguṃ āharitvā tassa patte pakkhipitvā nivattitvā mañcake nipajji. Atha naṃ mātāpitaro kiṃ ammaṭi pucchimsu, dvāreṇa gataṃ daharaṃ labhamānā jīvissāmi, alabhamānā marissāmi. Mātāpitaro vegena gantvā gāmadvāre daharaṃ patvā vanditvā, “nivattatha, bhante, bhikkhaṃ gaṇhāhi”ti āhaṃsu. Daharo alaṃ gacchāmi. Te, “idaṃ nāma, bhante, kāraṇa”nti yācitvā – “amhākaṃ, bhante, gehe ettaṃ nāma dhaṇaṃ atthi, ekāyeva no dhītā, tvaṃ no jeṭṭhaputtatṭhāne ṭhassasi, sukheṇa sakkā jīvitu”nti āhaṃsu. Daharo, “na mayhaṃ iminā palibodhena attho”ti anādiyitvāva pakkanto.

Mātāpitaro gantvā, “amma, nāsakkhimhā daharaṃ nivattetuṃ, yaṃ aññaṃ sāmikaṃ icchasi, taṃ labhissasi, utṭhehi khāda ca piva cā”ti āhaṃsu. Sā anicchantī sattāhaṃ nirāhārā hutvā kālamakāsi. Mātāpitaro tassā sarīrakiccaṃ katvā taṃ pītakavattaṃ dhuravihāre bhikkhusaṅghassa adāssu, bhikkhū vattaṃ khaṇḍākhandaṃ katvā bhājayimsu. Eko mahallako attano koṭṭhāsaṃ gahetvā kalyāṇīvihāraṃ āgato. Sopi daharo cetiyaṃ vandissāmi tattheva gantvā divāṭṭhāne nisīdi. Mahallako taṃ vattakhaṇḍaṃ gahetvā, “iminā me parissāvaṇaṃ vicārethā”ti daharaṃ avoca. Daharo mahāthera “kuhiṃ laddha”nti āha. So sabbaṃ pavattiṃ kathesi. So taṃ sutvāva, “evarūpāya nāma saddhiṃ saṃvāsaṃ nālattha”nti rāgagginā daḍḍho tattheva kālamakāsi.

Aññaṃaññaṃ ālāpasallāpavasena uppannarāgo paṇa **samullapanasamsaggo** nāma. Bhikkhuno bhikkhuniyā santakaṃ, bhikkhuniyā vā bhikkhussa santakaṃ gahetvā paribhogakaraṇavasena uppannarāgo **sambhogasamsaggo** nāma. So evaṃ veditaḅbo – maricavaṭṭivihāramahe kira bhikkhūnaṃ sataṣaḥassaṃ bhikkhūnaṃ navutisahaṣṣāni eva ahesuṃ. Eko sāmaṇero uṇhayāguṃ gahetvā gacchanto sakiṃ cīvaraṇṇe ṭhapesi, sakiṃ bhūmiyaṃ. Ekā sāmaṇerī disvā ettha pattaṃ ṭhapetvā yāhīti thālakāṃ adāsi. Te aparabhāge ekasmiṃ bhaye uppane parasamuddaṃ agamaṃsu. Tesu bhikkhūni puretaraṃ agamāsi. Sā, “eko kira sīhaḷabhikkhu āgato”ti sutvā therassa santikaṃ gantvā paṭisanthāraṃ katvā nisinnā, – “bhante, maricavaṭṭivihāramahakāle tumhe kativassā”ti pucchi. Tadāhaṃ sattavassikasāmaṇero. Tvaṃ paṇa kativassāti? Ahaṃ sattavassikasāmaṇerīyeva ekassa sāmaṇerassa uṇhayāguṃ gahetvā gacchantassa pattaṭṭhapanatthaṃ thālakamadāsinti. Thero, “ahaṃ so”ti vatvā thālakāṃ nīharitvā dassesi. Te ettakeneva saṃsaggena brahmacariyaṃ sandhāretuṃ asakkontā dvepi saṭṭhivassakāle vibbhamimsu.

Hatthagāhādivasena paṇa uppannarāgo **kāyasamsaggo** nāma. Tatridaṃ vattu – mahācetiyaṅgaṇe kira daharabhikkhū sajjhāyaṃ gaṇhanti. Tesāṃ piṭṭhipasse daharabhikkhuniyo dhammaṃ suṇanti. Tatreko daharo hatthaṃ pasārento ekissā

daharabhikkhuniyā kāyaṃ chupi. Sā taṃ hatthaṃ gahetvā attano urasmiṃ ṭhapesi, ettakena saṃsaggena dvepi vibbhamitvā gihibhāvaṃ pattā.

Gāhagāhakādivaṇṇanā

Imesu pana pañcasu saṃsaggesu bhikkhuno bhikkhūhi saddhiṃ savanadassanasamullapanasambhogakāyaparāmāsā niccampi hontiyeva, bhikkhunīhi saddhiṃ ṭhāpetvā kāyasamaggam sesā kālena kālaṃ honti; tathā upāsakaupāsikāhi saddhiṃ sabbepe kālena kālaṃ honti. Tesu hi kilesupattito cittaṃ rakkhitabbaṃ. Eko hi bhikkhu gāhagāhako hoti, eko gāhamuttako, eko muttagāhako, eko muttamuttako.

Tattha yaṃ bhikkhuṃ manussāpi āmisena upalāpetvā gahaṇavasena upasaṅkamanti, bhikkhupi pupphaphalādīhi upalāpetvā gahaṇavasena upasaṅkamati, ayaṃ **gāhagāhako** nāma. Yaṃ pana manussā vuttanayena upasaṅkamanti, bhikkhu dakkhiṇeyyavasena upasaṅkamati, ayaṃ **gāhamuttako** nāma. Yassa manussā dakkhiṇeyyavasena cattāro paccaye denti, bhikkhu pupphaphalādīhi upalāpetvā gahaṇavasena upasaṅkamati, ayaṃ **muttagāhako** nāma. Yassa manussāpi dakkhiṇeyyavasena cattāro paccaye denti, bhikkhupi cūlapiṇḍapāṭiyatissatthero viya dakkhiṇeyyavasena paribhuñjati, ayaṃ **muttamuttako** nāma.

Theraṃ kira ekā upāsikā dvādasa vassāni upatṭhahi. Ekadivasaṃ tasmim gāme aggi utṭhahitvā gehāni jhāpesi. Aññesaṃ kulūpakabhikkhū āgantvā – ‘‘kim upāsike, api kiñci bhaṇḍakaṃ arogaṃ kātuṃ asakkhitthā’’ti paṭisanthāraṃ akaṃsu. Manussā, ‘‘amhākaṃ mātu kulūpakatthero bhuñjanavelāyameva āgamissatī’’ti āhaṃsu. Theropi punadivase bhikkhācāravelaṃ sallakkhetvā āgato. Upāsikā koṭṭhacchāyāya nisīdāpetvā bhikkhaṃ sampādetvā adāsī. There bhattakiccaṃ katvā pakkante manussā āhaṃsu – ‘‘amhākaṃ mātu kulūpakatthero bhuñjanavelāyameva āgato’’ti. Upāsikā, ‘‘tumhākaṃ kulūpakā tumhākaṃyeva anucchavikā, mayhaṃ thero mayheva anucchaviko’’ti āha. Āyasmā pana mantāniputto imehi pañcahi saṃsaggehi catūhipi parisāhi saddhiṃ asaṃsaṭṭho gāhamuttako ceva muttamuttako ca ahoṣi. Yathā ca sayam asaṃsaṭṭho, evaṃ bhikkhūnampi taṃ asaṃsaggakathaṃ kattā ahoṣi.

Āraddhavīriyoti paggahitavīriyo, paripuṇṇakāyikacetasikavīriyoti attho. Yo hi bhikkhu gamane uppannakilesaṃ ṭhānaṃ pāpuṇiṭṭhaṃ na deti, ṭhāne uppannakilesaṃ nisajjaṃ, nisajjāya uppannakilesaṃ sayanaṃ pāpuṇiṭṭhaṃ na deti, mantena kaṇhasappaṃ uppīletvā gaṇhanto viya, amittaṃ gīvāya akkamanto viya ca vicarati, ayaṃ **āraddhavīriyo** nāma. Thero ca tādiso ahoṣi. Bhikkhūnampi tatheva vīriyārambhakathaṃ kattā ahoṣi.

Sīlasampannotiādīsu sīlanti catupārisuddhisīlaṃ. **Samādhīti** vipassanāpāḍakā aṭṭha samāpattiyo. **Paññāti** lokiyalokuttaraññaṃ. **Vimuttīti** ariyaphalaṃ. **Vimuttiñāḍadassananti** ekūnavīsatividhaṃ paccavekkhaṇāññaṃ. Thero sayampi sīlādīhi sampanno ahoṣi bhikkhūnampi sīlādīkathaṃ kattā. Svāyaṃ dasahi kathāvatthūhi ovadatīti **ovādako**. Yathā pana eko ovadatiyeva, sukhumaṃ atthaṃ parivattetvā jānāpetuṃ na sakkoti. Na evaṃ thero. Thero pana tāni dasa kathāvatthūni viññāpetīti **viññāpako**. Eko viññāpetuṃ sakkoti, kāraṇaṃ dassetuṃ na sakkoti. Thero kāraṇampi sandassetīti **sandassako**. Eko vijjamaṇaṃ kāraṇaṃ dasseti, gāhetuṃ pana na sakkoti. Thero gāhetumpi sakkotīti **samādapako**. Evaṃ samādapetvā pana tesu kathāvatthūsu ussāhajanavasena bhikkhū samuttejēti **samuttejako**. Ussāhajāte vaṇṇaṃ vatvā sampahaṃsetīti **sampahaṃsako**.

Pañcalābhavaṇṇanā

253.Suladdhalābhāti aññesaṃpi manussattabhāvapabbajjādiguṇalābhā nāma honti. Āyasmato pana puṇṇassa suladdhalābhā ete, yassa satthu sammukhā evaṃ vaṇṇo abbhuggatoti attho. Apica apaṇḍitehi vaṇṇakathanā nāma na tathā lābho, paṇḍitehi

vaṇṇakathanam pana lābho. Gihī hi vā vaṇṇakathanam na tathā lābho, gihī hi “vaṇṇam kathessāmī”ti, “amhākam ayyo saṅho sakhilo sukhasambhāso, vihāram āgatānam yāgubhattaphāṇitādīhi saṅgaham karotī”ti kathento avaṇṇameva katheti. “Avaṇṇam kathessāmī”ti “ayam thero mandamando viya abalabalo viya bhākuṭikabhākuṭiko viya natthi iminā saddhim viṣṣāso”ti kathento vaṇṇameva katheti. Sabrahmacārīhipi satthu paramukhā vaṇṇakathanam na tathā lābho, satthu sammukhā pana atilābhoti imampi atthavasam paṭicca “suladdhalābhā”ti āha. **Anumassa anumassāti** dasa kathāvatthūni anupavisitvā anupavisitvā. **Taṅca satthā abbhanumodatīti** taṅcassa vaṇṇam evametaṃ appiccho ca so bhikkhu santuṭṭho ca so bhikkhūti anumodati. Iti viññūhi vaṇṇabhāsanam eko lābho, sabrahmacārīhi eko, satthu sammukhā eko, anumassa anumassa eko, satthārā abbhanumodanam ekoti ime pañca lābhe sandhāya “suladdhalābhā”ti āha. **Kadācīti** kismiñcīdeva kāle. **Karahacīti** tasseva vevacanam. **Appeva nāma siyā kocideva kathāsallāpoti** api nāma koci kathāsamudācāropi bhavye. Tharena kira āyasmā puṇṇo neva dīṭṭhapubbo, nassa dhammakathā sutapubbā. Iti so tassa dassanampi dhammakathampi patthayamāno evamāha.

Cārikādivaṇṇanā

254. Yathābhirantanti yathāajjhāsayaṃ viharitvā. Buddhānañhi ekasmiṃ ṭhāne vasantānam chāyūdakādivipattim vā apphāsukasenāsanam vā, manussānam assaddhādibhāvaṃ vā āgamma anabhirati nāma natthi. Tesam sampattiyā “idha phāsu viharāmā”ti abhiramitvā ciravīhāropi natthi. Yattha pana tathāgate viharante sattā saraṇesu vā patīṭṭhahanti, sīlāni vā samādiyanti, pabbajanti vā, tato sotāpattimagādānam vā pana tesam upanissayo hoti. Tattha buddhā satte tāsu sampattīsu patīṭṭhāpanaajjhāsayaena vasanti; tāsam abhāve pakkamanti. Tena vuttam – “yathāajjhāsayaṃ viharitvā”ti. **Cārikam caramānoti** addhānagamanam gacchanto. Cārikā ca nāmesā bhagavato duvidhā hoti turitacārikā ca, aturitacārikā ca.

Tattha dūrepi bodhaneyyapuggalam disvā tassa bodhanatthāya sahasā gamanam **turitacārikā** nāma. Sā mahākassapapaccuggamanādīsu datṭhabbā. Bhagavā hi mahākassapam paccuggacchanto muhuttana tigāvutaṃ maggam agamāsi, ālavakassatthāya tiṃsayojanam, tathā aṅgulimālassa . Pukkusātissa pana pañcacattālīsayojanam, mahākappinassa vīsayojanasatam, khadiravaniyassatthāya satta yojanasatāni agamāsi; dhammasenāpatino saddhivīhārikassa vanavāsītissasāmaṇerassa tigāvutādīhikam vīsayojanasatam.

Ekadivasam kira thero, “tissasāmaṇerassa santikam, bhante, gacchāmī”ti āha. Bhagavā, “ahampi gamissāmī”ti vatvā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – “ānanda, vīsatisahassānam chaḷabhiññānam ārocehi – ‘bhagavā vanavāsītissasāmaṇerassa santikam gamissatī’”ti. Tato dutiyadivase vīsatisahassakhīṇāsavaparivuto ākāse uppatitvā vīsayojanasatamatthake tassa gocaragāmadvāre otarivā cīvaram pārupi. Kammantaṃ gacchamānā manussā disvā, “satthā, bho, āgato, mā kammantaṃ agamitthā”ti vatvā āsanāni pañṇapetvā yāguṃ datvā pānavattaṃ karontā, “kuhim, bhante, bhagavā gacchatī”ti daharabhikkhū pucchimsu. Upāsakā, na bhagavā aññattha gacchati, idheva tissasāmaṇerassa dassanattāya āgatoti . Te “amhākam kira kulūpakattherassa dassanattāya satthā āgato, no vata no thero oramattako”ti somanassajātā ahesuṃ.

Atha bhagavato bhattakiccapariyosāne sāmaṇero gāmaṃ piṇḍāya caritvā “upāsakā mahā bhikkhusaṅgho”ti pucchi. Athassa te, “satthā, bhante, āgato”ti ārocesuṃ, so bhagavantaṃ upasaṅkamitvā piṇḍapātena āpucchi. Satthā tassa pattaṃ hatthena gahetvā, “alam, tissa, niṭṭhitam bhattakicca”nti āha. Tato upajjhāyaṃ āpucchitvā attano pattāsane nisīditvā bhattakiccamakāsi. Athassa bhattakiccapariyosāne satthā maṅgalaṃ vatvā nikkhamitvā gāmadvāre ṭhatvā, “kataro te, tissa, vasanaṭṭhānam gamanamaggo”ti āha.

“Ayaṃ bhagavā”ti. Maggaṃ desayamāno purato yāhi tissāti. Bhagavā kira sadevakassa lokassa maggadesako samānopi “sakalatigāvute magge sāmaṇeraṃ daṭṭhuṃ lacchāmī”ti taṃ maggadesakamakāsi.

So attano vasaṇaṭṭhānaṃ gantvā bhagavato vattamakāsi. Atha naṃ bhagavā, “kataro te, tissa, caṅkamo”ti pucchitvā tattha gantvā sāmaṇerassa nisīdanapāsāne nisīditvā, “tissa, imasmim̐ ṭhāne sukhaṃ vasasī”ti pucchi. So āha – “āma, bhante, imasmim̐ me ṭhāne vasantassa sīhabyagghahatthimigamorādīnaṃ saddaṃ suṇato araṇṇasaṇṇā uppajjati, tāya sukhaṃ vasāmī”ti. Atha naṃ bhagavā, “tissa, bhikkhusaṅghaṃ sannipātehi, buddhadāyajjaṃ te dassāmī”ti vatvā sannipatite bhikkhusaṅghe upasampādetvā attano vasaṇaṭṭhānameva agamāsīti. Ayaṃ **turita-cārikā** nāma.

Yaṃ pana gāmanigama-pāṭipāṭiyā devasikaṃ yojanaḍḍhaya-jojanavasena piṇḍapātacariyādīhi lokaṃ anuggaṇhantassa gamaṇaṃ, ayaṃ **aturita-cārikā** nāma. Imaṃ pana cārikaṃ caranto bhagavā mahāmaṇḍalaṃ majjhimaṇḍalaṃ antimamaṇḍalanti imesaṃ tiṇṇaṃ maṇḍalānaṃ aññatarasmim̐ carati. Tattha mahāmaṇḍalaṃ navayojanasatikāṃ, majjhimaṇḍalaṃ chayojanasatikāṃ, antimamaṇḍalaṃ tiyojanasatikāṃ. Yadā mahāmaṇḍale cārikaṃ caritukāmo hoti, mahāpavāraṇāya pavāretvā pāṭipadadivase mahābhikkhusaṅghaparivāro nikkhamati. Samantā yojanasataṃ ekakolāhalaṃ ahoṣi, purimaṃ purimaṃ āgatā nimantetuṃ labhanti; itaresu dvīsu maṇḍalesu sakkāro mahāmaṇḍale osarati. Tatra bhagavā tesu tesu gāmanigamesu ekāhaṃ dvīhaṃ vasanto mahājanaṃ āmisapaṭiggahena anuggaṇhanto dhammadānaṃ cassa vivatṭṭupanissitaṃ kusalaṃ vadḍhento navahi māsehi cārikaṃ pariyosāpeti.

Sace pana antovasse bhikkhūnaṃ samathavipassanā taruṇā hoti, mahāpavāraṇāya apavāretvā pavāraṇāsaṅgahaṃ datvā kattikapuṇṇamāya pavāretvā migasirassa paṭhamadivase mahābhikkhusaṅghaparivāro nikkhamitvā majjhimaṇḍalaṃ osarati. Aññenapi kāraṇena majjhimaṇḍale cārikaṃ caritukāmo catumāsāṃ vasitvāva nikkhamati. Vuttanayeneva itaresu dvīsu maṇḍalesu sakkāro majjhimaṇḍale osarati. Bhagavā purimanayeneva lokaṃ anuggaṇhanto aṭṭhahi māsehi cārikaṃ pariyosāpeti.

Sace pana catumāsāṃ vuṭṭhavassassāpi bhagavato veneyyasattā aparipakkindriyā honti, tesāṃ indriyaparipākaṃ āgamayamāno aparampi ekaṃ māsāṃ vā dviticatumāsāṃ vā tattheva vasitvā mahābhikkhusaṅghaparivāro nikkhamati. Vuttanayeneva itaresu dvīsu maṇḍalesu sakkāro antomaṇḍale osarati. Bhagavā purimanayeneva lokaṃ anuggaṇhanto sattahi vā chahi vā pañcahi vā catūhi vā māsehi cārikaṃ pariyosāpeti. Iti imesu tīsu maṇḍalesu yattha katthaci cārikaṃ caranto na cīvarādihetu carati. Atha kho ye duggatā bālā jīṇṇā byādhitā, te kadā tathāgatā āgantvā passissanti? Mayi pana cārikaṃ carante mahājano tathāgatadassanaṃ labhissati, tattha keci cittāni pasādessanti, keci mālādīhi pūjessanti, keci kaṭacchubhikkhaṃ dassanti, keci micchādassanaṃ pahāya sammāditṭhikā bhavissanti, taṃ tesāṃ bhavissati dīgharattaṃ hitāya sukhāyāti evaṃ lokānukampāya cārikaṃ carati.

Apica catūhi kāraṇehi buddhā bhagavanto cārikaṃ caranti – jaṅghāvihāravasena sarīraphāsukatthāya, atthupattikālaṃ abhikaṅkhanatthāya, bhikkhūnaṃ sikkhāpadaṃ paññāpanatthāya, tattha tattha paripākagatindriye bodhaneyyasatte bodhanatthāyāti. Aparehipi catūhi kāraṇehi buddhā bhagavanto cārikaṃ caranti – buddhaṃ saraṇaṃ gacchissantīti vā, dhammaṃ saraṇaṃ gacchissantīti vā, saṅghaṃ saraṇaṃ gacchissantīti vā, mahatā dhammavassena catasso parisā santappessāmīti vāti . Aparehi pañcahi kāraṇehi buddhā bhagavanto cārikaṃ caranti – pāṇātipātā viramissantīti vā, adinnādānā... kāmesumicchācārā... musāvādā... surāmerayamajjapamādaṭṭhānā viramissantīti vāti. Aparehi aṭṭhahi kāraṇehi buddhā bhagavanto cārikaṃ caranti – paṭhamajjhānaṃ paṭilabhissantīti vā, dutiyaṃ...pe... nevasaṇṇānāsaṇṇāyatana-samāpattim̐ paṭilabhissantīti vāti. Aparehi aṭṭhahi kāraṇehi buddhā bhagavanto cārikaṃ caranti – sotāpattimaggaṃ

adhigamissantīti vā, sotāpattiphalaṃ...pe... arahattaphalaṃ sacchikarissantīti vāti.
Ayaṃ **aturitacārikā**, sā idha adhippetā. Sā panesā duvidhā hoti nibaddhacārikā,
anibaddhacārikā ca. Tattha yaṃ ekasseva bodhaneyyasattassa atthāya gacchati, ayaṃ
nibaddhacārikā nāma. Yaṃ pana gāmanigamanagarapaṭipāṭivasena carati, ayaṃ
anibaddhacārikā nāma. Esā idha adhippetā.

Senāsanam samsāmetvāti senāsanam paṭisāmetvā. Tam pana paṭisāmento thero na
cūḷapattamahāpatta-cūḷathālakamahāthāla-paṭṭuṇṇacīvara-dukūlacīvarādīnam bhaṇḍikam
katvā sappitelādīnam vā pana ghaṭe pūrāpetvā gabbhe nidahitvā dvāraṃ pidhāya
kuñcikumuddikādīni yojāpesi. “Sace na hoti bhikkhu vā sāmaṇero vā ārāmiko vā upāsako vā,
catūsu pāsānesu mañce mañcam āropetvā pīṭhe pīṭham āropetvā cīvaravaṃse vā cīvararajjuyā
vā upari puñjam katvā dvāravātapānam thaketvā pakkamitabba”nti (cūḷava. 361) vacanato
pana nevāsikam bhikkhum āpucchanaṃ attakeneva paṭisāmesi.

Yena sāvatti tena cārikam pakkāmīti satthu dassanakāmo hutvā yena disābhāgena
sāvatti tena pakkāmi. Pakkamanto ca na suddhodanamahārājassa ārocāpetvā
sappitelamadhuḥpāṇitādīni gāhāpetvā pakkanto. Yūtham pahāya nikkhanto pana mattahatti
viya, asahāyakicco sīho viya, pattacīvaramattam ādāya ekakova pakkāmi. Kasmā panesa
pañcasatehi attano antevāsikehi saddhim rājagaham agantvā idāni nikkhantoti? Rājagaham
kapilavattuto dūram satthiyojanāni, sāvatti pana pañcadasa. Satthā rājagahato
pañcacattālīsajoyanam āgantvā sāvattiyam viharati, idāni āsanno jātoti sutvā nikkhamīti
akāraṇametam. Buddhānam santikam gacchanto hi esa yojanasahassampi gaccheyya,
tadā pana kāyaviveko na sakkā laddhanti. Bahūhi saddhim gamanakāle hi ekasmiṃ
gacchāmāti vadante eko idheva vasāmāti vadati. Ekasmiṃ vasāmāti vadante eko gacchāmāti
vadati. Tasmā icchiticchitakkhaṇe samāpattim appetvā nisīditum vā phāsukasenasane
kāyavivekam laddhum vā na sakkā hoti, ekakassa pana tam sabbam sulabham hotīti tadā
agantvā idāni pakkāmi.

Cārikamcaramānoti ettha kiñcāpi ayaṃ cārikā nāma mahājanasaṅgahattham
buddhānamyeva labbhati, buddhe upādāya pana ruḥhīsaddena sāvakanampi vuccati
kilañjādīhi katam bijanampi tālavaṇṇam viya. **Yena bhagavāti** sāvattiyā avidūre ekasmiṃ
gāmake piṇḍāya caritvā katabhattakicco jetavanam pavisitvā sārīputtatherassa vā
mahāmogallānattherassa vā vasanaṭṭhānam gantvā pāde dhovitvā makkhetvā pānīyam vā
pānakam vā pivitvā thokam vissamitvā satthāram passissāmīti cittampi anuppādetvā ujukam
gandhakuṭiparivenameva agamāsi. Therassa hi satthāram daṭṭhukāmassa aññena bhikkhunā
kiccam natthi. Tasmā rāhulam vā ānandam vā gahetvā okāsam kāretvā satthāram passissāmīti
evampi cittam na uppādesi.

Thero hi sayameva buddhasāsane vallabho rañño saṅgānavijayamahāyodho viya. Yathā
hi tādisassa yodhassa rājānam daṭṭhukāmassa aññam sevitvā dassanakammaṃ nāma natthi;
vallabhatāya sayameva passati. Evaṃ theropi buddhasāsane vallabho, tassa aññam sevitvā
satthudassanakiccam natthīti pāde dhovitvā pādapuñchanamhi puñchitvā yena bhagavā
tenupasaṅkami. Bhagavāpi “paccūsakāleyeva mantāniputto āgamissatī”ti addasa. Tasmā
gandhakuṭim pavisitvā sūcighaṭikam adavāva daratham paṭippassambhetvā utthāya nisīdi.
Thero kavātam pañāmetvā gandhakuṭim pavisitvā bhagavantam abhivādetvā ekamantam
nisīdi. **Dhammiyā kathāyāti** bhagavā dhammiṃ katham kathento cūḷagosīngasutte (ma. ni.
1.325 ādayo) tiṇṇam kulaputtānam sāmaggirasānisamsam kathesi; sekkhasutte (ma. ni. 2.22
ādayo) āvasathānisamsam, ghaṭikārasutte (ma. ni. 2.282 ādayo) satipaṭilābhikam
pubbenivāsappaṭisaṃyuttakatham; raṭṭhapālasutte (ma. ni. 2.304) cattāro dhammudese,
selasutte (ma. ni. 2.396 ādayo) pānakānisamsakatham, upakkilesasutte (ma. ni. 3.236 ādayo)
bhaguttherassa dhammakatham kathento ekībhāve ānisamsam kathesi. Imasmiṃ pana
rathavinīte āyasmato puñṇassa kathento dasakathāvattunissayam anantanayam nāma dassesi

puṇṇa, ayampi appicchakathāyeva santosakathāyevāti. Paṭisambhidāpattassa sāvakassa velante ṭhatvā mahāsamudde hatthappasāraṇaṃ viya ahosi.

Yena andhavananti tadā kira pacchābhatte jetavanaṃ ākiṇṇaṃ hoti, bahū khattiyabrāhmaṇādayo jetavanaṃ osaranti; rañño cakkavattissa khandhāvāratthānaṃ viya hoti, na sakkā pavivekaṃ labhituṃ. Andhavanaṃ pana padhānagharasadisam pavivittaṃ, tasmā yenandhavanaṃ tenupasaṅkami. Kasmā pana mahāthere na addasa? Evaṃ kirassa ahosi – “sāyanhasamaye āgantvā mahāthere disvā puna dasabalaṃ passissāmi, evaṃ mahātherānaṃ ekaṃ upatthānaṃ bhavissati, satthu dve bhavissanti, tato satthāraṃ vanditvā mama vasanaṭṭhānameva gamissāmi”ti.

Sattavisuddhipañhavaṇṇanā

256.Abhiṇṇaṃ kittayamāno ahosīti punappunaṃ vaṇṇaṃ kittayamāno vihāsi. Thero kira tato paṭṭhāya divase divase saṅghamajjhe “puṇṇo kira nāma mantāṇiputto catūhi parisāhi saddhiṃ asaṃsaṭṭho, so dasabalassa dassanattāya āgamissati; kacci nu kho maṃ adisvāva gamissati”ti theranavamaṃjjhimānaṃ satikaraṇatthaṃ āyasmato puṇṇassa guṇaṃ bhāsati. Evaṃ kirassa ahosi – “mahallakabhikkhū nāma na sabbakālaṃ antovihāre honti; guṇakathāya panassa kathitāya yo ca naṃ bhikkhuṃ passissati; so āgantvā ārocessati”ti. Athāyaṃ therasseva saddhivihāriko taṃ āyasmantaṃ mantāṇiputtaṃ pattacīvaramādāya gandhakuṭiṃ pavisantaṃ addasa. Kathaṃ pana naṃ esa aññāsīti? Puṇṇa, puṇṇāti vatvā kathentassa bhagavato dhammakathāya aññāsī – “ayaṃ so thero, yassa me upajjhāyo abhiṇṇaṃ kittayamāno hoti”ti. Iti so āgantvā therassa ārocesi. **Nisīdanam ādāyāti nisīdanam** nāma sadasaṃ vuccati avāyimaṃ. Thero pana cammakhaṇḍaṃ gahetvā agamāsi. **Piṭṭhito piṭṭhitoti** pacchato pacchato. **Sīsānulokīti** yo unnataṭṭhāne piṭṭhiṃ passanto ninnaṭṭhāne sīsaṃ passanto gacchati, ayampi sīsānulokīti vuccati. Tādiso hutvā anubandhi. Thero hi kiñcāpi samyatapadasaddatāya accāsanno hutvā gacchantopi padasaddena na bādhati, “nāyaṃ sammodanakālo”ti ṇatvā pana na accāsanno, andhavanaṃ nāma mahantaṃ, ekasmiṃ ṭhāne nilīnaṃ apassantena, āvuso puṇṇa, puṇṇāti aphāsukasaddo kātābbo hotīti nisinnaṭṭhānaṃjanatthaṃ nātīdūre hutvā sīsānulokī agamāsi. **Divāvihāraṃ nisīdīti** divāvihāratthāya nisīdi.

Tattha āyasmāpi puṇṇo udiccabrāhmaṇajacco, sārīputtattheropi. Puṇṇattheropi suvaṇṇavaṇṇo, sārīputtattheropi. Puṇṇattheropi arahattaphalasaṃpattisaṃpanno, sārīputtattheropi. Puṇṇattheropi kappasatasahassaṃ abhinīhārasaṃpanno, sārīputtattheropi kappasatasahassādhikaṃ ekamaṃsaṅkhyeyaṃ. Puṇṇattheropi paṭisambhidāpatta mahākhīṇāsavo, sārīputtattheropi. Iti ekaṃ kanakaguhaṃ pavitthā dve sīhā viya, ekaṃ vijambhanabhūmiṃ otiṇṇā dve byagghā viya, ekaṃ supupphitasālavanaṃ pavitthā dve chaddantanāgarājāno viya, ekaṃ simbalivanaṃ pavitthā dve supaṇṇarājāno viya, ekaṃ naravāhanayānaṃ abhiruḷhā dve vessavaṇā viya, ekaṃ paṇḍukambalasiṃ abhinisinnā dve sakkā viya, ekavimānabbhantaragatā dve hāritamahābrahmāno viya ca te dvepi brāhmaṇajaccā dvepi suvaṇṇavaṇṇā dvepi samāpattilābhino dvepi abhinīhārasaṃpannā dvepi paṭisambhidāpattā mahākhīṇāsavā ekaṃ vanasaṇḍaṃ anupavitthā taṃ vanatthānaṃ sobhayimsu.

Bhagavati no, āvuso, brahmacariyaṃ vussatīti, āvuso, kiṃ amhākaṃ bhagavato santike āyasmatā brahmacariyaṃ vussatīti? Idaṃ āyasmā sārīputto tassa bhagavati brahmacariyavāsaṃ jānantopi kathāsamutthāpanatthaṃ pucchi. Purimakathāya hi appatitthitāya pacchimakathā na jāyati, tasmā evaṃ pucchi. Thero anujānanto “evamāvuso”ti āha. Athassa pañhavissajjanaṃ sotukāmo āyasmā sārīputto “kiṃ nu kho āvuso sīlavisuddhatthaṃ bhagavati brahmacariyaṃ vussatī”ti paṭipāṭiyā satta visuddhiyo pucchi. Tāsaṃ vitthārakathā **visuddhimagge** vuttā. Āyasmā pana puṇṇo yasmā

catupārisuddhisīlādīsu t̥hitassāpi brahmacariyavāso matthakaṃ na pāpuṇāti, tasmā, “no hidam, āvuso”ti sabbam paṭikkhipi.

Kimatthamcarahāvusoti yadi sīlavisuddhiādīnaṃ atthāya brahmacariyaṃ na vussati, atha kimattham vussatīti pucchi. **Anupādāparinibbānattham kho, āvusoti** ettha **anupādāparinibbānaṃ** nāma appaccayaparinibbānaṃ. Dvedhā upādānāni gahaṇūpādānaṃ paccayūpādānaṃ. **Gahaṇūpādānaṃ** nāma kāmupādānādikaṃ catubbidham, **paccayūpādānaṃ** nāma avijjāpaccayā saṅkhārāti evaṃ vuttapaccayā. Tattha gahaṇūpādānavādino ācariyā anupādāparinibbānanti catūsu upādānesu aññatarenāpi kañci dhammaṃ aggahetvā pavattaṃ arahattaphalaṃ anupādāparinibbānanti kathenti. Tañhi na ca upādānasampayuttaṃ hutvā kañci dhammaṃ upādiyati, kilesānaṃ parinibbutante jātattā parinibbānanti vuccati. Paccayūpādānavādino pana anupādāparinibbānanti appaccayaparinibbānaṃ. Paccayavasena anuppannaṃ asaṅkhatam amatadhātumeva anupādāparinibbānanti kathenti. Ayaṃ anto, ayaṃ koṭi, ayaṃ niṭṭhā. Appaccayaparinibbānaṃ pattassa hi brahmacariyavāso matthakaṃ patto nāma hoti, tasmā therō “anupādāparinibbānattha”nti āha. Atha naṃ anuyuñjanto āyasmā sārīputto “kim nu kho, āvuso, sīlavisuddhi anupādāparinibbāna”nti puna puccham ārabhi.

258. Theropi sabbaparivattesu tatheva paṭikkhipitvā pariyosāne dosaṃ dassento **sīlavisuddhiṃ ce, āvusoti**ādīmāha. Tattha **paññapeyyāti** yadi paññapeyya. **Saupādānaṃyeva samānaṃ anupādāparinibbānaṃ paññapeyyāti** saṅgahaṇadhamameva niggaṇadhammaṃ sappaccayadhamameva appaccayadhammaṃ saṅkhatadhamameva asaṅkhatadhammanti paññapeyyāti attho. Ñāṇadassanavisuddhiyaṃ pana sappaccayadhamameva appaccayadhammaṃ saṅkhatadhammeva asaṅkhatadhammanti paññapeyyāti ayameva attho gahetabbo. **Puthujjano hi, āvusoti** ettha vaṭṭānugato lokiyabālaputhujjano daṭṭhabbo. So hi catupārisuddhisīlamattassāpi abhāvato sabbaso aññatra imehi dhammehi. **Tena hīti** yena kāraṇena ekacce paṇḍitā upamāya attham jānanti, tena kāraṇena upamaṃ te karissāmīti attho.

Sattarathavinītavāṇṇā

259.Sattarathavinītanīti vinītaassājāniyayutte satta rathe. **Yāvadeva, cittavisuddhatthāti**, āvuso, ayaṃ sīlavisuddhi nāma, yāvadeva, cittavisuddhatthā. **Cittavisuddhatthāti** nissakkavacanametam. Ayaṃ panettha attho, yāvadeva, cittavisuddhisāṅkhātā atthā, tāva ayaṃ sīlavisuddhi nāma icchitabbā. Yā pana ayaṃ cittavisuddhi, esā sīlavisuddhiyā attho, ayaṃ koṭi, idaṃ pariyosānaṃ, cittavisuddhiyaṃ t̥hitassa hi sīlavisuddhikiccaṃ kataṃ nāma hotīti. Esa nayo sabbapadesu.

Idam panettha opammasamsandanaṃ – rājā pasenadi kosalo viya hi jarāmarañabhīruko yogāvācaro daṭṭhabbo. Sāvattinagaraṃ viya sakkāyanagaraṃ, sāketanagaraṃ viya nibbānanagaraṃ, rañño sākete vaḍḍhiāvahassa sīgham gantvā pāpuṇitabbassa accāyikassa kiccassa uppādakālo viya yogino anabhisametānaṃ catunnam ariyasaccānaṃ abhisamayakiccassa uppādakālo. Satta rathavinītanī viya satta visuddhiyo, paṭhamam rathavinītam āruḥhakālo viya sīlavisuddhiyaṃ t̥hitakālo, paṭhamarathavinītādīhi dutiyādīni āruḥhakālo viya sīlavisuddhiādīhi cittavisuddhiādīsu t̥hitakālo. Sattamena rathavinītena sākete antepuradvāre oruyha uparipāsāde nātimittagaṇaparivutassa surasabhojanaparibhogakālo viya yogino ñāṇadassanavisuddhiyā sabbakilese khepetvā dhammavarapāsādam āruyha paropaññāsakusaladhammaparivārassa nibbānārammaṇam phalasaṃpattim appētvā nirodhasayane nisinnassa lokuttarasukhānubhavanakālo daṭṭhabbo.

Iti āyasmantaṃ puṇṇam dasakathāvattulābhiṃ dhammasenāpatisārīputtatthero satta visuddhiyo pucchi. Āyasmā puṇṇo dasa kathāvattūni vissajjesi. Evaṃ pucchanto pana dhammasenāpati kim jānitvā pucchi, udāhu ajānitvā? Titthakusalo vā pana hutvā visayasmim

pucchi, udāhu atitthakusalo hutvā avisayasmim? Puṇṇattheropi ca kim jānitvā vissajjesi, udāhu ajānitvā? Titthakusalo vā pana hutvā visayasmim vissajjesi, udāhu atitthakusalo hutvā avisayeti? Jānitvā titthakusalo hutvā visaye pucchīti hi vadamāno dhammasenāpatimyeva vadeyya. Jānitvā titthakusalo hutvā visaye vissajjesīti vadamāno puṇṇattheramyeva vadeyya. Yañhi visuddhīsu saṃkhittam, tam kathāvattthūsu vitthiṇṇam. Yam kathāvattthūsu saṃkhittam, tam visuddhīsu vitthiṇṇam. Tadamīnā nayena veditabbam.

Visuddhīsu hi ekā sīlavisuddhi cattāri kathāvattthūni hutvā āgatā appicchakathā santuṭṭhikathā asaṃsaggakathā, sīlakathāti. Ekā cittavisuddhi tīṇi kathāvattthūni hutvā āgatā – pavivekakathā, vīriyārambhakathā, samādhikathāti, evam tāva yam visuddhīsu saṃkhittam, tam kathāvattthūsu vitthiṇṇam. Kathāvattthūsu pana ekā paññākathā pañca visuddhiyo hutvā āgatā – diṭṭhivisuddhi, kaṅkhāvitaraṇavisuddhi, maggāmaggañānadassanavisuddhi, paṭipadāñānadassanavisuddhi, ñānadassanavisuddhīti, evam yam kathāvattthūsu saṃkhittam, tam visuddhīsu vitthiṇṇam. Tasmā sārīputtatthero satta visuddhiyo pucchanto na aññaṃ pucchi, dasa kathāvattthūniyeva pucchi. Puṇṇattheropi satta visuddhiyo vissajjento na aññaṃ vissajjesi, dasa kathāvattthūniyeva vissajjesīti. Iti ubhopete jānitvā titthakusalā hutvā visaye va pañham pucchimsu ceva vissajjesum cāti veditabbo.

260. Ko nāmo āyasmāti na thero tassa nāmaṃ na jānāti. Jānantoyeva pana sammoditum labhissāmīti pucchi. **Kathañca panāyasmantanti** idaṃ pana thero sammodamāno āha. **Mantāniputtoti** mantāniyā brāhmaṇiyā putto. **Yathā tanti** ettha **tanti** nipātamattam, yathā sutavatā sāvakena byākātabbā, evameva byākātāti ayamettha saṅkhepattho. **Anumassa anumassāti** dasa kathāvattthūni ogāhetvā anupavisitvā. **Celaṇḍupakenāti** ettha **celaṃ** vuccati vattham, **aṇḍupakam** cumbaṭakam. Vatthacumbaṭakam sīse katvā āyasmantaṃ tattha nisīdāpetvā pariharantāpi sabrahmacārī dassanāya labheyyum, evam laddhadassanampi tesam lābhāyevāti aṭṭhānaparikappena abhiñhadassanassa upāyam dassesi. Evam apariharantena hi pañham vā pucchitukāmena dhammaṃ vā sotukāmena “thero kattha ṭhito kattha nisīno”ti pariyesantena caritabbam hoti. Evam pariharantā pana icchicchitakkhaṇeyeva sīsato oropetvā mahārahe āsane nisīdāpetvā sakkā honti pañham vā pucchitum dhammaṃ vā sotum. Iti aṭṭhānaparikappena abhiñhadassanassa upāyam dassesi.

Sārīputtoti ca pana manti sārīyā brāhmaṇiyā puttoti ca pana evam maṃ sabrahmacārī jānanti. **Satthukappenāti** satthusadisena. Iti ekapadeneva āyasmā puṇṇo sārīputtattheraṃ candamaṇḍalam āhacca ṭhapento viya ukkhipi. Therassa hi imasmim ṭhāne ekantadhammakathikabhāvo pākaṭo ahoṣi. Amaccañhi purohitaṃ mahantoti vadamāno rājasadisoti vadeyya, goṇam hatthippamānoti, vāpiṃ samuddappamānoti, ālokaṃ candimasūriyālokappamānoti, ito paraṃ etesaṃ mahantabhāvakathā nāma natthi. Sāvakampi mahāti vadanto satthupaṭibhāgoti vadeyya, ito paraṃ tassa mahantabhāvakathā nāma natthi. Iccāyasmā puṇṇo ekapadeneva theraṃ candamaṇḍalam āhacca ṭhapento viya ukkhipi.

Ettakampi no nappaṭibhāseyyāti paṭisambhidāpattassa appaṭibhānaṃ nāma natthi. Yā panāyam upamā āhaṭā, tam na āhareyyāma, atthameva katheyyāma. Upamā hi ajānantānaṃ āharīyatīti ayamettha adhippāyo. Aṭṭhakathāyaṃ pana idampi paṭikkhipitvā upamā nāma buddhānampi santike āharīyati, theraṃ panesa apacāyamāno evamāhāti.

Anumassa anumassa pucchitāti dasa kathāvattthūni ogāhetvā ogāhetvā pucchitā. Kim pana pañhassa pucchanaṃ bhāriyam, udāhu vissajjananti? Uggahetvā pucchanaṃ no bhāriyam, vissajjanaṃ pana bhāriyam. Sahetukam vā sakāraṇam katvā pucchanaṃ pi vissajjanaṃ pi bhāriyameva. **Samanumodimsūti** samacittā hutvā anumodimsu. Iti yathānusandhināva desanā niṭṭhitāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Rathavinītasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Nivāpasuttavaṇṇanā

261. Evaṃme sutanti nivāpasuttaṃ. Tattha **nevāpikoti** yo migānaṃ gahaṇatthāya araṇṇe tiṇabījāni vapati “idaṃ tiṇaṃ khādituṃ āgate mige sukhaṃ gaṇhissāmī”ti. **Nivāpanti** vappaṃ. **Nivuttanti** vapitaṃ. **Migajātāti** migaghaṭā. **Anupakhajjāti** anupavisitvā. **Mucchitāti** taṇhāmucchanāya mucchitā, taṇhāya hadayaṃ pavisitvā mucchanākāraṃ pāpitāti attho. **Madam āpajjissanti** mānamadaṃ āpajjissanti. **Pamādanti** vissatṭhasatibhāvaṃ. **Yathākāmakaraṇīyā bhavissanti**ti yathā icchissāma, tathā kātabbā bhavissanti. **Imasmim nivāpeti** imasmim nivāpaṭṭhāne. Ekaṃ kira nivāpatiṇaṃ nāma atthi nidāghabhaddakaṃ, taṃ yathā yathā nidāgho hoti, tathā tathā nīvāraṇaṃ viya meghamālā viya ca ekagghanaṃ hoti, taṃ luddakā ekasmim udakaphāsukaṭṭhāne kasitvā vapitvā vatim katvā dvāraṃ yojetvā rakkhanti. Atha yadā mahānidāghe sabbatiṇāni sukkhāni honti, jivhātemanamattampi udakaṃ dullabhaṃ hoti, tadā migajātā sukkhatiṇāni ceva purāṇapaṇṇāni ca khādantā kampamānā viya vicarantā nivāpatiṇassa gandhaṃ ghāyitvā vadhabandhanādīni agaṇayitvā vatim ajjhottharantā pavisanti. Tesaṃhi nivāpatiṇaṃ ativiya piyaṃ hoti manāpaṃ. Nevāpiko te disvā dve tīni divasāni pamatto viya hoti, dvāraṃ vivaritvā tiṭṭhati. Antonivāpaṭṭhāne taḥim taḥim udakaāvāṭakāpi honti, migā vivaṭadvārena pavisitvā khāditamattakaṃ pivitamattakameva katvā pakkamanti, punadivase kiñci na karontīti kaṇṇe cālayamānā khāditvā pivitvā ataramānā gacchanti, punadivase koci kiñci kattā natthīti yāvadatthaṃ khāditvā pivitvā maṇḍalagumbaṃ pavisitvā nipajjanti. Luddakā tesam pamattabhāvaṃ jānitvā dvāraṃ pidhāya samparivāretvā koṭito paṭṭhāya koṭṭetvā gacchanti, evaṃ te tasmim nivāpe nevāpikassa yathākāmakaraṇīyā bhavanti.

262. Tatra, bhikkhaviti, bhikkhave, tesu migajātesu. **Paṭhamā migajātāti**, migajātā paṭhamadutiya nāma natthi. Bhagavā pana āgatapaṭipāṭivasena kappetvā paṭhamā, dutiya, tatiya, catutthāti nāmaṃ āropetvā dassesi. **Iddhānubhāvāti** yathākāmaṃ kattabbabhāvato; vasībhāvoyeva hi ettha iddhīti ca ānubhāvoti ca adhippeto.

263. Bhayabhogāti bhayena bhogato. **Balavīriyanti** aparāparaṃ sañcaraṇavāyodhātu, sā parihāyīti attho.

264. Upanissāya āsayam kappeyyāmāti anto nipajjitvā khādantānampi bhayameva, bāhirato āgantvā khādantānampi bhayameva, mayaṃ pana amuṃ nivāpaṭṭhānaṃ nissāya ekamante āsayam kappeyyāmāti cintayimsu. **Upanissāya āsayam kappayimsūti** luddakā nāma na sabbakālaṃ appamattā honti. Mayaṃ tattha tattha maṇḍalagumbesu ceva vatipādesu ca nipajjitvā etesu mukhadhovanatthaṃ vā āhāraṅgacchakaraṇatthaṃ vā pakkantesu nivāpavatthuṃ pavisitvā khāditamattaṃ katvā amhākaṃ vasanaṭṭhānaṃ pavisissāmāti nivāpavatthuṃ upanissāya gahanesu gumbavatipādādīsū āsayam kappayimsu. **Bhuñjimsūti** vuttanayena luddakānaṃ pamādakālaṃ ṇatvā sīghaṃ sīghaṃ pavisitvā bhuñjimsu. **Ketabinoti** sikkhitakerāṭikā. **Iddhimantāti** iddhimanto viya. **Parajanāti** yakkhā. Ime na migajātāti. **Āgatiṃ vā gatiṃ vāti** iminā nāma ṭhānena āgacchanti, amutra gacchantīti idaṃ nesam na jānāma. **Daṇḍavākarāhīti** daṇḍavākarajālehi. **Samantā sappadesam anuparivāresunti** atimāyāvīno ete, na dūraṃ gamissanti, santikeyeva nipannā bhavissanti ti nivāpakkhattassa samantā sappadesam mahantaṃ okāsam anuparivāresuṃ. **Addasamsūti** evaṃ parivāretvā vākarajālaṃ samantato cāletvā oloketā addasamsu. **Yattha teti** yasmim ṭhāne te gāhaṃ agamaṃsu, taṃ ṭhānaṃ addasamsūti attho.

265. Yamnūna mayaṃ yattha agatīti te kira evaṃ cintayimsu – “anto nipajjitvā anto khādantānampi bhayameva, bāhirato āgantvā khādantānampi santike vasitvā khādantānampi bhayameva, tepi hi vākarajālena parikkhipitvā gahitāyevā”ti, tena tesam etadahosi – “yamnūna mayaṃ yattha nevāpikassa ca nevāpikaparīsāya ca agati avisayo, tattha tattha seyyam kappeyyāmā”ti. **Aññe ghaṭṭessanti**ti tato tato dūrataravāsino aññe ghaṭṭessanti. **Te ghaṭṭitā aññeti** tepi ghaṭṭitā aññe tato dūrataravāsino ghaṭṭessanti. **Evaṃ imamnivāpaṃ**

nivuttaṃ sabbaso migajātaṃ parimuccissantiti evaṃ imaṃ amhehi nivuttaṃ nivāpaṃ sabbe migaghaṭā migasaṅghā vissajjessanti pariccajissanti. **Ajjhupekkheyyāmāti** tesam gahaṇe abyāvatā bhaveyyāmāti; yathā tathā āgacchantesu hi taruṇapotako vā mahallako vā dubbalo vā yūthaparihīno vā sakkā honti laddhuṃ, anāgacchantesu kiñci natthi. **Ajjhupekkhimsu kho, bhikkhavi**ti evaṃ cintetvā abyāvatāva ahesuṃ.

267. Amuṃnivāpaṃ nivuttaṃ mārassa amūni ca lokāmisānīti ettha nivāpoti vā lokāmisānīti vā vaṭṭāmisabhūtānaṃ pañcannaṃ kāmagaṇānametaṃ adhivacanaṃ. Māro na ca bījāni viya kāmagaṇe vapento āhiṇḍati, kāmagaṇagiddhānaṃ pana upari vasaṃ vatteti, tasmā kāmagaṇā mārassa nivāpā nāma honti. Tena vuttaṃ – ‘‘amuṃ nivāpaṃ nivuttaṃ mārassa’’ti. **Na parimuccimsu mārassa iddhānubhāvāti** mārassa vasaṃ gatā ahesuṃ, yathākāmakaraṇīyā. Ayaṃ saputtabhariyapabbajjāya āgataupamā.

268. Cetovimutti parihāyīti ettha **cetovimutti** nāma araṇṇe vasissāmāti uppannaajjhāsayo; so parihāyīti attho. **Tathūpame ahaṃ ime dutiyeti** ayaṃ brāhmaṇadhammikapabbajjāya upamā. Brāhmaṇā hi aṭṭhacattālīsavassāni komārabrahmacariyaṃ caritvā vaṭṭupacchedabhayena paveṇiṃ ghaṭayissāmāti dhanam pariyesitvā bhariyaṃ gahetvā agāramajjhe vasantā ekasmiṃ putte jāte ‘‘amhākaṃ putto jāto vaṭṭam na ucchinnam paveṇi ghaṭitā’’ti puna nikkhamitvā pabbajanti vā tameva vā sa’kalattavāsaṃ vasanti.

269. Evañhi te, bhikkhave, tatiyāpi samaṇabrāhmaṇā na parimuccimsūti purimā viya tepi mārassa iddhānubhāvā na muccimsu; yathākāmakaraṇīyāva ahesuṃ. Kim pana te akaṃsūti? Gāmanigamarājadhāniyo osarivā tesu tesu ārāmauyyānaṭṭhānesu assamaṃ māpetvā nivasantā kuladārake hatthiassarathasippādīni nānappakārāni sippāni sikkhāpesuṃ. Iti te vākarajālena tatiyā migajātaṃ viya mārassa pāpimato diṭṭhijālena parikkhipitvā yathākāmakaraṇīyā ahesuṃ.

270. Tathūpame ahaṃ ime catuttheti ayaṃ imassa sāsanaṃ upamā āhaṭā.

271. Andhamakāsi māranti na mārassa akkhīni bhindi. Vipassanāpādakajjhānaṃ samāpannaṃ pana bhikkhuno imaṃ nāma ārammaṇaṃ nissāya cittaṃ vattaṭīti māro passituṃ na sakkoti. Tena vuttaṃ – ‘‘andhamakāsi māra’’nti. **Apadaṃ vadhitvā māraccakkhanti** teneva pariyāyena yathā mārassa cakkhu apadaṃ hoti nippadaṃ, appatiṭṭhaṃ, nirārammaṇaṃ, evaṃ vadhitvāti attho. **Adassanaṃ gato pāpimatoti** teneva pariyāyena mārassa pāpimato adassanaṃ gato. Na hi so attano maṃsacakkhunā tassa vipassanāpādakajjhānaṃ samāpannaṃ bhikkhuno ñāṇasarīraṃ datṭhuṃ sakkoti. **Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīnā hontīti** maggapaññāya cattāri ariyasaccāni disvā cattāro āsavā parikkhīnā honti. **Tiṇṇo loke visattikanti** loke sattavisattabhāvena visattikāti evaṃ saṅkhaṃ gataṃ. Atha vā ‘‘visattikāti kenatṭhena visattikā? Visatāti visattikā visaṭāti visattikā, vipulāti visattikā, visālāti visattikā, visamāti visattikā, visakkaṭīti visattikā, visaṃ haratīti visattikā, visaṃvādikāti visattikā, visamūlāti visattikā, visaphalāti visattikā, visaparibhogāti visattikā, visālā vā pana sā taṇhā rūpe sadde gandhe rase phoṭṭhabbe’’ti (mahāni. 3; cūlani. mettagūmaṇavapucchāniddeṣa 22, khaggavisāṇasuttaniddeṣa 124) visattikā. Evaṃ visattikāti saṅkhaṃ gataṃ taṇhaṃ tiṇṇo nittiṇṇo uttiṇṇo. Tena vuccati – ‘‘tiṇṇo loke visattika’’nti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Nivāpasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Pāsarāsisuttavaṇṇanā

272. Evaṃme sutanti pāsarāsisuttaṃ. Tattha **sādhu mayaṃ, āvusoti** āyācantā bhaṇanti. Ete kira pañcasatā bhikkhū janapadavāsino ‘‘dasabalaṃ passissāmā’’ti sāvatthiṃ anuppattā. Sattudassanaṃ pana etehi laddhaṃ, dhammiṃ kathaṃ na tāva suṇanti. Te satthugāravena

“amhākaṃ, bhante, dhammakathaṃ kathethā”ti vattum na sakkonti. Buddhā hi garū honti, ekacārīko sīho migarājā viya, pabhinnakuñjaro viya, phaṇakataāsīviso viya, mahāaggikkhandho viya ca durāsada vuttampi cetam –

“Āsīviso yathā ghero, migarājāva kesarī;

Nāgo va kuñjaro dantī, evaṃ buddhā durāsada”ti.

Evaṃ durāsadaṃ satthāraṃ te bhikkhū sayam yācituṃ asakkontā āyasmantaṃ ānandaṃ yācamānā “sādhu mayam, āvuso”ti āhaṃsu.

Appeva nāmāti api nāma labheyyātha. Kasmā pana thero te bhikkhū “rammakassa brāhmaṇassa assamaṃ upasaṅkameyyāthā”ti āha? Pākātakiriyatāya. Dasabalassa hi kiriyā therassa pākātā hoti; jānāti thero, “ajja satthā jetavane vasitvā pubbārāme divāvihāraṃ karissati; ajja pubbārāme vasitvā jetavane divāvihāraṃ karissati; ajja ekakova piṇḍāya pavissati; ajja bhikkhusaṅghaparivuto imasmim kāle janapadacārikaṃ nikkhamissatī”ti. Kim panassa evaṃ jānanatthaṃ cetopariyañānaṃ atthīti? Natthi. Anumānabuddhiyā pana katakiriyāya nayaggāhena jānāti. Yañhi divasaṃ bhagavā jetavane vasitvā pubbārāme divāvihāraṃ kātukāmo hoti, tadā senāsanaparikkhārabhaṇḍānaṃ paṭisāmanākāraṃ dasseti, thero sammajjanisaṅkārachaḍḍanakādīni paṭisāmeti. Pubbārāme vasitvā jetavanaṃ divāvihāraya āgamanakālepi ese va nayo.

Yadā pana ekako piṇḍāya pavisitukāmo hoti, tadā pātova sarīrapaṭijagganaṃ katvā gandhakuṭim pavisitvā dvāraṃ pidhāya phalasamāpattim appetvā nisīdati. Thero “ajja bhagavā bodhaneyyabandhavaṃ disvā nisinno”ti tāya saññāya ñatvā “ajja, āvuso, bhagavā ekako pavisitukāmo, tumhe bhikkhācārasajjā hothā”ti bhikkhūnaṃ saññaṃ deti. Yadā pana bhikkhusaṅghaparivāro pavisitukāmo hoti, tadā gandhakuṭidvāraṃ upaḍḍhapidahitaṃ katvā phalasamāpattim appetvā nisīdati, thero tāya saññāya ñatvā pattaḥvaraggahaṇatthāya bhikkhūnaṃ saññaṃ deti. Yadā janapadacārikaṃ nikkhamitukāmo hoti, tadā ekaṃ dve ālope atirekaṃ bhuñjati, sabbakālaṃ caṅkamaṇācāruya aparāparaṃ caṅkamati, thero tāya saññāya ñatvā “bhagavā, āvuso, janapadacārikaṃ caritukāmo, tumhākaṃ kattabbaṃ karothā”ti bhikkhūnaṃ saññaṃ deti.

Bhagavā paṭhamabodhiyaṃ vīsati vassāni anibaddhavāso ahosi, pacchā pañcavīsati vassāni abbokiṇṇaṃ sāvattimyeva upanissāya vasanto ekadivase dve ṭhānāni paribhuñjati. Jetavane rattim vasitvā punadivase bhikkhusaṅghaparivuto dakkhiṇadvārena sāvattim piṇḍāya pavisitvā pācīnadvārena nikkhamitvā pubbārāme divāvihāraṃ karoti. Pubbārāme rattim vasitvā punadivase pācīnadvārena sāvattim piṇḍāya pavisitvā dakkhiṇadvārena nikkhamitvā jetavane divāvihāraṃ karoti. Kasmā? Dvinnaṃ kulānaṃ anukampāya. Manussatthābhāve ṭhitena hi anāthapiṇḍikena viya aññaena kenaci, mātugāmattabhāve ṭhitāya ca visākhāya viya aññaaya itthiyā tathāgataṃ uddissa dhanapariccāgo kato nāma natthi, tasmā bhagavā tesam anukampāya ekadivase imāni dve ṭhānāni paribhuñjati. Tasmim pana divase jetavane vasi, tasmā thero – “ajja bhagavā sāvattiyam piṇḍāya caritvā sāyanhakāle gattāni pariśīcanatthāya pubbakotthakaṃ gamissati; athāhaṃ gattāni pariśīcivā ṭhitam bhagavantaṃ yācivā rammakassa brāhmaṇassa assamaṃ gahetvā gamissāmi. Evamime bhikkhū bhagavato sammukhā labhissanti dhammakathaṃ savanāyā”ti cintetvā te bhikkhū evamāha.

Migāramātipāsādoti visākhāya pāsādo. Sā hi migārena seṭṭhinā mātutṭhāne ṭhapitattā **migāramātāti** vuccati. **Paṭisallānā vuṭṭhitoti** tasmim kira pāsāde dvinnaṃ mahāsāvakaṇaṃ sirigabbhānaṃ majjhe bhagavato sirigabbho ahosi. Thero dvāraṃ vivaritvā antogabbhaṃ sammajjitvā mālākacavaṃ niharitvā mañcapīṭhaṃ pañnapetvā satthu saññaṃ adāsi. Satthā sirigabbhaṃ pavisitvā dakkhiṇena passena sato sampajāno sīhaseyyam

upagamma daratham paṭippassambhetvā utṭhāya phalasangāhāya appatvā
nisīditvā sāyanhasamaye tato vuṭṭhāsi. Taṃ sandhāya vuttaṃ “paṭisallānā vuṭṭhito”ti.

Parisiṅcituti yo hi cuṇṇamattikādīhi gattāni ubbaṭṭento mallakamutṭhādīhi vā
ghamsanto nhāyati, so **nhāyatī**ti vuccati. Yo tathā akatvā pakatiyāva nhāyati, so **parisiṅcatī**
vuccati. Bhagavatopi sarīre tathā haritabbaṃ rajojallaṃ nāma na upalimpati,
utuggahaṇatthaṃ pana bhagavā kevalaṃ udakaṃ otarati. Tenāha – “gattāni
parisiṅcitu”nti. **Pubbakoṭṭhako**ti pācīnakoṭṭhako.

Sāvattiyāṃ kira vihāro kadāci mahā hoti kadāci khuddako. Tathā hi so vipassissa
bhagavato kāle yojaniko ahosi, sikhissa tigāvuto, vessabhussa aḍḍhayaṇaniko, kakusandhassa
gāvutappamaṇo, koṇāgamanassa aḍḍhagāvutappamaṇo, kassapassa vīsatiṣabhappamaṇo,
amhākaṃ bhagavato kāle aṭṭhakarīsappamaṇo jāto. Tampi nagaraṃ tassa vihārassa kadāci
pācīnato hoti, kadāci dakkhiṇato, kadāci pacchimoto, kadāci uttarato. Jetavane
gandhakuṭiyāṃ pana catunnaṃ mañcapādānaṃ patiṭṭhitatṭhānaṃ acalameva.

Cattāri hi **acalacetiyatṭhānāni** nāma mahābodhipallānakatṭhānaṃ isipatane
dhammacakkappavattanaṭṭhānaṃ saṅkassanagaradvāre devorahaṇakāle sopānassa
patiṭṭhitatṭhānaṃ mañcapādātṭhānanti. Ayaṃ pana pubbakotṭhako kassapadasabalassa
vīsatiṣabhavihārakāle pācīnavāre koṭṭhako ahosi. So idānipi pubbakotṭhakoṭṭhako
paññāyati. Kassapadasabalassa kāle aciravatī nagaraṃ parikkhipitvā sandamānā
pubbakotṭhakaṃ patvā udakena bhinditvā mahantaṃ udakarahadaṃ māpesi samatitthaṃ
anupubbagamānaṃ. Tattha ekaṃ rañño nhānatitthaṃ, ekaṃ nāgarānaṃ, ekaṃ
bhikkhusaṅghassa, ekaṃ buddhānanti evaṃ pāṭiyekkāni nhānatitṭhāni honti ramaṇīyāni
vipakīṇarajatapaṭṭasadisavālikāni. Iti bhagavā āyasmatā ānandena saddhiṃ yena ayaṃ
evarūpo pubbakotṭhako tenupasaṅkami gattāni parisiṅcituṃ . Athāyasmā ānando
udakasāṭikaṃ upanesi. Bhagavā rattadupaṭṭaṃ apanetvā udakasāṭikaṃ nivāsesi. Thero
dupaṭṭena saddhiṃ mahācīvaraṃ attano hatthagatamakāsi. Bhagavā udakaṃ otari.
Sahotaraṇenevassa udake macchakacchapā sabbe suvaṇṇavaṇṇā ahesuṃ. Yantanālikāhi
suvaṇṇarasadhārānisiṅcamānakālo viya suvaṇṇapaṭapasāraṇakālo viya ca ahosi. Atha
bhagavato nhānavattaṃ dassetvā nhatvā paccuttīṇassa thero rattadupaṭṭaṃ upanesi. Bhagavā
taṃ nivāsetvā vijjulatāsadisāṃ kāyabandhanaṃ bandhitvā mahācīvaraṃ antantena
saṃharitvā padumagabbhasadisāṃ katvā upanītaṃ dvīsu kaṇṇesu gahetvā aṭṭhāsi. Tena
vuttaṃ – “pubbakotṭhake gattāni parisiṅcivā paccuttarivā ekacīvaro aṭṭhāsī”ti.

Evaṃ ṭhitassa pana bhagavato sarīraṃ vikasitakamaluppallasaraṃ sabbapāliphullaṃ
pāricchattakaṃ tārāmarīcivikasitaṃ ca gaganatalaṃ siriyā avahasamānaṃ viya virocittha.
Byāmapabhāparikkhepavilāsiniṃ cassa dvattīmsavaralakkhaṇamālā ganthetvā ṭhapitā
dvattīmsacandamālā viya, dvattīmsasūriyamālā viya, paṭipāṭiyā ṭhapitā dvattīmsacakkavattī
dvattīmsadevarājā dvattīmsamahābrahmāno viya ca ativiya virocittha, vaṇṇabhūmināmesā.
Evarūpesu ṭhānesu buddhānaṃ sarīraṇaṃ vā guṇavaṇṇaṃ vā cuṇṇiyapadehi vā gāthāhi vā
atthaṇa upamāyo ca kāraṇāni ca āharitvā paṭibalena dhammakathikena pūretvā kathetuṃ
vaṭṭatīti evarūpesu ṭhānesu dhammakathikassa thāmo veditabbo.

273. Gattāni pubbāpayamānoti pakatibhāvaṃ gamayamāno nirudakāni kurumāno,
sukkhāpayamānoti attho. Sodakena gattena cīvaraṃ pārupantassa hi cīvare kaṇṇikā
utṭhahanti, parikkhārabhaṇaṃ dussati. Buddhānaṃ pana sarīre rajojallaṃ na upalimpati;
padumapatte pakkhittaudakabindu viya udakaṃ vinivattetvā gacchati, evaṃ santepi
sikkhāgāravatāya bhagavā, “pabbajitavattaṃ nāmeta”nti mahācīvaraṃ ubhosu kaṇṇesu
gahetvā purato kāyaṃ paṭicchādetvā aṭṭhāsi. Tasmīṃ khāṇe thero cintesi – “bhagavā
mahācīvaraṃ pārupitvā migāramātupāsādaṃ ārabha gamanābhīhārato paṭṭhāya dunnivattiyō
bhavissati; buddhānaṃhi adhippāyakopanaṃ nāma ekacārikasīhassa gahaṇatthaṃ
hatthappasāraṇaṃ viya; pabhinnavaravāraṇassa soṇḍāya parāmasanaṃ viya; uggatejassa

āsivissassa gīvāya gahaṇaṃ viya ca bhāriyaṃ hoti. Idheva rammakassa brāhmaṇassa assamassa vaṇṇaṃ kathetvā tattha gamanatthāya bhagavantaṃ yācissāmi”ti. So tathā akāsi. Tena vuttaṃ – “atha kho āyasmā ānando...pe... anukampaṃ upādāyā”ti.

Tattha **anukampaṃ upādāyāti** bhagavato sammukhā dhammiṃ kathaṃ sossāmāti taṃ assamaṃ gatānaṃ pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ anukampaṃ paṭicca, tesu kāruṇṇaṃ katvāti attho. **Dhammiyā kathāyāti** dasasu pāramitāsu aññatarāya pāramiyā ceva mahābhiniikkhamanassa ca vaṇṇaṃ kathayamānā sannisinnā honti. **Āgamayamānoti** olokayamāno. Ahaṃ buddhoti sahasā appavisitvā yāva sā kathā niṭṭhāti, tāva aṭṭhāsīti attho. **Aggaḷaṃ ākoṭesīti** agganakhena kavāṭe saññaṃ adāsi. **Vivariṃsūti** sotaṃ odahitvāva nisinnattā taṅkhaṇaṃyeva āgantvā vivariṃsu.

Paññatte āsaneti buddhakāle kira yattha yattha ekopi bhikkhu viharati, sabbattha buddhāsaṇaṃ paññattameva hoti. Kasmā? Bhagavā kira attano santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā phāsukaṭṭhāne viharante manasi karoti “asuko mayhaṃ santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā gato, sakkhissati nu kho visesaṃ nibbattetuṃ no vā”ti. Atha naṃ passati kammaṭṭhānaṃ vissajjtvā akusalavitakke vitakkayamānaṃ, tato “kathaṅhi nāma mādisassa satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā viharantaṃ imaṃ kulaputtaṃ akusalavitakkā abhibhavitvā anamatagge vaṭṭadukkhe saṃsāressanti”ti tassa anuggahattaṃ tattheva attānaṃ dassetvā taṃ kulaputtaṃ ovaditvā ākāsaṃ uppatitvā puna attano vasanaṭṭhānameva gacchati. Athevaṃ ovadiyamānā te bhikkhū cintayimṃsu – “sattā amhākaṃ manāṃ jānitvā āgantvā amhākaṃ samīpe ṭhitāṃyeva attānaṃ dasseti; tasmim̃ khaṇe, ‘bhante, idha nisīdatha, idha nisīdatha’ti āsanapariyesanaṃ nāma bhāro”ti. Te āsanaṃ paññapetvāva viharanti. Yassa pīṭhaṃ atthi, so taṃ paññapeti. Yassa natthi, so mañcaṃ vā phalakaṃ vā kaṭṭhaṃ vā pāsāṇaṃ vā vālikapuñjaṃ vā paññapeti. Taṃ alabhamānā purāṇapaṇṇānipi saṅkaḍḍhitvā tattha paṃsukūlaṃ pattharivā ṭhapenti. Idha pana pakatipaññattameva āsanaṃ ahosi, taṃ sandhāya vuttaṃ – “paññatte āsane nisīdi”ti.

Kāyanutthāti katamāya nu kathāya sannisinnā bhavathāti attho. “Kāya netthā”tipi pāli, tassā katamāya nu etthāti attho. “Kāya notthā”tipi pāli, tassāpi purimoyeva attho. **Antarā kathāti** kammaṭṭhānamanasikārauddesaparipucchādīnaṃ antarā aññā ekā kathā. **Vippakatāti** mama āgamanapaccayā apariniṭṭhitā sikhāṃ appattā. **Atha bhagavā anuppattoti** atha etasmim̃ kāle bhagavā āgato. **Dhammī vā kathāti** dasakathāvattunissitā vā dhammī kathā. **Ariyo vā tuṇḥībhāvoti** ettha pana dutiyajjhānampi ariyo tuṇḥībhāvo mūlakammaṭṭhānampi. Tasmā taṃ jhānaṃ appetvā nisinnopi, mūlakammaṭṭhānaṃ gahetvā nisinnopi bhikkhu ariyena tuṇḥībhāvena nisinnoti veditabbo.

274. Dvemā, bhikkhave, pariyesanāti ko anusandhi? Te bhikkhū sammukhā dhammiṃ kathaṃ sossāmāti therassa bhāraṃ akamsu, thero tesāṃ assamagamaṇamakāsi. Te tattha nisīditvā atiracchānakathikā hutvā dhammiyā kathāya nisīdimṃsu. Atha bhagavā “ayaṃ tumhākaṃ pariyesanā ariyapariyesanā nāmā”ti dassetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi. Tattha **katamā ca, bhikkhave, anariyapariyesanāti** ettha yathā maggakusalo puriso paṭhamaṃ vajjetabbaṃ apāyamaḃgaṃ dassento “vāmaṃ muñcitvā dakkhiṇaṃ gaṇhā”ti vadati. Evaṃ bhagavā desanākusalatāya paṭhamaṃ vajjetabbaṃ anariyapariyesanaṃ ācikkhitvā pacchā itaraṃ ācikkhissāmīti uddesānukkamaṃ bhinditvā evamāha. **Jātidhammoti** jāyanasabhāvo. **Jarādhammoti** jīraṇasabhāvo. **Byādhidhammoti** byādhisabhāvo. **Marāṇadhammoti** maraṇasabhāvo. **Sokadhammoti** socanakasabhāvo. **Samkilesadhammoti** saṃkilissanasabhāvo.

Puttabhariyanti puttā ca bhariyā ca. Esa nayo sabbattha. **Jātarūparajantanti** ettha pana **jātarūpanti** suvaṇṇaṃ. **Rajatanti** yaṃkiñci vohārūpagaṃ lohamāsakādi. **Jātidhammā hete, bhikkhave, upadhayoti** ete pañcakāmaguṇūpadhaya nāma honti, te sabbepi jātidhammāti dasseti. Byādhidhammavārādīsū jātarūparajataṃ na gahitaṃ, na hetassa

sīsarogādayo byādhayo nāma honti, na sattānaṃ viya cutisaṅkhātāṃ maraṇaṃ, na soko uppajjati. Ayādīhi pana saṃkilesehi saṃkilissatīti saṃkilesadhammavāre gahitaṃ. Tathā utusamuttānattā jātidhammavāre. Malaṃ gahetvā jīraṇato jarādhammavāre ca.

275. Ayaṃ, bhikkhave, ariyā pariyesanāti, bhikkhave, ayaṃ niddosatāyapi ariyehi pariyesitabbatāyapi ariyapariyesanāti veditabbā.

276. Ahampi sudaṃ, bhikkhaveli kasmā ārabhi? Mūlato paṭṭhāya mahābhinnikkhamaṇaṃ dassetaṃ. Evaṃ kirassa ahosi – “bhikkhave, ahampi pubbe anariyapariyesanaṃ pariyesim. Svāhaṃ taṃ pahāya ariyapariyesanaṃ pariyesitvā sabbaññutaṃ patto. Pañcavaggiyāpi anariyapariyesanaṃ pariyesimsu. Te taṃ pahāya ariyapariyesanaṃ pariyesitvā khīṇāsavabhūmiṃ pattā. Tumhepi mama ceva pañcavaggiyānaṃ maggaṃ āruḥhā. Ariyapariyesanā tumhākaṃ pariyesanā”ti mūlato paṭṭhāya attano mahābhinnikkhamaṇaṃ dassetaṃ imaṃ desanaṃ ārabhi.

277. Tattha daharova samānoti taruṇova samāno. **Susukāḷakesoti** sutṭhu kāḷakeso, añjanaṇṇakesova hutvāti attho. **Bhadrenāti** bhaddakena. **Paṭhamena vayasāti tiṇṇaṃ** vayanāṃ paṭhamavayena. **Akāmakanānti** anicchamānānaṃ, anādaratthe sāmivacanaṃ. Assūni mukhe etesanti assumukhā; tesāṃ **assumukhānaṃ**, assukilinnamukhānanti attho. **Rudantānanti** kanditvā rodamaṇānaṃ. **Kimkusalagavesīti** kiṃ kusalanti gavesamāno. **Anuttaraṃ santivarapadanti** uttamaṃ santisaṅkhātāṃ varapadaṃ, nibbānaṃ pariyesamānoti attho. **Yena ālāro kālāmoti** ettha ālāroti tassa nāmaṃ, dīghapiṅgalo kireso. Tenassa ālāroti nāmaṃ ahosi. **Kālāmoti** gottāṃ. **Viharatāyasmāti** viharatu āyasmā. **Yattha viññū purisoti** yasmim dhamme paṇḍito puriso. **Sakaṃ ācariyakanti** attano ācariyasamayaṃ. **Upasampajja vihareyyāti** paṭilabhitvā vihareyya. Ettāvata tena okāso kato hoti. **Taṃ dhammanti** taṃ tesāṃ samayaṃ tantim. **Pariyāpuṇinti** sutvāva uggaṇhim.

Oṭṭhapahatamattenāti tena vuttassa paṭiggahaṇatthaṃ oṭṭhapaharaṇamattena; aparāparaṃ katvā oṭṭhasañcaraṇamattakenāti attho. **Lapitalāpanamattenāti** tena lapitassa paṭilāpanamattakena. **Nāṇavādanti** jānāmīti vādaṃ. **Theravādanti** thirabhāvavādaṃ, thero ahameṭṭhāti etaṃ vacanaṃ. **Ahañceva aññe cāti** na kevalaṃ ahaṃ, aññepi bahū evaṃ vadanti. **Kevalaṃ saddhāmattakenāti** paññāya asacchikatvā suddhena saddhāmattakeneva. Bodhisatto kira vācāya dhammaṃ uggaṇhantoyeva, “na kālāmassa vācāya pariyattimattameva asmim dhamme, addhā esa sattannaṃ samāpattīnaṃ lābhī”ti aññāsi, tenassa etadahosi.

Ākiñcaññāyatanāṃ pavedesīti ākiñcaññāyatanapariyosānā satta samāpattiyo maṃ jānāpesi. **Saddhāti** imāsaṃ sattannaṃ samāpattīnaṃ nibbattanattāya saddhā. **Vīriyādīsupi** eseva nayo. **Padaheyyanti** payogaṃ kareyyaṃ. **Nacirasseva taṃ dhammaṃ sayam abhiññā sacchikatvā upasampajja viḥāsinti** bodhisatto kira vīriyaṃ paggaḥetvā katipāhaññeva satta suvaṇṇanissenīyo pasārento viya satta samāpattiyo nibbattesī; tasmā evamāha.

Lābhā no, āvusoti anusūyako kiresa kālāmo. Tasmā “ayaṃ adhunāgato, kinti katvā imaṃ dhammaṃ nibbattesī”ti usūyaṃ akatvā pasanna pasādaṃ pavedento evamāha. **Ubhova santā imaṃ gaṇaṃ pariharāmāti** “mahā ayaṃ gaṇo, dvepi jānā pariharāmā”ti vatvā gaṇassa saññaṃ adāsi, “ahampi sattannaṃ samāpattīnaṃ lābhī, mahāpurisopi sattannaṃ eva, ettakā jānā mahāpurisassa santike parikammaṃ uggaṇhatha, ettakā mayha”nti majjhe bhinditvā adāsi. **Uḷārāyāti** uttamāya. **Pūjāyāti** kālāmassa kira upaṭṭhākā itthiyopi purisāpi gandhamālādīni gahetvā āgacchanti. Kālāmo – “gacchatha, mahāpurisaṃ pūjethā”ti vadati. Te taṃ pūjetvā yaṃ avasiṭṭhaṃ hoti, tena kālāmaṃ pūjenti. Mahagghāni mañcapīṭhāni āharanti; tānipi mahāpurisassa dāpetvā yadi avasiṭṭhaṃ hoti, attanā gaṇhāti. Gatagataṭṭhāne varasenāsaṇaṃ bodhisattassa jaggāpetvā sesakaṃ attanā

gañhāti. Evaṃ uḷārāya pūjāya pūjesi. **Nāyaṃ dhammo nibbidāyāti**ādīsu ayaṃ sattasamāpattidhammo neva vaṭṭe nibbindanattāya, na virajjanattāya, na rāgādinirodhattāya, na upasamattāya, na abhiññeyyadhammaṃ abhijānanattāya, na catumaggasambodhāya, na nibbānasacchikiriyāya saṃvattatīti attho.

Yāvadeva ākiñcaññāyatanūpapattiyāti yāva satṭhikappasahassāyuparimāṇe ākiñcaññāyatanabhava upapatti, tāvadeva saṃvattati, na tato uddham. Evamayam punarāvattanadhammoyeva; yañca thānaṃ pāpeti, taṃ jātijarāmarañehi aparimuttameva maccupāsaparikkhattamevāti. Tato paṭṭhāya ca pana mahāsatto yathā nāma chātājjhappuriso manuññabhojanaṃ labhitvā sampiyāyamānopi bhuñjitvā pittavasena vā semhavasena vā makkhikāvasena vā chaḍḍetvā puna ekaṃ piṇḍampi bhuñjissāmīti manam na uppādeti; evameva imā satta samāpattiyo mahantena ussāhena nibbattetvāpi, tāsū imam punarāvattikādibhedam ādīnavam disvā, puna imam dhammam āvajjissāmī vā samāpajjissāmī vā adhiṭṭhahissāmī vā vuṭṭhahissāmī vā paccavekkhissāmī vāti cittameva na uppādesi. **Analañkaritvāti** alam iminā, alam imināti punappunam alaṅkaritvā. **Nibbijjāti** nibbinditvā. **Apakkaminti** agamāsim.

278.Na kho rāmo imam dhammanti idhāpi bodhisatto taṃ dhammam uggañhantoyeva aññasi – “nāyam aṭṭhasamāpattidhammo udakassa vācāya uggahitamattova, addhā panesa aṭṭhasamāpattilābhī”ti. Tenassa etadahosi – “na kho rāmo...pe... jānam passam vihāsī”ti. Sesametta purimavāre vuttanayeneva veditabbam.

279.Yena uruvelā senānigamoti ettha **uruvelāti** mahāvelā, mahāvālikarāsīti attho. Atha vā **urūti** vālikā vuccati; **velāti** mariyādā, velātikkananahetu āhaṭṭā uru **uruvelāti** evamettha attho daṭṭhabbo. Atīte kira anuppanne buddhe dasasahassā kulaputtā tāpasapabbajjam pabbajitvā tasmim padese viharantā ekadivasam sannipatitvā katikavattam akamsu – “kāyakammavacīkammāni nāma paresampi pākāṭāni honti, manokammam pana apākāṭam. Tasmā yo kāmavitakkaṃ vā byāpādavitakkaṃ vā vihiṃsāvitakkaṃ vā vitakketi, tassa añño codako nāma natthi; so attanāva attānam codetvā pattapuṭena vālikam āharitvā imasmim thāne ākiratu, idamassa daṇḍakamma”nti. Tato paṭṭhāya yo tādisam vitakkaṃ vitakketi, so tattha pattapuṭena vālikam ākirati, evam tattha anukkamena mahāvālikarāsī jāto. Tato taṃ pacchimā janatā parikkhipitvā cetiyatṭhānamakāsi; taṃ sandhāya vuttam – “**uruvelāti** mahāvelā, mahāvālikarāsīti attho”ti. Tameva sandhāya vuttam – “atha vā **urūti** vālikā vuccati, **velāti** mariyādā. Velātikkananahetu āhaṭṭā uru uruvelāti evamettha attho daṭṭhabbo”ti.

Senānigamoti senāya nigamo. Paṭhamakappikānam kira tasmim thāne senāniveso ahosi; tasmā so padeso **senānigamoti** vuccati. “Senāni-gāmo”tipi pāṭho. **Senāni** nāma sujātāya pitā, tassa gāmoti attho. **Tadavasarinti** tattha osarim. **Ramañiyam bhūmibhāganti** supupphitanānappakārajalajathalajapupphavicittam manoramam bhūmibhāgam. **Pāsādikañca vanasaṇḍanti** morapiñchakalāpasadisam pasādajanavanasaṇḍañca addasam. **Nadiñca sandantinti** sandamānañca mañikkhandhasadisam vimalanīlasītalasalilam nerañjaram nadim addasam. **Setakanti** parisuddham nikkaddamam. **Supatitthanti** anupubbagambhīrehi sundarehi titthehi upetam. **Ramañiyanti** rajatapattasadisam vippakiñnavālikam pahūtamacchakacchapam abhirāmadassanam. **Samantā ca gocaragāmanti** tassa padessassa samantā avidūre gamanāgamanasampannaṃ sampattapabbajitānam sulabhapiṇḍam gocaragāmañca addasam. **Alam vatāti** samattham vata. **Tattheva nisīdinti** bodhipallañke nisajjam sandhāyāha. Uparisuttasmiñhi **tatthevāti** dukkarakārikatṭhānam adhippetam, idha pana bodhipallañko. Tenāha – “tattheva nisīdi”nti. **Alamidam padhānāyāti** idam thānam padhānattāya samatthanti evam cintetvā nisīdinti attho.

280. Ajjhagamanti adhigacchim paṭilabhim. **Ñāṇaṇca pana me dassananti** sabbadhammadassanasamatthaṇca me sabbaññutaññāṇaṃ udapādi. **Akuppā me vimuttīti** mayhaṃ arahattaphalavimutti akuppatāya ca akuppārammaṇatāya ca akuppā, sā hi rāgādīhi na kuppatīti akuppatāyapi akuppā, akuppaṃ nibbānamassārammaṇantipi akuppā. **Ayamantimā jāṭīti** ayam sabbapacchimā jāti. **Natthidāni punabbhavoti** idāni me puna paṭisandhi nāma natthīti evaṃ paccavekkhaṇāñāmpī me uppananti dasseti.

281. Adhigatoti paṭividdho. **Dhammoti** catusaccadhammo. **Gambhīroti** uttānabhāvapaṭikkhepavacanametam. **Duddasoti** gambhīrattāva duddaso dukkhena daṭṭhabbo, na sakkā sukkena daṭṭhum. **Duddasattāva duranubodho**, dukkhena avabujjhitaṭṭhabbo, na sakkā sukkena avabujjhitaṭṭhum. **Santoti** nibbuto. **Paṇītoti** atappako. **Idam dvayam lokuttarameva sandhāya vuttam.** **Atakkāvacaroti** takkena avacaritaṭṭhabbo ogāhitaṭṭhabbo na hoti, ñāṇeneva avacaritaṭṭhabbo. **Nipuṇoti** saṇho. **Paṇḍitavedanīyoti** sammāpaṭipadam paṭipannehi paṇḍitehi veditaṭṭhabbo. **Ālayarāmāti** sattā pañcasu kāmagaṇesu allīyanti. Tasmā te **ālayāti** vuccanti. **Aṭṭhasatatanhāvicarītāni** ālayanti, tasmā ālayāti vuccanti. Tehi ālayehi ramantīti **ālayarāmā**. Ālayesu ratāti **ālayaratā**. Ālayesu sutṭhu muditāti **ālayasammuditā**. Yatheva hi susajjitaṃ pupphaphalabharitarukkhādisampannaṃ uyyānaṃ pavīṭṭho rājā tāya tāya sampattiyā ramati, sammudito āmoditapamodito hoti, na ukkaṇṭhati, sāyampi nikkhamitaṃ na icchati; evamimehipi kāmālayatanhālayehi sattā ramanti, saṃsāravatṭe sammuditā anukkaṇṭhitā vasanti. Tena nesam bhagavā duvidhampi ālayam uyyānabhūmiṃ viya dassento “ālayarāmā”tiādīmāha.

Yadidanti nipāto, tassa ṭhānaṃ sandhāya “yam ida”nti, paṭiccasamuppādam sandhāya “yo aya”nti evamattho daṭṭhabbo. **Idappaccayatāpaṭiccasamuppādoti** imesam paccayā idappaccayā; idappaccayā eva idappaccayatā; idappaccayatā ca sā paṭiccasamuppādo cāti **idappaccayatāpaṭiccasamuppādo**. Saṅkhārādipaccayānametaṃ adhivacanam. **Sabbasaṅkhārasamathoti**ādi sabbam nibbānameva. Yasmā hi tam āgamma sabbasaṅkhāravipphanditāni sammanti vūpasammanti, tasmā **sabbasaṅkhārasamathoti** vuccati. Yasmā ca tam āgamma sabbe upadhayo paṭinissatṭhā honti, sabbā taṇhā khīyanti, sabbe kilesarāgā virajjanti, sabbam dukkham nirujjhati; tasmā **sabbūpadhipaṭinissaggo taṇhākkhayo virāgo nirodhoti** vuccati. Sā panesā taṇhā bhavena bhavam, phalena vā saddhim kammaṃ vinati saṃsibbatīti katvā **vānanti** vuccati, tato nikkhantaṃ vānatoti **nibbānam**. **So mamassa kilamathoti** yā ajānantānaṃ desanā nāma, so mama kilamatho assa, sā mama vihesā assāti attho. Kāyakilamatho ceva kāyavihesā ca assāti vuttam hoti. Citte pana ubhayampetaṃ buddhānaṃ natthi. **Apissūti** anubrūhanatthe nipāto, so “na kevalam etadahosi, imāpi gāthā paṭibhamsū”ti dīpeti. **Manti** mama. **Anacchariyāti** anuacchariyā. **Paṭibhamsūti** paṭibhānasāṅkhātassa ñāṇassa gocarā ahesuṃ; parivittakkayitabbataṃ pāpuṇimsu.

Kicchenāti dukkhena, na dukkhāya paṭipadāya. Buddhānañhi cattāropi maggā sukhappaṭipadāva honti. Pāramīpūraṇakāle pana sarāgasadosasamohasseva sato āgatāgatānaṃ yācakānaṃ, alaṅkatappaṭiyattaṃ sīsam kantivā, galalohitaṃ nīharitvā, suañjītāni akkhīni uppāṭetvā, kulavaṃsappadīpaṃ puttam manāpacārinim bhariyanti evamādīni dentassa, aññāni ca khantivādisadisesu attabhāvesu chejjabhejjādīni pāpuṇantassa āgamanīyapaṭipadam sandhāyetaṃ vuttam. **Halanti** ettha **ha-kāro** nipātamatto, **alanti** attho. **Pakāsītuntī** desitaṃ, evam kicchena adhigatassa dhammassa alam desitaṃ, pariyaṭtam desitaṃ, ko attho desitenāti vuttam hoti. **Rāgadosaparetehīti** rāgadosapariphuṭṭhehi rāgadosānugatehi vā.

Paṭisotagāminti niccādīnaṃ paṭisotaṃ aniccaṃ dukkhamanattā asubhanti evam gataṃ catusaccadhammaṃ. **Rāgarattāti** kāmarāgena bhavarāgena dīṭṭhirāgena ca rattā. **Na**

dakkhantī aniccaṃ dukkhamanattā asubhanti iminā sabhāvena na passissanti, te appassante ko sakkhissati evaṃ gāhāpetuṃ. **Tamokhandhena āvuṭṭā**ti avijjārāsinaṃ ajjhotthatā.

282. Apposukkatāyāti nirussukkabhāvena, adesetukāmatāyāti attho. Kasmā panassa evaṃ cittaṃ nami, nanu esa mutto mocessāmi, tiṇṇo tāressāmi.

“Kim me aññāta-vesena, dhammaṃ sacchikatenidha;

Sabbaññutaṃ pāpuṇivā, tārayissaṃ sadevaka”nti. (bu. vaṃ. 2.56) –

Patthanam katvā pāramiyo pūretvā sabbaññutaṃ pattoti. Saccametam, tadevaṃ paccavekkhaṇānubhāvena panassa evaṃ cittaṃ nami. Tassa hi sabbaññutaṃ patvā sattānaṃ kilesagahanataṃ, dhammassa ca gambhīrataṃ paccavekkhantassa sattānaṃ kilesagahanatā ca dhammagambhīratā ca sabbākārena pākaṭā jātā. Athassa “ime sattā kañjikapuṇṇā lābu viya, takkabharitā cāṭi viya, vasātelapītapilotikā viya, añjanamakkhitahattho viya ca kilesabharitā atisaṃkiliṭṭhā rāgarattā dosaduṭṭhā mohamūlā, te kim nāma paṭivijjhissantī”ti cintayato kilesagahanapaccavekkhaṇānubhāvenāpi evaṃ cittaṃ nami.

“Ayañca dhammo pathavīsandhārakaudakakkhandho viya gambhīro, pabbatena paṭicchādetvā ṭhapito sāsapo viya duddaso, satadhā bhinnassa vālassa koṭiyā koṭipaṭipādanam viya duranubodho. Nanu mayā hi imaṃ dhammaṃ paṭivijjhitaṃ vāyamantena adinnaṃ dānaṃ nāma natthi, arakkhitaṃ sīlaṃ nāma natthi, aparipūrītā kāci pāramī nāma natthi? Tassa me nirussāhaṃ viya mārabalaṃ vidhamantassāpi pathavī na kampittha, paṭhamayāme pubbenivāsaṃ anussarantassāpi na kampittha, majjhimayāme dibbacakkuṃ soḍhentassāpi na kampittha, pacchimayāme pana paṭiccasamuppādaṃ paṭivijjhantasseva me dasasahassilokadhātu kampittha. Iti mādisenāpi tikkhaññaṇena kicchenevāyaṃ dhammo paṭividdho, taṃ lokiyamahājanā kathaṃ paṭivijjhissantī”ti dhammagambhīratāpaccavekkhaṇānubhāvenāpi evaṃ cittaṃ namīti veditabbaṃ.

Apica brahmunā yācite desetukāmatāyapissa evaṃ cittaṃ nami. Jānāti hi bhagavā – “mama apposukkatāya citte namamāne maṃ mahābrahmā dhammadesanaṃ yācissati, ime ca sattā brahmagarukā, te ‘sattā kira dhammaṃ na desetukāmo ahosi, atha maṃ mahābrahmā yācitvā desāpesi, santo vata, bho, dhammo paṇīto vata, bho, dhammo’ti maññamānā sussūsissantī”ti. Idampissa kāraṇaṃ paṭicca apposukkatāya cittaṃ nami, no dhammadesanāyāti veditabbaṃ.

Sahapatissāti so kira kassapassa bhagavato sāsane sahako nāma thero paṭhamajjhānaṃ nibbattetvā paṭhamajjhānabhūmiyaṃ kappāyukabrahmā hutvā nibbatto. Tatra maṃ sahapatibrahmāti paṭisañjānanti, taṃ sandhāyāha – “brahmuno sahapatissā”ti. **Nassati vata, bhoti** so kira imaṃ saddaṃ tathā nicchāresi, yathā dasasahassilokadhātubrahmāno sutvā sabbe sannipatiṃsu. **Yatra hi nāmā**ti yasmim nāma loke. **Purato pāturahosī**tehi dasahi brahmasahashehi saddhim pāturahosi. **Apparajakkhajātikā**ti paññāmaye akkhimhi appaṃ parittaṃ rāgadosamoharajaṃ etesaṃ, evaṃsabhāvāti **apparajakkhajātikā**. **Assavanatā**ti assavanatāya. **Bhavissantī**ti purimabuddhesu dasapuññakiriyavasena katādhikārā paripākagatapadumāni viya sūriyarasmisamphassaṃ, dhammadesanaṃyeva ākañkhamānā catuppadikagāthāvasāne ariyabhūmiṃ okkamanārahā na eko, na dve, anekasatasahasā dhammassa aññātāro bhavissantīti dasseti.

Pāturahosīti pātubhavi. **Samalehi cintitoti** samalehi chahi sathārehi cintito. Te hi puretaraṃ uppajjitvā sakalajambudīpe kaṇṭake pattharamānā viya, viṣaṃ siñcamānā viya ca samalaṃ micchādiṭṭhidhammaṃ desayiṃsu. **Apāpuretanti** vivara etaṃ. **Amatassa dvāranti** amatassa nibbānassa dvārabhūtaṃ ariyamaggaṃ. **Suñantu dhammaṃ vimalenānubuddhanti** ime sattā rāgādimalānaṃ abhāvato vimalena sammāsambuddhena anubuddhaṃ catusaccadhammaṃ suñantu tāva bhagavāti yācati.

Sele yathā pabbatamuddhaniṭṭhitoti selamaye ekagghane pabbatamuddhani yathā ṭhitova. Na hi tassa ṭhitassa dassanattamaṃ gīvukkhīpanapasāraṇādikiccaṃ atthi. **Tathūpamanti** tappaṭṭibhāgaṃ selapabbatūpamaṃ. Ayaṃ panettha saṅkhepattho – yathā selapabbatamuddhani ṭhitova cakkhumā puriso samantato janataṃ passeyya, tathā tvampi, sumedha, sundarapañña-sabbaññutaññaṇena samantacakkhu bhagavā dhammamayaṃ pāsādamāruya sayamaṃ apetasoko sokāvatiṇṇaṃ jātijarābhībhūtaṃ janataṃ avekkhassu upadhāraya upaparikkha. Ayaṃ panettha adhippāyo – yathā hi pabbatapāde samantā mahantaṃ khettaṃ katvā tattha kedārapālīsu kuṭikāyo katvā rattiṃ aggim jāleyyumaṃ. Caturaṅgasamannāgataṅca andhakāraṃ assa, atha tassa pabbatassa matthake ṭhatvā cakkhumato purisassa bhūmiṃ olokayato neva khettaṃ, na kedārapālīyo, na kuṭīyo, na tattha sayitamanussā paññāyeyyumaṃ. Kuṭikāsu pana aggijālāmattakameva paññāyeyya. Evaṃ dhammapāsādaṃ āruya sattanikāyaṃ olokayato tathāgatassa, ye te akatakalyāṇā sattā, te ekavīhāre dakkhiṇajāṇupasse nisinnāpi buddhacakkhussa āpāthaṃ nāgacchanti, rattiṃ khittā sarā viya honti. Ye pana katakalyāṇā veneyyapuggalā, te evassa dūrepi ṭhitā āpāthaṃ āgacchanti, so aggi viya himavantapabbato viya ca. Vuttampi cetamaṃ –

“Dūre santo pakāseṇti, himavantaṃ pabbato;

Asantettha na dissanti, rattiṃ khittā yathā sarā”ti. (dha. pa. 304);

Uṭṭhehīti bhagavato dhammadesanattamaṃ cārikacaraṇaṃ yācanta bhaṇati. **Vīrātiādīsu** bhagavā vīriyavantaṭṭāya **vīro**. Devaputtamaccukilesamārānaṃ vijitattā **vijitasāṅgāmo**. Jātikantārādīnittharaṇatthāya veneyyasatthavāhanasamatthāya **satthavāho**. Kāmacchandaiṇassa abhāvato **aṇaṇoti** veditabbo.

283. Ajjesananti yācanaṃ. **Buddhacakkhunāti** indriyaparopariyattaññaṇena ca āsayānusayaññaṇena ca. Imesañhi dvinnamaṃ ñāṇaṃ buddhacakkhūti nāmaṃ, sabbaññutaññaṇassa samantacakkhūti, tiṇṇamaṃ maggaññaṇaṃ dhammacakkhūti. **Apparajakkhetiādīsu** yesamaṃ vuttanayeneva paññācakkhumhi rāgādirajamaṃ appamaṃ, te **apparajakkhā**. Yesamaṃ taṃ mahantaṃ, te **mahārajakkhā**. Yesamaṃ saddhādīni indriyāni tikkhāni, te **tikkhindriyā**. Yesamaṃ tāni mudūni, te **mudhindriyā**. Yesamaṃ teyeva saddhādayo ākāraṃ sukhāraṃ, te **svākārā**. Ye kathitakāraṇamaṃ sallakkhenti, sukhena sakkā honti viññāpetumaṃ, te **suviññāpayā**. Ye paralokañceva vajjaṅca bhayato passanti, te **paralokavajjabhayadassāvino** nāma.

Ayamaṃ panettha pālī – “saddho puggalo apparajakkho, assaddho puggalo mahārajakkho. Āraddhavīriyo..., kusito..., upatṭhitassati..., muṭṭhassati..., samāhito..., asamāhito..., paññāvā..., duppañño puggalo mahārajakkho. Tathā saddho puggalo tikkhindriyo...pe... paññāvā puggalo paralokavajjabhayadassāvī, duppañño puggalo na paralokavajjabhayadassāvī. **Lokoti** khandhaloko, āyatanaloko, dhātuloko, sampattibhavaloko, sampattisambhavaloko, vipattibhavaloko, vipattisambhavaloko, eko loko sabbe sattā āhāraṭṭhitikā. Dve lokā – nāmaṅca rūpaṅca. Tayo lokā – tisso vedanā. Cattāro lokā – cattāro āhārā. Pañca lokā – pañcupādānakkhandhā. Cha lokā – cha ajjhāttikāni āyatanāni. Satta lokā – satta viññāṇatṭhitiyo. Aṭṭha lokā – aṭṭha lokadhammā. Nava lokā – nava sattāvāsā. Dasa lokā – dasāyatanāni. Dvādasa lokā – dvādasāyatanāni. Aṭṭhārasa lokā – aṭṭhārasa dhātuyo. Vajjanti sabbe kilesā vajjā, sabbe duccharitā vajjā, sabbe abhisāṅkhārā vajjā, sabbe bhavagāmikammā vajjā. Iti imasmiṅca loke imasmiṅca vaje tikkhā bhayasaññaṃ paccupaṭṭhitā hoti, seyyathāpi ukkhittāsike vadhake. Imehi paññāsāya ākārehi imāni pañcindriyāni jānāti passati aññāsi paṭivijjhi. Idamaṃ tathāgatassa indriyaparopariyatte ñāṇa”nti (paṭi. ma. 1.112).

Uppaliniyanti uppalavane. Itaresupi eseva nayo. **Antonimuggaposīnīti** yāni anto nimuggāneva posiyanti. **Udakaṃ accuggamma ṭhitānīti** udakaṃ atikkamitvā ṭhitāni. Tattha yāni accuggamma ṭhitāni, tāni sūriyarasamisamphassaṃ āgamayamānāni ṭhitāni ajja

pupphanakāni. Yāni samodakam t̄hitāni, tāni sve pupphanakāni. Yāni udakānuggatāni antonimuggaposīni, tāni tatiyadivase pupphanakāni. Udakā pana anuggatāni aññāni sarogauppalādīni nāma atthi, yāni neva pupphissanti, macchakacchapabhakkhāneva bhavissanti. Tāni pāḷim nāruḷhāni. Āharitvā pana dīpetabbānīti dīpitāni.

Yatheva hi tāni catubbidhāni pupphāni, evameva ugghaṭitaññū vipañcitaññū neyyo padaparamoti cattāro puggalā. Tattha “yassa puggalassa saha udāhaṭavelāya dhammābhisamayo hoti, ayam vuccati puggalo **ugghaṭitaññū**. Yassa puggalassa samkhittena bhāsitassa vitthārena atthe vibhajiyaṃāne dhammābhisamayo hoti, ayam vuccati puggalo **vipañcitaññū**. Yassa puggalassa uddeṣato paripucchato yoniso manasikaroto kalyānamitte sevato bhajato payirupāsato anupubbena dhammābhisamayo hoti, ayam vuccati puggalo **neyyo**. Yassa puggalassa bahumpi suṇato bahumpi bhaṇato bahumpi dhārayato bahumpi vācayato na tāya jātiyā dhammābhisamayo hoti, ayam vuccati puggalo **padaparamo**” (pu. pa. 151). Tattha bhagavā uppalavanādisadisam dasasahasilokadhātum olokeno “ajja pupphanakāni viya ugghaṭitaññū, sve pupphanakāni viya vipañcitaññū, tatiyadivase pupphanakāni viya neyyo, macchakacchapabhakkhāni pupphāni viya padaparamo”ti addasa. Passanto ca “ettakā apparajakkhā, ettakā mahārajakkhā, tatrāpi ettakā ugghaṭitaññū”ti evaṃ sabbākāratova addasa.

Tattha tiṇṇaṃ puggalānaṃ imasmimyeva attabhāve bhagavato dhammadesanā atthaṃ sādheti. Padaparamānaṃ anāgate vāsanatthāya hoti. Atha bhagavā imesaṃ catunnaṃ puggalānaṃ atthāvahaṃ dhammadesanaṃ viditvā desetukamyataṃ uppādetvā puna sabbepi tīsu bhavesu satte bhābhābhāvasena dve koṭṭhāse akāsi. Ye sandhāya vuttaṃ – “katame te sattā abhabbā, ye te sattā kammāvaraṇena samannāgatā kilesāvaraṇena samannāgatā vipākāvaraṇena samannāgatā assaddhā acchandikā duppaññā abhabbā niyāmaṃ okkamitum kusalesu dhammesu sammattaṃ, ime te sattā abhabbā. Katame te sattā bhābhā? Ye te sattā na kammāvaraṇena...pe... ime te sattā bhābhā”ti (vibha. 827; paṭi. ma. 1.115). Tattha sabbepi abhabbapuggale pahāya bhābhāpuggaleyeva nāṇena pariggahetvā “ettakā rāgacaritā, ettakā dosamohacaritā vitakkasaddhābuddhicaritā”ti cha koṭṭhāse akāsi; evaṃ katvā dhammaṃ desissāmīti cintesi.

Paccabhāsinti patiabhāsiṃ. **Apārutāti** vivaṭā. **Amatassa dvārāti** ariyamaggo. So hi amatasañkhātassa nibbānassa dvāraṃ, so mayā vivaritvā t̄hapitoti dasseti. **Pamuñcantu saddhanti** sabbe attano saddhaṃ pamuñcantu, vissajjentu. Pacchimapadadvaye ayamatto, ahañhi attano paṇaṃ suppvattitampi imaṃ paṇitaṃ uttamaṃ dhammaṃ kāyavācākīlamathasaññī hutvā na bhāsiṃ. Idāni pana sabbo jano saddhābhājanam upanetu, pūressāmi nesam saṅkappanti.

284. Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosīti etaṃ ahosi – kassa nu kho ahaṃ paṭhamaṃ dhammaṃ deseyyanti ayam dhammadesanāpaṭisaṃyutto vitakko udapādīti attho. Kadā panesa udapādīti? Buddhabhūtassa aṭṭhame sattāhe.

Tatrāyaṃ anupubbikathā – bodhisatto kira mahābhinnikkhāmanadivase vivaṭaṃ itthāgāraṃ disvā samviggahadayo, “kaṇḍakam āharā”ti channaṃ āmantetvā channasahāyo assarājapit̄higato nagarato nikkhamitvā kaṇḍakanivattanacetiyat̄thānaṃ nāma dassetvā t̄ṇi rajjāni atikkamma anomānadīre pabbajitvā anupubbena cārikam caramāno rājagahe piṇḍāya caritvā paṇḍavapabbate nisinnō magadhissarena raññā nāmagottaṃ pucchitvā, “imaṃ rajjaṃ sampaṭicchāhī”ti vutto, “alam mahārāja, na mayhaṃ rajjena attho, ahaṃ rajjaṃ pahāya lokahitattāya padhānaṃ anuyuñjitvā loke vivaṭacchado bhavissāmīti nikkhanto”ti vatvā, “tena hi buddho hutvā paṭhamaṃ mayhaṃ vijitaṃ osareyyāsī”ti paṭiññaṃ gahito kālāmañca udakañca upasaṅkamitvā tesam dhammadesanāya sāraṃ avindanto tato pakkamitvā uruvelāya chabbassāni dukkarakārikam karontopi amataṃ paṭivijjhitum asakkonto oḷārikāhārapaṭisevanena kāyaṃ santappesi.

Tadā ca uruvelagāme **sujātā** nāma kuṭumbiyadhītā ekasmim nigrodharukkhe patthanamakāsi – ‘‘sacāhaṃ samānajātikam kulagharam gantvā paṭhamagabbhe puttam labhissāmi, balikammaṃ karissāmi’’ti. Tassā sā patthanā samijjhi. Sā visākhapuñnamadivase pātova balikammaṃ karissāmīti rattiya paccūsasamaye eva pāyasam paṭiyādesi. Tasmiṃ pāyase paccamāne mahantamahantā pupphulā utṭhahitvā dakkhiṇāvattā hutvā sañcaranti. Ekaphusitampi bahi na gacchati. Mahābrahmā chattaṃ dhāresi. Cattāro lokapālā khaggahatthā ārakkhaṃ gaṇhimsu. Sakko alātāni samānento aggim jālesi. Devatā catūsu dīpesu ojaṃ saṃharitvā tattha pakkhipimsu. Bodhisatto bhikkhācārakālam āgamayamāno pātova gantvā rukkhamūle nisīdi. Rukkhamūle sodhanatthāya gatā dhātī āgantvā sujātāya ārocesi – ‘‘devatā rukkhamūle nisinnā’’ti. Sujātā, sabbam pasādhanam pasādhetvā satasahassagghanike suvaññathāle pāyasam vadhetvā aparāya suvaññapātiya pidahitvā ukkhipitvā gatā mahāpurisam disvā saheva pātiya hatthe ṭhapetvā vanditvā ‘‘yathā mayham manoratho nipphanno, evam tumhākampī nipphajjatū’’ti vatvā pakkāmi.

Bodhisatto nerañjarāya tīram gantvā suvaññathālam tīre ṭhapetvā nhatvā paccuttaritvā ekūnapaññāsapinḍe karonto pāyasam paribhuñjitvā ‘‘sacāhaṃ ajja buddho bhavāmi, thālam paṭisotaṃ gacchatū’’ti khiṇi. Thālam paṭisotaṃ gantvā thokaṃ ṭhatvā kālanāgarājassa bhavanam pavisitvā tiṇṇam buddhānam thālāni ukkhipitvā aṭṭhāsi.

Mahāsatto vanasaṇḍe divāvihāram katvā sāyanhasamaye **sottiyena** dinnā aṭṭha tiṇamutṭhiyo gahetvā bodhimaṇḍam āruya dakkhiṇadisābhāge aṭṭhāsi. So padeso paduminipatte udakabindu viya akampittha. Mahāsatto, ‘‘ayaṃ mama guṇam dhāretum na sakkotī’’ti pacchimadisābhāgam āgamāsi, sopi tatheva akampittha. Uttaradisābhāgam āgamāsi, sopi tatheva akampittha. Puratthimadisābhāgam āgamāsi, tattha pallaṅkappamāṇam ṭhānam sunikhātaindakhilo viya niccalamahosi. Mahāsatto ‘‘idaṃ ṭhānam sabbabuddhānam kilesabhañjanavidhamāsanatṭhāna’’nti tāni tiṇāni agge gahetvā cālesi. Tāni cittaḥārena tūlikaggena paricchinnāni viya ahesum. Bodhisatto, ‘‘bodhiṃ appatvā imaṃ pallaṅkam na bhindissāmi’’ti caturaṅgavīriyam adhiṭṭhahitvā pallaṅkam ābhujitvā nisīdi.

Taṅkhaṇaṇṇeva māro bāhusahassam māpetvā diyaddhayanāsattikam girimekhalam nāma hatthim āruya navayojanam mārabalam gahetvā addhakkhikena olokayamāno pabbato viya ajjhottharanto upasaṅkami. Mahāsatto, ‘‘mayham dasa pāramiyo pūrentassa añño samaṇo vā brāhmaṇo vā devo vā māro vā brahmā vā sakkhi natthi, vessantarattabhāve pana mayham sattu vāresu mahāpathavī sakkhi ahoṣi; idānipi me ayameva acetanā katṭhakaliṅgarūpamā mahāpathavī sakkhi’’ti hattham pasāreti. Mahāpathavī tāvadeva ayadaṇḍena pahataṃ kaṃsathālam viya ravasataṃ ravasahassam muñcamānā viravitvā parivattamānā mārabalam cakkavāḷamukhavattiyam muñcanamakāsi. Mahāsatto sūriye dharamāneyeva mārabalam vidhamitvā paṭhamayāme pubbenivāsaññaṃ, majjhimayāme dibbacakkhum visodhetvā pacchamayāme paṭiccasamuppāde ñāṇam otāretvā vaṭṭavivaṭṭam sammāsivā aruṇodaye buddho hutvā, ‘‘mayā anekakappakoṭisatasahassam addhānam imassa pallaṅkassa atthāya vāyāmo kato’’ti sattāham ekapallaṅkena nisīdi. Athekaccānam devatānam, ‘‘kiṃ nu kho aññepi buddhattakarā dhammā atthī’’ti kaṅkhā udapādi.

Atha bhagavā aṭṭhame divase samāpattito vuṭṭhāya devatānam kaṅkham ñatvā kaṅkhāvidhamanattham ākāse uppatitvā yamakapāṭihāriyam dassetvā tāsam kaṅkham vidhamitvā pallaṅkato īsakam pācīnanissite uttaradisābhāge ṭhatvā cattāri asaṅkhyeyyāni kappasatasahassaṅca pūritānam pāramīnam phalādhigamaṭṭhānam pallaṅkañceva bodhirukkhaṅca animisehi akkhīhi olokayamāno sattāham vītināmesi, tam ṭhānam **animisacetiyaṃ** nāma jātam.

Atha pallaṅkassa ca ṭhitaṭṭhānassa ca antarā puratthimapacchimoto āyate ratanacānkame caṅkamanto sattāham vītināmesi, tam ṭhānam **ratanacānkamacetiyaṃ** nāma jātam. Tato pacchimadisābhāge devatā ratanagharam māpayimsu, tattha pallaṅkena

nisīditvā **abhidhammapiṭakam** visesato cettha anantanayasamantapaṭṭhānam vicinanto sattāham vītināmesi, tam thānam **ratanagaracetiyam** nāma jātam. Evaṃ bodhisamīpeyeva cattāri sattāhāni vītināmetvā pañcame sattāhe bodhirukkhamulā yena ajapālanigrodho tenupasaṅkami, tatrāpi dhammam vicinantoyeva vimuttisukhañca paṭisaṃvedento nisīdi, dhammam vicinanto cettha evaṃ abhidhamme nayamaggam sammasi – paṭhamam dhammasaṅgaṇīpakaraṇam nāma, tato vibhaṅgapakaraṇam, dhātukathāpakaraṇam, puggalapaññattipakaraṇam, kathāvatthu nāma pakaraṇam, yamakam nāma pakaraṇam, tato mahāpakaraṇam paṭṭhānam nāmāti.

Tatthassa saṅhasukhumapaṭṭhānamhi citte otiṇṇe pīti uppajji; pītiyā uppannāya lohitam pasīdi, lohite pasanne chavi pasīdi. Chaviyā pasannāya puratthimakāyato kūtāgārādippamaṇā rasmiyo utṭahitvā ākāse pakkhandachaddantanāgakulam viya pācīnadisāya anantāni cakkavāḷāni pakkhandā, pacchimakāyato utṭahitvā pacchimadisāya, dakkhiṇaṃsakūtato utṭahitvā dakkhiṇadisāya, vāmaṃsakūtato utṭahitvā uttaradisāya anantāni cakkavāḷāni pakkhandā, pādālehi pavāḷaṅkuravaṇṇā rasmiyo nikkhamitvā mahāpathaviṃ vinivijjhivā udakam dvidhā bhinditvā vātakkhandham padāletvā ajaṭākāsam pakkhandā, sīsato samparivattiyamānam maṇidāmam viya nīlavaṇṇā rasmivaṭṭi utṭahitvā cha devaloke vinivijjhivā nava brahmaloke vehapphale pañca suddhāvāse ca vinivijjhivā cattāro āruppe atikkamma ajaṭākāsam pakkhandā. Tasmim divase aparimāṇesu cakkavālesu aparimāṇā sattā sabbe suvaṇṇavaṇṇāva ahesum. Tam divasañca pana bhagavato sarīrā nikkhantā yāvajjadivasāpi tā rasmiyo anantā lokadhātuyo gacchantiyeva.

Evaṃ bhagavā ajapālanigrodhe sattāham vītināmetvā tato aparam sattāham mucalinde nisīdi, nisinnamattasseva cassa sakalam cakkavālagabbham pūrento mahāakālamegho udapādi. Evarūpo kira mahāmegho dvīsuyeva kālesu vassati cakkavattimhi vā uppanne buddhe vā. Idha buddhakāle udapādi. Tasmim pana uppanne mucalindo nāgarājā cintesi – “ayaṃ megho sathhari mayham bhavanam pavitṭhamatteva uppanno, vāsāgāramassa laddhum vaṭṭati”ti. So sattaratanamayaṃ pāsādam nimminitum sakkontopi evaṃ kate mayham mahapphalam na bhavissati, dasabalassa kāyaveyyāvaccam karissāmīti mahantam attabhāvam katvā sathhāram sattakkhattum bhogehi parikkhipitvā upari phaṇam dhāresi. Parikkhepassa anto okāso hetṭhā lohapāsādappamaṇo ahoṣi. Icchiticchitena iriyāpathena sathhā viharissatīti nāgarājassa ajjhāsayo ahoṣi. Tasmā evaṃ mahantam okāsam parikkhipi. Majjhe ratanapallaṅko paññatto hoti, upari suvaṇṇatārakavicittam samosaritagandhadāmakusumadāmacelavitānam ahoṣi. Catūsu koṇesu gandhatelena dīpā jalitā, catūsu disāsu vivarivā candanakaṇḍakā thapitā. Evaṃ bhagavā tam sattāham tattha vītināmetvā tato aparam sattāham rājāyatane nisīdi.

Aṭṭhame sattāhe sakkena devānamindena ābhatam dantakaṭṭhañca osadhaharītakañca khādītva mukham dhovivā catūhi lokapālehi upanīte paccagge selamaye patte **tapussabhallikānam** piṇḍapātam paribhuñjitvā puna paccāgantvā ajapālanigrodhe nisinnassa sabbabuddhānam āciṇṇo ayam vitakko udapādi.

Tattha **paṇḍitoti** paṇḍiccena samannāgato. **Viyattoti** veyyattiyena samannāgato. **Medhāvīti** thānuppattiyā paññāya samannāgato. **Apparajakkhajātikoti** samāpattiyā vikkhambhitattā nikkilesajātiko visuddhasatto. **Ājānisatīti** sallakkhessati paṭivijjhissati. **Ñāṇaṅca pana meti** mayhampi sabbaññutaññānam uppajji. Bhagavā kira devatāya kathiteneva niṭṭham agantvā sayampi sabbaññutaññānena olokento ito sattamadivasamatthake kālam katvā ākiñcaññāyatane nibbattoti addasa. Tam sandhāyāha – “ñāṇaṅca pana me dassanam udapādi”ti. **Mahājāniyoti** sattadivasabbhantare pattabbamaggaphalato parihīnattā mahatī jāni assāti **mahājāniyo**. Akkhaṇe nibbattattā gantvā desiyamānam dhammampissa sotum sotappasādo natthi, idha dhammadesanattānam āgamanapādāpi natthi, evaṃ mahājāniyo jātoti dasseti. **Abhidosa kālaṅkatoti** aḍḍharatte

kālaṅkato. **Ñāṇaṅca pana meti** mayhampi sabbaññutaññāṇaṃ udapādi. Idhāpi kira bhagavā devatāya vacanena sannitṭhānaṃ akatvā sabbaññutaññāṇena olokento “hiyyo aḍḍharatte kālaṅkatvā udako rāmaputto nevasaññānāsaññāyatane nibbatto”ti addasa. Tasmā evamāha. Sesam purimanayasadisameva. **Bahukārāti** bahūpakārā. **Padhānapahitattam upaṭṭhahimsūti** padhānatthāya pesitattabhāvaṃ vasanatthāne parivenasammajjanena pattacīvaraṃ gahetvā anubandhanena mukhodakadantakatṭhadānādinā ca upaṭṭhahimsu. Ke pana te **pañcavaggiyā** nāma? Yete –

Rāmo dhajo lakkhaṇo jotimanti,
Yañño subhojo suyāmo sudatto;
Ete tadā aṭṭha ahesuṃ brāhmaṇā,
Chalaṅgavā mantam viyākarimsūti.

Bodhisattassa jātakāle supinapaṭiggāhakā ceva lakkhaṇapaṭiggāhakā ca aṭṭha brāhmaṇā. Tesu tayo dvedhā byākarimsu – “imehi lakkhaṇehi samannāgato agāraṃ ajjhāvasamāno rājā hoti cakkavattī, pabbajamāno buddho”ti. Pañca brāhmaṇā ekamsabyākaraṇā ahesuṃ – “imehi lakkhaṇehi samannāgato agāre na tiṭṭhati, buddhova hotī”ti. Tesu purimā tayo yathāmantapadaṃ gatā, ime pana pañca mantapadaṃ atikkantā. Te attanā laddham puṇṇapattam ñātakānaṃ vissajjetvā “ayaṃ mahāpuriso agāraṃ na ajjhāvasissati, ekantena buddho bhavissati”ti nibbitakkā bodhisattam uddissa samaṇapabbajam pabbajitā. Tesam puttātipi vadanti. Tam aṭṭhakathāya paṭikkhittam.

Ete kira daharakāleyeva bahū mante jānimsu, tasmā te brāhmaṇā ācariyaṭṭhāne ṭhapayimsu. Te pacchā amhehi puttadārajaṭam chaḍḍetvā na sakkā bhavissati pabbajitunti daharakāleyeva pabbajitvā ramaṇīyāni senāsanāni paribhuñjantā vicarimsu. Kālena kālam pana “kiṃ, bho, mahāpuriso mahābhinnikkhamaṇaṃ nikkhanto”ti pucchanti. Manussā, “kuhiṃ tumhe mahāpurisaṃ passissatha, tīsu pāsādesu tividhanātakamajjhe devo viya sampattim anubhotī”ti vadanti. Te sutvā, “na tāva mahāpurisassa ñāṇaṃ paripākaṃ gacchatī”ti apposukkā viharimsuyeva. Kasmā panettha bhagavā, “bahukārā kho ime pañcavaggiyā”ti āha? Kiṃ upakārakānaṃyeva esa dhammaṃ deseti, anupakārakānaṃ na desetīti? No na deseti. Paricayavasena hesa ālāraṇceva kālāmaṃ udakañca rāmaputtam olokesi. Etasmim pana buddhakkhette ṭhapetvā aññāsikoṇḍaññaṃ paṭhamam dhammaṃ sacchikātuṃ samatto nāma natthi. Kasmā? Tathāvidhaupanissayattā.

Pubbe kira puññakaraṇakāle dve bhātaro ahesuṃ. Te ekatova sassam akamsu. Tattha jetṭhakassa “ekasmim sasse navavāre aggasassadānaṃ mayā dātabba”nti ahosi. So vappakāle bijaggaṃ nāma datvā gabbhakāle kaniṭṭhena saddhim mantesi – “gabbhakāle gabbham phāletvā dassamā”ti. Kaniṭṭho “taruṇasassam nāsetukāmosī”ti āha. Jetṭho kaniṭṭhassa ananuvattanabhāvaṃ ñatvā khettaṃ vibhajitvā attano kotṭhāsato gabbham phāletvā khīraṃ nīharitvā sappiphāṇitehi yojetvā adāsi, puthukakāle puthukaṃ kāretvā adāsi, lāyane lāyanaggaṃ veṇikaraṇe veṇaggam kalāpādīsu kalāpaggam khalaggam bhaṇḍaggam kotṭhagganti evam ekasasse navavāre aggadānaṃ adāsi. Kaniṭṭho panassa uddharitvā adāsi, tesu jetṭho aññāsikoṇḍaññatthero jāto, kaniṭṭho subhaddaparibbājako. Iti ekasmim sasse navannaṃ aggadānaṃ dinnattā ṭhapetvā theram añño paṭhamam dhammaṃ sacchikātuṃ samatto nāma natthi. “Bahukārā kho ime pañcavaggiyā”ti idaṃ pana upakārānussaraṇamattakeneva vuttam.

Isipatane migadāyeti tasmim kira padese anuppanne buddhe paccekasambuddhā gandhamādanapabbate sattāham nirodhasamāpattiyā vītināmetvā nirodhā vuṭṭhāya nāgalatādantakatṭham khādītva anotattadahe mukham dhovītva pattacīvaramādāya ākāsenā āgantvā nipatanti. Tattha cīvaraṃ pārupitvā nagare piṇḍāya caritvā katabhattakiccā gamanakālepi tatoyeva uppatitvā gacchanti. Iti isayo ettha nipatanti uppatanti cāti tam

ṭhānaṃ **isipatananti** saṅkhaṃ gataṃ. Migānaṃ pana abhayatthāya dinnattā **migadāyoti** vuccati. Tena vuttaṃ ‘‘isipatane migadāye’’ti.

285. Antarā ca gayāṃ antarā ca bodhinti gayāya ca bodhissa ca vivare tigāvutantare ṭhāne. Bodhimaṇḍato hi gayā tīṇi gāvutāni. Bārāṇasī aṭṭhārasa yojanāni. Upako bodhimaṇḍassa ca gayāya ca antare bhagavantaṃ addasa. Antarāsaddena pana yuttattā upayogavacanaṃ kataṃ. Īdisesu ca ṭhānesu akkharacintakā ‘‘antarā gāmañca nadiñca yāti’’ti evaṃ ekameva antarāsaddaṃ payujjanti. So dutiyapadenapi yojetabbo hoti . Ayojyamāne upayogavacanaṃ na pāpuṇāti. Idha pana yojetvā eva vuttoti. **Addhānamaggapaṭipannanti** addhānasaṅkhātāṃ maggaṃ paṭipannaṃ, dīghamaggapaṭipannanti attho. Addhānamaggagamanasamayassa hi vibhaṅge ‘‘addhayojanaṃ gacchissāmīti bhuñjitabba’’ntiādivacanaṭo (pāci. 218) addhayojanampi addhānamaggo hoti. Bodhimaṇḍato pana gayā tigāvutaṃ.

Sabbābhīhūti sabbāṃ tebhūmakadhammaṃ abhibhavivā ṭhito. **Sabbavidūti** sabbāṃ catubhūmakadhammaṃ avedim āññasiṃ. **Sabbesu dhammesu anupalittoti** sabbesu tebhūmakadhammesu kilesalepanena anupalitto. **Sabbāṃ jahoti** sabbāṃ tebhūmakadhammaṃ jahivā ṭhito. **Tañhākkhaye vimuttoti** tañhākkhaye nibbāne ārammaṇato vimutto. **Sayaṃ abhiññāyāti** sabbāṃ catubhūmakadhammaṃ attanāva jānitvā. **Kamuddiseyyanti** kaṃ aññaṃ ‘‘ayaṃ me ācariyo’’ti uddiseyyaṃ.

Na me ācariyo atthīti lokuttaradhamme mayhaṃ ācariyo nāma natthi. **Natthi me paṭipuggaloti** mayhaṃ paṭibhāgapuggalo nāma natthi. **Sammāsambuddhoti** sahetunā nayena cattāri saccāni sayaṃ buddho. **Sītibhūtoti** sabbakilesagginibbāpanena sītibhūto. Kilesānaṃyeva nibbutattā **nibbuto**. **Kāsināṃ puranti** kāsiraṭṭhe nagaraṃ. **Āhañchaṃ amata Dundubhīti** dhammacakkapaṭilābhāya amatabheriṃ paharissāmīti gacchāmi. **Arahasi anantajinoti** anantajinoti bhavituṃ yutto. **Hupeyya pāvusoti**, āvuso, evampi nāma bhavēyya. **Pakkāmīti** vaṅkahārajanapadaṃ nāma agamāsi.

Tatthekaṃ migaluddakagāmakāṃ nissāya vāsaṃ kappesi. Jeṭṭhakaluddako taṃ upaṭṭhāsi. Tasmiñca janapade caṇḍā makkhikā honti. Atha naṃ ekāya cāṭṭiyā vasāpesuṃ, migaluddako dūre migavaṃ gacchanto ‘‘amhākaṃ arahante mā pamajjī’’ti **chāvamaṃ** nāma dhītaraṃ āṇāpetvā agamāsi saddhiṃ puttabhātukehi. Sā cassa dhītā dassanīyā hoti koṭṭhāsasampannā. Dutiyadivase **upako** gharaṃ āgato taṃ dārikaṃ sabbāṃ upacāraṃ katvā parivisitūṃ upagataṃ disvā rāgena abhibhūto bhuñjitumpi asakkonto bhājanena bhattaṃ ādāya vasanaṭṭhānaṃ gantvā bhattaṃ ekamante nikkhipitvā sace chāvamaṃ labhāmi, jīvāmi, no ce, marāmīti nirāhāro sayi. Sattame divase māgaviko āgantvā dhītaraṃ upakassa pavattim pucchi. Sā ‘‘ekadivasameva āgantvā puna nāgatapubbo’’ti āha. Māgaviko āgataveseneva naṃ upasaṅkamitvā pucchissāmīti taṃkhaṇaṃyeva gantvā ‘‘kiṃ, bhante, apphāsuka’’nti pāde parāmasanto pucchi. Upako nitthunanto parivattatiyeva. So ‘‘vadatha bhante, yaṃ mayā sakkā kātuṃ, taṃ sabbāṃ karissāmī’’ti āha. Upako, ‘‘sace chāvamaṃ labhāmi, jīvāmi, no ce, idheva maraṇaṃ seyyo’’ti āha. Jānāsi pana, bhante, kiñci sippanti. Na jānāmīti. Na, bhante, kiñci sippaṃ ajānantena sakkā gharāvāsaṃ adhiṭṭhātunti.

So āha – ‘‘nāhaṃ kiñci sippaṃ jānāmi, apica tumhākaṃ maṃsahārako bhavissāmi, maṃsañca vikkīṇissāmī’’ti. Māgaviko, ‘‘amhākaṃpi etadeva ruccati’’ti uttarasātakāṃ datvā gharaṃ ānetvā dhītaraṃ adāsi. Tesāṃ saṃvāsamanvāya putto vijāyi. **Subhaddotissa** nāmaṃ akaṃsu. Chāvā tassa rodanakāle ‘‘maṃsahārakassa putta, migaluddakassa putta mā rodī’’tiādīni vadamānā puttatosanagītena upakaṃ uppaṇḍesi. Bhadde tvaṃ maṃ anāthoti maññasi. Atthi me **anantajino** nāma sahāyo. Tassāhaṃ santike gamissāmīti āha. Chāvā evamayāṃ aṭṭiyāfīti ṇatvā punappunaṃ katheti. So ekadivasaṃ anārocetvāva majjhimadesābhīmuḅho pakkāmi.

Bhagavā ca tena samayena sāvattiyam viharati jetavane mahāvihāre. Atha kho bhagavā paṭikacceva bhikkhū āṇepesi – “yo, bhikkhave, ‘anantajino’ ti pucchamāno āgacchati, tassa maṃ dasseyyāthā” ti. Upakopi kho “kuhiṃ anantajino vasatī” ti pucchanto anupubbena sāvattim āgantvā vihāramajjhe tathvā kuhiṃ anantajinoti pucchi. Taṃ bhikkhū bhagavato santikaṃ nayiṃsu. So bhagavantam disvā – “sañjānātha maṃ bhagavā” ti āha. Āma, upaka, sañjānāmi, kuhiṃ pana tvaṃ vasitthāti. Vaṅkahārajanapade, bhanteti. Upaka, mahallakosi jāto pabbajitum sakkhissasīti. Pabbajissāmi, bhanteti. Bhagavā pabbājetvā tassa kammaṭṭhānaṃ adāsī. So kammaṭṭhāne kammaṃ karonto anāgāmiphale patitṭhāya kalam katvā aviheṣu nibbato. Nibbattakkhaṇeyeva arahattam pāpuṇīti. Aviheṣu nibbattamattā hi satta janā arahattam pāpuṇiṃsu, tesam so aññataro.

Vuttañhetam –

“Aviham upaṇṇāse, vimuttā satta bhikkhavo;

Rāgadosaparikkhīṇā, tiṇṇā loke visattikaṃ.

Upako palagaṇḍo ca, pukkusāti ca te tayo;

Bhaddiyo khaṇḍadevo ca, bahuraggi ca saṅgiyo;

Te hitvā mānusaṃ deham, dibbayogaṃ upajjhagu’nti. (sam. ni. 1.105);

286. Saṅghapesunti katikaṃ akamsu. **Bāhullikoti** cīvarabāhullādīnaṃ atthāya paṭipanno. **Padhānavibbhantoti** padhānato vibbhanto bhaṭṭho parihīno. **Āvatto bāhullāyāti** cīvarādīnaṃ bahulabhāvattāya āvatto. **Apica kho āsanaṃ tḥapetabbanti** apica kho panassa uccakule nibbattassa āsanamattam tḥapetabbanti vadiṃsu. **Nāsakkhiṃsūti** buddhānubhāvena buddhatejasā abhibhūtā attano katikāya tḥatūṃ nāsakkhiṃsu. **Nāmena ca āvusovādena ca samudācaranti** gotamāti, āvusoti ca vadanti. Āvuso gotama, mayaṃ uruvelāyaṃ padhānakāle tuyham pattaṭṭhāraṃ gahetvā vicarimhā, mukhodakaṃ dantakattam adamhā, vutthaparivenaṃ sammajjimhā, pacchā ko te vattappaṭipattimakāsi, kacci amhesu pakkantesu na cintayitthāti evarūpiṃ katham kathenti attho. **Iriyāyāti** dukkarairiyāya. **Paṭipadāyāti** dukkarapaṭipattiyā. **Dukkarakārikāyāti** pasatapasata-muggayūsādiāharakaraṇādīnā dukkarakaraṇena. **Abhijānātha me noti** abhijānātha nu mama. **Evarūpaṃ pabhāvitametanti** etaṃ evarūpaṃ vākyabhedanti attho. Api nu aham uruvelāya padhāne tumhākaṃ saṅgaṇhanattham anukkaṇṭhanattham rattim vā divā vā āgantvā, – “āvuso, mā vitakkayittha, mayham obhāso vā nimittam vā paññāyati” ti evarūpaṃ kañci vacanabhedam akāsinti adhippāyo. Te ekapadeneva satim labhitvā uppannagāravā, “handā addhā esa buddho jāto” ti saddahitvā **no hetam, bhanteti** āhamsu. **Asakkhiṃ kho aham, bhikkhave, pañcavaggiye bhikkhū saññāpetunti** aham, bhikkhave, pañcavaggiye bhikkhū buddho ahanti jānāpetum asakkhiṃ. Tadā pana bhagavā uposathadivaseyeva āgacchi. Attano buddhabhāvaṃ jānāpetvā koṇḍaññattheram kāyasakkhiṃ katvā dhammacakkappavattanasuttam kathesi. Suttapariyosāne therō aṭṭhārasahi brahmakoṭṭhi saddhiṃ sotāpattiphale patitṭhāsi. Sūriye dharamāneyeva desanā nitṭhāsi. Bhagavā tattheva vassam upagacchi.

Dvepi sudam, bhikkhave, bhikkhū ovaḍāmīti ādi pāṭipadadivasato pāṭṭhāya piṇḍapātattḥāyapi gāmaṃ appavisanadīpanattham vuttam. Tesañhi bhikkhūnaṃ kammaṭṭhānesu uppannamalavisodhanattham bhagavā antovihāreyeva ahoṣi. Uppanne upanne kammaṭṭhānamale tepi bhikkhū bhagavato santikaṃ gantvā pucchanti. Bhagavāpi tesam nisinnatṭhānaṃ gantvā malaṃ vinodeti. Atha nesam bhagavatā evam nīhatabhattena ovadiyamānaṃ vappatthero pāṭipadadivase sotāpanno ahoṣi. Bhaddiyatthero dutiyāyaṃ, mahānāmatthero tatiyāyaṃ, assajitthero catutthiyaṃ. Pakkhassa pana pañcamiyaṃ sabbeva te ekato sannipātetvā anattalakkhaṇasuttam kathesi, suttapariyosāne sabbepi arahattaphale patitṭhahiṃsu. Tenāha – “atha kho, bhikkhave, pañcavaggiyā bhikkhū mayā evam

ovadiyamānā...pe... anuttaram yoggakkhemam nibbānam ajjhagamamsu...pe... natthi dāni punabbhavo”ti. Ettakam kathāmaggam bhagavā yaṃ pubbe avaca – “tumhepi mamañceva pañcavaggiyānañca maggam āruḥhā, ariyapariyesanā tumhākam pariyesanā”ti imaṃ ekameva anusandhiṃ dassento āhari.

287. Idāni yasmā na agāriyānaṃyeva pañcakāmaguṇapariyesanā hoti, anagāriyānampi cattāro paccaye appaccavekkhitvā paribhuñjantānam pañcakāmaguṇavasena anariyapariyesanā hoti, tasmā taṃ dassetuṃ **pañcime, bhikkhave, kāmaguṇāti**ādīmāha. Tattha navarattesu pattacīvarādīsu cakkhuviññeyyā rūpātiādayo cattāro kāmaguṇā labbhanti. Raso panettha paribhogaraso hoti. Manuññe piṇḍapāte bhesajje ca pañcapi labbhanti. Senāsanamhi cīvare viya cattāro. Raso pana etthāpi paribhogaraso. **Ye hi keci, bhikkhaveli** kasmā ārabhi? Evaṃ pañca kāmaguṇe dassetvā idāni ye evaṃ vadeyyuṃ, “pabbajitakālato paṭṭhāya anariyapariyesanā nāma kuto, ariyapariyesanāva pabbajitāna”nti, tesam paṭisedhanatthāya “pabbajitānampi catūsu paccayesu appaccavekkhaṇaparibhogo anariyapariyesanā evā”ti dassetuṃ imaṃ desanam ārabhi. Tattha **gadhitāti** taṇhāgedhena gadhitā. **Mucchitāti** taṇhāmucchāya mucchitā. **Ajjhopannāti** taṇhāya ajjhogaḥhā. **Anādīnavadassāvinoti** ādīnavam apassantā. **Anissaraṇapaññāti** nissaraṇam vuccati paccavekkhaṇaññaṃ. Te tena virahitā.

Idāni tassatthassa sādhamam upamam dassento **seyyathāpi, bhikkhaveli**ādīmāha. Tatrevaṃ opammasamsandanam veditabham – āraññakamago viya hi samaṇabrāhmaṇā, luddakena araññe ṭhapitapāso viya cattāro paccayā, tassa luddassa pāsarāsim ajjhottharivā sayanakālo viya tesam cattāro paccaye appaccavekkhitvā paribhogakālo. Luddake āgacchante magassa yena kāmam agamanakālo viya samaṇabrāhmaṇānam mārasa yathākāmakaraṇīyakālo, māravasam upagatabhāvoti attho. Magassa pana abaddhassa pāsarāsim adhisayitakālo viya samaṇabrāhmaṇānam catūsu paccayesu paccavekkhaṇaparibhogo, luddake āgacchante magassa yena kāmam gamanam viya samaṇabrāhmaṇānam māravasam anupagamanam veditabham. **Vissatthoti** nibbhayo nirāsaṅko. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyatṭhakathāya

Pāsarāsisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ariyapariyesanātipi etasseva nāmam.

7. Cūlahatthipadopamasuttavaṇṇanā

288. Evaṃme sutanti cūlahatthipadopamasuttam. Tattha **sabbasetena vaḷavābhīrathenāti**, “setā sudam assā yuttā honti setālaṅkāra. Seto ratho setālaṅkāro setaparivāro, setā rasmiyo, setā patodalatṭhi, setam chattaṃ, setam uñhīsam, setāni vatthāni, setā upāhanā, setāya sudam vālabījanīyā bījīyatī”ti (sam. ni. 5.4) evaṃ vuttana sakalasetena catūhi vaḷavāhi yuttarathena.

Ratho ca nāmeso duvidho hoti – yodharatho, alaṅkārarathoti. Tattha yodharatho caturassasaṅghāno hoti nātimahā, dvinnam tiṇṇam vā janānam gahaṇasamattho. Alaṅkāraratho mahā hoti, dīghato dīgho, puthulato puthulo. Tattha chattaggāhako vālabījaniggāhako tālavaṇṭaggāhakoti evaṃ atṭha vā dasa vā sukkena ṭhātuṃ vā nisīdituṃ vā nipajjitūṃ vā sakkonti, ayampi alaṅkārarathoyeva. So sabbo sacakkapañjarakubbaro rajataparikkhitto ahoṣi. Vaḷavā pakatiyā setavaṇṇāva. Pasādhanampi tādisam rajatamayam ahoṣi. Rasmiyopi rajatapanāli suparikkhittā. Patodalatṭhipi rajataparikkhittā. Brāhmaṇopi setavattham nivāsetvā setamyeva uttarāsaṅgamakāsi, setavilepanam vilimpi, setamālam pilandhi, dasasu aṅgulīsu aṅgulimuddikā, kaṇṇesu kuṇḍalānīti evamādialaṅkāropissa

rajatamayova ahoṣi. Parivārabrāhmaṇāpissa dasasahassamattā tatheva setavattavilepanamālālaṅkāraṃ ahesuṃ. Tena vuttaṃ “sabbasetena vaḷavābhirathenā”ti.

Sāvattiyā niyyātiti so kira channaṃ channaṃ māsānaṃ ekavāraṃ nagaraṃ padakkhiṇaṃ karoti. Ito ettakehi divasehi nagaraṃ padakkhiṇaṃ karissatīti puretameva ghoṣanā kariyati; taṃ sutvā ye nagarato na pakkantā, te na pakkamanti. Ye pakkantā, tepi, “puñṇavato sīrisampattiṃ passissāmā”ti āgacchanti. Yaṃ divasaṃ brāhmaṇo nagaraṃ anuvarati, tadā pātova nagaravīthiyo sammajjitvā vālikaṃ okiritvā lājapañcamehi pupphehi abhippakiritvā puṇṇaghaṭe ṭhapetvā kadaliyo ca dhaje ca ussāpetvā sakalanagaraṃ dhūpitavāsitaṃ karonti. Brāhmaṇo pātova sīsaṃ nhāyitvā purebhattaṃ bhujjitvā vuttanayeneva setavattahādīhi attānaṃ alaṅkaritvā pāsādā oruyha rathaṃ abhiruhati. Atha naṃ te brāhmaṇā sabbasetavattavilepanamālālaṅkāraṃ setacchattāni gahetvā parivārenti; tato mahājanassa sannipātanatthaṃ paṭhamameva taruṇadāraṅkaṃ phalāphalāni vikiritvā tadanantaraṃ māsaṅkārūpāni; tadanantaraṃ kahāpaṇe vikiranti; mahājanā sannipatanti. Ukkuṭṭhiyo ceva celukkhepā ca pavattanti. Atha brāhmaṇo maṅgalikasovattikādisu maṅgalāni ceva suvattiiyo ca karontesu mahāsampattiyā nagaraṃ anuvarati. Puñṇavantaṃ manussā ekabhūmakādipāsāde āruyha sukapattasadisāni vātapānakavāṭāni vivarivā olokenti. Brāhmaṇopi attano yasasīrisampattiyā nagaraṃ ajjhottharanto viya dakkhiṇadvārābhimukho hoti. Tena vuttaṃ “sāvattiyā niyyāti”ti.

Divā divassāti divasassa divā, majjhanhakāleti attho. **Pilotikaṃ paribbājakanti pilotikāti** evaṃ itthilingavohārasena laddhanāmaṃ paribbājakaṃ. So kira paribbājako daharo paṭhamavaye ṭhito suvaṇṇavaṇṇo buddhupaṭṭhāko, pātova tathāgatassa ceva mahātherānaṅca upaṭṭhānaṃ katvā tidaṇḍakuṇḍikādiparikkhāraṃ ādāya jetavanā nikkhamitvā nagarābhimukho pāyāsi. Taṃ esa dūratova āgacchantaṃ addasa. **Etadvocāti** anukkamena santikaṃ āgataṃ sañjānitvā etaṃ, “handa kuto nu bhavaṃ vacchāyano āgacchati”ti gottaṃ kittento vacanaṃ avoca. **Paṇḍito maññeti** bhavaṃ vacchāyano samaṇaṃ gotamaṃ paṇḍitoti maññati, udāhu noti ayamettha attho.

Ko cāhaṃ, bhoti, bho, samaṇassa gotamassa pañṇāveyyattiyāṃ jānane ahaṃ ko nāma? **Ko ca samaṇassa gotamassa pañṇāveyyattiyāṃ jānissāmīti** kuto cāhaṃ samaṇassa gotamassa pañṇāveyyattiyāṃ jānissāmi, kena kāraṇena jānissāmīti? Evaṃ sabbathāpi attano ajānaṇabhāvaṃ dīpeti. **Sopi nūnassa tādisovāti** yo samaṇassa gotamassa pañṇāveyyattiyāṃ jāneyya, sopi nūna dasa pāramiyo pūretvā sabbaññutaṃ patto tādiso buddhoyeva bhavye. Sineruṃ vā himavantaṃ vā pathaviṃ vā ākāsaṃ vā pametukāmena tappamaṇova daṇḍo vā rajju vā laddhuṃ vaṭṭati. Samaṇassa gotamassa pañṇaṃ jānantaṃ tassa nāṇasadisameva sabbaññutaññaṃ laddhuṃ vaṭṭatīti dīpeti. Ādaravasena panettha āmeditaṃ kataṃ. **Uḷārāyāti** uttarāya seṭṭhāya. **Ko cāhaṃ, bhoti**, bho, ahaṃ samaṇassa gotamassa pasamsane ko nāma? **Ko ca samaṇaṃ gotamaṃ pasamsissāmīti** kena kāraṇena pasamsissāmi? **Pasatthapasatthoti** sabbaguṇānaṃ uttaritārehi sabbalokapasatthehi attano guṇeṇeva pasattho, na tassa aññehi pasamsanakiccaṃ atthi. Yathā hi campakapupphaṃ vā nīluppalaṃ vā padumaṃ vā lohitacandaṇaṃ vā attano vaṇṇagandhasiriyāva pāsādikaṅceva sugandhaṅca, na tassa āgantukehi vaṇṇagandhehi thomanakiccaṃ atthi. Yathā ca maṇirataṇaṃ vā candamaṇḍalaṃ vā attano ālokeneva obhāsati, na tassa aññena obhāsanaṅkiccaṃ atthi. Evaṃ samaṇo gotamo sabbalokapasatthehi attano guṇeṇeva pasattho thomito sabbalokassa seṭṭhatāṃ pāpito, na tassa aññena pasamsanakiccaṃ atthi. Pasatthehi vā pasatthotipi pasatthapasattho.

Ke pasatthā nāma? Rājā pasenadi kosalo kāsikosavāsikehi pasattho, bimbisāro aṅgamagadhavāsīhi. Vesālīkā licchavī vajjiraṭṭhavāsīhi pasatthā. Pāveyyakā mallā, kosināraṅkā mallā, aññepi te te khattiyā tehi tehi jānapadehi pasatthā. Caṅkīdayo brāhmaṇā brāhmaṇagaṇehi, anāthapiṇḍikādayo upāsakā anekasatehi upāsakagaṇehi, visākhādayo

upāsikā anekasatāhi upāsikāhi, sakuludāyīdayo paribbājakā anekehi paribbājakasatehi, uppalavaṇṇātheriādikā mahāsāvikā anekehi bhikkhunisatehi, sārīputtattherādayo mahāsāvaka anekasatehi bhikkhūhi, sakkādayo devā anekasahasseehi devehi, mahābrahmādayo brahmāno anekasahasseehi brahmehi pasatthā. Te sabbehi dasabalaṃ thomentī vaṇṇenti, pasamsantīti bhagavā “pasatthapasattho”ti vuccati.

Atthavasanti atthānisamsaṃ. Athassa paribbājako attano pasādakāraṇaṃ ācikkhanto **seyyathāpi, bho, kusalo nāgavanikoti**ādimāha. Tatha **nāgavanikoti** nāgavanavāsiko anuggahitasippo puriso. Parato pana uggahitasippo puriso nāgavanikoti āgato. **Cattāri padānīti** cattāri nānapadāni nānavalañjāni, nānena akkantaṭṭhānānīti attho.

289. Khattiyapaṇḍitīādisu **paṇḍitī** paṇḍiccena samannāgate. **Nipuṇeti** saṅhe sukhumabuddhino, sukhumatthantarapaṭivijjhanasamatthe. **Kataparappavādeti** viññātaparappavāde ceva parehi saddhiṃ katavādaparicaye ca. **Vāavedhirūpeti** vāavedhidhanuggahasadise. **Te bhindantā maññe carantīti** vāavedhi viya vālaṃ sukhumānīpi paresaṃ ditṭhigatāni attano paññāgatena bhindantā viya carantīti attho. **Pañhaṃ abhisankharontīti** dupadampi tipadampi catuppadampi pañhaṃ karontī. **Vādaṃ āropessāmāti** dosaṃ āropessāma. **Na ceva samaṇaṃ gotamaṃ pañhaṃ pucchantīti;** kasmā na pucchanti? Bhagavā kira parisamajjhe dhammaṃ desento parisāya ajjhāsayaṃ oloketi, tato passati – “ime khattiyapaṇḍitā gulhaṃ rahassaṃ pañhaṃ ovattikasāraṃ katvā āgatā”ti. So tehi aputṭhoyeva evarūpe pañhe pucchāya ettakā dosā, vissajjane ettakā, atthe pade akkhare ettakāti ime pañhe pucchanto evaṃ puccheyya, vissajjento evaṃ vissajjeyyāti, itī ovattikasāraṃ katvā ānīte pañhe dhammakathāya antare pakkhipitvā viddhamseti. Khattiyapaṇḍitā “seyyo vata no, ye mayaṃ ime pañhe na pucchimhā, sace hi mayaṃ puccheyyāma, appatitṭheva no katvā samaṇo gotamo khippeyyā”ti attamaṇā bhavanti.

Apica buddhā nāma dhammaṃ desentā parisamā mettāya pharanti, mettāpharaṇena dasabale mahājanassa cittaṃ pasādati, buddhā ca nāma rūpaggappattā hontī dassanasampannā madhurassarā mudujivhā suphusitadantāvaraṇā amatena hadayaṃ siñcantā viya dhammaṃ kathenti. Tatra nesaṃ mettāpharaṇena pasannacittānaṃ evaṃ hotī – “evarūpaṃ advejjhakathaṃ amoghakathaṃ niyyānikakathaṃ kathentena bhagavatā saddhiṃ na sakkhissāma paccanīkaggāhaṃ gaṇhitu”ntī attano pasannabhāveneva na pucchanti.

Aññadatthūti ekamsena. **Sāvaka sampajantīti** saraṇagamanavasena sāvaka hontī. **Tadanuttaranti** taṃ anuttaraṃ. **Brahmacariyapariyosānanti** maggabrahmacariyassa pariyosānabhūtaṃ arahattaphalaṃ, tadatthāya hi te pabbajanti. **Manāṃ vata, bho, anassāmāti,** bho, sace mayaṃ na upasaṅkameyyāma, iminā thokena anupasaṅkamanamattena apayirupāsanamatteneva natṭhā bhavēyyāma. Upasaṅkamanamattakena panamhā na natṭhāti attho. Dutiyapadaṃ purimasseva vevacanaṃ. **Assamaṇāva samānāti**ādisu pāpānaṃ asamitattā **assamaṇāva.** Abāhitattā ca pana **abrāhmaṇāva.** Kilesārīnaṃ ahataṭṭā **anarahantoyeva** samānāti attho.

290. Udānaṃ udānesīti udāhāraṃ udāhari. Yathā hi yaṃ telaṃ mānaṃ gahetuṃ na sakkoti, vissanditvā gacchati, taṃ avasekoti vuccati, yañca jalaṃ taḷākaṃ gahetuṃ na sakkoti, ajjhottharivā gacchati, taṃ oghoti vuccati. Evameva yaṃ pītimayaṃ vacanaṃ hadayaṃ gahetuṃ na sakkoti, adhikaṃ hutvā anto asaṅṭhahitvā bahi nikkhamati, taṃ **udānanti** vuccati. Evarūpaṃ pītimayaṃ vacanaṃ nicchāresīti attho. **Hatthipadopamoti** hatthipadaṃ upamā assa dhammassāti hatthipadopamo. So na ettāvata vitthārena paripūro hotīti dasseti. **Nāgavanikoti** uggahitahatthisippo hatthivanacāriko. Atha kasmā idha kusaloti na vuttoti? Parato “yo hoti kusalo”ti vibhāgadassanato. Yo hi koci pavisati, yo pana kusalo hoti, so neva tāva niṭṭhaṃ gacchati. Tasmā idha kusaloti avatvā parato vutto.

291. Vāmanikāti rassā āyāmatopi na dīghā mahākucchihatthiniyo. **Uccā ca nisevitanti** sattatṭharatanubbedhe vaṭarukkadhānaṃ khandhappadesse ghaṃsitaṭṭhānaṃ. **Uccā kālārikāti** uccā ca yaṭṭhisadisapādā hutvā, kālārikā ca dantānaṃ kaḷāratāya. Tāsaṃ kira eko danto unnato hoti, eko onato. Ubhopi ca viraḷā honti, na āsannā. **Uccāca dantehi ārañjītānīti** sattatṭharatanubbedhe vaṭarukkadhānaṃ khandhappadesse pharasunā pahataṭṭhānaṃ viya dāṭṭhāhi chinnaṭṭhānaṃ. **Uccā kaṇerukā nāmāti** uccā ca yaṭṭhisadisadīghapādā hutvā, kaṇerukā ca dantānaṃ kaṇerutāya, tā kira makulaḍāṭṭhā honti. Tasmā kaṇerukāti vuccanti. **So niṭṭhaṃ gacchatīti** so nāgavaniko yassa vatāhaṃ nāgassa anupadaṃ āgato, ayameva so, na añño. Yañhi ahaṃ paṭhamam padam disvā vāmanikānaṃ padam idam bhavissatīti niṭṭham na gato, yampi tato orabhāge disvā kālārikānaṃ bhavissati, kaṇerukānaṃ bhavissatīti niṭṭham na gato, sabbam tam imasseva mahāhatthino padanti mahāhatthim disvā viya niṭṭham gacchati.

Evameva khoti ettha idam opammasamsandanam – nāgavanam viya hi ādito paṭṭhāya yāva nīvaraṇappahānā dhammadesanā veditabbā. Kusalo nāgavaniko viya yogāvacaro; mahānāgo viya sammāsambuddho; mahantaṃ hatthipadam viya jhānābhīññā. Nāgavanikassa tattha tattha hatthipadam disvāpi vāmanikānaṃ padam bhavissati, kālārikānaṃ kaṇerukānaṃ padam bhavissatīti anitṭhaṅgatabhāvo viya yogino, imā jhānābhīññā nāma bāhirakaparibbājakānampi santīti anitṭhaṅgatabhāvo. Nāgavanikassa, tattha tattha mayā dīṭṭham padam imasseva mahāhatthino, na aññassāti mahāhatthim disvā niṭṭhaṅgamanam viya ariyasāvakaṃ arahantaṃ patvā viya niṭṭhaṅgamanam. Idañca pana opammasamsandanam matthake ṭhatvāpi kātum vaṭṭati. Imasmimpi ṭhāne vaṭṭatiyeva. Anukkamāgataṃ pana pālīpadam gahetvā idheva kataṃ. Tattha **idhāti** desāpadese nipāto. Svāyam katthaci lokam upādāya vuccati. Yathāha – “idha tathāgato loke uppajjati”ti (dī. ni. 1.279). Katthaci sāsanaṃ. Yathāha – “idheva, bhikkhave, samaṇo, idha dutiyo samaṇo”ti (a. ni. 4.241). Katthaci okāsam. Yathāha –

“Idheva tiṭṭhamānassa, devabhūtassa me sato;

Punarāyu ca me laddho, evaṃ jānāhi mārisā”ti. (dī. ni. 2.369; dī. ni. aṭṭha. 1.190);

Katthaci padapūraṇamattameva. Yathāha – “idhāhaṃ, bhikkhave, bhuttāvī assam pavārito”ti (ma. ni. 1.30). Idha pana lokam upādāya vuttoti veditabbo. Idam vuttam hoti “brāhmaṇa imasmim loke tathāgato uppajjati araham...pe... buddho bhagavā”ti.

Tattha **tathāgatasaddo** mūlapariyāye, arahantiādayo visuddhimagge vitthāritā. **Loke uppajjati**ti ettha pana **lokoti** okāsaloko sattaloko saṅkhāralokoti tividho. Idha pana sattaloko adhippeto. Sattaloke uppajjamānopi ca tathāgato na devaloke, na brahmaloke, manussalokeyeva uppajjati. Manussalokepi na aññasmim cakkavāle, imasmimyeva cakkavāle. Tatrāpi na sabbatṭhānesu, “puratthimāya disāya **gajaṅgalam** nāma nigamo. Tassāparena mahāsālo, tato parā paccantimā janapadā, orato majjhe. Puratthimadakkhiṇāya disāya **sallavatī** nāma nadī, tato parā paccantimā janapadā, orato majjhe. Dakkhiṇāya disāya **setakaṇṇikam** nāma nigamo, tato parā paccantimā janapadā, orato majjhe. Pacchimāya disāya thūṇam nāma brāhmaṇagāmo, tato parā paccantimā janapadā, orato majjhe. Uttarāya disāya **usiraddhajo** nāma pabbato, tato parā paccantimā janapadā, orato majjhe”ti (mahāva. 259) evaṃ paricchinne āyāmato tiyojanasate vitthārato aḍḍhateyyayojanasate parikkhepato navayojanasate majjhimapadesse uppajjati. Na kevalaṅca tathāgatova, paccekabuddhā aggāsāvaka asīti mahātherā buddhamātā buddhapitā cakkavattī rājā aññe ca sārappattā brāhmaṇagahapatikā ettheva uppajjanti. Tattha tathāgato sujātāya dinnamadhupāyasabhojanato paṭṭhāya yāva arahattamaggo, tāva uppajjati nāma. Arahattaphale uppanno nāma. Mahābhinnikkhamaṇato vā yāva arahattamaggo. Tusitabhavanato vā yāva arahattamaggo. Dīpaṅkarapādamūlato vā yāva arahattamaggo, tāva uppajjati nāma. Arahattaphale uppanno nāma. Idha sabbapaṭhamam uppannabhāvam sandhāya uppajjati vuttam, tathāgato loke uppanno hotīti ayañhettha attho.

So imam lokanti so bhagavā imam lokam, idāni vattabbam nidasseti. **Sadevakanti** saha devehi sadevakam. Evaṃ saha mārena **samārakam**. Saha brahmunā **sabrahmakam**. Saha samaṇabrāhmaṇehi **sassamaṇabrāhmaṇim**. Pajātattā pajā, taṃ **pajam**. Saha devamanussehi **sadevamanussam**. Tattha sadevakavacanena pañcakāmāvacaradevaggahaṇam veditabbam. Samārakavacanena chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇam. Sabrahmakavacanena brahmakāyikādi brahmaggahaṇam. Sassamaṇabrāhmaṇivacanena sāsanaṃ paccatthipaccāmittasamaṇabrāhmaṇaggahaṇam samitapāpabāhitapāpasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṃca. Pajāvacanena sattalokaggahaṇam. Sadevamanussavacanena sammutidevaavasesamanussaggahaṇam. Evamettha tīhi padehi okāsalokena saddhim sattaloko, dvīhi pajāvasena sattalokova gahitoti veditabbo.

Aparo nayo – sadevakaggahaṇena arūpāvacaradevaloko gahito. Samārakaggahaṇena chakāmāvacaradevaloko. Sabrahmakaggahaṇena rūpī brahmaloko. Sassamaṇabrāhmaṇādiggahaṇena catuparisavasena sammutidevehi vā saha manussaloko avasesasabbasattaloko vā.

Apicettha sadevakavacanena ukkaṭṭhaparicchedato sabbassa lokassa sacchikatabhāvamāha. Tato yesam ahosi – “māro mahānubhāvo chakāmāvacarissaro vasavattī. Kiṃ sopi etena sacchikato”ti? Tesam vimatiṃ vidhamanto **samārakanti** āha. Yesam pana ahosi – “brahmā mahānubhāvo, ekaṅguliyā ekasmiṃ cakkavālasahasā ālokaṃ pharati, dvīhi...pe... dasahi aṅgulīhi dasasu cakkavālasahasā ālokaṃ pharati, anuttaraṅca jhānasamāpattisukhaṃ paṭisaṃvedeti. Kiṃ sopi sacchikato”ti? Tesam vimatiṃ vidhamanto **sabrahmakanti** āha. Tato ye cintesum – “pūthū samaṇabrāhmaṇā sāsanaṃ paccatthikā, kiṃ tepi sacchikatā”ti? Tesam vimatiṃ vidhamanto **sassamaṇabrāhmaṇim pajanti** āha. Evaṃ ukkaṭṭhukkaṭṭhānam sacchikatabhāvam pakāsetvā atha sammutideve avasesamanusse ca upādāya ukkaṭṭhaparicchedavasena sesasattalokassa sacchikatabhāvam pakāseto **sadevamanussanti** āha. Ayamettha bhāvānukkamo. Porāṇā panāhu – **sadevakanti** devatāhi saddhim avasesalokaṃ. **Samārakanti** mārena saddhim avasesalokaṃ. **Sabrahmakanti** brahmehi saddhim avasesalokaṃ. Evaṃ sabbepi tibhavūpage satte tīhākārehi tīsu padesu pakkhipetvā puna dvīhi padehi pariyādiyanto “sassamaṇabrāhmaṇim pajam sadevamanussa”nti āha. Evaṃ pañcahi padehi tena tenākārena tedhātukameva pariyādinnanti.

Sayam abhiññā sacchikatvā pavedetīti sayanti sāmam aparaneyyo hutvā. **Abhiññāti** abhiññāya, adhikena ñāṇena ñatvāti attho. **Sacchikatvāti** paccakkham katvā. Etena anumānādipaṭikkhepo kato hoti. **Pavedetīti** bodheti viññāpeti pakāseti. **So dhammam deseti ādikalyāṇam...pe... pariyosānakalyāṇanti** so bhagavā sattesu kāruṇṇatam paṭicca hitvāpi anuttaram vivekasukham dhammam deseti. Taṅca kho appam vā bahum vā desento ādikalyāṇādippakārameva deseti. Ādimhipi kalyāṇam bhaddakam anavajjameva katvā deseti. Majjhepi... pariyosānepi kalyāṇam bhaddakam anavajjameva katvā desetīti vuttam hoti.

Tattha atthi desanāya ādimajjhapariyosānam, atthi sāsanaṃ. **Desanāya** tāva catuppādikāyapi gāthāya paṭhamapādo ādi nāma, tato dve majjham nāma, ante eko pariyosānam nāma. Ekānusandhikassa suttassa nidānamādi, idamavocāti pariyosānam, ubhinnaṃ antarā majjham. Anekānusandhikassa suttassa paṭhamānusandhi ādi, ante anusandhi pariyosānam, majjhe eko vā dve vā bahū vā majjhameva. **Sāsanaṃ** pana sīlasamādhivipassanā ādi nāma. Vuttampi cetam – “ko cādi kusalanam dhammanam, sīlanā suvisuddham, diṭṭhi ca ujukā”ti (sam. ni. 5.369). “Atthi, bhikkhave, majjhima paṭipadā tathāgatena abhisambuddhā”ti evam vutto pana ariyamaggo majjham nāma, phalaṅceva nibbānaṅca pariyosānam nāma. “Etadatthamidam, brāhmaṇa, brahmacariyametaṃ sāram, etaṃ pariyosāna”nti (ma. ni. 1.324) hi ettha phalam pariyosānanti vuttam. “Nibbānogadhañhi, āvuso visākha, brahmacariyam vussati nibbānaparāyaṇam

nibbānapariyosāna’nti (ma. ni. 1.466) ettha nibbānaṃ pariyosānanti vuttaṃ. Idha desanāya ādimajjhāpariyosānaṃ adhippetā. Bhagavā hi dhammaṃ desento ādimhi sīlaṃ dassetvā majjhe maggaṃ pariyosāne nibbānaṃ dasseti. Tena vuttaṃ – “so dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇa’nti. Tasmā aññopi dhammakathiko dhammaṃ kathento –

“Ādimhi sīlaṃ dasseyya, majjhe maggaṃ vibhāvaye;

Pariyosānamhi nibbānaṃ, esā kathikasaṅṭhīti’nti. (dī. ni. aṭṭha. 1.190);

Sātthaṃ sabyañjananti yassa hi yāgubhattaitthipurisādivaṇṇanā nissitā desanā hoti, na so sātthaṃ deseti. Bhagavā pana tathārūpaṃ desanaṃ pahāya catusatipatṭhānādinissitaṃ desanaṃ deseti. Tasmā “sātthaṃ deseti’nti vuccati. Yassa pana desanā ekabyañjanādiyuttā vā sabbaniroṭṭhabyañjanā vā sabbavissatṭhasabbaniggahītabyañjanā vā, tassa damiḷakirāsavarādimilakkhūnaṃ bhāsā viya byañjanapāripūriyā abhāvato abyañjanā nāma desanā hoti. Bhagavā pana –

“Sithilaṃ dhanitaṅca dīgharassaṃ, garukaṃ lahukaṅca niggahītaṃ;

Sambandhaṃ vavatthitaṃ vimuttaṃ, dasadhā byañjanabuddhiyā pabhedo’nti. (dī. ni. aṭṭha. 1.190) –

Evamaṃ vuttaṃ dasavidhaṃ byañjanaṃ amakkhetvā paripuṇṇabyañjanaṃ eva katvā dhammaṃ deseti. Tasmā “sabyañjanaṃ dhammaṃ deseti’nti vuccati.

Kevalaparipuṇṇanti ettha **kevalanti** sakalādhivacanaṃ. **Paripuṇṇanti** anūnādhikavacanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – “sakalaparipuṇṇaṃ eva deseti, ekadesanāpi aparipuṇṇā natthī’nti. **Parisuddhanti** nirupakkilesaṃ. Yo hi idaṃ dhammaṃ desanaṃ nissāya lābhaṃ vā sakkāraṃ vā labhissāmīti deseti, tassa aparisuddhā desanā hoti. Bhagavā pana lokāmisānirapekkho hitapharaṇena mettābhāvanāya muduhadayo ullumpanasabhāvasaṅṭhitena cittaṃ deseti. Tasmā “parisuddhaṃ dhammaṃ deseti’nti vuccati. **Brahmacariyaṃ pakāsetīti** ettha **brahmacariyanti** sikkhattayaṅgahaṃ sakalasāsaṇaṃ. Tasmā brahmacariyaṃ pakāsetīti so dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ...pe... parisuddhaṃ, evamaṃ desento ca sikkhattayaṅgahitaṃ sakalasāsaṇaṃ brahmacariyaṃ pakāsetīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Brahmacariyanti** seṭṭhatṭhena brahmabhūtaṃ cariyaṃ. Brahmabhūtānaṃ vā buddhādīnaṃ cariyanti vuttaṃ hoti.

Taṃ dhammanti taṃ vuttappakārasampadaṃ dhammaṃ. **Suṇāti gahapati vāti** kasmā paṭhamaṃ gahapatiṃ niddisatīti? Nihatamānattā ussannattā ca. Yebhuyyena hi khattiyakulato pabbajitā jātiṃ nissāya mānaṃ karonti. Brāhmaṇakulā pabbajitā mante nissāya mānaṃ karonti. Hīnajaccakulā pabbajitā attano vijātiyā patiṭṭhātuṃ na sakkonti. Gahapatidārakā pana kacchehi sedaṃ muñcantehi piṭṭhiyā loṇaṃ pupphamānāya bhūmiṃ kasitvā nihatamānadappā honti. Te pabbajitvā mānaṃ vā dappaṃ vā akatvā yathābalaṃ buddhavacanaṃ uggahetvā vipassanāya kammaṃ karontā sakkonti arahatte patiṭṭhātuṃ. Itarehi ca kulehi nikkhamitvā pabbajitā nāma na bahukā, gahapatikāva bahukā, iti nihatamānattā ussannattā ca paṭhamaṃ gahapatiṃ niddisatīti.

Aññatarasmim vāti itaresaṃ vā kulānaṃ aññatarasmim. **Paccājātoti** patijāto. **Tathāgate saddhaṃ paṭilabhatīti** parisuddhaṃ dhammaṃ sutvā dhammassāmimhi tathāgate “sammāsambuddho vata bhagavā’nti saddhaṃ paṭilabhati. **Iti paṭisañcikkhatīti** evamaṃ paccavekkhati. **Sambādho gharāvāsoti** sacepi satṭhihatthe ghare yojanasatantarepi vā dve jāyampatikā vasanti, tathāpi nesaṃ sakiñcanasapalibodhatṭhena gharāvāso sambādhoyeva. **Rajopathoti** rāgarajādīnaṃ utṭhānatṭhānanti mahāaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Āgamanapathotipi vaṭṭati. Alagganaṭṭhena abbhokāso viyāti **abbhokāso**. Pabbajito hi kūṭāgāratanapāsādadevavimānādīsu pihitadvāravātapānesu paṭicchanesu vasantopi neva

laggati na sajjati na bajjhati. Tena vuttam – “abbhokāso pabbajjā”ti. Apica sambādho gharāvāso kusalakiriyāya okāsābhāvato. Rajopatho asaṃvutasaṅkāraṭṭhānam viya rajānam kilesarajānam sannipātattānato. Abbhokāso pabbajjā kusalakiriyāya yathāsukham okāsasabbhāvato.

Nayidaṃ sukaram...pe... pabbajeyyanti ettha ayam saṅkhepakathā – yadetaṃ sikkhattayabrahmacariyam ekampi divasaṃ akhaṇḍaṃ katvā carimakacittam pāpetabbatāya ekantaparipuṇṇam. Ekadivasampi ca kilesamalena amalinaṃ katvā carimakacittam pāpetabbatāya ekantaparissuddham, saṅkhalikhitam likhitasāṅkhasadisam dhotasaṅkhasappaṭibhāgaṃ caritabbam, idaṃ na sukaram agāram ajjhāvasatā agāramajjhe vasantena ekantaparipuṇṇam...pe... caritum. Yamnūnāham kese ca massuṇca ohāretvā kāsāyarasapītātāya kāsāyāni brahmacariyam carantānam anucchavikāni vatthāni acchādetvā paridahitvā agāasmā nikkhamitvā anagāriyam pabbajeyyanti. Ettha ca yasmā agārassa hitam kasivāññādikammaṃ **agāriyanti** vuccati, taṅca pabbajjāya natthi. Tasmā pabbajjā anagāriyāti nātābbā, tam **anagāriyam. Pabbajeyyanti** paṭipajjeyyam. **Appam vāti** sahasato heṭṭhā bhogakkhandho appo nāma hoti, sahasato paṭṭhāya mahā. Ābandhanaṭṭhena nāti eva parivaṭṭo **nātiparivaṭṭo**. So vīsatiyā heṭṭhā appo hoti, vīsatiyā paṭṭhāya mahā.

292. Bhikkhūnam sikkhāsājīvasamāpannoti yā bhikkhūnam adhisīlasaṅkhātā sikkhā, taṅca, yattha cete saha jīvanti ekajīvikā sabhāgavuttino honti, tam bhagavatā paññattasikkhāpadasaṅkhātāṃ sājīvaṅca tattha sikkhanabhāvena samāpannoti bhikkhūnam sikkhāsājīvasamāpanno. **Samāpannoti** sikkham paripūrento, sājīvaṅca avītikkamanto hutvā tadubhayam upagatoti attho. **Pānātipātāṃ pahāyāti**ādīsu pānātipātādikathā heṭṭhā vitthāritā eva. **Pahāyāti** imam pānātipātācetanāsaṅkhātāṃ dussīlyam pajahitvā. **Paṭivirato hotīti** pahīnakālato paṭṭhāya tato dussīlyato orato viratova hoti. **Nihitadaṇḍo nihitasatthoti** parūpaghātattāya daṇḍam vā sattham vā ādāya avattanato nikkhattadaṇḍo ceva nikkhattasattho cāti attho. Ettha ca ṭhapetvā daṇḍam sabbampi avasesam upakaraṇam sattānam vihiṃsanabhāvato satthanti veditabbam. Yam pana bhikkhū kattaradaṇḍam vā dantakaṭṭhavāsīm vā pipphalakam vā gahetvā vicaranti, na tam parūpaghātattāya. Tasmā nihitadaṇḍo nihitasatthotveva saṅkham gacchati. **Lajjīti** pāpajigucchānalakkhāyā lajjāya samannāgato. **Dayāpannoti** dayam mettacittatam āpanno. **Sabbapāṇabhūtāhitānukampīti** sabbe pāṇabhūte hitena anukampako. Tāya dayāpannatāya sabbesam pāṇabhūtānam hitacittakoti attho. **Viharatīti** iriyati pāleti.

Dinnameva ādiyātīti **dinnādāyī**. Cittenapi dinnameva paṭikaṅkhatīti **dinnapāṭikaṅkhī**. Thenetīti theno. Na thenena **athenena**. Athenattāyeva **sucibhūtena**. **Attanāti** attabhāvena, athenam sucibhūtam attabhāvam katvā viharatīti vuttam hoti.

Abrahmacariyanti asetthacariyam. Brahmaṃ settham ācāram caratīti **brahmacārī**. **Ārācārīti** abrahmacariyato dūracārī. **Methunāti** rāgapariyuṭṭhānavasena sadisattā methunakāti laddhavohārehi paṭisevitabbato methunāti saṅkham gatā asaddhammā. **Gāmadhammāti** gāmvāsīnam dhammā.

Saccam vadatīti **saccavādī**. Saccena saccam sandahati ghaṭetīti **saccasandho**, na antarantarā musā vadatīti attho. Yo hi puriso kadāci musā vadati, kadāci saccam, tassa musāvādena antaritattā saccam saccena na ghaṭiyati. Tasmā na so saccasandho, ayam pana na tādiso, jīvitahetupi musāvādam avatvā saccena saccam sandahatiyevāti **saccasandho**. **Thetoti** thiro, thirakathoti attho. Eko hi puggalo haliddirāgo viya, thusarāsīmhi nikhātakhāṇu viya, assapiṭṭhe ṭhapitakumbhaṇḍamiva ca na thirakatho hoti. Eko pāsāṅalekhā viya indakhilo viya ca thirakatho hoti; asinā sīse chijjantepi dve kathā na katheti; ayam vuccati theto. **Paccayikoti** pattiyāyitabbako, saddhāyikoti attho. Ekacco hi puggalo na paccayiko hoti, “idaṃ kena vuttam, asukenā”ti vutte “mā tassa vacanam saddahathā”ti vattabbatam āpajjati. Eko paccayiko hoti, “idaṃ kena vuttam, asukenā”ti vutte, “yadi tena vuttam,

idameva pamāṇam, idāni upaparikkhitabbaṃ natthi, evameva ida’nti vattabbaṃ āpajjati, ayaṃ vuccati paccayiko. **Avisaṃvādako lokassāti** tāya saccavāditāya lokaṃ na visaṃvādetīti attho.

Imesaṃ bhedāyāti yesaṃ ito sutvāti vuttānaṃ santike sutam, tesam bhedāya. **Bhinnānaṃ vā sandhātāti** dvinnampi mittānaṃ vā samānupajjhāyakādīnaṃ vā kenacideva kāraṇena bhinnānaṃ ekamekaṃ upasaṅkamitvā “tumahākaṃ īdise kule jātānaṃ evaṃ bahussutānaṃ idaṃ na yutta’ntiādīni vatvā sandhānaṃ kattā. **Anuppādātāti** sandhānānuppādātā, dve jane samagge disvā, “tumahākaṃ evarūpe kule jātānaṃ evarūpehi guṇehi samannāgatānaṃ anucchavikameta’ntiādīni vatvā daḥhikammaṃ kattāti attho. Samaggo ārāmo assāti **samaggārāmo**. Yattha samaggā natthi, tattha vasitumpi na icchatīti attho. “Samaggarāmo”tipi pāli, ayamevettha attho. **Samaggaratoti** samaggesu rato, te pahāya aññatra gantumpi na icchatīti attho. Samagge disvāpi sutvāpi nandatīti **samagganandī**. **Samaggakaraṇiṃ vācam bhāsītāti** yā vācā satte samaggeyeva karoti, taṃ sāmaggiguṇaparidīpakameva vācam bhāsati, na itaranti.

Nelāti elam vuccati doso, nāssā elanti nelā, niddosāti attho. “Nelaṅgo setapacchādo”ti ettha vuttanelam viya. **Kaṇṇasukhāti** byañjanamadhuratāya kaṇṇānaṃ sukhā, sūcivijjhanam viya kaṇṇasūlam na janeti. Atthamadhuratāya sakalasarīre kopam ajanetvā pemaṃ janetīti **pemanīyā**. Hadayaṃ gacchati, apaṭihaññamānā sukhena cittaṃ pavisaṭīti **hadayaṅgamā**. Guṇaparipunṇatāya pure bhavāti **porī**, pure saṃvaddhanārī viya sukumārātipi porī, purassa esātipi porī, nagaravāsīnaṃ kathāti attho . Nagaravāsīno hi yuttakathā honti, pitimattam pitāti, mātimmattam mātāti, bhātimattam bhātāti vadanti. Evarūpī kathā bahuno janassa kantā hotīti **bahujanakantā**. Kantabhāveneva bahuno janassa manāpā cittavuddhikarāti **bahujanamanāpā**.

Kālena vadatīti **kālavādī**, vattabbayuttakālam sallakkhetvā vadatīti attho. Bhūtam tacchaṃ sabhāvameva vadatīti **bhūtavadī**. Diṭṭhadhammikasamparāyikatthasannissitameva katvā vadatīti **atthavadī**. Navalokuttaradhammasannissitam katvā vadatīti **dhammavadī**. Saṃvaravinayapahānavinayasannissitam katvā vadatīti **vinayavadī**. Nidhānaṃ vuccati ṭhapanokāso, nidhānamassā atthīti **nidhānavatī**, hadaye nidhātabba yuttavācam bhāsītāti attho. **Kālenāti** evarūpim bhāsamānopi ca “ahaṃ nidhānavatiṃ vācam bhāsissāmī”ti na akālena bhāsati, yuttakālam pana avekkhitvā bhāsātīti attho. **Sāpadesanti** saupamaṃ, sakāraṇanti attho. **Pariyantavatinti** paricchedam dassetvā yathāssā paricchedo paññāyati, evaṃ bhāsātīti attho. **Atthasaṃhitanti** anekhepi nayehi vibhajantena pariyādātum asakkuṇeyyatāya atthasaṃpannaṃ, yaṃ vā so atthavadī attham vadati, tena atthena saṃhitattā atthasaṃhitam vācam bhāsati, na aññaṃ nikkhipitvā aññaṃ bhāsātīti vuttam hoti.

293. Bījagāmahūtagāmasamārambhāti mūlabījam khandhabījam phaḷubījam aggabījam bījabījanti pañcavidhassa bījagāmassa ceva yassa kassaci nīlatiṇarukkhādikassa bhūtagāmassa ca samārambhā, chedanabhedanapacānādībhāvena vikopānā paṭiviratoti attho. **Ekabhattikoti** pātarāsabhattam sāyamāsabhattanti dve bhattāni. Tesu pātarāsabhattam antomajjhanhikena paricchinnam, itaram majjhanhikato uddham antoaruṇena. Tasmā antomajjhanhike dasakkhattum bhuñjamānopi ekabhattikova hoti, taṃ sandhāya vuttam “ekabhattiko”ti. Rattiyā bhojanaṃ ratti, tato uparatoti **rattūparato**. Atikkante majjhanhike yāva sūriyatthamgamanā bhojanaṃ **vikālabhojanaṃ** nāma. Tato viratattā **virato vikālabhojanā**. Sāsanassa ananulomattā visūkam paṭāṇībhūtam dassananti **visūkadassanaṃ**. Attanā naccanaccāpanādivasena naccā ca gītā ca vādītā ca, antamaso mayūranaccādivasenāpi pavattānaṃ naccādīnaṃ visūkabhūtā dassanā cāti **naccagītavādīvisūkadassanā**. Naccādīni hi attanā payojetum vā parehi payojāpetum vā payuttāni passitum vā neva bhikkhūnaṃ na bhikkhūnīnaṃ vaṭṭanti. **Mālādīsu mālati** yaṃkiñci puppham. **Gandhanti** yaṃkiñci gandhajātam. **Vilepananti** chavirāgakaraṇam.

Tattha piḷandhanto **dhāreti** nāma. Ūnaṭṭhānaṃ pūrento **maṇḍeti** nāma. Gandhavasena chavirāgavasena ca sādiyanto **vibhūseti** nāma. Thānaṃ vuccati kāraṇaṃ. Tasmā yāya dussilyacetanāya tāni mālādhāraṇādīni mahājano karoti, tato paṭiviratoti attho.

Uccāsayaṇaṃ vuccati pamāṇātikantaṃ. **Mahāsayaṇaṃ** akappiyattharaṇaṃ. Tato paṭiviratoti attho. **Jātarūpanti** suvaṇṇaṃ. **Rajatanti** kahāpaṇo lohamāsako jatumāsako dārumāsakoti ye vohāraṃ gacchanti, tassa ubhayassapi paṭiggahaṇā paṭivirato, neva naṃ uggaṇhāti, na uggaṇhāpeti, na upanikkhittaṃ sādiyatīti attho. **Āmakadhañṇapaṭiggahaṇāti** sālivīhiyavagodhūmaṅguvarakakudrūsakasaṅkhātassa sattavidhassāpi āmakadhañṇassa paṭiggahaṇā. Na kevalaṅca etesaṃ paṭiggahaṇameva, āmasanampi bhikkhūnaṃ na vaṭṭatiyeva. **Āmakamaṃsapaṭiggahaṇāti** ettha añṇatra odissa anuñṇātā āmakamaṃsamacchānaṃ paṭiggahaṇameva bhikkhūnaṃ na vaṭṭati, no āmasanaṃ.

Itthikumārikapaṭiggahaṇāti ettha itthīti purisantaragatā, itarā **kumārikā** nāma. Tāsaṃ paṭiggahaṇampi āmasanampi akappiyameva. **Dāsīdāsaṃpaṭiggahaṇāti** ettha dāsīdāsavaseneva tesāṃ paṭiggahaṇaṃ na vaṭṭati, “kappiyakāraṇaṃ dammi, ārāmikaṃ dammi”ti evaṃ vutte pana vaṭṭati. **Ajelakādīsu** khettavatthupariyosānesu kappiyākappiyanayo vinayavasena upaparikkhitabbo. Tattha **khettaṃ** nāma yasmim pubbaṇṇaṃ ruhati. **Vatthu** nāma yasmim aparāṇaṃ ruhati. Yattha vā ubhayampi ruhati, taṃ **khettaṃ**. Tadattāya akatabhūmibhāgo **vatthu**. Khettavatthusīsenā cettha vāpitaḷākādīnīpi saṅgahitāneva. **Dūteyyaṃ** vuccati dūtakkamaṃ, gihīnaṃ paṇṇaṃ vā sāsaṇaṃ vā gahetvā tattha tattha gamaṇaṃ. **Pahiṇagamaṇaṃ** vuccati gharā gharaṃ pesitassa khuddakagamaṇaṃ. **Anuyogo** nāma tadubhayakaraṇaṃ, tasmā dūteyyapahiṇagamaṇānaṃ anuyogāti evamettha attho veditabbo.

Kayavikkayāti kayā ca vikkayā ca. **Tulākūṭādīsu** **kūṭanti** vañcanaṃ. Tattha tulākūṭaṃ tāva rūpakūṭaṃ aṅgakūṭaṃ gahaṇakūṭaṃ paṭicchannakūṭanti catubbidhaṃ hoti. Tattha **rūpakūṭaṃ** nāma dve tulā sarūpā katvā gaṇhanto mahatiyā gaṇhāti, dadanto khuddikāya deti. **Aṅgakūṭaṃ** nāma gaṇhanto pacchābhāge hatthena tulaṃ akkamati, dadanto pubbabhāge. **Gahaṇakūṭaṃ** nāma gaṇhanto mūle rajjuṃ gaṇhāti, dadanto agge. **Paṭicchannakūṭaṃ** nāma tulaṃ susiraṃ katvā anto ayacuṇṇaṃ pakkhipitvā gaṇhanto taṃ pacchābhāge karoti, dadanto aggabhāge. **Kaṃso** vuccati suvaṇṇapāti, tāya vañcanaṃ **kaṃsakūṭaṃ**. Kathaṃ? Ekaṃ suvaṇṇapātiṃ katvā añṇā dve tisso lohapātiyo suvaṇṇavaṇṇā karoti, tato janapadaṃ gantvā kiñcīdeva addhakulaṃ pavisitvā, “suvaṇṇabhājanāni kiñthā”ti vatvā agge pucchite samagghataraṃ dātukāmā honti. Tato tehi “kathaṃ imesaṃ suvaṇṇabhāvo jānitabbo”ti vutte – “vīmaṃsitvā gaṇhathā”ti suvaṇṇapātiṃ pāsāṇe ghaṃsitvā sabbā pātiyo datvā gacchati.

Mānakūṭaṃ nāma hadayabhedasikhābhedarajjubhedavasena tividhaṃ hoti. Tattha **hadayabhedo** sappitelādiminānakāle labbhati. Tāni hi gaṇhanto heṭṭhā chiddena mānena, “saṅikaṃ āsiñcā”ti vatvā antobhājane bahuṃ paggharāpetvā gaṇhāti; dadanto chiddaṃ pidhāya sīghaṃ pūretvā deti. **Sikhābhedo** tilaṇḍulādiminānakāle labbhati. Tāni hi gaṇhanto saṅikaṃ sikhāṃ ussāpetvā gaṇhāti, dadanto vegena pūretvā sikhāṃ chindanto deti. **Rajjubhedo** khettavatthuminānakāle labbhati. Lañjaṃ alabhantā hi khettaṃ amahantampi mahantaṃ katvā minanti.

Ukkoṭānādīsu **ukkoṭānanti** sāmike assāmike kātuṃ lañjaggaṇaṃ. **Vañcananti** tehi tehi upāyehi paresaṃ vañcanaṃ. Tatridamekaṃ vatthu – eko kira luddako migaṅca migapotakaṅca gahetvā āgacchati. Tameko dhutto, “kiṃ, bho, migo agghati, kiṃ migapotako”ti āha. “Migo dve kahāpaṇe migapotako eka”nti ca vutte kahāpaṇaṃ datvā migapotakaṃ gahetvā thokaṃ gantvā nivatto, “na me, bho, migapotakena attho, migamaṃ me dehī”ti āha. Tena hi “dve kahāpaṇe dehī”ti. So āha – “nanu te, bho, mayā paṭhamaṃ eko kahāpaṇo dinno”ti. Āma dinnoti. “Imampi migapotakaṃ gaṇha, evaṃ so ca kahāpaṇo

ayañca kahāpaṇagghanako migapotakoti dve kahāpaṇā bhavissanti’’ti. So kāraṇaṃ vadatīti sallakkhetvā migapotakaṃ gahetvā migamaṃ adāsīti.

Nikatīti yogavasena vā māyāvasena vā apāmaṅgaṃ pāmaṅganti, amaṇiṃ maṇinti, asuvaṇṇaṃ suvaṇṇanti katvā paṭirūpakena vañcanaṃ. **Sāciyogoti** kuṭīlayogo, etesaṃyeva ukkoṭanādīnametaṃ nāmaṃ, tasmā ukkoṭanasāciyogo vañcanasāciyogo nikatisāciyogoti evamettha attho daṭṭhabbo. Keci aññaṃ dassetvā aññaṃsa parivattanaṃ sāciyogoti vadanti. Taṃ pana vañcaneneva saṅgahitaṃ. **Chedanādisuchedananti** hatthacchedanādi. **Vadhoti** māraṇaṃ. **Bandhoti** rajjubandhanādihi bandhanaṃ. **Viparāmosoti** himaviparāmoso gumbaviparāmosoti duvidho. Yaṃ himapātasamaye himena paṭicchannā hutvā maggapaṭipannaṃ janaṃ musanti, ayaṃ **himaviparāmoso**. Yaṃ gumbādīhi paṭicchannā musanti, ayaṃ **gumbaviparāmoso**. **Ālopo** vuccati gāmanigamādīnaṃ vilopakaraṇaṃ. **Sahasākāroti** sāhasikakiriyaṃ, gehaṃ pavisitvā manussānaṃ ure satthaṃ ṭhapetvā icchitabhaṇḍaggahaṇaṃ. Evametasmā chedana...pe... sahasākārā paṭivirato hoti.

294. So santuṭṭho hotīti svāyaṃ bhikkhu heṭṭhā vuttena catūsu paccayesu dvādasavidhena itarītarapaccayasantoseṇa samannāgato hoti. Iminā pana dvādasavidhena itarītarapaccayasantoseṇa samannāgatassa bhikkhuno aṭṭha parikkhārā vaṭṭanti tīṇi cīvarāni patto dantakatṭhacchedanavāsī ekā sūci kāyabandhanaṃ parissāvananti. Vuttampi cetamaṃ –

‘‘Ticīvarañca patto ca, vāsī sūci ca bandhanaṃ;

Parissāvanena aṭṭhete, yuttayogassa bhikkhuno’’ti.

Te sabbehi kāyaparihārikāpi honti kucchiparihārikāpi. Kathaṃ? Ticīvaraṃ tāva nivāsetvā pārūpitvā ca vicaraṇakāle kāyaṃ pariharati poseṭīti **kāyaparihārikaṃ** hoti, cīvarakaṇṇena udakaṃ parissāvetvā pivanaṃ khādītābaphalāphalaggahaṇakāle ca kucchiṃ pariharati poseṭīti **kucchiparihārikaṃ** hoti. Pattopi tena udakaṃ uddharitvā nahānakāle kuṭiparihāṇḍakaraṇakāle ca kāyaparihāriko hoti, āhāraṃ gahetvā bhuñjanakāle kucchiparihāriko hoti. Vāsipi tāya dantakatṭhacchedanakāle mañcapīṭhānaṃ aṅgapādacīvarakuṭīdaṇḍakasajjanakāle ca kāyaparihārikā hoti, ucchucchedanāṇīkerādītacchanakāle kucchiparihārikā. Sūcipi cīvarasibbanakāle kāyaparihārikā hoti, pūvaṃ vā phalaṃ vā vijjhītvā khādanakāle kucchiparihārikā. Kāyabandhanaṃ bandhitvā vicaraṇakāle kāyaparihārikaṃ, ucchucchādīni bandhitvā gahaṇakāle kucchiparihārikaṃ. Parissāvanaṃ tena udakaṃ parissāvetvā nahānakāle, senāsanaparihāṇḍakaraṇakāle ca kāyaparihārikaṃ, pānīyaparissāvanakāle teneva tilaṇḍulaputhukādīni gahetvā khādanakāle ca kucchiparihārikaṃ. Ayaṃ tāva aṭṭhparikkhārikassa parikkhāramattā.

Navaparikkhārikassa pana seyyaṃ pavisantassa tatrāṭṭhakapaccattharaṇaṃ vā kuñcikaṃ vā vaṭṭati. Dasaparikkhārikassa nisīdanaṃ vā cammakhaṇḍaṃ vā vaṭṭati. Ekādasaparikkhārikassa kattarayaṭṭhi vā telanālikā vā vaṭṭati. Dvādasaparikkhārikassa chattaṃ vā upāhanā vā vaṭṭati. Etesu ca aṭṭhparikkhārikova santuṭṭho, itare asantuṭṭhā, mahicchā mahābhārāti na vattabbā. Etepi hi appicchāva santuṭṭhāva subhārāva sallahukavuttinova. Bhagavā pana nayīmaṃ suttaṃ tesamaṃ vasena kathesi, aṭṭhparikkhārikassa vasena kathesi. So hi khuddakavāsīñca sūciñca parissāvane pakkhipitvā pattassa anto ṭhapetvā pattamaṃ aṃsakūṭe laggetvā ticīvaraṃ kāyapaṭibaddhaṃ katvā yenicchakaṃ sukhaṃ pakkamati. Paṭinivattetvā gahetabbamaṃ nāmassa na hoti, iti imassa bhikkhuno sallahukavuttitaṃ dassento bhagavā, **santuṭṭho hoti kāyaparihārikena cīvarenāti**ādīmāha.

Tattha **kāyaparihārikenāti** kāyapariharaṇamattakena. **Kucchiparihārikenāti** kucchipariharaṇamattakena. **Samādāyeva pakkamatīti** taṃ aṭṭhparikkhāramattakaṃ sabbaṃ gahetvā kāyapaṭibaddhaṃ katvāva gacchati, ‘‘mama vihāro parivenaṃ

upatthāko’’tissa saṅgo vā baddho vā na hoti, so jiyā mutto saro viya, yūthā apakkanto mattahatthī viya icchiticchitaṃ senāsanam vanasaṇḍam rukkhāmūlam vanapabbhāram paribhuñjanto ekova tiṭṭhati, ekova nisīdati, sabbiriyāpathesu ekova adutiyo.

“Cātuddiso appaṭigho ca hoti,
Santussamāno itarītarena;
Parissayānam sahitā achambhī,
Eko care khaggavisānakappo’’ti. (su. ni. 42);

Evam vaṇṇitaṃ khaggavisānakappataṃ āpajjati.

Idāni tamattham upamāya sādiento **seyyathāpīti**ādīmāha. Tattha **pakkhī sakuṇoti** pakkhayutto sakuṇo. **Deṭṭi** uppatati. Ayam panettha saṅkhepattho – sakuṇā nāma “asukasmim padese rukkho paripakkaphalo’’ti ñatvā nānādisāhi āgantvā nakhapakkhatuṇḍādīhi tassa phalāni vijjhantā vidhunantā khādanti. “Idam ajjatanāya idam svātānāya bhavissatī’’ti nesaṃ na hoti. Phale pana khīṇe neva rukkhassa ārakkham ṭhapenti, na tattha pattam vā nakham vā tuṇḍam vā ṭhapenti, atha kho tasmim rukkhe anapekkho hutvā yo yaṃ disābhāgam icchati, so tena sapattabhārova – uppativā gacchati. Evameva ayam bhikkhu nissaṅgo nirapekkhoyeva pakkamati. Tena vuttam “samādāyeva pakkamatī’’ti. **Ariyenāti** niddosena. **Ajjhattanti** sake attabhāve. **Anavajjasukhanti** niddosasukham.

295. So cakkhunā rūpaṃ disvāti so iminā ariyena sīlakkhandhena samannāgato bhikkhu cakkhuvīññānena rūpaṃ passivāti attho. Sesapadesu yaṃ vattabbam siyā, tam sabbam visuddhimagge vuttam. **Abyāsekasukhanti** kilesehi anavasittasukham, avikiṇṇasukhantipi vuttam. Indriyasamvarasukhāñhi diṭṭhādīsu diṭṭhamattādivasena pavattatāya avikiṇṇam hoti. **So abhikkante paṭikkanteti** so manacchatthānam indriyānam samvarena samannāgato bhikkhu imesu abhikkantapaṭikkantādīsu sattasu thānesu satisampajaññavasena sampajānakārī hoti. Tattha yaṃ vattabbam siyā, tam satipatthāne vuttameva.

296. So iminā cātiadinā kiṃ dasseti? Araññavāsassa paccayasampattim dasseti. Yassa hi ime cattāro paccayā natthi, tassa araññavāso na ijjhati, tiracchānagatehi vā vanacarakhehi vā saddhim vattabbataṃ āpajjati, araññe adhivatthā devatā, “kiṃ evarūpassa pāpabhikkhuno araññavāsenā’’ti bheravasaddam sāventi, hatthehi sīsam paharivā palāyanākāram karonti. “Asuko bhikkhu araññam pavisitvā idañcidañca pāpakammaṃ akāsī’’ti ayaso pattharati. Yassa panete cattāro paccayā atthi, tassa araññavāso ijjhati, so hi attano sīlam paccavekkhanto kiñci kālakam vā tilakam vā apassanto pītim uppādetvā tam khayato vayato sammāsanto ariyabhūmim okkamati, araññe adhivatthā devatā attamanā vaṇṇam bhāsanti, itissa udake pakkhattatelabindu viya yaso vitthāriko hoti.

Tattha **vivittanti** suñnam appasaddam, appanigghosanti attho. Etadeva hi sandhāya vibhaṅge, “vivittanti santike cepi senāsanam hoti, tañca anākiṇṇam gahatthehi pabbajitehi, tena tam vivitta’’nti (vibha. 526) vuttam. Seti ceva āsati ca etthāti **senāsanam**, mañcapīṭhādīnametaṃ adhivacanam. Tenāha – “senāsananti mañcopi senāsanam, pīṭhampi bhisipi bimbohanampi, vihāropi aḍḍhayogopi, pāsādopi, hammiyampi, guhāpi, aṭṭopi, mālopi, leṇampi, veḷugumbopi, rukkhāmūlampi, maṇḍapopi senāsanam, yattha vā pana bhikkhū paṭikkamanti, sabbametaṃ senāsana’’nti. Apica “vihāro aḍḍhayogo pāsādo hammiyam guhā’’ti idam vihārasenāsanam nāma. “Mañco pīṭham, bhisī bimbohana’’nti idam mañcapīṭhasenāsanam nāma. “Cimilikā, cammakhaṇḍo, tiṇasanthāro, paṇṇasanthāro’’ti idam santhatasenāsanam nāma. “Yattha vā pana bhikkhū paṭikkamanti’’ti idam okāsasenāsanam nāmāti evam catubbidham senāsanam hoti, tam sabbampi

senāsanaggahaṇena gahitameva. Imassa pana sakuṇasadisassa cātuddisassa bhikkhuno anucchavikaṃ dassento **araññaṃ rukkhamūlanti**ādīmāha.

Tattha **araññanti** “nikkhamitvā bahi indakhilā, sabbametam arañña”nti idam bhikkhunīnam vasena āgataṃ araññaṃ. “Āraññakaṃ nāma senāsanam pañcadhanusatikam pacchima”nti (pārā. 654) idam pana imassa bhikkhuno anurūpaṃ, tassa lakkhaṇam visuddhimagge dhutaṅganiddese vuttam. **Rukkhamūlanti** yamkiñci sandacchāyam vivittam rakkhamūlam. **Pabbatanti** selam. Tattha hi udakasonḍisu udakakiccam katvā sītāya rukkacchāyāya nisinnassa nānādisāsu khāyamānāsu sītena vātena vījyamānassa cittaṃ ekaggam hoti. **Kandaranti** kam vuccati udakam, tena dāritam, udakena bhinnam pabbatappadesam, yam nadītumbantipi nadīkuñjantipi vadanti. Tattha hi rajatapattasadisā vālikā honti, matthake mañivitānam viya vanagahanam, mañikkhandhasadisam udakam sandati. Evarūpaṃ kandaram oruyha pānīyam pivitvā gattāni sītāni katvā vālikam ussāpetvā paṃsukūlacīvaram paññāpetvā nisinnassa samañadhammam karoto cittaṃ ekaggam hoti. **Giriguhanti** dvinnam pabbatānam antarā, ekasmimyeva vā umaṅgasadisam mahāvīvaram. Susānalakkhaṇam visuddhimagge vuttam. **Vanapatthanti** atikkamitvā manussānam upacāraṭṭhānam, yattha na kasanti na vapanti. Tenevāha – “vanapatthanti dūrānametam senāsanānam adhivācana”ntiādi (vibha. 531). **Abbhokāsanti** acchannam, ākañkhamāno panettha cīvarakuṭim katvā vasati. **Palālapuñjanti** palālarāsīm . Mahāpalālapuñjato hi palālam nikkadḍhitvā pabbhāraṇasādise ālaye karonti, gacchagumbādīnampi upari palālam pakkhipitvā heṭṭhā nisinnā samañadhammam karonti, tam sandhāyetam vuttam.

Pacchābhattanti bhattassa pacchato. **Piṇḍapātapaṭikkantoti** piṇḍapātapariyesanato paṭikkanto. **Pallaṅkanti** samantato ūrubaddhāsanam. **Ābhujitvāti** bandhitvā. **Ujūm kāyam pañidhāyāti** uparimam sarīram ujukam ṭhapetvā aṭṭhārasa piṭṭhikaṅtake koṭiyā koṭim paṭipādetvā. Evañhi nisinnassa cammamamsanahārūni na paṇamanti. Athassa yā tesam paṇamanapaccayā khāṇe khāṇe vedanā uppajjeyyūm, tā na uppajjanti. Tāsu anuppajjamānāsu cittaṃ ekaggam hoti, kammaṭṭhānam na paripatati, vuddhim phātim upagacchati. **Parimukham satim upaṭṭhapetvāti** kammaṭṭhānābhimukham satim ṭhapayitvā, mukhasamīpe vā katvāti attho. Teneva vibhaṅge vuttam – “ayam sati upaṭṭhitā hoti sūpaṭṭhitā nāsikagge vā mukhanimitte vā, tena vuccati parimukham satim upaṭṭhapetvā”ti (vibha. 537). Atha vā “**parīti** pariggahaṭṭho, **mukhanti** niyyānattho, **satīti** upaṭṭhānattho, tena vuccati parimukham sati”nti (paṭi. ma. 1.164) evam paṭisambhidāyam vuttanayenapettha attho daṭṭhabbo. Tatrāyam sañkhepo “pariggahitaniyyānasatim katvā”ti.

Abhijjam loketi ettha lujjanapalujanatṭhena pañcupādānakkhandhā loko, tasmā pañcasu upādānakkhandhesu rāgam pahāya kāmacchandam vikkhambhetvāti ayamettha attho. **Vigatābhijjenāti** vikkhambhanavasena pahīnatā vigatābhijjhena, na cakkhuvīññānasadisēnāti attho. **Abhijjhāya cittaṃ parisodhetīti** abhijjhāto cittaṃ parimoceti. Yathā nam sā muñcati ceva, muñcivā ca na puna gañhāti, evam karotīti attho. **Byāpādapadosam pahāyāti**ādisupi eseva nayo. Byāpajjati iminā cittaṃ pūtikammāsādayo viya purimapakatim pajahatīti **byāpādo**. Vikārāpattiyā padussati, param vā padūseti vināsetīti **padoso**. Ubhayametam kodhassevādhivācanam. **Thinam** cittagelaññaṃ. **Middham** cetasikagelaññaṃ. Thinañca middhañca **thinamiddham**. **Ālokasaññīti** rattimpi divā diṭṭhaālokasaññānasamatthatāya vigatanīvaraṇāya parisuddhāya saññāya samannāgato. **Sato sampajānoti** satiyā ca ñāṇena ca samannāgato. Idam ubhayam ālokasaññāya upakāratā vuttam. Uddhaccañca kukkucañca **uddhaccakukkuccam**. **Tiṇṇavicikiccho**ti vicikiccham taritvā atikkamitvā ṭhito. “Kathamidaṃ kathamida”nti evam nappavattatīti **akathamkathī**. **Kusalesu dhammesūti** anavajjesu dhammesu. “Ime nu kho kusalā, kathamime kusalā”ti evam na vicikicchati na kañkhatīti attho. Ayamettha sañkhepo, imesu pana

nīvaraṇesu vacanattalakkhaṇādibhedato yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbam visuddhimagge vuttam.

297. Paññāya dubbalikaraṇeti ime pañca nīvaraṇā uppajjamānā anuppannāya lokiyalokuttarāya paññāya uppajjitum na denti, uppannā api aṭṭha samāpattiyo pañca vā abhiññā ucchinditvā pāṇenti; tasmā “paññāya dubbalikaraṇā”ti vuccanti. **Tathāgatapadaṃ itipīti** idampi tathāgatassa ñānapadaṃ ñāṇavaḷaṅgaṃ ñāṇena akkantaṭṭhānanti vuccati. **Tathāgatanisevanti** tathāgatassa ñāṇaphāsukāya nighamsitaṭṭhānaṃ. **Tathāgatārañjanti** tathāgatassa ñāṇadāṭṭhāya ārañjitaṭṭhānaṃ.

299. Yathābhūtaṃ pajānātīti yathāsabhāvaṃ pajānāti. **Natveva tāva ariyasāvako niṭṭhaṃ gato hotīti** imā jhānābhīññā bāhirakehipi sādharmaṇāti na tāva niṭṭhaṃ gato hoti. Maggakkhaṇepi apariyosita-kiccatāya na tāva niṭṭhaṃ gato hoti. **Apica kho niṭṭhaṃ gacchatīti** apica kho pana maggakkhaṇe mahāhatthiṃ passanto nāgavaniko viya sammāsambuddho bhagavāti iminā ākārena tīsu ratanesu niṭṭhaṃ gacchati. **Niṭṭhaṃ gato hotīti** evaṃ maggakkhaṇe niṭṭhaṃ gacchanto arahattaphalakkhaṇe pariyoṣitasabbakiccatāya sabbākārena tīsu ratanesu niṭṭhaṃ gato hoti. Sesam uttānatthamevāti.

Papañcasūdanīyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūlahatthipadopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Mahāhatthipadopamasuttavaṇṇanā

300. Evaṃme sutanti mahāhatthipadopamasuttam. Tattha **jaṅgalānanti** pathavītalacārīnaṃ. **Pāṇānanti** sapādakapāṇānaṃ. **Padajātānīti** padāni. **Samodhānaṃ gacchantīti** odhānaṃ pakkhepaṃ gacchanti. **Aggamakkhāyatīti** seṭṭhaṃ akkhāyati. **Yadidaṃ mahantattenāti** mahantabhāvena aggaṃ akkhāyati, na guṇavasenāti attho. **Ye keci kusalā dhammāti** ye keci lokiyā vā lokuttarā vā kusalā dhammā. **Saṅgahaṃ gacchantīti** ettha catubbidho saṅgaho – saṅgahaṃ, saṅgahaṃ, kiriyasaṅgaho, gaṇanasāṅgahoti. Tattha “sabbe khattiyā āgacchantu sabbe brāhmaṇā”ti evaṃ samānāyatīvasena saṅgaho **saṅgahaṃ** nāma. “Sabbe kosalakā sabbe māgadhakā”ti evaṃ saṅgahaṃ desavasena saṅgaho **saṅgahaṃ** nāma. “Sabbe rathikā sabbe dhanuggahā”ti evaṃ kiriyavasena saṅgaho **kiriyasaṅgaho** nāma. “Cakkhāyatanaṃ katamakkhandhagaṇanaṃ gacchatīti? Cakkhāyatanaṃ rūpakkhandhagaṇanaṃ gacchati. Hañci cakkhāyatanaṃ rūpakkhandhagaṇanaṃ gacchati, tena vata re vattabbe cakkhāyatanaṃ rūpakkhandhena saṅgahita”nti (kathā. 471), ayaṃ **gaṇanasāṅgaho** nāma. Imasmimpi ṭhāne ayameva adhippeto.

Nanu ca “catunnaṃ ariyasaccānaṃ kati kusalā kati akusalā kati abyākatāti pañhassa vissajjane samudayasaccaṃ akusalaṃ, maggasaccaṃ kusalaṃ, nirodhasaccaṃ abyākataṃ, dukkhasaccaṃ siyā kusalaṃ, siyā akusalaṃ, siyā abyākata”nti (vibha. 216-217) āgatattā catubbūmakampi kusalaṃ diyaḍḍhameva saccam bhajati. Atha kasmā mahāthero catūsu ariyasaccesu gaṇanaṃ gacchatīti āhāti? Saccānaṃ antogadhattā. Yathā hi “sādhikamidaṃ, bhikkhave, diyaḍḍhasikkhāpadasataṃ anvaddhamāsaṃ uddeṣaṃ āgacchati, yattha attakāma kulaputtā sikkhanti. Tisso imā, bhikkhave, sikkhā adhisīlasikkhā adhicitasikkhā adhipaññāsikkhā”ti (a. ni. 3.88) ettha sādhikamidaṃ diyaḍḍhasikkhāpadasataṃ ekā adhisīlasikkhāva hoti, taṃ sikkhantopi tisso sikkhā sikkhatīti dassito, sikkhānaṃ antogadhattā. Yathā ca ekassa hatthipadassa catūsu koṭṭhāsesu ekasmiṃ koṭṭhāse otiṇṇānīpi dvīsu tīsu catūsu koṭṭhāsesu otiṇṇānīpi siṅgālasasamigādīnaṃ pādāni hatthipade samodhānaṃ gatāneva honti. Hatthipadato amuccitvā tasseva antogadhattā. Evameva ekasmimpi dvīsupi tīsupi catūsipi saccesu gaṇanaṃ gatā dhammā catūsu saccesu gaṇanaṃ gatāva honti; saccānaṃ antogadhattāti diyaḍḍhasaccagaṇanaṃ gatepi kusaladhamme “sabbe te catūsu ariyasaccesu saṅgahaṃ gacchantī”ti āha. “Dukkhe ariyasacce”tiādīsu uddeṣapadesu ceva

jātipi dukkhātiādīsu niddesapadesu ca yaṃ vattabbaṃ, taṃ visuddhimagge vuttameva.
Kevalaṃ panettha desanānukkamova veditabbo.

301. Yathā hi cheko vilīvakāro sujātaṃ veḷuṃ labhitvā catudhā chetvā tato tayo koṭṭhāse ṭhapetvā ekaṃ gaṇhitvā pañcadhā bhindeyya, tatopi cattāro ṭhapetvā ekaṃ gaṇhitvā phāleno pañca pesiyo kareyya, tato catasso ṭhapetvā ekaṃ gaṇhitvā kucchibhāgaṃ piṭṭhibhāganti dvidhā phāletvā piṭṭhibhāgaṃ ṭhapetvā kucchibhāgaṃ ādāya tato samuggabījānitālavaṇṭādinānappakāraṃ veḷuvikatiṃ kareyya, so piṭṭhibhāgañca itarā ca catasso pesiyo itare ca cattāro koṭṭhāse itare ca tayo koṭṭhāse kammāya na upanessatīti na vattabbo. Ekappahārena pana upanetuṃ na sakkā, anupubbena upanessati. Evameva ayaṃ mahātheropi vilīvakāro sujātaṃ veḷuṃ labhitvā cattāro koṭṭhāse viya, imaṃ mahantaṃ suttantaṃ ārabhitvā catuariasaccavasena mātikaṃ ṭhapesi. Vilīvakārassa tayo koṭṭhāse ṭhapetvā ekaṃ gahetvā tassa pañcadhā karaṇaṃ viya therassa tīṇi ariyasaccāni ṭhapetvā ekaṃ dukkhasaccaṃ gahetvā bhājentassa khandhavasena pañcadhā karaṇaṃ. Tato yathā so vilīvakāro cattāro koṭṭhāse ṭhapetvā ekaṃ bhāgaṃ gahetvā pañcadhā phālesi, evaṃ thero cattāro arūpakkhandhe ṭhapetvā rūpakkhandhaṃ vibhajanto **cattāri ca mahābhūtāni catunnañca mahābhūtānaṃ upādāya rūpanti** pañcadhā akāsi. Tato yathā so vilīvakāro catasso pesiyo ṭhapetvā ekaṃ gahetvā kucchibhāgaṃ piṭṭhibhāganti dvidhā phālesi, evaṃ thero upādāya rūpañca tisso ca dhātuyo ṭhapetvā ekaṃ pathavīdhātuṃ vibhajanto ajjhattikabāhiravasena dvidhā dassesi. Yathā so vilīvakāro piṭṭhibhāgaṃ ṭhapetvā kucchibhāgaṃ ādāya nānappakāraṃ vilīvavikatiṃ akāsi, evaṃ thero bāhiraṃ pathavīdhātuṃ ṭhapetvā ajjhattikaṃ pathavīdhātuṃ vīsatiyā ākārehi vibhajitvā dassetuṃ **katamā cāvuso, ajjhattikā pathavīdhātūtiādīmāha.**

Yathā pana vilīvakāro piṭṭhibhāgañca itarā ca catasso pesiyo itare ca cattāro koṭṭhāse itare ca tayo koṭṭhāse anupubbena kammāya upanessati, na hi sakkā ekappahārena upanetuṃ, evaṃ theropi bāhirañca pathavīdhātuṃ itarā ca tisso dhātuyo upādārūpañca itare ca cattāro arūpino khandhe itarāni ca tīṇi ariyasaccāni anupubbena vibhajitvā dassessati, na hi sakkā ekappahārena dassetuṃ. Apica rājaputtūpamāyapi ayaṃ kamo vibhāvetabbo –

Eko kira mahārājā, tassa parosahassaṃ puttā. So tesāṃ piḷandhanaparikkhāraṃ catūsu peḷāsu ṭhapetvā jeṭṭhaputtassa appesi – “idaṃ te, tāta, bhātikānaṃ piḷandhanabhaṇḍaṃ tathārūpe chaṇe sampatte piḷandhanaṃ no dehīti yācantānaṃ dadeyyāsī”ti. So “sādhu devā”ti sārāgabbhe paṭisāmesi, tathārūpe chaṇadivase rājaputtā rañño santikaṃ gantvā “piḷandhanaṃ no, tāta, detha, nakkhattaṃ kiḷissāmā”ti āhaṃsu. Tāta, jeṭṭhabhātikassa vo hatthe mayā piḷandhanaṃ ṭhapitaṃ, taṃ āharāpetvā piḷandhathāti. Te sādhuṃti paṭissuṇitvā tassa santikaṃ gantvā, “tumahākaṃ kira no hatthe piḷandhanabhaṇḍaṃ, taṃ dethā”ti āhaṃsu. So evaṃ karissāmīti gabbhaṃ vivarivā, catasso peḷāyo nīharivā tisso ṭhapetvā ekaṃ vivarivā, tato pañca samugge nīharivā cattāro ṭhapetvā ekaṃ vivarivā, tato pañcasu karaṇdesu nīharitesu cattāro ṭhapetvā ekaṃ vivarivā pidhānaṃ passe ṭhapetvā tato hatthūpagapādūpagādīni nānappakārāni piḷandhanāni nīharivā adāsi. So kiñcāpi itarehi catūhi karaṇdehi itarehi catūhi samuggehi itarāhi tīhi peḷāhi na tāva bhājetvā deti, anupubbena pana dassati, na hi sakkā ekappahārena dātuṃ.

Tattha mahārājā viya bhagavā daṭṭhabbo. Vuttampi cetāṃ – “rājāhamasmi selāti bhagavā, dhammarājā anuttaro”ti (su. ni. 559). Jeṭṭhaputto viya sārīputtatthero, vuttampi cetāṃ – “yaṃ kho taṃ, bhikkhave, sammā vadamāno vadeyya, ‘bhagavato putto oraso mukhato jāto dhammajo dhammanimmito dhammadāyādo, no āmisadāyādo’ti sārīputtameva taṃ sammā vadamāno vadeyya, bhagavato putto...pe... no āmisadāyādo”ti (ma. ni. 3.97). Parosahassarājaputtā viya bhikkhusaṅgho daṭṭhabbo. Vuttampi cetāṃ –

“Parosahassaṃ bhikkhūnaṃ, sugataṃ payirupāsati;

Desentaṃ virajaṃ dhammaṃ, nibbānaṃ akutobhaya’’nti. (saṃ. ni. 1.216);

Raṅṅo tesam puttānaṃ piḷandhanaṃ catūsu peḷāsu pakkhipitvā jeṭṭhaputtassa hatthe ṭhapitakālo viya bhagavato dhammasenāpatissa hatthe catusaccappakāsanāya ṭhapitakālo, tenevāha – ‘‘sāriputto, bhikkhave, pahoti cattāri ariyasaccāni vitthārena ācikkhituṃ desetuṃ paññāpetuṃ paṭṭhapetuṃ vivarituṃ vibhajituṃ uttānikātu’’nti (ma. ni. 3.371). Tathārūpe khaṇe tesam rājaputtānaṃ taṃ rājānaṃ upasaṅkamitvā piḷandhanaṃ yācanakālo viya bhikkhusaṅghassa vassūpanāyikasamaye āgantvā dhammadesanāya yācitakālo. Upakattāya kira vassūpanāyikāya idaṃ suttaṃ desitaṃ. Raṅṅo, ‘‘tātā, jeṭṭhabhātikassa vo hatthe mayā piḷandhanaṃ ṭhapitaṃ taṃ āharāpetvā piḷandhathā’’ti vuttakālo viya sambuddhenāpi, ‘‘sevetha, bhikkhave, sāriputtamoggallāne, bhajatha, bhikkhave, sāriputtamoggallāne. Paṇḍitā bhikkhū anuggāhakā sabrahmacārīna’’nti evaṃ dhammasenāpatino santike bhikkhūnaṃ pesitakālo.

Rājaputtehi raṅṅo kathaṃ sutvā jeṭṭhabhātikassa santikaṃ gantvā piḷandhanaṃ yācitakālo viya bhikkhūhi satthukathaṃ sutvā dhammasenāpatiṃ upasaṅkamma dhammadesanaṃ āyācitakālo. Jeṭṭhabhātikassa gabbhaṃ vivarivā catasso peḷāyo nīharitvā ṭhapanāṃ viya dhammasenāpatissa imaṃ suttantaṃ ārabhitvā catunnaṃ ariyasaccānaṃ vasena mātikāya ṭhapanāṃ. Tisso peḷāyo ṭhapetvā ekaṃ vivarivā tato pañcasamuggaṇiharaṇaṃ viya tīṇi ariyasaccāni ṭhapetvā dukkhaṃ ariyasaccaṃ vibhajantassa pañcakkhandhadassanaṃ. Cattāro samugge ṭhapetvā ekaṃ vivarivā tato pañcakaraṇḍanīharaṇaṃ viya cattāro arūpakkhandhe ṭhapetvā ekaṃ rūpakkhandhaṃ vibhajantassa catumahābhūtaupādārūpavasena pañcakotṭhāsadassanaṃ.

302. Cattāro karaṇḍe ṭhapetvā ekaṃ vivarivā pidhānaṃ passe ṭhapetvā hatthūpagapādūpagādipiḷandhanadānaṃ viya tīṇi mahābhūtāni upādārūpaṅca ṭhapetvā ekaṃ pathavīdhātuṃ vibhajantassa bāhiraṃ tāva pidhānaṃ viya ṭhapetvā ajjhattikāya pathavīdhātuyā nānāsabhāvato vīsatiyā ākārehi dassanattaṃ ‘‘katamā cāvuso ajjhattikā pathavīdhātū’’tiādivacanaṃ.

Tassa pana rājaputtassa tehi catūhi karaṇḍehi catūhi samuggehi tīhi ca peḷāhi pacchā anupubbena nīharitvā piḷandhanadānaṃ viya therassāpi itaresaṅca tiṇṇaṃ mahābhūtānaṃ upādārūpānaṅca catunnaṃ arūpakkhandhānaṅca tiṇṇaṃ ariyasaccānaṅca pacchā anupubbena bhājetvā dassanaṃ veditabbaṃ. Yaṃ panetaṃ ‘‘katamā cāvuso, ajjhattikā pathavīdhātū’’tiādi vuttaṃ. Tattha **ajjhattaṃ paccattanti** ubhayampetaṃ niyakādhivacanaṃ. **Kakkhaḷanti** thaddhaṃ. **Kharigatanti** pharusāṃ. **Upādinnanti** na kammaṃsaṃuttānaṃ, avisesena pana saṅgāṭṭhakassetāṃ gahaṇaṃ. Saṅgāṭṭhakaṅhi upādinnaṃ vā hotu, anupādinnaṃ vā, ādinnagahitaparāmaṭṭhavasena sabbaṃ upādinnaṃ nāma. Seyyathidaṃ – kesā lomā...pe... udariyaṃ karīsanti idaṃ dhātukammaṭṭhānikassa kulaputtassa ajjhattikapathavīdhātuvaseṇa tāva kammaṭṭhānaṃ vibhattaṃ. Ettha pana manasikāraṃ ārabhitvā vipassanaṃ vadhetvā arahattaṃ gahetukāmena yaṃ kātappaṃ, taṃ sabbaṃ visuddhimagge vitthāritameva. Matthaluṅgaṃ pana na idha pāḷiārulhaṃ. Tampi āharitvā, visuddhimagge vuttanayeneva vaṇṇasaṅgāṭṭhānādivaseṇa vavatthapetvā, ‘‘ayampi acetanā abyākatā suññā thaddhā pathavīdhātu evā’’ti manasi kātappaṃ. **Yaṃ vā panaññampīti** idaṃ itaresu tīsu koṭṭhāsesu anugatāya pathavīdhātuyā gahaṇattaṃ vuttaṃ. **Yā ceva kho pana ajjhattikā pathavīdhātūti** yā ca ayaṃ vuttappakārā ajjhattikā pathavīdhātu. **Yā ca bāhirāti** yā ca vibhaṅge, ‘‘ayo lohaṃ tipu sīsa’’ntiādinā (vibha. 173) nayena āgatā bāhirā pathavīdhātu.

Ettāvata therena ajjhattikā pathavīdhātu nānāsabhāvato vīsatiyā ākārehi vitthārena dassitā, bāhirā saṅkhepena. Kasmā? Yasmiṅhi thāne sattānaṃ ālayo nikanti patthanā pariyaṭṭhānaṃ gahaṇaṃ parāmāso balavā hoti, tattha tesam ālayādīnaṃ uddharaṇattaṃ buddhā vā buddhasāvaka vā vitthārakathaṃ kathenti. Yattha pana na balavā, tattha

kattabbakiccābhāvato saṅkhepena kathenti. Yathā hi kassako khettaṃ kasamāno yattha mūlasantānakānaṃ balavatāya naṅgalaṃ laggati, tattha goṇe ṭhapetvā paṃsum viyūhitvā mūlasantānakāni chetvā chetvā uddharanto bahuṃ vāyāmaṃ karoti. Yattha tāni natthi, tattha balavaṃ payogaṃ katvā goṇe piṭṭhiyaṃ paharamāno kasatiyeva, evaṃsampadamidaṃ veditabbaṃ.

Pathavīdhātūvesāti duvidhāpesā thaddhaṭṭhena kakkhaḷaṭṭhena pharusatṭhena ekalakkaṇā pathavīdhātūyeva, āvusoti ajjhattikaṃ bāhirāya saddhiṃ yojetvā dasseti. Yasmā bāhirāya pathavīdhātūyā acetanābhāvo pākaṭo, na ajjhattikāya, tasmā sā bāhirāya saddhiṃ ekasadisā acetanāyevāti gaṇhantassa sukha-pariggaho hoti. Yathā kiṃ? Yathā dantena goṇena saddhiṃ yojito adanto katipāhameva visūkāyati vipphandati, atha na cirasseva damathaṃ upeti. Evaṃ ajjhattikāpi bāhirāya saddhiṃ ekasadisāti gaṇhantassa katipāhameva acetanābhāvo na upaṭṭhāti, atha na cirenevassā acetanābhāvo pākaṭo hoti. **Taṃ netam mamāti** taṃ ubhayampi na etaṃ mama, na esohamasmi, na eso me attāti evaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya datṭhabbaṃ. **Yathābhūtaṃ** yathāsabhāvaṃ, tañhi aniccādisabhāvaṃ, tasmā aniccaṃ dukkhamanattāti evaṃ datṭhabbanti attho.

Hoti kho so, āvusoti kasmā ārabhi? Bāhiraāpodhātūvasena bāhirāya pathavīdhātūyā vināsaṃ dassetvā tato visesatarena upādinnāya sarīratṭhakapathavīdhātūyā vināsadassanattaṃ. **Pakuppattī** āposamvattavasena vaddhamānā kuppattī. **Antarahitā tasmim samaye bāhirā pathavīdhātu hotīti** tasmim samaye koṭisatasahassacakkavāḷe khārodakena vilīyamānā udakānugatā hutvā sabbā pabbatādivasena saṅghitā pathavīdhātu antarahitā hoti. Vilīyitvā udakameva hoti. **Tāva mahallikāyāti** tāva mahantāya.

Duve satasahassāni, cattāri nahutāni ca;

Ettakaṃ bahalattena, saṅkhātāyaṃ vasundharāti. –

Evaṃ bahalatteneva mahantāya, vitthārato pana koṭisatasahassacakkavāḷappamāṇāya. **Aniccātīti** hutvā abhāvātā. **Khayadhammatāti** khayaṃ gamanasabhāvātā. **Vayadhammatāti** vayaṃ gamanasabhāvātā. **Vipariṇāmadhammatāti** pakativijahanasabhāvātā, iti sabbehipi imehi padehi aniccalakkaṇameva vuttaṃ. Yaṃ pana aniccaṃ, taṃ dukkhaṃ. Yaṃ dukkhaṃ, taṃ anattāti tīnipi lakkhaṇāni āgatāneva honti. **Mattaṭṭhakassāti** parittaṭṭhitikassa, tattha dvīhākārehi imassa kāyassa parittaṭṭhititā veditabbā ṭhitiparittatāya ca sarasaparittatāya ca. Ayañhi atīte citta-kkhaṇe jīvittha, na jīvati, na jīvissati. Anāgate citta-kkhaṇe jīvissati, na jīvati, na jīvittha. Paccuppanne citta-kkhaṇe jīvati, na jīvittha, na jīvissatīti vuccati.

“Jīvitaṃ attabhāvo ca, sukhadukkhā ca kevalā;

Ekacittasamāyuttā, lahu so vattate khaṇo”ti. –

Idaṃ etasseva parittaṭṭhitidassanattaṃ vuttaṃ. Evaṃ **ṭhitiparittatāya** parittaṭṭhititā veditabbā.

Assāsapassāsūpanibaddhādībhāvena panassa **sarasaparittatā** veditabbā. Sattānañhi assāsūpanibaddhaṃ jīvitaṃ, passāsūpanibaddhaṃ jīvitaṃ, assāsapassāsūpanibaddhaṃ jīvitaṃ, mahābhūtūpanibaddhaṃ jīvitaṃ, kabalīkārāhārūpanibaddhaṃ jīvitaṃ, viññāṇūpanibaddhaṃ jīvitaṃ visuddhimagge vitthāritaṃ.

Taṇhupādinnassāti taṇhāya ādinnagahitaparāmaṭṭhassa **ahanti vā mamanti vā asmīti vā**. **Atha khvassa notevettha hotīti** atha kho assa bhikkhuno evaṃ tīni lakkhaṇāni āropetvā passantassa ettha ajjhattikāya pathavīdhātūyā ahanti vātiādi tividho taṇhāmānadiṭṭhiggāho noteva hoti, na hotiyevāti attho. Yathā ca āpodhātūvasena, evaṃ tejodhātūvāyodhātūvasenapi bāhirāya pathavīdhātūyā antaradhānaṃ hoti. Idha pana ekaṃyeva āgataṃ. Itarānipi atthato veditabbāni.

Tañce, āvusoti idha tassa dhātukammaṭṭhānikassa bhikkhuno sotadvāre pariggahaṃ paṭṭhapento balaṃ dasseti. **Akkosantīti** dasahi akkosavatthūhi akkosanti. **Paribhāsantīti** tayā idañcidañca kataṃ, evañca evañca taṃ karissāmāti vācāya paribhāsanti. **Rosentīti** ghaṭṭenti. **Vihesentīti** dukkhāpenti, sabbam vācāya ghaṭṭanameva vuttam. **So evanti** so dhātukammaṭṭhāniko evaṃ sampajānāti. **Uppannā kho me ayanti** sampativattamānuppanabhāvena ca samudācāruppanabhāvena ca uppannā. **Sotasamphassajāti** upanissayavasena sotasamphassato jātā sotadvārajavanavedanā, **phasso aniccoti** sotasamphasso hutvā abhāvattṭhena aniccoti passati. Vedanādayopi sotasamphassasampayuttāva veditabbā. **Dhātārammaṇamevāti** dhātusañkhātameva ārammaṇam. **Pakkhandatīti** otarati. **Pasīdatīti** tasmim ārammaṇe pasīdati, bhummavacanameva vā etaṃ. Byañjanasandhivasena “dhātārammaṇamevā”ti vuttam, dhātārammaṇeyevāti ayamettha attho. **Adhimuccatīti** dhātuvasena evanti adhimokkhaṃ labhati, na rajjati, na dussati. Ayañhi sotadvāramhi ārammaṇe āpāthagate mūlapariññāgantukatāvākālikavasena pariggahaṃ karoti, tassa vitthārakathā satipaṭṭhāne satisampajāññapabbe vuttā. Sā pana tattha cakkhudvāravasena vuttā, idha sotadvāravasena veditabbā.

Evaṃ katapariggahassa hi dhātukammaṭṭhānikassa balavavipassakassa sacepi cakkhudvārādīsu ārammaṇe āpāthagate ayoniso āvajjanaṃ uppajjati, voṭṭhabbanam patvā ekaṃ dve vāre āsevanam labhivā cittaṃ bhavaṅgameva otarati, na rāgādivasena uppajjati, ayaṃ koṭippatto tikkhavipassako. Aparassa rāgādivasena ekaṃ vāram javanam javati, javanapariyosāne pana rāgādivasena evaṃ me javanam javitanti āvajjato ārammaṇam pariggahitameva hoti, puna vāram tathā na javati. Aparassa ekavāram evaṃ āvajjato puna dutiyavāram rāgādivasena javanam javatiyeva, dutiyavārāvasāne pana evaṃ me javanam javitanti āvajjato ārammaṇam pariggahitameva hoti, tatiyavāre tathā na uppajjati. Ettha pana paṭhamo atitikkho, tatiyo atimando, dutiyassa pana vasena imasmim sutte, laṭukikopame, indriyabhāvane ca ayamattho veditabbo.

Evaṃ sotadvāre pariggahitavasena dhātukammaṭṭhānikassa balaṃ dassetvā idāni kāyadvāre dīpento **tañce, āvusoti**ādīdimāha. Anitthārammaṇañhi patvā dvīsu vāresu kilamati sotadvāre ca kāyadvāre ca. Tasmā yathā nāma khattassāmī puriso kudālam gahetvā khattam anusañcaranto yatha vā tattha vā mattikapiṇḍam adatvā dubbalattṭhānesuyeva kudālena bhūmim bhinditvā satīnamattikapiṇḍam deti. Evameva mahāthero anāgate sikkhākāmā padhānakammikā kulaputtā imesu dvāresu saṃvaram paṭṭhapetvā khippameva jātijarāmarañassa antam karissantīti imesuyeva dvīsu dvāresu gāḷham katvā saṃvaram desento imaṃ desanam ārabhi.

Tattha **samudācarantīti** upakkamanti. **Pāṇisamphassenāti** pāṇippahārena, itaresupi eseva nayo. **Tathābhūtoti** tathāsabhāvo. **Yathābhūtasminti** yathāsabhāve. **Kamantīti** pavattanti. **Evaṃ buddham anussaratoti**ādīsu itipi so bhagavātiādinā nayena anussarantopi buddham anussarati, vuttam kho panetaṃ bhagavatāti anussarantopi anussaratiyeva. Svākkhāto bhagavatā dhammotiādinā nayena anussarantopi dhammam anussarati, kakacūpamovādam anussarantopi anussaratiyeva. Suppaṭipannotiādinā nayena anussarantopi saṅgham anussarati, kakacokantaṃ adhvāsāyamānassa bhikkhuno guṇam anussaramānopi anussaratiyeva.

Upekkhā kusalanissitā na saṅghātīti idha vipassanupekkhā adhippetā. **Upekkhā kusalanissitā saṅghātīti** idha chaḷaṅgupekkhā, sā panesā kiñcāpi khīṇāsavassa itṭhānitṭhesu ārammaṇesu arajjanādivasena pavattati, ayaṃ pana bhikkhu vīriyabalena bhāvanāsiddhiyā attano vipassanam khīṇāsavassa chaḷaṅgupekkhāthāne ṭhapeṭīti vipassanāva chaḷaṅgupekkhā nāma jātā.

303. Āpodhātuniddese **āpogatanti** sabbaāpesu gataṃ allayūsabhāvalakkhaṇaṃ. **Pittaṃ semhanti**ādīsu pana yaṃ vattabbaṃ, taṃ sabbaṃ saddhiṃ bhāvanāyena visuddhimagge vuttaṃ. **Pakuppattī** oghavasena vaḍḍhati, samuddato vā udakaṃ uttarati, ayamassa pākātikopako, āposamvaṭṭakāle pana koṭisatasahassacakkavālaṃ udakapūrameva hoti. **Ogacchantī**ti heṭṭhā gacchanti, uddhane āropitaudakaṃ viya khayamaṃ vināsaṃ pāpuṇanti. Sesamaṃ purimanayeneva vedītabbaṃ.

304. Tejodhātuniddese **tejogatanti** sabbatejesu gataṃ uṇhatalakkhaṇaṃ. Tejo eva vā tejobhāvaṃ gataṃ **tejogataṃ**. Purime āpogatepi pacchime vāyogatepi eseva nayo. **Yena cāti** yena tejogatepi. Tasmaṃ kuppate ayamā kāyo santappati, ekāhikajarādībhāvena usumajāto hoti. **Yena ca jīriyatī**ti yena ayamā kāyo jīrati, indriyavekallattaṃ balaparikkhayaṃ valipalitādībhāvaṃca pāpuṇāti. **Yena ca pariḍayhatī**ti yena kuppatepi ayamā kāyo dayhati, so ca puggalo dayhāmi dayhāmīti kandanto satadhotasappigosītacandanādīlepaṃca tālavaṇṭavātāṃca paccāsīsati. **Yena ca asitapītakhāyitasāyitaṃ sammā pariṇāmaṃ gacchatī**ti yena taṃ asitamaṃ vā odanādi, pītaṃ vā pānakādi, khāyitaṃ vā piṭṭhakhajjakādi, sāyitaṃ vā ambapakkamadhuḥpāṇitādi sammā pariḍākaṃ gacchati, rasādībhāvena vivekaṃ gacchatīti attho. Ayametta saṅkhepo. Vīthārato pana yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ saddhiṃ bhāvanāyena visuddhimagge vuttaṃ.

Haritantiti haritameva. Allatīṇādiṃ āgamma nibbāyatīti attho. **Panthanti**ti mahāmaggameva. **Selanti**ti pabbataṃ. **Udakanti**ti udakaṃ. **Ramaṇīyaṃ vā bhūmibhāgati**ti tiṇagumbādirahitaṃ, vivittaṃ abbhokāsaṃ bhūmibhāgaṃ. **Anāhārāti**ti nirāhārā nirupādānā, ayampi pakatīyāva tejovikāro vutto, tejosamaṃvaṭṭakāle pana koṭisatasahassacakkavālaṃ jhāpetvā chārikāmatampi na tiṭṭhati. **Nhārudaddulenāti**ti cammanillekhanena. **Aggimaṃ gavesanti**ti evarūpaṃ sukhamaṃ upādānaṃ gahetvā aggimaṃ pariyesanti, yaṃ appamattakampi usumaṃ labhitvā pajjalati, sesamidhāpi purimanayeneva vedītabbaṃ.

305. Vāyodhātuniddese **uddhaṅgamā vātāti**ti uggārahikkārādīpavattakā uddhamaṃ ārohanavātā. **Adhogamā vātāti**ti uccārapassāvādīnīharaṇakā adho orohanavātā. **Kucchisayā vātāti**ti antānaṃ bahivātā. **Koṭṭhasayā vātāti**ti antānaṃ antovātā. **Āngamaṅgānusārinoti**ti dhamanījālānusārena sakalasarīre aṅgamaṅgāni anusaṭṭā samīṇjanapasāraṇādīnībattakavātā. **Assāsoti**ti antopavisananāsīkavāto . **Passāsoti**ti bahinikkhamananāsīkavāto. Ayametta saṅkhepo. Vīthārato pana yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ saddhiṃ bhāvanāyena visuddhimagge vuttaṃ.

Gāmampi vahatīti sakalagāmampi cuṇṇavicuṇṇamaṃ kurumānā ādāya gacchati, nigamādīsūpi eseva nayo. Idha vāyosamaṃvaṭṭakāle koṭisatasahassacakkavālaviddhamaṃsanavasena vāyodhātuvikāro dassito. **Vidhūpanenāti**ti aggībījanakena. **Ossavāneti**ti chadanagge, tena hi udakaṃ savati, tasmā taṃ ‘‘ossavana’’nti vuccati. Sesamidhāpi purimanayeneva yojetabbaṃ.

306. **Seyyathāpi, āvusoti**ti idha kiṃ dasseti? Heṭṭhā kathitānaṃ mahābhūtānaṃ nissattabhāvaṃ. **Kaṭṭhanti**ti dabbasambhāraṃ. **Vallinti**ti ābandhanavallīmaṃ. **Tiṇanti**ti chadanatīnaṃ. **Mattikanti**ti anulepamattikaṃ. **Ākāso parivāritoti**ti etāni kaṭṭhādīni anto ca bahi ca parivāretvā ākāso ṭhitoti attho. **Agāraṃtveva saṅkhaṃ gacchatīti agāranti**ti paṇṇattimattaṃ hoti. Kaṭṭhādīsū pana visumaṃ visumaṃ rāsīkatesu kaṭṭharāsīvallīrāsītveva vuccati. **Evameva khoti**ti evameva atṭhīādīni anto ca bahi ca parivāretvā ṭhito ākāso, tāneva atṭhīādīni paṭicca rūpaṃtveva saṅkhaṃ gacchati, sarīranti vohāraṃ gacchati. Yathā kaṭṭhādīni paṭicca gehanti saṅkhaṃ gataṃ agāraṃ khattiyagehaṃ brāhmaṇagehanti vuccati, evamidampi khattiyasarīraṃ brāhmaṇasarīranti vuccati, na hettha koci satto vā jīvo vā vijjati.

Ajjhattikañceva, āvuso, cakkhūti idaṃ kasmā āraddhaṃ? Hetṭhā upādārūpaṃ cattāro ca arūpino khandhā tīṇi ca ariyasaccāni na kathitāni, idāni tāni kathetuṃ ayaṃ desanā āraddhāti. Tattha **cakkhuṃ aparibhinnanti** cakkhupasāde niruddhepi upahatepi pittasemhalohitehi palibuddhepi cakkhu cakkhuviññāṇassa paccayo bhavituṃ na sakkoti, paribhinnameva hoti, cakkhuviññāṇassa pana paccayo bhavituṃ samatthaṃ aparibhinnaṃ nāma. **Bāhirā ca rūpāti** bāhirā catusamuṭṭhānikarūpā. **Tajjo samannāhāro**ti taṃ cakkhuñca rūpe ca paṭicca bhavaṅgaṃ āvaṭṭetvā uppajjanamanasikāro, bhavaṅgāvaṭṭanasamatthaṃ cakkhudvāre kiriyamanodhātucittanti attho. Taṃ rūpaṇaṃ anāpāthagatattāpi aññāvihitassapi na hoti, **tajjassāti** tadanurūpassa. **Viññāṇabhāgassāti** viññāṇakoṭṭhāsassa.

Yaṃ tathābhūtassātiādīsu dvāravasena cattāri saccāni dasseti. Tattha **tathābhūtassāti** cakkhuviññāṇena sahabhūtassa, cakkhuviññāṇasamaṅginoti attho. **Rūpanti** cakkhuviññāṇassa na rūpajanakattā cakkhuviññāṇakkhaṇe tisamuṭṭhānarūpaṃ, tadanantaracittakkhaṇe catusamuṭṭhānampi labbhati. **Saṅgahaṃ gacchatīti** gaṇanaṃ gacchati. Vedanādayo cakkhuviññāṇasampayuttāva. Viññāṇampi cakkhuviññāṇameva. Ettha ca saṅkhārāti cetanāva vuttā. **Saṅgahoti** ekato saṅgaho. **Sannipātoti** samāgamo. **Samavāyoti** rāsi. **Yo paṭiccasamuppādaṃ passatīti** yo paccaye passati. **So dhammaṃ passatīti** so paṭiccasamuppādanadhamme passati, **chandoti**ādī sabbhaṃ taṇhāvevacanameva, taṇhā hi chandakaraṇavasena **chando**. Ālayakaraṇavasena **ālayo**. Anunayakaraṇavasena **anunayo**. Ajjhogāhitvā gilitvā gahanavasena **ajjhosānanti** vuccati. **Chandarāgavinayo chandarāgappahānanti** nibbānasseva vevacanaṃ, iti tīṇi saccāni pāliyaṃ āgatāneva maggasaccaṃ āharitvā gahetabbaṃ, yā imesu tīsu thānesu diṭṭhi saṅkappo vācā kammanto ājivo vāyāmo sati samādhi bhāvanāpaṭivedho, ayaṃ maggoti. **Bahukataṃ hotīti** ettāvātāpi bahuṃ bhagavato sāsanaṃ kataṃ hoti, **ajjhattikañceva, āvuso, sotanti**ādīdivāresupi eseva nayo.

Manodvāre pana ajjhattiko mano nāma bhavaṅgacittaṃ. Taṃ niruddhampi āvajjanacittassa paccayo bhavituṃ asamatthaṃ mandathāmagatameva pavattamānampi **paribhinnaṃ** nāma hoti. Āvajjanassa pana paccayo bhavituṃ samatthaṃ **aparibhinnaṃ** nāma. **Bāhirā ca dhammāti** dhammārammaṇaṃ. **Neva tāva tajjassāti** idaṃ bhavaṅgasamayeneva kathitaṃ. Dutiyavāro paguṇajjhānapaccavekkhaṇena vā, paguṇakammaṭṭhānamanasikārena vā, paguṇabuddhavacanasajjhāyakaraṇādinā vā, aññāvihitakaṃ sandhāya vutto. Imasmim vāre **rūpanti** catusamuṭṭhānampi labbhati. Manoviññāṇaṇhi rūpaṃ samuṭṭhāpeti, vedanādayo manoviññāṇasampayuttā, viññāṇaṃ manoviññāṇameva. Saṅkhārā panettha phassacetanāvaseneva gahitā. Sesam vuttanayeneva veditabbaṃ. Iti mahāthero hetṭhā ekadesameva sammasanto āgantvā imasmim thāne thātva hetṭhā parihīnadesanaṃ sabbhaṃ taṃtaṃdvāravasena bhājetvā dassento yathānusandhināva suttantaṃ niṭṭhapesīti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahāhatthipadopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Mahāsāropamasuttavaṇṇanā

307. Evaṃme sutanti mahāsāropamasuttaṃ. Tattha **acirapakkanteti** saṅghaṃ bhinditvā ruhiruppādakammaṃ katvā nacirapakkante salīṅgeneva pāṭiyekke jāte.

Idha, bhikkhave, ekacco kulaputtoti kiñcāpi asukakulaputtoti na niyāmito, devadattaṃyeva pana sandhāya idaṃ vuttanti veditabbaṃ. So hi asambhinnāya mahāsammaatapaveniyā okkākaṃvāse jātattā jātikulaputto. **Otiṇṇoti** yassa jāti anto anupaviṭṭhā, so jātiyā otiṇṇo nāma. Jarādīsupi eseva nayo. **Lābhasakkārādīsupi lābhoti** cattāro paccayā. **Sakkāro**ti tesam yeva sukatabhāvo. **Silokoti** vaṇṇabhaṇanaṃ. **Abhinibbatteti**ti uppādeti. **Apaññātāti** dvinnam janānaṃ thitattāhāne na

paññāyanti, ghāsacchādanamattampi na labhanti. **Appesakkhāti** appaparivārā, purato vā pacchato vā gacchantam na labhanti.

Sārena sārakaraṇīyanti rukkhasārena kattabbaṃ akkhacakkayuganaṅgalādikaṃ yaṃkiñci. **Sākhāpalāsaṃ aggahesi brahmacariyassāti** maggaphalasārassa sāsana brahmacariyassa cattāro paccayā sākhāpalāsaṃ nāma, taṃ aggahesi. **Tena ca vosānaṃ āpādīti** teneva ca alamettāvata sāro me pattoti vosānaṃ āpanno.

310. Nānadassanaṃ ārādhētī devadatto pañcābhiñño, dibbacakkhu ca pañcannaṃ abhiññānaṃ matthake ṭhitam, taṃ imasmim sutte “nānadassana”nti vuttaṃ . **Ajānaṃ apassaṃ viharantīti** kiñci sukhumam rūpaṃ ajānantā antamaso paṃsupisācakampi apassantā viharanti.

311. Asamayavimokkhaṃ ārādhētī, “katamo asamayavimokkho? Cattāro ca ariyamaggā cattāri ca sāmāññaphalāni, nibbānañca, ayaṃ asamayavimokkho”ti (paṭi. ma. 1.213) evaṃ vutte navalokuttaradhamme ārādheti sampādeti paṭilabhati. Lokiyasamāpattiyo hi appitappitakkhaṇeyeva paccanīkadhammehi vimuccanti, tasmā, “katamo samayavimokkho? Cattāri ca jhānāni catasso ca arūpāvaca samāpattiyo, ayaṃ samayavimokkho”ti evaṃ samayavimokkhoti vuttā. Lokuttaradhammā pana kālena kālam vimuccanti, sakim vimuttāni hi maggaphalāni vimuttāneva honti. Nibbānaṃ sabbakilesehi accantaṃ vimuttamevāti ime nava dhammā asamayavimokkhoti vuttā.

Akuppā cetovimuttīti arahattaphalavimutti. Ayamatto etassāti **etadattham**, arahattaphalattamidaṃ brahmacariyaṃ. Ayaṃ etassa atthoti vuttaṃ hoti. **Etam sāranti** etam arahattaphalam brahmacariyassa sāram. **Etam pariyoṣānanti** etam arahattaphalam brahmacariyassa pariyoṣānaṃ, esā koṭi, na ito paraṃ pattabbaṃ atthīti yathānusandhināva desanaṃ niṭṭhapesīti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahāsāropamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Cūlasāropamasuttavaṇṇanā

312. Evaṃme sutanti cūlasāropamasuttaṃ. Tattha **piṅgalakocchoti** so brāhmaṇo piṅgaladhātuko. **Kocchoti** panassa nāmaṃ, tasmā “piṅgalakoccho”ti vuccati. **Saṅghinoti**tiādisu pabbajitasamūhasaṅkhāto saṅgho etesaṃ atthīti **saṅghino**. Sveva gaṇo etesaṃ atthīti **gaṇino**. Ācārasikkhāpanavasena tassa gaṇassa ācariyāti **gaṇācariyā**. **Nātāti** paññatā pākātā. “Appicchā santuṭṭhā, appicchatāya vatthampi na nivāsentī”tiādinā nayena samuggato yaso etesaṃ atthīti **yasassino**. **Titthakarāti** laddhikarā. **Sādhusammatāti** ime sādhu sundarā sappurisāti evaṃ sammatā. **Bahujanassāti** assutavato andhabālaputhujjanassa. Idāni te dassento **seyyathidaṃ pūraṇoti**tiādimāha. Tattha **pūraṇoti** tassa sathupaṭiññassa nāmaṃ. **Kassapoti** gottaṃ. So kira aññatarassa kulassa ekūnadāsasataṃ pūrayamāno jāto, tenassa “pūraṇo”ti nāmaṃ akaṃsu. Maṅgaladāsattā cassa “dukkata”nti vattā natthi, akataṃ vā na katanti. “So kimahametta vasāmī”ti palāyi. Athassa corā vatthāni acchindimsu. So paṇṇena vā tiṇena vā paṭicchādetumpi ajānanto jātarūpeneva ekaṃ gāmaṃ pāvisi. Manussā taṃ disvā, “ayaṃ samaṇo arahā appiccho, natthi iminā sadiso”ti pūvabhaddāni gahetvā upasaṅkamanti. So “mayhaṃ sātakaṃ anivatthabhāvena idaṃ uppanna”nti tato paṭṭhāya sātakaṃ labhitvāpi na nivāsesi, tadeva pabbajam aggahesi. Tassa santike aññepi pañcasatā manussā pabbajimsu, taṃ sandhāyāha “pūraṇo kassapo”ti.

Makkhalīti tassa nāmaṃ. Gosālāya jātattā **gosālōti** dutiyaṃ nāmaṃ. Taṃ kira sakaddamāya bhūmiyā telaghaṭam gahetvā gacchantam, “tāta, mā khalī”ti sāmiko āha. So pamādena khalitvā patitvā sāmikassa bhayena palāyitum āraddho. Sāmiko upadhāvitvā

sāṭakakaṇṇe aggahesi. Sopi sāṭakaṃ chaddetvā acelako hutvā palāyi, sesaṃ pūraṇasadisameva.

Ajitoti tassa nāmaṃ. Kesakambalaṃ dhāretīti **kesakambalo**. Iti nāmadvayaṃ saṃsanditvā “ajito kesakambalo”ti vuccati. Tattha **kesakambalo** nāma manussakesehi katakambalo, tato paṭikiṭṭhatarāṃ vatthaṃ nāma natthi. Yathāha – “seyyathāpi, bhikkhave, yāni kānici tantāvutānaṃ vatthānaṃ, kesakambalo tesāṃ paṭikiṭṭho akkhāyati, kesakambalo, bhikkhave, sīte sīto uṇhe uṇho dubbaṇṇo duggandho dukkhasamphasso”ti (a. ni. 3.138).

Pakudhoti tassa nāmaṃ. **Kaccāyanoti** gottāṃ. Iti nāmagottaṃ saṃsanditvā, “pakudho kaccāyano”ti vuccati. Sītudakapaṭikkhattako esa, vaccaṃ katvāpi udakakiccaṃ na karoti, uṇhodakaṃ vā kañjiyaṃ vā labhitvā karoti, nadiṃ vā maggodakaṃ vā atikkamma, “sīlaṃ me bhinna”nti vālikathūpaṃ katvā sīlaṃ adhiṭṭhāya gacchati, evarūpo nissirikaladdhiko esa.

Sañjayoti tassa nāmaṃ. Belaṭṭhassa puttoti **belaṭṭhaputto**. Amhākaṃ gaṇṭhanakilesa palibujjhanakilesa natthi, kilesagaṇṭtharahitā mayanti evaṃ vādītāya laddhanāmasena **nigaṇṭho**. Nāṭassa puttoti **nāṭaputto**. **Abbhaññaṃsūti** yathā tesāṃ paṭiññā, tatheva jāniṃsu. Idaṃ vuttaṃ hoti – sace nesāṃ sā paṭiññā niyyānikā sabbe abbhaññaṃsu. No ce, na abbhaññaṃsu. Tasmā kiṃ tesāṃ paṭiññā niyyānikā na niyyānikāti, ayametassa pañhassa attho. Atha bhagavā nesāṃ aniyyānikabhāvakathanena atthābhāvato alanti paṭikkhipitvā upamāya atthaṃ pavadento dhammameva desetum, **dhammaṃ, te brāhmaṇa, desessāmīti** āha.

320. Tattha **sacchikiriyāyāti** sacchikarāṇatthaṃ. **Na chandaṃ janetīti** kattukamyatāchandaṃ na janayati. **Na vāyamatīti** vāyāmaṃ parakkamaṃ na karoti. **Olīnavuttiko ca hotīti** līnājjhāsāyo hoti. **Sāthalikoti** sithilaggāhī, sāsanaṃ sithilaṃ katvā gaṇṭhāti, daḷhaṃ na gaṇṭhāti.

323. **Idha, brāhmaṇa bhikkhu, viviceva kāmehīti** kathaṃ ime paṭhamajjhānādiddhammā ñānadassanena uttaritarā jātāti? Nirodhapādakattā. Heṭṭhā paṭhamajjhānādiddhammā hi vipassanāpādakā, idha nirodhapādakā, tasmā uttaritarā jātāti veditabbā. Iti bhagavā idampi suttaṃ yathānusandhināva niṭṭhapesi. Desanāvasāne brāhmaṇo saraṇesu patitṭhitoti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūlasāropamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatīyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Mahāyamakavaggo

1. Cūlagosiṅgasuttavaṇṇanā

325. **Evamme sutanti** cūlagosiṅgasuttaṃ. Tattha **nāṭike viharatīti nāṭikā** nāma ekaṃ taḷākaṃ nissāya dvinnaṃ cūlapitimahāpitiputtānaṃ dve gāmā, tesu ekasmiṃ gāme. **Giñjakāvasatheti** iṭṭhakāmaye āvasathe. Ekasmiṃ kira samaye bhagavā mahājanasaṅgahaṃ karonto vajjiraṭṭhe cārikaṃ caramāno nāṭikaṃ anupatto. Nāṭikavāsino manussā bhagavato mahādānaṃ datvā dhammakathaṃ sutvā pasannahadaya, “satthu vasanaṭṭhānaṃ karissāmā”ti mantetvā iṭṭhakāheva bhittisopānatthambhe vālarūpādīni dassento pāsādaṃ katvā sudhāya limpivā mālākammalatākammādīni niṭṭhāpetvā bhummattharaṇamañcapitṭhādīni pañṇāpetvā satthu niyyātesum. Aparāparaṃ panettha manussā bhikkhusaṅghassa rattitṭhānadivāṭṭhānaṃ ḍapacaṅkamādīni kārayiṃsu. Iti so vihāro mahā ahosi. Taṃ sandhāya vuttaṃ “giñjakāvasathe”ti.

Gosiṅgasālavanadāyēti tattha ekassa jetṭhakarukkhassa khandhato gosiṅgasanṭhānam hutvā viṭapaṃ utṭhahi, taṃ rukkhamaṃ upādāya sabbampi taṃ vanaṃ **gosiṅgasālavananti** saṅkhaṃ gataṃ. **Dāyoti** avisesena araṅṅassetamaṃ nāmaṃ. Tasmā **gosiṅgasālavanadāyēti** gosiṅgasālavanaaraṅṅeti attho. **Viharantīti** sāmaggirasamaṃ anubhavamānā viharanti. Imesaṅhi kulaputtānaṃ uparipañṇāsake puthujjanakālo kathito, idha khīṇāsavakālo. Tadā hi te laddhassādā laddhapatiṭṭhā adhigatapaṭisambhidā khīṇāsavā hutvā sāmaggirasamaṃ anubhavamānā tattha viharimsu. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Yena gosiṅgasālavanadāyo tenupasaṅkamīti

dhammasenāpatimahaṃoggallānattheresu vā asītimahāsāvakesu vā, antamaso dhammabhaṇḍāgārikaānandattherampi kaṅci anāmantetvā sayameva pattacīvaraṃ ādāya anīkā nissaṭo hatthī viya, yūthā nissaṭo kālasīho viya, vātacchinno valāhako viya ekakova upasaṅkami. Kasmā panettha bhagavā sayamaṃ agamāsīti? Tayo kulaputtā sāmaggirasamaṃ anubhavantā viharanti, tesamaṃ paggaṇhanato, pacchimajanataṃ anukampanato dhammagarubhāvato ca. Evaṃ kirassa ahosi – “ahamaṃ ime kulaputte paggaṇhitvā ukkaṃsitvā paṭisanthāraṃ katvā dhammaṃ nesaṃ desessāmī”ti. Evaṃ tāva paggaṇhanato agamāsī. Aparampissa ahosi – “anāgate kulaputtā sammāsambuddho samaggavāsamaṃ vasantānaṃ santikamaṃ sayamaṃ gantvā paṭisanthāraṃ katvā dhammaṃ kathetvā tayo kulaputte paggaṇhi, ko nāma samaggavāsamaṃ na vaseyyāti samaggavāsamaṃ vasitabbaṃ maññaṃānā khippameva dukkhassantaṃ karissanti”ti. Evaṃ pacchimajanataṃ anukampanatopi agamāsī. Buddhā ca nāma dhammagaruno honti, so ca nesaṃ dhammagarubhāvo rathavinīte āvikatova. Iti imasmā dhammagarubhāvato pi dhammaṃ paggaṇhissāmīti agamāsī.

Dāyapāloti araṅṅapālo. So taṃ araṅṅamaṃ yathā icchiticchitappadesena manussā pavisitvā tattha pupphaṃ vā phalaṃ vā niyyāsaṃ vā dabbasambhāraṃ vā na haranti, evamaṃ vatiyā parikkhittassa tassa araṅṅassa yojite dvāre nisīditvā taṃ araṅṅamaṃ rakkhati, pāleti. Tasmā “dāyapālo”ti vutto. **Attakāmarūpāti** attano hitamaṃ kāmayaṃānasabhāvā hutvā viharanti. Yo hi imasmim sāsane pabbajitvāpi vejjakamma dūtakamma pahīṇagamaṇādīnaṃ vasena ekavīsātiesanaṅhi jīvikaṃ kappeti, ayaṃ na attakāmarūpo nāma. Yo pana imasmim sāsane pabbajitvā ekavīsātiesanaṃ pahāya catupārisuddhisīle patiṭṭhāya buddhavacanaṃ uggaṇhitvā sappāyadhutaṅgaṃ adhiṭṭhāya aṭṭhatimsāya ārammaṇesu cittaruciyaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvā gāmantamaṃ pahāya araṅṅamaṃ pavisitvā samāpattiyo nibbattetvā vipassanāya kammaṃ kurumāno viharati, ayaṃ attakāmo nāma. Tepi tayo kulaputtā evarūpā ahesuṃ. Tena vuttaṃ – “attakāmarūpā viharanti”ti.

Mā tesamaṃ aphāsamakāsīti tesamaṃ mā aphāsukamaṃ akāsīti bhagavantaṃ vāresi. Evaṃ kirassa ahosi – “ime kulaputtā samaggā viharanti, ekaccassa ca gataṭṭhāne bhaṇḍanakalahavivādā vattanti, tikhiṇasiṅgo caṇḍagoṇo viya ovijjhanto vicarati, athekamaggena dvinnamaṃ gamaṇamaṃ na hoti, kadāci ayampi evamaṃ karonto imesaṃ kulaputtānaṃ samaggavāsamaṃ bhindeyya. Pāsādiko ca panesa suvaṇṇavaṇṇo surasagiddho mañña, gatakālato paṭṭhāya paṇītaḍāyakānaṃ attano upaṭṭhākānaṅca vaṇṇakathanādīhi imesaṃ kulaputtānaṃ appamādavihāraṃ bhindeyya. Vasanaṭṭhānāni cāpi etesaṃ kulaputtānaṃ nibaddhāni paricchinnāni tisso ca paṇṇasālā tayo caṅkamā tīṇi divaṭṭhānāni tīṇi mañcapīṭhāni. Ayaṃ pana samaṇo mahākāyo vuḍḍhataro mañña bhavissati. So akāle ime kulaputte senāsanā vuṭṭhāpessati. Evaṃ sabbathāpi etesaṃ aphāsu bhavissati”ti. Taṃ anicchanto, “mā tesamaṃ aphāsukamakāsī”ti bhagavantaṃ vāresi.

Kim panesa jānanto vāresi, ajānantoti? Ajānanto. Kiñcāpi hi tathāgatassa paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya dasasahassacakkavāḷakampanādīni pāṭihāriyāni pavattiṃsu, araṅṅavāsīno pana dubbalamanussā sakammappasutā tāni sallakkhetuṃ na sakkonti. Sammāsambuddho ca nāma yadā anekabhikkhusahassaparivāro byāmapabhāya asītianubyañjanehi dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇasiriyā ca buddhānubhāvaṃ dassento

vicarati, tadā ko esoti apucchitvāva jānitabbo hoti. Tadā pana bhagavā sabbampi taṃ buddhānubhāvaṃ cīvaragabbhena paṭicchadetvā valāhakagabbhena paṭicchanno puṇṇacando viya sayameva pattacīvaramādāya aññatakavesena agamāsi. Iti naṃ ajānantova dāyapālo nivāresi.

Etadavocāti thero kira mā samaṇāti dāyapālassa kathaṃ sutvāva cintesi – “mayam tayo janā idha viharāma, aññe pabbajitā nāma natthi, ayañca dāyapālo pabbajitena viya saddhim katheti, ko nu kho bhavissati”ti divāṭṭhānato vuṭṭhāya dvāre thatvā maggaṃ olokeno bhagavantam addasa. Bhagavāpi therassa saha dassaneneva sarīrobhāsaṃ muñci, asītianubyañjanavirājita byāmapabhā pasāritasuvanṇapaṭo viya virocittha. Thero, “ayam dāyapālo phaṇakataṃ āsivisaṃ gīvāya gahetum hatthaṃ pasārento viya loke aggapuggalena saddhim kathentova na jānāti, aññatarabhikkhunā viya saddhim katheti”ti nivārento etaṃ, “mā, āvuso dāyapālā”tiādivacanaṃ avoca.

Tenupasaṅkamīti kasmā bhagavato paccuggamaṃ akatvā upasaṅkami? Evaṃ kirassa ahosi – “mayam tayo janā samaggavāsaṃ vasāma, sacāhaṃ ekakova paccuggamaṃ karissāmi, samaggavāso nāma na bhavissati”ti piyamitte gahetvāva paccuggamaṃ karissāmi. Yathā ca bhagavā mayham piyo, evam sahāyānampi me piyoti, tehi saddhim paccuggamaṃ kātukāmo sayam akatvāva upasaṅkami. Keci pana tesam therānaṃ paṇṇasāladvāre caṅkamanakoṭiyā bhagavato āgamaṇamaggo hoti, tasmā thero tesam saññaṃ dadamānova gatoti. **Abhikkamathāti** ito āgacchatha. **Pāde pakkhālesīti** vikasitapadumasannibhehi jālahatthehi maṇivaṇṇam udakaṃ gahetvā suvaṇṇavaṇṇesu piṭṭhipādesu udakamabhisiñcitvā pādena pādam ghaṃsanto pakkhālesi. Buddhānaṃ kāye rajojallaṃ nāma na upalimpati, kasmā pakkhālesīti? Sarīrassa utuggahaṇatthaṃ, tesañca cittasampahaṃsanatthaṃ. Amhehi abhihaṭṭena udakena bhagavā pāde pakkhālesi, paribhogam akāsīti tesam bhikkhūnaṃ balavasomanassavasena cittaṃ pīṇitaṃ hoti, tasmā pakkhālesi. **Āyasmantaṃ anuruddhaṃ bhagavā etadavocāti** so kira tesam vuddhataro.

326. Tassa saṅgahe kate sesānaṃ katova hotīti therāññeva etaṃ **kacci vo anuruddhāti**ādivacanaṃ avoca. Tattha **kaccīti** pucchanaṭṭhe nipāto. **Voti** sāmivacanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – kacci anuruddhā tumhākaṃ khamanīyaṃ, iriyāpatho vo khamati? Kacci yāpanīyaṃ, kacci vo jīvitaṃ yāpeti ghaṭiyati? Kacci piṇḍakena na kilamatha, kacci tumhākaṃ sulabhapiṇḍam, sampatte vo disvā manussā ulūṅkayāgum vā kaṭacchubhikkham vā dātabbaṃ maññaṇṭīti bhikkhācāravattaṃ pucchati. Kasmā? Paccayena akilamantena hi sakkā samaṇadhammo katum, vattameva vā etaṃ pabbajitānaṃ. Atha tena paṭivacane dinne, “anuruddhā, tumhe rājapabbajitā mahāpuñña, manussā tumhākaṃ araññe vasantānaṃ adatvā kassa aññassa dātabbaṃ maññaṇṭīti, tumhe pana etaṃ bhuñjitvā kiṃ nu kho migapotakā viya aññaṃaññaṃ saṅghatṭentā viharatha, udāhu sāmaggibhāvo vo atthi”ti sāmaggirasam pucchanto, **kacci pana vo, anuruddhā, samaggāti**ādimāha.

Tattha **khīrodakībhūtāti** yathā khīrañca udakañca aññaṃaññaṃ samsandati, visum na hoti, ekattaṃ viya upeti, kacci evam sāmaggivasena ekattūpagatacittuppādā viharathāti pucchati. **Piyacakkhūhīti** mettacittaṃ paccupaṭṭhapetvā olokanacakkhūni piyacakkhūni nāma. Kacci tathārūpehi cakkhūhi aññaṃaññaṃ sampassantā viharathāti pucchati. **Tagghāti** ekaṃsatthe nipāto. Ekaṃsena mayam, bhanteti vuttaṃ hoti. **Yathā kathaṃ panāti** ettha **yathāti** nipātamattaṃ. **Kathanti** kāraṇapucchā. Kathaṃ pana tumhe evam viharatha, kena kāraṇena viharatha, taṃ me kāraṇam brūthāti vuttaṃ hoti. **Mettaṃ kāyakammanti** mettacittavasena pavattaṃ kāyakammaṃ. **Āvi ceva raho cāti** sammukhā ceva parammukhā ca. Itaresupi eseva nayo.

Tattha sammukhā kāyavacīkammāni saṃvāse labbhanti, itarāni vippavāse. Manokammaṃ sabbattha labbhanti. Yañhi saṃvāsantesu ekena mañcapīṭhaṃ vā dārubhaṇḍam vā mattikābhaṇḍam vā bahi dunnikkhattaṃ hoti, taṃ disvā kenidaṃ vaḷaṅgijitanti avaññaṃ

akatvā attanā dunnikkhittam viya gahetvā paṭisāmentassa paṭijaggitabbayuttam vā pana ṭhānam paṭijaggantassa sammukhā mettam kāyakammaṃ nāma hoti. Ekasmim pakkante tena dunnikkhittam senāsanaparikkhāram tatheva nikkhipantassa paṭijaggitabbayuttatṭhānam vā pana paṭijaggantassa parammukhā mettam kāyakammaṃ nāma hoti. Sahavasantassa pana tehi saddhim madhuram sammodanīyam katham paṭisanthārakatham sāraṇīyakatham dhammīkatham sarabhaññaṃ sākaccham pañhapucchanam pañhavissajjananti evamādikaraṇe sammukhā mettam vacīkammaṃ nāma hoti. Theresu pana pakkantesu mayham piyasahāyo nandiyatthero kimilatthero evam silasampanno, evam ācārasampannotiādiguṇakathanam parammukhā mettam vacīkammaṃ nāma hoti. Mayham piyamitto nandiyatthero kimilatthero avero hotu, abyāpajjo sukhī hotūti evam samannāharato pana sammukhāpi parammukhāpi mettam manokammaṃ hotiyeva.

Nānā hi kho no, bhante, kāyāti kāyañhi piṭṭham viya mattikā viya ca omadditvā ekato kātum na sakkā. **Ekañca pana maññe cittanti** cittam pana no hitatṭhena nīrantaratṭhena aviggahatṭhena samaggaṭṭhena ekamevāti dasseti. Katham panetaṃ sakam cittam nikkhipitvā itaresam cittavasena vattiṃsūti? Ekassa patte malaṃ utṭhahati, ekassa cīvaram kiliṭṭham hoti, ekassa paribhaṇḍakammaṃ hoti. Tattha yassa patte malaṃ utṭhitam, tena mamāvuso, patte malaṃ utṭhitam pacitum vaṭṭatīti vutte itare mayham cīvaram kiliṭṭham dhovittabham, mayham paribhaṇḍam kātabbanti avatvā araññaṃ pavisitvā dārūni āharitvā chinditvā pattakaṭāhe paribhaṇḍam katvā tato param cīvaram vā dhovanti, paribhaṇḍam vā karonti. Mamāvuso, cīvaram kiliṭṭham dhovitum vaṭṭati, mama paṇṇasālā uklāpā paribhaṇḍam kātum vaṭṭatīti paṭhamataram ārocitepi eseva nayo.

327.Sādhūsādhu, anuruddhāti bhagavā heṭṭhā na ca mayam, bhante, piṇḍakena kilamimhāti vutte na sādhu karamadāsi. Kasmā? Ayañhi kabaḷīkāro āhāro nāma imesaṃ sattānam apāyalokepi devamanussalokepi āciṇṇasamāciṇṇova. Ayam pana lokasannivāso yebhuyyena vivādapakkhando, apāyaloke devamanussalokepi ime sattā paṭiviruddhā eva, etesaṃ sāmaggikālo dullabho, kadācīdeva hotīti samagga vāsassa dullabhata idha bhagavā sādhu karamadāsi. Idāni tesam appamādalakkhaṇam pucchanto **kaccipana vo, anuruddhāti** ādimāha. Tattha **voti** nipātamattam paccattavacanam vā, kacci tumheti attho. **Amhā**kanti amhesu tīsu janesu. **Piṇḍāya paṭikkamatīti** gāme piṇḍāya caritvā paccāgacchati. **Avakkārapātīti** atirekapiṇḍapātam apanetvā ṭhapanatthāya ekam samuggapātīti dhovitvā ṭhapeti.

Yo pacchāti te kira therā na ekatova bhikkhācāram pavisanti, phalasaṃpattiratā hete. Pātova sarīrapaṭijagganam katvā vattappaṭipattim pūretvā senāsanam pavisitvā kālaparicchedam katvā phalasaṃpattim appetvā nisīdanti. Tesu yo paṭhamataram nisinnō attano kālaparicchedavasena paṭhamataram utṭhāti; so piṇḍāya caritvā paṭinivatto bhattakiccatṭhānam āgantvā jānāti – “dve bhikkhū pacchā, aham paṭhamataram āgato”ti. Atha pattam pidahitvā āsanapaññāpanādīni katvā yadi patte paṭivisaṃmattameva hoti, nisīditvā bhuñjati. Yadi atirekam hoti, avakkārapātīyam pakkhipitvā pātīti pidhāya bhuñjati. Katabhattakicco pattam dhovitvā vodakam katvā thavikāya osāpetvā pattacīvaram gahetvā attano vasaṇatṭhānam pavisati. Dutiyopi āgantvā jānāti – “eko paṭhamam āgato, eko pacchato”ti. So sace patte bhattam pamāṇameva hoti, bhuñjati. Sace mandam, avakkārapātīto gahetvā bhuñjati. Sace atirekam hoti, avakkārapātīyam pakkhipitvā pamāṇameva bhuñjitvā purimatthero viya vasaṇatṭhānam pavisati. Tatiyopi āgantvā jānāti – “dve paṭhamam āgatā, aham pacchato”ti. Sopi dutiyatthero viya bhuñjitvā katabhattakicco pattam dhovitvā vodakam katvā thavikāya osāpetvā āsanāni ukkhipitvā paṭisāmeti; pānīyaghaṭe vā paribhojanīyaghaṭe vā avasesam udakam chaḍḍetvā ghaṭe nikujjitvā avakkārapātīyam sace avasesabhattam hoti, tam vuttanayena jahitvā pātīti dhovitvā paṭisāmeti; bhattaggaṃ sammajjati. Tato kacavaram chaḍḍetvā sammajjanim ukkhipitvā upacikāhi muttatṭhāne

ṭhapetvā pattacīvaramādāya vasanaṭṭhānaṃ pavisati. Idam therānaṃ bahivihāre araññe bhattakiccakaraṇaṭṭhāne bhojanasālāyaṃ vattaṃ. Idam sandhāya, “yo pacchā”tiādi vuttaṃ.

Yo passatītiādi pana nesam antovihāre vattanti veditabbaṃ. Tatha **vaccaghaṭanti** ācamanakumbhim. **Rittanti** rittakaṃ. **Tucchanti** tasseva vevacanaṃ. **Avisayhanti** ukkhipituṃ asakkuṇeyyaṃ, atibhāriyaṃ. **Hatthavikārenāti** hatthasaññāya. Te kira pānīyaghaṭādīsu yaṃkiñci tucchakaṃ gahetvā pokkharāṇiṃ gantvā anto ca bahi ca dhovivā udakaṃ parissāvetvā tīre ṭhapetvā aññaṃ bhikkhuṃ hatthavikārena āmantenti, odissa vā anodissa vā saddaṃ na karonti. Kasmā odissa saddaṃ na karonti? Taṃ bhikkhuṃ saddo bādheyyāti. Kasmā anodissa saddaṃ na karonti? Anodissa sadde dinne, “ahaṃ pure, ahaṃ pure”ti dvepi nikkhameyyuṃ, tato dvīhi kattabbakamme tatiyassa kammacchedo bhavēyya. Saṃyatapadasaddo pana hutvā aparassa bhikkhuno divāṭṭhānasantikaṃ gantvā tena diṭṭhabhāvaṃ ṇatvā hatthasaññaṃ karoti, tāya saññāya itaro āgacchati, tato dve janā hatthena hatthaṃ saṃsibbantā dvīsu hatthesu ṭhapetvā upaṭṭhapenti. Taṃ sandhāyāha – “hatthavikārena dutiyaṃ āmantetvā hatthavilaṅghakena upaṭṭhapemā”ti.

Pañcāhikaṃ kho panāti cātuddase pannarase aṭṭhamiyanti idam tāva pakatidhammassavaneva, taṃ akhaṇḍaṃ katvā pañcame pañcame divase dve therā nātivikāle nhāyivā anuruddhattherassa vasanaṭṭhānaṃ gacchanti. Tatha tayopi nisīditvā tiṇṇaṃ piṭakānaṃ aññatarasmiṃ aññamaññaṃ pañhaṃ pucchanti, aññamaññaṃ vissajjenti, tesam evaṃ karontānaṃyeva aruṇaṃ uggacchati. Taṃ sandhāyetam vuttaṃ. Ettāvātā therena bhagavatā appamādalakkhaṇaṃ pucchitena pamādatṭhānesuyeva appamādalakkhaṇaṃ vissajjitaṃ hoti. Aññesañhi bhikkhūnaṃ bhikkhācāraṃ pavisanakālo, nikkhamaṇakālo, nivāsanaparivattanaṃ, cīvarapārūpanaṃ, antogāme piṇḍāya caraṇaṃ dhammakathanaṃ, anumodanaṃ, gāmato nikkhamitvā bhattakiccakaraṇaṃ, pattadhovanaṃ, pattaosāpanaṃ, pattacīvarapaṭisāmananti papañcākaraṇaṭṭhānāni etāni. Tasmā thero amhākaṃ ettakaṃ ṭhānaṃ muñcitvā pamādakālo nāma natthīti dassento pamādatṭhānesuyeva appamādalakkhaṇaṃ vissajjesi.

328. Athassa bhagavā sādhuḥkāraṃ datvā paṭhamajjhānaṃ pucchanto puna **atthi pana** votiādimāha. Tatha **uttari manussadhammāti** manussadhammato uttari. **Alamariyañānadassanavisesoti** ariyabhāvakaraṇasamattho ñāṇaviseso. **Kiñhi no siyā, bhanteti** kasmā, bhante, nādhigato bhavissati, adhigatoyevāti. **Yāva devāti** yāva eva.

329. Evaṃ paṭhamajjhānādhigame byākate dutiyajjhānādīni pucchanto **etassa pana** votiādimāha. Tatha **samatikkamāyāti** samatikkamatthāya. **Paṭippassaddhiyāti** paṭippassaddhatthāya. Sesam sabbattha vuttanayeneva veditabbaṃ. Pacchimapañhe pana lokuttarañānadassanavasena adhigataṃ nirodhasamāpattiṃ pucchanto **alamariyañānadassanavisesoti** āha. Theropi pucchānurūpeneva byākāsi. Tatha yasmā vedayitasukhato avedayitasukhaṃ santataraṃ paṇītaraṃ hoti, tasmā **aññaṃ phāsuvihāraṃ uttaritaraṃ vā paṇītaraṃ vā na samanupassāmāti** āha.

330. **Dhammiyā kathāyāti** sāmaggirasānisamsappaṭisāmyuttāya dhammiyā kathāya. Sabbepi te catūsu saccesu pariniṭṭhitakiccā, tena tesam paṭivedhatthāya kiñci kathetabbaṃ natthi. Sāmaggirasena pana ayañca ayañca ānisamsoti sāmaggirasānisamsameva nesam bhagavā kathesi. **Bhagavantaṃ anusamyāyivāti** anugantvā. Te kira bhagavato pattacīvaraṃ gahetvā thokaṃ agamaṃsu, atha bhagavā vihārassa parivenāpariyantaṃ gatakāle, “āharatha me pattacīvaraṃ, tumhe idheva tiṭṭhathā”ti pakkāmi. **Tato paṭinivattivāti** tato ṭhitaṭṭhānato nivattivā. **Kiṃ nu kho mayaṃ āyasmatotī** bhagavantaṃ nissāya pabbajjādīni adhigantvāpi attano guṇakathāya aṭṭiyamānā adhigamappicchatāya āhaṃsu. **Imāsañca imāsañcāti** paṭhamajjhānādīnaṃ lokiya lokuttarānaṃ. **Cetasā ceto paricca viditoti** ajja me āyasmanto lokiya samāpattiyā vītināmesuṃ, ajja lokuttarāyāti evaṃ cittaṃ cittaṃ paricchinditvā viditaṃ. **Devatāpi meti**, bhante anuruddha, ajja ayyo

nandiyatthero, ajja ayyo kimilatthero imāya ca imāya ca samāpattiyā vītināmesīti evamārocesunti attho. **Pañhābhipuṭṭhenāti** tampi mayā sayam viditanti vā devatāhi ārocitanti vā ettakeneva mukham me sajjanti katham samuṭṭhāpetvā apuṭṭheneva me na kathitam. Bhagavatā pana pañhābhipuṭṭhena pañham abhipucchitena satā byākataṃ, tatra me kiṃ na rocathāti āha.

331. Dīghoti “maṇi māṇivaro dīgho, atho seṛisako sahā”ti (dī. ni. 3.293) evaṃ āgato aṭṭhavīsatiyā yakkhasenāpatīnaṃ abbhantaro eko devarājā. **Parajanoti** tasseva yakkhassa nāmaṃ. **Yena bhagavā tenupasaṅkamīti** so kira vessavaṇena pesito etaṃ ṭhānaṃ gacchanto bhagavantaṃ sayam pattacīvaraṃ gahetvā giṅjakāvasathato gosiṅgasālavanassa antare disvā bhagavā attanā pattacīvaraṃ gahetvā gosiṅgasālavane tiṇṇaṃ kulaputtānaṃ santikaṃ gacchati. Ajja mahatī dhammadesanā bhavissati. Mayāpi tassā desanāya bhāginā bhavitabbanti adissamānena kāyena satthu padānupadiko gantvā avidūre ṭhatvā dhammaṃ sutvā satthari gacchantepi na gato, – “ime therā kiṃ karissanti”ti dassanattaṃ pana tattheva ṭhito. Atha te dve there anuruddhattheraṃ paliveṭhente disvā, – “ime therā bhagavantaṃ nissāya pabbajjādayo sabbaguṇe adhigantvāpi bhagavatova maccharāyanti, na sahanti, ativiya nilīyanti paṭicchādeti, na dāni tesam paṭicchādetuṃ dassāmi, pathavito yāva brahmalokā etesaṃ guṇe pakāsessāmi”ti cintetvā yena bhagavā tenupasaṅkami.

Lābhā vata, bhanteti ye, bhante, vajjiratṭhavāsino bhagavantaṃca ime ca tayo kulaputte passituṃ labhanti, vandituṃ labhanti, deyyadhammaṃ dātuṃ labhanti, dhammaṃ sotuṃ labhanti, tesam lābhā, bhante, vajjīnanti attho. **Saddaṃ sutvāti** so kira attano yakkhānubhāvena mahantaṃ saddaṃ katvā sakalaṃ vajjiratṭhaṃ ajjhottharanto taṃ vācaṃ nicchāresi. Tena cassa tesu rukkhapabbatādīsu adhivatthā bhumā devatā saddaṃ assosuṃ. Taṃ sandhāya vuttaṃ – “saddaṃ sutvā”ti. **Anussāvesunti** mahantaṃ saddaṃ sutvā sāvesuṃ. Esa nayo sabbattha. **Yāva brahmalokāti** yāva akaniṭṭhabrahmalokā. **Taṅcepi kulanti**, “amhākaṃ kulato nikkhamitvā ime kulaputtā pabbajitā evaṃ sīlavanto guṇavanto ācārasampannā kalyāṇadhammā”ti evaṃ taṅcepi kulaṃ ete tayo kulaputte pasannacittaṃ anussareyyāti evaṃ sabbattha attho daṭṭhabbo. Iti bhagavā yathānusandhināva desanaṃ niṭṭhapesīti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūlagosiṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Mahāgosiṅgasuttavaṇṇanā

332. Evaṃme sutanti mahāgosiṅgasuttaṃ. Tattha **gosiṅgasālavanadāyeti** idaṃ vasanaṭṭhānadassanattaṃ vuttaṃ. Aññesu hi suttesu, “sāvattiyam viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme”ti evaṃ paṭhamaṃ gocaraḡāmaṃ dassetvā pacchā vasanaṭṭhānaṃ dasseti. Imasmiṃ pana mahāgosiṅgasutte bhagavato gocaraḡāmo anibandho, kocideva gocaraḡāmo bhavissati. Tasmā vasanaṭṭhānameva paridīpitaṃ. Araññanidānakaṃ nāmetaṃ suttanti. **Sambahulehīti** bahukehi. **Abhiññātehi abhiññātehīti** sabbattha vissutehi pākātehi. **Therehi sāvakehi saddhinti** pātimokkhasaṃvarādīhi thirakārakeheva dhammehi samannāgatattā therehi, savanante jātattā sāvakehi saddhiṃ ekato. Idāni te there sarūpato dassento, **āyasmatā ca sārīputtenāti**ādīmāha. Tatthāyasmā sārīputto attano sīlādīhi guṇehi buddhasāsane abhiññāto. Cakkhumantānaṃ gaganamajjhe ṭhito sūriyo viya cando viya, samuddatīre ṭhitānaṃ sāgaro viya ca pākāto paññāto. Na kevalaṅcassa imasmiṃ sutte āgataguṇavaseneva mahantatā veditabbā, ito aññesaṃ dhammadāyādasuttaṃ anaṅgaṇasuttaṃ sammādiṭṭhisuttaṃ sīhanādasuttaṃ rathavinītaṃ mahāhatthipadopamaṃ mahāvedallaṃ cātumasuttaṃ dīghanakhaṃ anupadasuttaṃ sevītabbāsevitabbasuttaṃ saccavibhaṅgasuttaṃ piṇḍapātapārisuddhi sampasādanīyaṃ saṅgītisuttaṃ dasuttarasuttaṃ pavāraṅāsuttaṃ (saṃ. ni. 1.215 ādayo) susimasuttaṃ therapañhasuttaṃ mahāniddeṣo paṭisambhidāmaggo

therasīhanādasuttaṃ abhinikkhamanaṃ etadagganti imesampi suttānaṃ vasena therassa mahantatā veditabbā. Etadaggasmiñhi, “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ mahāpaññaṃ yadidaṃ sārīputto”ti (a. ni. 1.188-189) vuttaṃ.

Mahāmoggallānopi sīlādiguṇehi ceva imasmiṃ sutte āgataguṇehi ca thero viya abhiññāto pākaṭo mahā. Apicassa anumānasuttaṃ, cūlatanāhāsānkhayasuttaṃ māratajjaniyasuttaṃ pāsādakampanaṃ sakalaṃ iddhipādasamūyuttaṃ nandopanandadamaṇaṃ yamakapāṭihāriyakāle devalokagamaṇaṃ vimānavatthu petavatthu therassa abhinikkhamanaṃ etadagganti imesampi vasena mahantabhāvo veditabbo. Etadaggasmiñhi, “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ iddhimantānaṃ yadidaṃ mahāmoggallāno”ti (a. ni. 1.190) vuttaṃ.

Mahākassapopi sīlādiguṇehi ceva imasmiṃ sutte āgataguṇehi ca thero viya abhiññāto pākaṭo mahā. Apicassa cīvaraparivattanasuttaṃ jīṇacīvarasuttaṃ (saṃ. ni. 2.154 ādayo) candopamaṃ sakalaṃ kassapasamūyuttaṃ mahāariyavamsasuttaṃ therassa abhinikkhamanaṃ etadagganti imesampi vasena mahantabhāvo veditabbo. Etadaggasmiñhi, “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ dhutavādānaṃ yadidaṃ mahākassapo”ti (a. ni. 1.191) vuttaṃ.

Anuruddhattheropi sīlādiguṇehi ceva imasmiṃ sutte āgataguṇehi ca thero viya abhiññāto pākaṭo mahā. Apicassa cūlagosiṅgasuttaṃ naḷakapānasuttaṃ anuttariyasuttaṃ upakkilesasuttaṃ anuruddhasamūyuttaṃ mahāpurisavitakkasuttaṃ therassa abhinikkhamanaṃ etadagganti imesampi vasena mahantabhāvo veditabbo. Etadaggasmiñhi, “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ dibbacakkhukānaṃ yadidaṃ anuruddho”ti (a. ni. 1.192) vuttaṃ.

Āyasmatā ca revatenāti ettha pana dve revatā khadiravaniyarevato ca kañkhārevato ca. Tattha khadiravaniyarevato dhammasenāpatittherassa kaniṭṭhabhātiko, na so idha adhippeto. “Akappiyo guḷo, akappiyā muggā”ti (mahāva. 272) evaṃ kañkhābahulo pana thero idha revatoti adhippeto. Sopi sīlādiguṇehi ceva imasmiṃ sutte āgataguṇehi ca thero viya abhiññāto pākaṭo mahā. Apicassa abhinikkhamanēnapi etadaggenapi mahantabhāvo veditabbo. Etadaggasmiñhi, “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ jhāyīnaṃ yadidaṃ kañkhārevato”ti (a. ni. 1.204) vuttaṃ.

Ānandattheropi sīlādiguṇehi ceva imasmiṃ sutte āgataguṇehi ca thero viya abhiññāto pākaṭo mahā. Apicassa sekkhasuttaṃ bāhitikasuttaṃ āneñjasappāyaṃ gopakamoggallānaṃ bahudhātukaṃ cūlasuññataṃ mahāsuññataṃ acchariyabbhutasuttaṃ bhaddekarattaṃ mahānidānaṃ mahāparinibbānaṃ subhasuttaṃ cūḷānialokadhātusuttaṃ abhinikkhamanaṃ etadagganti imesampi vasena mahantabhāvo veditabbo. Etadaggasmiñhi, “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ bahussutānaṃ yadidaṃ ānando”ti (a. ni. 1.219-223) vuttaṃ.

Aññehi ca abhiññātehi abhiññātehīti na kevalaṅca eteheva, aññehi ca mahāguṇatāya pākātehi abhiññātehi bahūhi therehi sāvakehi saddhiṃ bhagavā gosiṅgasālavanadāye viharatīti attho. Āyasmā hi sārīputto sayāṃ mahāpañño aññepi bahū mahāpaññe bhikkhū gahetvā tadā dasabalaṃ parivāretvā vihāsi. Āyasmā mahāmoggallāno sayāṃ iddhimā, āyasmā mahākassapo sayāṃ dhutavādo, āyasmā anuruddho sayāṃ dibbacakkhuko, āyasmā revato sayāṃ jhānābhīrato, āyasmā ānando sayāṃ bahussuto aññepi bahū bahussute bhikkhū gahetvā tadā dasabalaṃ parivāretvā vihāsi, evaṃ tadā ete ca aññe ca abhiññātā mahātherā tiṃsasahassamattā bhikkhū dasabalaṃ parivāretvā viharīmsūti veditabbā.

Paṭisallānā vuṭṭhitoti phalasaṃpattivivekato vuṭṭhito. **Yenāyasmā mahākassapo tenupasaṅkamīti** thero kira paṭisallānā vuṭṭhito pacchimalokadhātuṃ olokeno vanante kīḷantassa mattakhattiyassa kaṇṇato patamānaṃ kuṇḍalaṃ viya, saṃharitvā samugge

pakkhipamānaṃ rattakambalaṃ viya, maṇināgadantato patamānaṃ sataśahassagghanikaṃ suvaṇṇapātiṃ viya ca atthaṃ gacchamānaṃ paripuṇṇapaṇṇāsajojanaṃ sūriyamaṇḍalaṃ addasa. Tadanantaraṃ pācīnalokadhātuṃ olokeno nemiyaṃ gahetvā parivattayamānaṃ rajatacakkam viya, rajatakūṭato nikkhamantaṃ khīradhārāmaṇḍam viya, sapakkhe papphotetvā gaganatale pakkhandamānaṃ setahaṃsaṃ viya ca meghavaṇṇāya samuddakucchito uggantvā pācīnacakkavālapabbatamatthake sasalakkaṇappaṭiṃmaṇḍitaṃ ekūnapaṇṇāsajojanaṃ candamaṇḍalaṃ addasa. Tato sālavanaṃ olokesi. Tasmiṃhi samaye sālaruḅkhā mūlato paṭṭhāya yāva aggā sabbapāliphullā dukūlapārutā viya, muttākālāpavinaddhā viya ca virocīṃsu. Bhūmitalaṃ pupphasantharapūjāya paṭiṃmaṇḍitaṃ viya, tattha tattha nipatantena pupphareṇuṇā lākhārasena siṅcamānaṃ viya ca ahosi. Bhamaramadhukaragaṇā kusumareṇumadamattā upagāyamānā viya vanantaresu vicaranti. Tadā ca uposathadivasova hoti. Atha therō, “kāya nu kho ajja ratiyā vītināmessāmī”ti cintesi, ariyasāvaka ca nāma piyadhammassavanā honti. Athassa etadahosi – “ajja mayhaṃ jeṭṭhabhātikassa dhammasenāpatittherassa santikaṃ gantvā dhammaratiyā vītināmessāmī”ti. Gacchanto pana ekakova agantvā “mayhaṃ piyasahāyaṃ mahākassapattheraṃ gahetvā gamissāmī”ti nisinnaṭṭhānato vuṭṭhāya cammakhaṇḍam papphotetvā yenāyasmā mahākassapo tenupasaṅkami.

Evamāvusotikho āyasmā mahākassapoti theropi yasmā piyadhammassavanova ariyasāvako, tasmā tassa vacanaṃ sutvā gacchāvuso, tvaṃ, mayhaṃ sīsaṃ vā rujjati piṭṭhi vāti kiñci lesāpadesaṃ akatvā tuṭṭhahadayova, “evamāvuso”tiādimāha. Paṭissutvā ca nisinnaṭṭhānato vuṭṭhāya cammakhaṇḍam papphotetvā mahāmogallānaṃ anubandhi. Tasmim samaye dve mahātherā paṭipāṭiyā ṭhitāni dve candamaṇḍalāni viya, dve sūriyamaṇḍalāni viya, dve chaddantanāgarājāno viya, dve sīhā viya, dve byagghā viya ca virocīṃsu. Anuruddhattheropi tasmim samaye divāṭṭhāne nisinno dve mahāthere sārīputtattherassa santikaṃ gacchante disvā pacchimalokadhātuṃ olokeno sūriyaṃ vanantaṃ pavisaṇṇaṃ viya, pācīnalokadhātuṃ olokeno candamānaṃ vanantato uggacchantaṃ viya, sālavanaṃ olokeno sabbapāliphullameva sālavanaṅca disvā ajja uposathadivaso, ime ca me jeṭṭhabhātikā dhammasenāpatissa santikaṃ gacchanti, mahantena dhammassavanena bhavitabbaṃ, ahampi dhammassavanassa bhāgī bhavissāmīti nisinnaṭṭhānato vuṭṭhāya cammakhaṇḍam papphotetvā mahātherānaṃ padānupadiko hutvā nikkhami. Tena vuttaṃ – “atha kho āyasmā ca mahāmogallāno āyasmā ca mahākassapo āyasmā ca anuruddho yenāyasmā sārīputto tenupasaṅkamīṃsu”ti. **Upasaṅkamīṃsūti.** Paṭipāṭiyā ṭhitā tayo candā viya, sūriyā viya, sīhā viya ca virocāmānā upasaṅkamīṃsu.

333. Evam upasaṅkamante pana te mahāthere āyasmā ānando attano divāṭṭhāne nisinnoyeva disvā, “ajja mahantaṃ dhammassavanaṃ bhavissati, mayāpi tassa bhāginā bhavitabbaṃ, na kho pana ekakova gamissāmī, mayhaṃ piyasahāyampi revatattheraṃ gahetvā gamissāmī”ti sabbaṃ mahāmogallānassa mahākassapassa anuruddhassa upasaṅkamane vuttanayeneva vitthārato veditabbaṃ. Iti te dve janā paṭipāṭiyā ṭhitā dve candā viya, sūriyā viya, sīhā viya ca virocāmānā upasaṅkamīṃsu. Tena vuttaṃ – “addasā kho āyasmā sārīputto”tiādi . **Disvāna āyasmantaṃ ānandaṃ etadavocāti** dūratova disvā anukkamena kathāupacāraṃ sampattametaṃ, “etu kho āyasmā”tiādivacanaṃ avoca. **Ramaṇīyaṃ, āvusoti** ettha duvidhaṃ rāmaṇeyyakaṃ vanarāmaṇeyyakaṃ puggalarāmaṇeyyakaṅca. Tattha vanaṃ nāma nāgasalaśasālacampakādīhi saṅchannaṃ hoti bahalacchāyaṃ pupphaphalūpagam vividharuḅkhaṃ udakasampannaṃ gāmato nissaṭaṃ, idaṃ vanarāmaṇeyyakaṃ nāma. Yaṃ sandhāya vuttaṃ –

“Ramaṇīyāni araṅṅāni, yattha na ramatī jano;

Vītarāgā ramissanti, na te kāmagavesino”ti. (dha. pa. 99);

Vanam pana sacepi ujjāṅgale hoti nirudakam viralacchāyam kaṅṭakasamākiṇṇam,
buddhādayopettha ariyā viharanti, idaṃ puggalarāmaṇeyyakam nāma. Yam sandhāya vuttam

“Gāme vā yadi vāraññe, ninne vā yadi vā thale;

Yattha arahanto viharanti, tam bhūmirāmaṇeyyaka”nti. (dha. pa. 98);

Idha pana tam duvidhampi labbhati. Tadā hi gosiṅgasālavanam sabbapāliphullam hoti
kusumagandhasugandham, sadevake cettha loke aggapuggalo sammāsambuddho
tiṃsasahassamattehi abhiññātabhikkhūhi saddhiṃ viharati. Tam sandhāya vuttam –
“ramaṇiyam, āvuso ānanda, gosiṅgasālavana”nti.

Dosināti dosāpagatā, abbhā mahikā dhūmo rajo rāhūti imehi pañcahi upakkilesehi
virahitāti vuttam hoti. **Sabbapāliphullāti** sabbattha pāliphullā, mūlato paṭṭhāya yāva aggā
apupphitaṭṭhānam nāma natthi. **Dibbā maññe gandhā sampavantīti** dibbā
mandārapupphakoviḷārapāricchattakacandanacunṇagandhā viya samantā pavāyanti,
sakkasuyāsantusitanimmānaratiparanimmitamahābrahmānam otiṇṇaṭṭhānam viya vāyantīti
vuttam hoti.

Kathamrūpena, āvuso ānandāti ānandatthero tesam pañcannam therānam
saṅghanavakova. Kasmā thero tamyeva paṭhamam pucchatīti? Mamāyitattā. Te hi dve therā
aññamaññam mamāyimsu. Sāriputtatthero, “mayā kattabbam satthu upaṭṭhānam karotī”ti
ānandattheram mamāyi. Ānandatthero bhagavato sāvakanam aggoti sāriputtattheram
mamāyi, kuladārake pabbājetvā sāriputtattherassa santike upajjham gaṇhāpesi.
Sāriputtattheropi tatheva akāsi. Evaṃ ekamekena attano pattaṭṭhānam datvā pabbājetvā
upajjham gaṇhāpitāni pañca bhikkhusatāni ahesum. Āyasmā ānando paṇitāni cīvarādīnipi
labhitvā therasseva deti.

Eko kira brāhmaṇo cintesi – “buddharatanassa ca saṅgharatanassa ca pūjā paññāyati,
katham nu kho dhammaratanam pūjitam nāma hotī”ti? So bhagavantam upasaṅkamitvā
etamattham pucchi. Bhagavā āha – “sacesi, brāhmaṇa, dhammaratanam pūjituṅkāmo, ekaṃ
bahussutam pūjehī”ti bahussutam, bhante, ācikkhathāti bhikkhusaṅgham pucchati. So
bhikkhusaṅgham upasaṅkamitvā bahussutam, bhante, ācikkhathāti āha. Ānandatthero
brāhmaṇāti. Brāhmaṇo theram saḥassagghanikena cīvarena pūjesi. Thero tam gahetvā
bhagavato santikam agamāsi. Bhagavā “kuto, ānanda, laddha”nti āha. Ekena, bhante,
brāhmaṇena dinnam, idaṃ panāham āyasmato sāriputtassa dātukāmoti. Dehi, ānandāti.
Cārikam pakkanto, bhanteti. Āgatakāle dehīti. Sikkhāpadam, bhante, paññattanti. Kadā pana
sāriputto āgamissatīti? Dasāhamattena, bhanteti. “Anujānāmi, ānanda, dasāhaparamam
atirekaṭṭhānam nikkhipitu”nti (pārā. 461; mahāva. 347) sikkhāpadam paññāpesi.
Sāriputtattheropi tatheva yamkiñci manāpam labhati, tam ānandattherassa deti. Evaṃ te therā
aññamaññam mamāyimsu, itī mamāyitattā paṭhamam pucchi.

Apica anumati-pucchā nāmesā khuddakato paṭṭhāya pucchitabbā hoti. Tasmā thero
cintesi – “aham paṭhamam ānandam pucchissāmi, ānando attano paṭibhānam byākarissati.
Tato revatam, anuruddham, mahākassapam, mahāmoggallānam pucchissāmi.
Mahāmoggallāno attano paṭibhānam byākarissati. Tato pañcapi therā maṃ pucchissanti,
ahampi attano paṭibhānam byākarissāmi”ti. Ettāvātāpi ayam dhammadesanā sikkhāpattā
vepullappattā na bhavissati, atha mayam sabbepi dasabalam upasaṅkamitvā pucchissāma,
sattā sabbaññutaññāna byākarissati. Ettāvātā ayam dhammadesanā sikkhāpattā
vepullappattā bhavissati. Yathā hi janapadamhi uppanno aṭṭo gāmaḥojakam pāpuṇāti,
tasmim nicchitum asakkante janapadabhojakam pāpuṇāti, tasmim asakkante
mahāvinicchayaamaccam, tasmim asakkante senāpatim, tasmim asakkante uparājam, tasmim
vinicchitum asakkante rājānam pāpuṇāti, raññā vinicchitakālato paṭṭhāya aṭṭo aparāparam na

sañcarati, rājavacaneneva chijjati. Evamevaṃ ahañhi paṭhamam ānandam
pucchissāmi...pe... atha mayaṃ sabbepi dasabalam upasaṅkamitvā pucchissāma, satthā
sabbaññutaññāṇena byākarissati. Ettāvatā ayaṃ dhammadesanā sikhāpattā vepullappattā
bhavissati. Evaṃ anumatipucchaṃ pucchanto thero paṭhamam ānandattheram pucchi.

Bahussuto hotīti bahu assa sutam hoti, navaṅgam satthusāsanam
pāḷianusandhipubbāparavasena uggahitam hotīti attho. **Sutadharoti** sutassa ādhārabhūto.
Yassa hi ito gahitam ito palāyati, chiddaghaṭe udakam viya na tiṭṭhati, parisamajjhe ekam
suttam vā jātakam vā kathetum vā vācetum vā na sakkoti, ayaṃ **na sutadharo** nāma. Yassa
pana uggahitam buddhavacanam uggahitakālasadisameva hoti, dasapi vīsati vassāni
sajjhāyam akarontassa na nassati, ayaṃ **sutadharo** nāma. **Sutasannicayoti** sutassa
sannicayabhūto. Yathā hi sutam hadayamañjūsāya sannicitam silāyam lekhā viya,
suvaṇṇaghaṭe pakkhittasīhavasā viya ca ajjhosāya tiṭṭhati,
ayaṃ **sutasannicayo** nāma. **Dhātāti** ṭhitā paguṇā. Ekaccassa hi uggahitam buddhavacanam
dhātam paguṇam niccalitam na hoti, asukasuttam vā jātakam vā kathehīti vutte sajjhāyitvā
saṃsanditvā samanuggāhitvā jānissāmīti vadati. Ekaccassa dhātam
paguṇam bhavaṅgasotasadisam hoti, asukasuttam vā jātakam vā kathehīti vutte uddharitvā
tameva katheti. Tam sandhāya vuttam “dhātā”ti.

Vacasā paricitāti suttadasaka-vaggadasaka-paññāsadasakānam vasena vācāya
sajjhāyitā. **Manasānupekkhitāti** cittena anupekkhitā, yassa vācāya sajjhāyitam
buddhavacanam manasā cintentassa tattha tattha pākaṭam hoti. Mahādīpam jāetvā ṭhitassa
rūpagatam viya paññāyati. Tam sandhāya vuttam – “vacasā paricitā
manasānupekkhitā”ti. **Diṭṭhiyā suppaṭividdhāti** atthato ca kārāṇato ca paññāya
suppaṭividdhā. **Parimaṇḍalehipadabyañjanehīti** ettha padameva atthassa byañjanato
padabyañjanam, tam akkharapāripūriṃ katvā dasavidhabyañjanabuddhiyo aparihāpetvā
vuttam parimaṇḍalam nāma hoti, evarūpehi padabyañjanehīti attho. Apica yo bhikkhu
parisati dhammam desento suttam vā jātakam vā nikkhapitvā aññam upārambhakaram suttam
āharati, tassa upamam katheti, tadattham ohāreti, evamidam gahetvā ettha khipanto
ekapasseneva pariharanto kālam nātva vuṭṭhahati. Nikkhittasuttam pana nikkhattamattameva
hoti, tassa kathā aparimaṇḍalā nāma hoti. Yo pana suttam vā jātakam vā nikkhapitvā bahi
ekapadampi agantvā pāḷiyā anusandhiṅca pubbāparaṅca amakkhento ācariyehi dinnanaye
ṭhatvā tulikāya paricchindanto viya, gambhīramātikāya udakam pesento viya, padaṃ koṭṭento
sindhavājāniyo viya gacchati, tassa kathā parimaṇḍalā nāma hoti. Evarūpiṃ katham sandhāya
– “parimaṇḍalehi padabyañjanehī”ti vuttam.

Anuppabandhehīti ettha yo bhikkhu dhammam kathento suttam vā jātakam vā
ārābhivā āradhakālato paṭṭhāya turitaturito araṇiṃ manthento viya, uṇhakhādanīyam
khādanto viya, pāḷiyā anusandhipubbāparesu gahitam gahitameva aggahitam aggahitameva
ca katvā purāṇapaññantaresu caramānam godham uṭṭhapento viya tattha tattha paharanto
osāpento ohāya gacchati. Yopi dhammam kathento kālena sīgham kālena dandham kālena
mahāsaddam kālena khuddakasaddam karoti. Yathā petaggi kālena jalati, kālena nibbāyati,
evameva idha **petaggidhammakathiko** nāma hoti, parisāya uṭṭhātukāmāya punappunam
ārābhati. Yopi kathento tattha tattha vitthāyati, nitthunanto kandanto viya katheti, imesam
sabbesampi kathā appabandhā nāma hoti. Yo pana suttam ārabhitvā ācariyehi dinnanaye ṭhito
acchinnadhāram katvā nadīsotam viya pavatteti, ākāsagaṅgato bhassamānam udakam viya
nirantaram katham pavatteti, tassa kathā anuppabandhā hoti. Tam sandhāya
vuttam “anuppabandhehī”ti. **Anusayasamuggahātāyāti** sattannam anusayānam
samuggahātathāya. **Evarūpenāti** evarūpena bahussutena bhikkhunā tathārūpeneva
bhikkhusatena bhikkhusahassena vā saṅghāṭikaṇṇena vā saṅghāṭikaṇṇam, pallaṅkena vā
pallaṅkam āhacca nisinnena gosiṅgasālavanam sobheyya. Iminā nayena sabbavāresu attho
veditabbo.

334. Paṭisallānaṃ assa ārāmoti **paṭisallānārāmo**. Paṭisallāne ratoti **paṭisallānarato**.

335. **Sahassaṃlokānanti** sahassaṃ lokadhātūnaṃ. Ettakañhi therassa dhuvasevanaṃ āvajjanapaṭibaddhaṃ, ākañkhamāno pana thero anekānipi cakkavālasahassāni voloketiyeva. **Uparipāsādavaragatoti** sattabhūmakassa vā navabhūmakassa vā pāsādavarassa upari gato. **Sahassaṃ nemimaṇḍalānaṃ volokeyyāti** pāsādapariveṇe nābhiyā paṭiṭṭhitānaṃ nemivaṭṭiyā nemivaṭṭiṃ āhacca ṭhitānaṃ nemimaṇḍalānaṃ sahassaṃ vātapānaṃ vivarivā olokeyya, tassa nābhiyopi pākaṭā honti, arāpi arantarānipi nemiyopi. **Evameva kho, āvusoti**, āvuso, evaṃ ayampi dibbacakkhuko bhikkhu dibbena cakkhunā atikkantamānusakena sahassaṃ lokānaṃ voloketi. Tassa pāsāde ṭhitapurisassa cakkanābhiyo viya cakkavālasahassee sinerusahassaṃ pākaṭaṃ hoti. Arā viya dīpā pākaṭā honti. Arantarāni viya dīpaṭṭhitamanussā pākaṭā honti. Nemiyo viya cakkavālapabbatā pākaṭā honti.

336. **Āraññikoti** samādiṇṇaaraññadhutaṅgo. Sesapadesupi eseva nayo.

337. **No ca saṃsādentīti** na osādentī. Sahetukañhi sakāraṇaṃ katvā pañhaṃ pucchitvaṃ vissajjitumpi asakkonto saṃsādeti nāma. Evaṃ na karontīti attho. **Pavattinī hotīti** nadīsotodakaṃ viya pavattati.

338. **Yāvavihārasamāpattiyāti** yāya lokiyāya vihārasamāpattiyā, yāya lokuttarāya vihārasamāpattiyā.

339. **Sādhu sādhu sārīputtāti** ayam sādhu kāro ānandattherassa dinno. Sārīputtattherena pana saddhiṃ bhagavā ālapati. Esa nayo sabbattha. **Yathā taṃ ānandovāti** yathā ānandova sammā byākaraṇamāno byākareyya, evaṃ byākataṃ ānandena attano anucchavikameva, ajjhāsayanurūpameva byākatanti attho. Ānandatthero hi attanāpi bahussuto, ajjhāsayopissa evaṃ hoti – “aho vata sāsane sabrahmacārī bahussutā bhavēyyu”nti. Kasmā? Bahussutassa hi kappiyākappiyaṃ sāvajjānavajjaṃ, garukalahukaṃ satekicchātekkicchaṃ pākaṭaṃ hoti. Bahussuto uggahitabuddhavacanaṃ āvajjitvā imasmiṃ ṭhāne sīlaṃ kathitaṃ, imasmiṃ samādhi, imasmiṃ vipassanā, imasmiṃ maggaphalanibbānānti sīlassa āgataṭṭhāne sīlaṃ pūretvā, samādhissa āgataṭṭhāne samādhiṃ pūretvā vipassanāya āgataṭṭhāne vipassanāgabbhaṃ gaṇhāpetvā maggaṃ bhāvetvā phalaṃ sacchikaroti. Tasmā therassa evaṃ ajjhāsayo hoti – “aho vata sabrahmacārī ekaṃ vā dve vā tayo vā cattāro vā pañca vā nikāye uggahetvā āvajjantā sīlādīnaṃ āgataṭṭhānesu sīlādīni paripūretvā anukkamena maggaphalanibbānāni sacchikareyyu”nti. Sesavāresupi eseva nayo.

340. Āyasmā hi revato jhānajjhāsayo jhānābhīrato, tasmāssa evaṃ hoti – “aho vata sabrahmacārī ekikā nisīditvā kasiṇaparikkammaṃ katvā aṭṭha samāpattiyō nibbattetvā jhānapadaṭṭhānaṃ vipassanaṃ vaḍḍhetvā lokuttaradhammaṃ sacchikareyyu”nti. Tasmā evaṃ byākāsi.

341. Āyasmā anuruddho dibbacakkhuko, tassa evaṃ hoti – “aho vata sabrahmacārī ālokaṃ vaḍḍhetvā dibbena cakkhunā anekesu cakkavālasahassesu cavamāne ca upapajjamāne ca satte disvā vaṭṭabhayena cittaṃ saṃvejetvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā lokuttaradhammaṃ sacchikareyyu”nti. Tasmā evaṃ byākāsi.

342. Āyasmā mahākassapo dhutavādo, tassa evaṃ hoti – “aho vata sabrahmacārī dhutavādā hutvā dhutaṅgānubhāvena paccayatanhaṃ milāpetvā aparepi nānappakāre kilese dhunitvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā lokuttaradhammaṃ sacchikareyyu”nti. Tasmā evaṃ byākāsi.

343. Āyasmā mahāmoggallāno samādhipāramiyā matthakaṃ patto, sukhumānaṃ pana cittantaraṃ khandhantaraṃ dhātvantaraṃ āyatanantaraṃ jhānokkantikaṃ ārammaṇokkantikaṃ aṅgavavattānaṃ ārammaṇavavattānaṃ aṅgasaṅkanti

ārammaṇasaṅkanti ekatovaḍḍhanaṃ ubhatovaḍḍhananti ābhidhammikadhammakathikasessa
pākaṭaṃ. Anābhidhammiko hi dhammaṃ kathento – “ayaṃ sakavādo ayaṃ paravādo”ti na
jānāti. Sakavādaṃ dīpessāmīti paravādaṃ dīpeti, paravādaṃ dīpessāmīti sakavādaṃ dīpeti,
dhammantaraṃ viśaṃvādeti. Ābhidhammiko sakavādaṃ sakavādaniyāmena, paravādaṃ
paravādaniyāmena dīpeti, dhammantaraṃ na viśaṃvādeti. Tasmā therassa evaṃ hoti –
“aho vata sabrahmacārī ābhidhammikā hutvā sukhumesu ṭhānesu ñāṇaṃ otāretvā
vipassanaṃ vaḍḍhetvā lokuttaradhammaṃ sacchikareyyu”nti. Tasmā evaṃ byākāsi.

344. Āyasmā sārīputto paññāpāramiyā matthakaṃ patto, paññavāyeva ca cittaṃ attano
vase vattetuṃ sakkoti, na duppañño. Duppañño hi uppanassa cittaṃ vase vattetvā ito cito
ca vipphanditvāpi katipāheneva gihbhāvaṃ patvā anayabyasanaṃ pāpuṇāti. Tasmā therassa
evaṃ hoti – “aho vata sabrahmacārī acittavasikā hutvā cittaṃ attano vase vattetvā
sabbānassa visevitavipphanditāni bhañjitvā īsakampi bahi nikkhamituṃ adentā vipassanaṃ
vaḍḍhetvā lokuttaradhammaṃ sacchikareyyu”nti. Tasmā evaṃ byākāsi.

345. Sabbesaṃ vo, sārīputta, subhāsitaṃ pariyāyenti sārīputta, yasmā
saṅghārāmaṃ nāma bahussutabhikkhūhipi sobhanakāraṇaṃ atthi, jhānābhiratehipi,
dibbacakkhukehipi, dhutavādehipi, ābhidhammikehipi, acittavasikehipi sobhanakāraṇaṃ
atthi. Tasmā sabbesaṃ vo subhāsitaṃ pariyāyena, tena tena kāraṇena subhāsitaṃ eva, no
dubbhāsitaṃ. **Apica mamapi suṇāthāti** apica mamapi vacanaṃ suṇātha. **Na tāvāhaṃ imaṃ
pallaṅkaṃ bhindissāmīti** na tāva ahaṃ imaṃ caturaṅgavīriyaṃ adhiṭṭhāya ābhujitaṃ
pallaṅkaṃ bhindissāmīti, na mocessāmīti attho. Idaṃ kira bhagavā paripākagata ñāṇe
rajjasiriṃ pahāya katābhinnikkhamano anupubbena bodhimaṇḍaṃ āruya caturaṅgavīriyaṃ
adhiṭṭhāya aparājitaṃ pallaṅkaṃ ābhujitvā dalhasamādāno hutvā nisinnaṃ tiṇṇaṃ mārānaṃ
matthakaṃ bhinditvā paccūsasamaye dasasahassilokadhātumaṃ unnādeto sabbaññutaññānaṃ
paṭivijjhi, taṃ attano mahābodhipallaṅkaṃ sandhāya evamāha. Apica pacchimaṃ janataṃ
anukampamānopi paṭipattisāraṃ puthujjanakalyāṇakaṃ dassento evamāha. Passati hi
bhagavā – “anāgate evaṃ ajjhāsaya kulaputtā itī paṭisaṅcikkhissanti, ‘bhagavā
mahāgosiṅgasuttaṃ kathento idha, sārīputta, bhikkhu pacchābhattaṃ...pe... evarūpena kho,
sārīputta, bhikkhunā gosiṅgasālavanaṃ sobheyyāti āha, mayaṃ bhagavato ajjhāsayaṃ
gaṇhissāmā”ti pacchābhattaṃ piṇḍapātaṭṭhāntā caturaṅgavīriyaṃ adhiṭṭhāya
dalhasamādānā hutvā ‘arahattaṃ appatvā imaṃ pallaṅkaṃ na bhindissāmā”ti
samaṇadhammaṃ kātabbaṃ maññissanti, te evaṃ paṭipannā katipāheneva jātijarāmarāṇassa
antaṃ karissanti”ti, imaṃ pacchimaṃ janataṃ nukampamāno paṭipattisāraṃ
puthujjanakalyāṇakaṃ dassento evamāha. **Evarūpena kho, sārīputta, bhikkhunā
gosiṅgasālavanaṃ sobheyyāti**, sārīputta, evarūpena bhikkhunā nipariyāyeneva
gosiṅgasālavanaṃ sobheyyāti yathānusandhināva desanaṃ niṭṭhapesīti.

Papañcasūdanīyā majjhimanīkāyaṭṭhakathāya

Mahāgosiṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Mahāgopālakasuttavaṇṇanā

346. Evaṃ me sutanti mahāgopālakasuttaṃ. Tattha tisso kathā ekanālikā, caturassā,
nisinnavattikāti. Tattha pālīṃ vatvā ekekaḍḍassa atthakathanaṃ **ekanālikā** nāma.
Apaṇḍitaṃ gopālakaṃ dassetvā, apaṇḍitaṃ bhikkhuṃ dassetvā, paṇḍitaṃ gopālakaṃ
dassetvā, paṇḍitaṃ bhikkhuṃ dassetvāti catukkaṃ bandhitvā kathaṃ **caturassā** nāma.
Apaṇḍitaṃ gopālakaṃ dassetvā pariyosānagamaṃ, apaṇḍitaṃ bhikkhuṃ dassetvā
pariyosānagamaṃ, paṇḍitaṃ gopālakaṃ dassetvā pariyosānagamaṃ, paṇḍitaṃ
bhikkhuṃ dassetvā pariyosānagamaṃ anti ayaṃ **nisinnavattikā** nāma. Ayaṃ idha
sabbācariyānaṃ āciṇṇā.

Ekādasahi, bhikkhave, añgehīti ekādasahi aguṇakoṭṭhāsehi. **Gogaṇanti** gomaṇḍalam. **Pariharitunti** pariggahetvā vicarituṃ. **Phātiṃ kātunti** vaḍḍhiṃ āpādetuṃ. **Idhāti** imasmim loke. **Na rūpaññū hotīti** gaṇanato vā vaṇṇato vā rūpaṃ na jānāti. **Gaṇanato** na jānāti nāma attano gunnaṃ satam vā sahasam vāti saṅkhyam na jānāti. So gāvīsu haṭṭāsu vā palātāsu vā gogaṇam gaṇetvā, ajja ettikā na dissantīti dve tīni gāmantarāni vā aṭṭavim vā vicaranto na pariyesati, aññesam gāvīsu attano gogaṇam pavitṭhāsūpi gogaṇam gaṇetvā, “imā ettikā gāvo na amhāka”nti yaṭṭhiyā pothetvā na nīharati, tassa natṭhā gāvīyo natṭhāva honti. Paragāvīyo gahetvā vicarantaṃ gosāmikā disvā, “ayam ettakam kalam amhākam dhenuṃ gaṇhātī”ti tajjetvā attano gāvīyo gahetvā gacchanti. Tassa gogaṇopi parihāyati, pañcagorasaparibhogatopi paribāhiro hoti. **Vaṇṇato** na jānāti nāma – “ettikā gāvo setā, ettikā rattā, ettikā kālā, ettikā kabarā ettikā nīlā”ti na jānāti, so gāvīsu haṭṭāsu vā...pe... pañcagorasaparibhogatopi paribāhiro hoti.

Na lakkhaṇakusalo hotīti gāvīnam sarīre kataṃ dhanusattisūlādibhedam lakkhaṇam na jānāti, so gāvīsu haṭṭāsu vā palātāsu vā ajja asukalakkhaṇā ca asukalakkhaṇā ca gāvo na dissanti...pe... pañcagorasaparibhogatopi paribāhiro hoti.

Na āsāṭikam hāretāti gunnaṃ khāṇukaṇṭakādīhi pahaṭṭhānesu vaṇo hoti. Tattha nīlamakkhikā aṇḍakāni pāteṇi, tesam āsāṭikāni nāma. Tāni daṇḍena apanetvā bhesajjam dātammaṃ hoti. Bālo gopālako tathā na karoti, tena vuttam – “na āsāṭikam hāretā hotī”ti. Tassa gunnaṃ vaṇā vaḍḍhanti, gambhīrā honti, pāṇakā kucchiṃ pavisanti, gāvo gelaññābhībūtā neva yāvadattham tiṇāni khādituṃ, na pānīyam pātuṃ sakkonti. Tattha gunnaṃ khīram chijjati, goṇānam javo hāyati, ubhayesam jīvitarāyo hoti. Evamassa gogaṇopi parihāyati, pañcagorasatopi paribāhiro hoti.

Na vaṇam paṭicchadetā hotīti gunnaṃ vuttanayeneva sañjāto vaṇo bhesajjam datvā vākena vā cīrakena vā bandhitvā paṭicchadetabbo hoti. Bālo gopālako tathā na karoti, athassa gunnaṃ vaṇehi yūsā paggharanti, tā aññamaññaṃ nighamsenti, tena aññesampi vaṇā jāyanti. Evaṃ gāvo gelaññābhībūtā neva yāvadattham tiṇāni khādituṃ...pe... paribāhiro hoti.

Na dhūmam kattā hotīti antovasse ḍaṃsamakasādīnam ussannakāle gogaṇe vajam pavitṭhe tattha tattha dhūmo kātabbo hoti, apaṇḍito gopālako tam na karoti. Gogaṇo sabbarattim ḍaṃsādīhi upadduto niddam alabhitvā punadvase araññe tattha tattha rukkhamūlādīsu nipajjitvā niddāyati, neva yāvadattham tiṇāni khādituṃ...pe... pañcagorasaparibhogatopi paribāhiro hoti.

Na tittham jānātīti tittham samanti vā visamanti vā sagāhanti vā niggāhanti vā na jānāti, so atitthena gāvīyo otāreti. Tāsam visamatitthe pāsāṇādīni akkamantīnam pādā bhijjanti, sagāham gambhīram tittham otiṇṇā kumbhīlādayo gāhā gaṇhanti. Ajja ettikā gāvo natṭhā, ajja ettikāti vattabbataṃ āpajjati. Evamassa gogaṇopi parihāyati, pañcagorasatopi paribāhiro hoti.

Napītam jānātīti pītampi apītampi na jānāti. Gopālakena hi “imāya gāvīyā pītam, imāya na pītam, imāya pānīyatitthe okāso laddho, imāya na laddho”ti evam pītāpītam jānitabbaṃ hoti. Ayam pana divasabhāgam araññe gogaṇam rakkhitvā pānīyam pāyessāmīti nadim vā taḷākam vā gahetvā gacchati. Tattha mahāusabhā ca anūsabhā ca balavagāvīyo ca dubbalāni ceva mahallakāni ca gorūpāni siṅgehi vā phāsukāhi vā paharivā attano okāsam katvā ūrupamānam udakam pavisivā yathākāmaṃ pivanti. Avasesā okāsam alabhamānā tīre ṭhatvā kalalamissakam udakam pivanti, apītā eva vā honti. Atha ne gopālako piṭṭhiyam paharivā puna araññaṃ paveseti, tattha apītāgāvīyo pipāsāya sukkhamānā yāvadattham tiṇāni khādituṃ na sakkonti, tattha gunnaṃ khīram chijjati, goṇānam javo hāyati...pe... paribāhiro hoti.

Na vīthim jānātī “ayaṃ maggo samo khero, ayaṃ visamo sāsāṅko sappatibhayo”ti na jānāti. So samaṃ kheramaṃ maggaṃ vajjetvā gogaṇaṃ itaraṃ maggaṃ paṭipādeti, tattha gāvo sīhabyagghādīnaṃ gandhena coraparissayena vā abhibhūtā bhantamigasappaṭibhāgā gīvaṃ ukkhipitvā tiṭṭhanti, neva yāvadatthaṃ tiṇāni khādanti, na pāṇīyaṃ pivanti, tattha gunnaṃ khīraṃ chijjati...pe... paribāhiro hoti.

Na gocarakusalo hotīti gopālakena hi gocarakusalena bhavitabbaṃ, pañcāhikavāro vā sattāhikavāro vā jānitabbo, ekadisāya gogaṇaṃ cāretvā punadivase tattha na cāretabbo. Mahatā hi gogaṇena ciṇṇatthānaṃ bheritalaṃ viya suddhaṃ hoti nittinaṃ, udakampi āluṭṭiyati. Tasmā pañcame vā sattame vā divase puna tattha cāretuṃ vaṭṭati, ettakena hi tiṇampi paṭiviruhati, udakampi pasīdati. Ayaṃ pana imaṃ pañcāhikavāraṃ vā sattāhikavāraṃ vā na jānāti, divase divase rakkhitatthāneyeva rakkhati. Athassa gogaṇo haritatināṃ na labhati, sukkhatināṃ khādanto kalalamissakaṃ udakaṃ pivati, tattha gunnaṃ khīraṃ chijjati...pe... paribāhiro hoti.

Anavasesadohī ca hotīti paṇḍitagopālakena yāva vacchakassa maṃsalohitaṃ saṅṭhāti, tāva ekaṃ dve thane ṭhapetvā sāvasesadohinā bhavitabbaṃ. Ayaṃ vacchakassa kiñci anavasesetvā duhati, khīrapako vaccho khīrapipāsāya sukkhati, saṅṭhātuṃ asakkonto kampamāno mātu purato pativā kālaṅkaroti. Mātā puttakaṃ disvā, “mayhaṃ puttako attano mātukhīraṃ pātumpi na labhati”ti puttakosena na yāvadatthaṃ tiṇāni khādituṃ, na pāṇīyaṃ pātum sakkoti, thanesu khīraṃ chijjati. Evamassa gogaṇopi parihāyati, pañcagorasatopi paribāhiro hoti.

Gunnaṃ pituṭṭhānaṃ karontīti **gopitaro**. Gāvo pariṇayanti yathārucaṃ gahetvā gacchantīti **gopariṇāyaka**. **Na atirekapūjāyati**ti paṇḍito hi gopālako evarūpe usabhe atirekapūjāya pūjeti, paṇītaṃ gobhattaṃ deti, gandhapañcaṅgulikehi maṇḍeti, mālaṃ pilandheti, siṅge suvaṇṇarajatakosake ca dhāreti, rattim dīpaṃ jāletvā celavitānassa hetthā sayāpeti. Ayaṃ pana tato ekasakkārampi na karoti, usabhā atirekapūjaṃ alabhamānā gogaṇaṃ na rakkhanti, parissayaṃ na vārenti. Evamassa gogaṇo parihāyati, pañcagorasato paribāhiro hoti.

347. Idhāti imasmiṃ sāsane. Na rūpaññū hotīti, “cattāri mahābhūtāni catunnañca mahābhūtānaṃ upādāyarūpa”nti evaṃ vuttarūpaṃ dvīhākārehi na jānāti gaṇanato vā samuṭṭhānato vā. **Gaṇanato** na jānāti nāma, “cakkhāyatanaṃ, sota-ghāna-jivhā-kāyāyatanaṃ, rūpa-sadda-gandha-rasa-phoṭṭhabbāyatanaṃ, itthindriyaṃ, purisindriyaṃ, jīvitindriyaṃ, kāyaviññatti, vacīviññatti, ākāśadhātu, āpodhātu, rūpassa lahutā, mudutā, kammaññatā, upacayo, santati, jaratā, rūpassa aniccatā, kabalīkāro āhāro”ti evaṃ pāṭiyam āgatā pañcavīsati rūpakotthāsāti na jānāti. Seyyathāpi so gopālako gaṇanato gunnaṃ rūpaṃ na jānāti, tathūpamo ayaṃ bhikkhu. So gaṇanato rūpaṃ ajānanto rūpaṃ pariggahetvā arūpaṃ vavatthapetvā rūpārūpaṃ pariggahetvā paccayaṃ sallakkhetvā lakkhaṇaṃ āropetvā kammaṭṭhānaṃ matthakaṃ pāpetuṃ na sakkoti. So yathā tassa gopālakassa gogaṇo na vaḍḍhati, evaṃ imasmiṃ sāsane sīlasamādhivipassanāmaggaṃ phalaṇibbānehi na vaḍḍhati, yathā ca so gopālako pañcahi gorasehi paribāhiro hoti, evaṃ asekkhena sīlakkhandhena, asekkhena samādhī, paññā, vimutti, vimuttiñāṇadassanakkhandhenāti pañcahi dhammakhandhehi paribāhiro hoti.

Samuṭṭhānato na jānāti nāma, “ettakaṃ rūpaṃ ekasamuṭṭhānaṃ, ettakaṃ dvisamuṭṭhānaṃ, ettakaṃ tisamuṭṭhānaṃ, ettakaṃ catusamuṭṭhānaṃ, ettakaṃ na kutocisamuṭṭhāti”ti na jānāti. Seyyathāpi so gopālako vaṇṇato gunnaṃ rūpaṃ na jānāti, tathūpamo ayaṃ bhikkhu. So samuṭṭhānato rūpaṃ ajānanto rūpaṃ pariggahetvā arūpaṃ vavatthapetvā...pe... paribāhiro hoti.

Na lakkhaṇakusalo hotīti kammalakkhaṇo bālo, kammalakkhaṇo paṇḍitoti evaṃ vuttam kusalākusalam kammaṃ paṇḍitabālalakkhaṇanti na jānāti. So evaṃ ajānanto bāle vajjetvā paṇḍite na sevati, bāle vajjetvā paṇḍite asevanto kappiyākappiyam kusalākusalam sāvajjānavajjam garukalahukam satekicchaatekiccham kāraṇākāraṇam na jānāti; tam ajānanto kammaṭṭhānam gahetvā vaḍḍhetum na sakkoti. So yathā tassa gopālakassa gogaṇo na vaḍḍhati, evaṃ imasmim sāsane yathāvuttehi sīlādīhi na vaḍḍhati, gopālako viya ca pañcahi gorasehi pañcahi dhammakhandhehi paribāhiro hoti.

Na āsāṭikam hāretā hotīti uppannam kāmavitakkanti evaṃ vutte kāmavitakkādike na vinodeti, so imam akusalavitakkam āsāṭikam ahāretvā vitakkavasiko hutvā vicaranto kammaṭṭhānam gahetvā vaḍḍhetum na sakkoti, so yathā tassa gopālakassa...pe... paribāhiro hoti.

Na vaṇam paṭicchādetā hotīti cakkhunā rūpaṃ disvā nimittaggāhī hotītiadinā nayena sabbārammaṇesu nimittam gaṇhanto yathā so gopālako vaṇam na paṭicchādeti, evaṃ samvaram na sampādeti. So vivaṭadvāro vicaranto kammaṭṭhānam gahetvā vaḍḍhetum na sakkoti...pe... paribāhiro hoti.

Na dhūmam kattā hotīti so gopālako dhūmam viya dhammadesanādhūmam na karoti, dhammakatham vā sarabhañṇam vā upanisinnakatham vā anumodanam vā na karoti . Tato nam manussā bahussuto guṇavāti na jānanti, te guṇaguṇam ajānantā catūhi paccayehi saṅgham na karonti . So paccayehi kilamamāno buddhavacanam sajjhāyam kātum vattapaṭipattim pūretum kammaṭṭhānam gahetvā vaḍḍhetum na sakkoti...pe... paribāhiro hoti.

Na tittham jānātīti titthabhūte bahussutabhikkhū na upasaṅkamati, upasaṅkamanto, “idaṃ, bhante, byañjanam katham ropetabbaṃ, imassa bhāsitassa ko attho, imasmim ṭhāne pālī kiṃ vadeti, imasmim ṭhāne attho kiṃ dīpetī”ti evaṃ na paripucchati na paripaṇhāti, na jānāpetīti attho. Tassa te evaṃ aparipucchato avivaṭaṇceva na vivaranti, bhājetvā na dassenti, anuttānīkataṇca na uttānīkaronti, apākaṭam na pākaṭam karonti. **Anekavīhitesu ca kaṅkhāṭhānīyesu dhammesūti** anekavidhāsu kaṅkhāsu ekaṃ kaṅkhampi na paṭivinodenti. Kaṅkhā eva hi kaṅkhāṭhānīyā dhammā nāma. Tattha ekaṃ kaṅkhampi na nīharantīti attho. So evaṃ bahussutatittham anupasaṅkamitvā sakaṅkho kammaṭṭhānam gahetvā vaḍḍhetum na sakkoti. Yathā ca so gopālako tittham na jānāti, evaṃ ayampi bhikkhu dhammatittham na jānāti, ajānanto avisaye pañham pucchati, abhidhammikam upasaṅkamitvā kappiyākappiyam pucchati, vinayadharam upasaṅkamitvā rūpārūpaparicchedam pucchati. Te avisaye puṭṭhā kathetum na sakkonti, so attanā sakaṅkho kammaṭṭhānam gahetvā vaḍḍhetum na sakkoti...pe... paribāhiro hoti.

Na pītam jānātīti yathā so gopālako pītāpītam na jānāti, evaṃ dhammūpasañhitam pāmojjam na jānāti na labhati, savanamayaṃ puñṇakiriyavatthum nissāya ānisaṃsam na vindati, dhammassavanaggam gantvā sakkaccam na suṇāti, nisinno niddāyati, katham katheti, aññavihitako hoti, so sakkaccam dhammam asuṇanto kammaṭṭhānam gahetvā vaḍḍhetum na sakkoti...pe... paribāhiro hoti.

Na vīthim jānātīti so gopālako maggāmaggam viya, – “ayaṃ lokiyo ayaṃ lokuttaro”ti ariyam aṭṭhaṅgikam maggam yathābhūtam na pajānāti. Ajānanto lokiyamagge abhinivisitvā lokuttaram nibbattetum na sakkoti...pe... paribāhiro hoti.

Na gocarakusalo hotīti so gopālako pañcāhikavāre sattāhikavāre viya cattāro satipaṭṭhāne , “ime lokiyā ime lokuttarā”ti yathābhūtam na pajānāti. Ajānanto sukhamaṭṭhānesu attano ñaṇam carāpetvā lokiyasatipaṭṭhāne abhinivisitvā lokuttaram nibbattetum na sakkoti...pe... paribāhiro hoti.

Anavasesadohī ca hotīti patiggahaṇe mattaṃ ajānanto anavasesaṃ duhati. Niddesavāre panassa **abhihaṭṭhuṃ pavārentīti** abhiharitvā pavārenti. Ettha dve abhihārā vācābhihāro ca paccayābhihāro ca. **Vācābhihāro** nāma manussā bhikkhussa santikaṃ gantvā, “vadeyyātha, bhante, yenattho”ti pavārenti. **Paccayābhihāro** nāma vatthādīni vā telaphānitādīni vā gahetvā bhikkhussa santikaṃ gantvā, “gaṇhatha, bhante, yāvatakena attho”ti vadanti. **Tatra bhikkhu mattaṃ na jānātīti** bhikkhu tesu paccayesu pamāṇaṃ na jānāti, – “dāyakassa vaso veditabbo, deyyadhammassa vaso veditabbo, attano thāmo veditabbo”ti rathavinīte vuttanayena pamāṇayuttaṃ aggahetvā yaṃ āharanti, taṃ sabbam gaṇhātīti attho. Manussā vippaṭisārino na puna abhiharitvā pavārenti. So paccayehi kilamanto kammaṭṭhānaṃ gahetvā vaḍḍhetuṃ na sakkoti...pe... paribāhiro hoti.

Te na atirekapūjāya pūjetā hotīti so gopālako mahāusabhe viya te there bhikkhū imāya āvi ceva raho ca mettāya kāyakammādikāya atirekapūjāya na pūjeti. Tato therā, – “ime amhesu garucittikāraṃ na karontī”ti navake bhikkhū dvīhi saṅgahehi na saṅgaṇhanti, na āmisasaṅgahena cīvarena vā pāttena vā pattapariyāpannena vā vasanaṭṭhānena vā. Kilamante milāyantepi nappaṭijagganti. Pāḷiṃ vā aṭṭhakathaṃ vā dhammakathābandhaṃ vā guyhaganthaṃ vā na sikkhāpentī. Navakā therānaṃ santikā sabbaso ime dve saṅgahe alabhamānā imasmiṃ sāsane patiṭṭhātūṃ na sakkonti. Yathā tassa gopālakassa gogaṇo na vaḍḍhati, evaṃ silādīni na vaḍḍhanti. Yathā ca so gopālako pañcahi gorasehi paribāhiro hoti, evaṃ pañcahi dhammakhandhehi paribāhirā hontī. Sukkapakkho kaṇhapakkhe vuttavipallāsavasena yojetvā veditabboti.

Papañcasūdanīyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahāgopālakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Cūḷagopālakasuttavaṇṇanā

350. Evaṃme sutanti cūḷagopālakasuttaṃ. Tatha **ukkacelāyanti** evaṃnāmake nagare. Tasmīṃ kira māpiyamāne rattiṃ gaṅgāsotato maccho thalaṃ patto. Manussā celāni telapātiyaṃ temetvā ukkā katvā macchaṃ gaṇhiṃsu. Nagare niṭṭhite tassa nāmaṃ karonte amhehi nagaraṭṭhānassa gahitadivase celukkāhi maccho gahitoti **ukkacelā-tvevassa** nāmaṃ akaṃsu. **Bhikkhū āmantesīti** yasmīṃ thāne nisinnassa sabbā gaṅgā pākāṭā hutvā paññāyati, tādise vālikussade gaṅgātitthe sāyanhasamaye mahābhikkhusaṅghaparivuto nisīditvā mahāgaṅgaṃ paripuṇṇaṃ sandamānaṃ olokento, – “atthi nu kho imaṃ gaṅgaṃ nissāya koci pubbe vaḍḍhiparihāniṃ patto”ti āvajjitvā, pubbe ekaṃ bālagopālakaṃ nissāya anekasatasahassā gogaṇā imissā gaṅgāya āvaṭṭe patitvā samuddameva pavitṭhā, aparaṃ pana paṇḍitagopālakaṃ nissāya anekasatasahassagogaṇassa sotthi jātā vaḍḍhi jātā ārogyaṃ jātanti addasa. Disvā imaṃ kāraṇaṃ nissāya bhikkhūnaṃ dhammaṃ desessāmīti cintetvā bhikkhū āmantesi.

Māgadhakoti magadharatṭhavāsī. **Duppaññajātikoti** nippaññasabhāvo dandho mahājaḷo. **Asamavekkhitvāti** asallakkhetvā anupadhāretvā. **Patāresīti** tāretuṃ ārabhi. **Uttaraṃ tīraṃ suvidehānanti** gaṅgāya orime tīre magadharatṭhaṃ, pāriṃ tīre videharatṭhaṃ, gāvo magadharatṭhato videharatṭhaṃ netvā rakkhissāmīti uttaraṃ tīraṃ patāresi. Taṃ sandhāya vuttaṃ – “uttaraṃ tīraṃ suvidehāna”nti. **Āmaṇḍalikaṃ karitvāti** maṇḍalikaṃ katvā. **Anayabyasanaṃ āpajjimsūti** avaḍḍhiṃ vināsaṃ pāpuṇiṃsu, mahāsamuddameva pavisiṃsu. Tena hi gopālakena gāvo otārentena gaṅgāya orimatīre samatitthañca visamatitthañca oloketabbaṃ assa, majjhe gaṅgāya gunnaṃ vissamatṭhānatthaṃ dve tīni vālikatthalāni sallakkhetabbāni assu. Tathā pārimatīre tīni cattāri tittḥāni, imasmā tittḥā bhaṭṭhā imaṃ tittḥaṃ gaṇhissanti, imasmā bhaṭṭhā imanti. Ayaṃ pana bālagopālako orimatīre gunnaṃ otaraṇatittḥaṃ samaṃ vā visamaṃ vā anoloketvāva majjhe gaṅgāya gunnaṃ vissamatṭhānatthaṃ dve tīni vālikatthalānīpi asallakkhetvāva

paratīre cattāri pañca uttaraṇatitthāni asamavekkhitvāva atittheneva gāvo otāresi. Athassa mahāusabho javanasampannatāya ceva thāmasampannatāya ca tiriyaṃ gaṅgāya sotam chetvā pārimaṃ tīraṃ patvā chinnaṭaṇṇeva kaṇṭakagumbagahanañca disvā, “dubbinivittāmeta”nti ñatvā dhuragga-patitthānokāsampi alabhitvā paṇinivatti. Gāvo mahāusabho nivatto mayampi nivattissāmāti nivattā. Mahato gogaṇassa nivattatthāne udakaṃ chijjivā majjhe gaṅgāya āvaṭṭaṃ utthapesi. Gogaṇo āvaṭṭaṃ pavisitvā samuddameva patto. Ekopi goṇo arogo nāma nāhosi. Tenāha – “tattheva anayabyasanaṃ āpajjimsū”ti.

Akusalā imassa lokassāti idha loka khandhadhātāyatanesu akusalā achekā, paralokepi eseva nayo. **Māradheyyaṃ** vuccati tebhūmakadhammā. **Amāradheyyaṃ** nava lokuttaradhammā. **Maccudheyyampi** tebhūmakadhammāva. **Amaccudheyyaṃ** nava lokuttaradhammā. Tattha **akusalā** achekā. Vacanatthato pana mārassa dheyyaṃ **māradheyyaṃ**. **Dheyyanti** thānaṃ vatthu nivāso gocaro. **Maccudheyyepi** eseva nayo. **Tesanti** tesam evarūpānaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ, iminā cha sathāro dassitāti veditabbā.

351. Evaṃ kaṇhapakkhaṃ niṭṭhapetvā sukkapakkhaṃ dassento **bhūtapubbaṃ**, **bhikkhavi**tiādimaṇha. Tattha **balavagāvoti** dantagoṇe ceva dhenuyo ca. **Damma**gāvoti dametabbagoṇe ceva avijātagāvo ca. **Vacchatareti** vacchabhāvaṃ taritvā thite balavavacche. **Vacchaketi** dhenupake taruṇavacchake . **Kisābalaketi** appamaṃsalohite mandathāme. **Tāvadeva jātakoti** taṃdivase jātako. **Mātugoravakena vuyhamānoti** mātā purato purato humhanti goravaṃ katvā saññaṃ dadamānā urena udakaṃ chindamānā gacchati, vacchako tāya goravasaññāya dhenuyā vā urena chinnodakena gacchamāno “mātugoravakena vuyhamāno”ti vuccati.

352. **Mārassasotaṃ chetvāti** arahattamaggena mārassa taṇhāsotaṃ chetvā. **Pāraṃ gatāti** mahāusabhā nadīpāraṃ viya saṃsārapāraṃ nibbānaṃ gatā. **Pāraṃ agamaṃsūti** mahāusabhānaṃ pāraṅgatakkhaṇe gaṅgāya sotassa tayo koṭṭhāse atikkamma thitā mahāusabhe pāraṃ patte disvā tesam gatamaggaṃ paṭipajjitvā pāraṃ agamaṃsu. **Pāraṃ gamissantīti** catumaggavajjhānaṃ kilesānaṃ tayo koṭṭhāse khepetvā thitā idāni arahattamaggena avasesaṃ taṇhāsotaṃ chetvā balavagāvo viya nadīpāraṃ saṃsārapāraṃ nibbānaṃ gamissantīti. Iminā nayena sabbavāresu attho veditabbo. **Dhammānusārino**, **saddhānusārino**ti ime dve paṭhamamaggasamaṅgino.

Jānatāti sabbadhamme jānantena buddhena. **Suppakāsitoti** sukathito. **Vivaṭanti** vivaritaṃ. **Amatadvāranti** ariyamaggo. **Nibbānapattiyāti** tadatthāya vivaṭaṃ. **Vinaḷikatanti** viḷigatamānanaḷaṃ kataṃ. **Khemaṃ patthethāti** kattukamyatāchandena arahattaṃ patthetha, kattukamā nibbattetukamā hothāti attho. “Patta’tthā”tipi pāṭho. Evarūpaṃ sathhāraṃ labhitvā tumhe pattāyeva nāmāti attho. Sesam sabbattha uttānameva. Bhagavā pana yathānusandhināva desanaṃ niṭṭhapesīti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūlagopālakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Cūlasaccakasuttavaṇṇanā

353. **Evaṃme sutanti** cūlasaccakasuttaṃ. Tattha **mahāvane kūṭāgārasālāyanti** mahāvanaṃ nāma sayamaṅgataṃ aropimaṃ saporicchedaṃ mahantaṃ vanaṃ. Kapilavatthusāmantā pana mahāvanaṃ himavantaṃ saha ekābaddhaṃ aparicchedaṃ hutvā mahāsamuddaṃ āhacca thitaṃ. Idaṃ tādisaṃ na hoti. Saporicchedaṃ mahantaṃ vananti **mahāvanaṃ**. **Kūṭāgārasālā** pana mahāvanaṃ nissāya kate ārame kūṭāgāraṃ antokatvā haṃsavaṭṭakacchannena katā sabbākārasampannā buddhassa bhagavato gandhakuṭi veditabbā.

Saccakonigaṇṭhaputtoti pubbe kira eko nigaṇṭho ca nigaṇṭhī ca pañca pañca vādasatāni uggahetvā, vādam āropessāmāti jambudīpe vicarantā vesāliyaṃ samāgatā. Licchavirājāno disvā, – “tvaṃ ko, tvaṃ kā”ti pucchimsu. Nigaṇṭho – “ahaṃ vādam āropessāmāti jambudīpe vicarāmī”ti āha. Nigaṇṭhīpi tathā āha. Licchavino, “idheva aññamaññaṃ vādam āropethā”ti āhaṃsu. Nigaṇṭhī attanā uggahitāni pañcavādasatāni pucchi, nigaṇṭho kathesi. Nigaṇṭhena pucchitepi nigaṇṭhī kathesiyeva. Ekassapi na jayo, na parājayo, ubho samasamāva ahesuṃ. Licchavino, – “tumhe ubhopi samasamā āhiṇḍitvā kiṃ karissatha, idheva vasathā”ti gehaṃ datvā baliṃ paṭṭhapesuṃ. Tesam saṃvāsamanvāya catasso dhītaro jātā, – ekā saccā nāma, ekā lolā nāma, ekā paṭācārā nāma, ekā ācāravatī nāma. Tāpi paṇḍitāva ahesuṃ, mātāpitūhi uggahitāni pañca pañca vādasatāni uggahesuṃ. Tā vayapattā mātāpitaro avocuṃ – “amhākaṃ ammā kule dārikā nāma hiraññasuvaṇṇādīni datvā kulagharaṃ pesitapubbā nāma natthi. Yo pana agāriko tāsam vādam maddituṃ sakkoti, tassa pādāparicārikā honti. Yo pabbajito tāsam maddituṃ sakkoti, tassa santike pabbajanti. Tumhe kiṃ karissathā”ti? Mayampi evameva karissāmāti. Catassopi paribbājikavesaṃ gahetvā, “ayaṃ jambudīpo nāma jambuyā paññāyati”ti jambusākaṃ gahetvā cārikaṃ pakkamimsu. Yaṃ gāmaṃ pāpuṇanti, tassa dvāre paṃsupuñje vā vālikapuñje vā jambudhajaṃ ṭhapetvā, – “yo vādam āropetuṃ sakkoti, so imaṃ maddatū”ti vatvā gāmaṃ pavisanti. Evaṃ gāmena gāmaṃ vicarantiyo sāvattiṃ pāpuṇitvā tatheva gāmadvāre jambudhajaṃ ṭhapetvā sampattamanussānaṃ ārocetvā antonagaraṃ pavitṭhā.

Tena samayena bhagavā sāvattiṃ nissāya jetavane viharati. Athāyasmā sārīputto gilāne pucchanto ajaggitaṭṭhānaṃ jagganto attano kiccamaḥantatāya aññehi bhikkhūhi divātaraṃ gāmaṃ piṇḍāya pavisanto gāmadvāre jambudhajaṃ disvā, – “kimida”nti dārake pucchi. Te tamatthaṃ ārocesuṃ. Tena hi maddathāti. Na sakkoma, bhante, bhāyāmāti. “Kumārā mā bhāyatha, ‘kena amhākaṃ jambudhajo maddāpito’ti vutte, buddhasāvakena sārīputtattherena maddāpito, vādam āropetukāmā jetavane therassa santikaṃ gacchathāti vadeyyāthā”ti āha. Te therassa vacanaṃ sutvā jambudhajaṃ madditvā chaḍḍesuṃ. Thero piṇḍāya caritvā vihāraṃ gato. Paribbājikāpi gāmato nikkhamitvā, “amhākaṃ dhajo kena maddāpito”ti pucchimsu. Dārakā tamatthaṃ ārocesuṃ. Paribbājikā puna gāmaṃ pavisitvā ekekaṃ vīthiṃ gahetvā, – “buddhasāvako kira sārīputto nāma amhehi saddhiṃ vādam karissati, sotukāmā nikkhamathā”ti ārocesuṃ. Mahājano nikkhami, tena saddhiṃ paribbājikā jetavanaṃ agamimsu.

Thero – “amhākaṃ vasanaṭṭhāne mātugāmassa āgamaṃ nāma aphāsuka”nti vihāramajjhe nisīdi. Paribbājikāyo gantvā theram pucchimsu – “tumhehi amhākaṃ dhajo maddāpito”ti? Āma, mayā maddāpitoti. Mayaṃ tumhehi saddhiṃ vādam karissāmāti. Sādhu karotha, kassa pucchā kassa vissajjanaṃ hotūti? Pucchā nāma amhākaṃ pattā, tumhe pana mātugāmā nāma paṭhamaṃ pucchathāti āha. Tā catassopi catūsu dīsāsu ṭhatvā mātāpitūnaṃ santike uggahitaṃ vādasahassaṃ pucchimsu. Thero khaggena kumudanālaṃ chindanto viya pucchitaṃ pucchitaṃ nijjātaṃ niggaṇṭhiṃ katvā kathesi, kathetvā puna pucchathāti āha. Ettakameva, bhante, mayaṃ jānāmāti. Thero āha – “tumhehi vādasahassaṃ pucchitaṃ mayā kathitaṃ, ahaṃ pana ekaṃ yeva pañhaṃ pucchissāmi, taṃ tumhe kathethā”ti. Tā therassa visayaṃ disvā, “pucchatha, bhante, byākarissāmā”ti vattum nāsakkhimsu. “Vada, bhante, jānamānā byākarissāmā”ti puna āhaṃsu.

Thero ayaṃ pana kulaputte pabbājetvā paṭhamaṃ sikkhāpetabbapañhoti vatvā, – “ekaṃ nāma ki”nti pucchi. Tā neva antaṃ, na koṭiṃ addasaṃsu. Thero kathethāti āha. Na passāma, bhanteti. Tumhehi vādasahassaṃ pucchitaṃ mayā kathitaṃ, mayhaṃ tumhe ekaṃ pañhampi kathetuṃ na sakkotha, evaṃ sante kassa jayo kassa parājayoti? Tumhākaṃ, bhante, jayo, amhākaṃ parājayoti. Idāni kiṃ karissathāti? Tā mātāpitūhi vuttavacanaṃ ārocetvā, “tumhākaṃ santike pabbajissāmā”ti āhaṃsu. Tumhe mātugāmā nāma amhākaṃ santike pabbajituṃ na vaṭṭati, amhākaṃ pana sāsanaṃ gahetvā bhikkhuniupassayaṃ gantvā

pabbajathāti. Tā sādhuṭi therassa sāsanaṃ gahetvā bhikkhunisaṅghassa santikaṃ gantvā pabbajimsu. Pabbajitā ca pana appamattā ātāpiniyo hutvā nacirasseva arahattaṃ pāpuṇimsu.

Ayaṃ saccako tāsāṃ catunnampi kaniṭṭhabhātiko. Tāhi catūhipi uttaritarapañño, mātāpitūnampi santikā vādasahassaṃ, tato bahutarañca bāhiraśamayaṃ uggahetvā katthaci agantvā rājadārake sippaṃ sikkhāpento tattheva vesāliyaṃ vasati, paññāya atipūritattā kucchi me bhijjeyyāti bhīto ayapaṭṭena kucchiṃ parikkhipitvā carati, imaṃ sandhāya vuttaṃ “saccako nigaṇṭhaputto”ti.

Bhassappavādakoti bhassaṃ vuccati kathāmaggo, taṃ pavadati kathetīti bhassappavādako. **Paṇḍitavādoti** ahaṃ paṇḍitoti evaṃ vādo. **Sādhusammato bahujanassāti** yaṃ yaṃ nakkhattacārena ādisati, taṃ taṃ yebhuyyena tatheva hoti, tasmā ayaṃ sādhuḷaddhiko bhaddakoti evaṃ sammato mahājanassa. **Vādena vādaṃ samāraddhoti** kathāmaggena dosaṃ āropito. **Āyasmā assajīti** sārīputtattherassa ācariyo assajitthero. **Jaṅghāvihāraṃ anucaṅkamamānoti** tato tato licchavirājagehato taṃ taṃ gehaṃ gamanatthāya anucaṅkamamāno. **Yenāyasmā assaji tenupasaṅkamīti** kasmā upasaṅkami? Samayaajānanatthaṃ.

Evaṃ kirassa ahosi – “ahaṃ ‘samaṇassa gotamassa vādaṃ āropessāmī’ti āhiṇḍāmi, ‘samayaṃ panassa na jānāmī’ti na āropesiṃ. Parassa hi samayaṃ ñatvā āropito vādo svāropito nāma hoti. Ayaṃ pana samaṇassa gotamassa sāvako paññāyati assajitthero ; so attano satthu samaye kovido, etāhaṃ pucchitvā kathaṃ patitṭhāpetvā samaṇassa gotamassa vādaṃ āropessāmī”ti. Tasmā upasaṅkami. **Vinetīti** kathaṃ vineti, kathaṃ sikkhāpetīti pucchati. Thero pana yasmā dukkhanti vutte upārambhassa okāso hoti, maggaphalānīpi pariyāyena dukkhanti āgatāni, ayañca dukkhanti vutte therāṃ puccheyya – “bho assaji, kimatthaṃ tumhe pabbajitā”ti. Tato “maggaphalatthāyā”ti vutte, – “nayidaṃ, bho assaji, tumhākaṃ sāsanaṃ nāma, mahāāghātaṇaṃ nāmetāṃ, nirayussado nāmesa, natthi tumhākaṃ sukhāsā, utṭhāyutṭhāya dukkhameva jirāpentā āhiṇḍathā”ti dosaṃ āropeyya, tasmā paravādissa pariyāyakathaṃ kātum na vaṭṭati. Yathā esa appatitṭho hoti, evamassa nipariyāyakathaṃ kathessāmīti cintetvā, “rūpaṃ, bhikkhave, anicca”nti imaṃ aniccānattavaseneva kathaṃ katheti. **Dussutanti** sotum ayuttaṃ.

354.Santhāgāreti rājakulānaṃ atthānusāsanasanthāgārasālāyaṃ. **Yena te licchavī tenupasaṅkamīti** evaṃ kirassa ahosi – “ahaṃ pubbe samayaṃ ajānanabhāvena samaṇassa gotamassa vādaṃ na āropesiṃ, idāni panassa mahāsāvakena kathitaṃ samayaṃ jānāmi, ime ca mama antevāsikā pañcasatā licchavī sannipatitā. Etehi saddhiṃ gantvā samaṇassa gotamassa vādaṃ āropessāmī”ti tasmā upasaṅkami. **Ñātaññatarenāti** ñātesu abhiññātesu pañcavaggiyattheresu aññatarena. **Patitṭhitanti** yathā tena patitṭhitaṃ. Sace evaṃ patitṭhissati, atha pana aññadeva vakkhati, tatra mayā kiṃ sakkā kātunti idāneva piṭṭhiṃ parivattento āha. **Ākaḍḍheyyāti** attano abhimukhaṃ kaḍḍheyya. **Parikaḍḍheyyāti** purato paṭipañāmeyya. **Samparikaḍḍheyyāti** kālena ākaḍḍheyya, kālena parikaḍḍheyya. **Soṇḍikākilañjanti** surāghare piṭṭhakilañjaṃ. **Soṇḍikādhuttoti** surādhutto. **Vālaṃ kaṇṇe gahetvāti** surāparissāvanatthavikaṃ dhovitukāmo kasaṭanidhunanatthaṃ ubhosu kaṇṇesu gahetvā. **Odhuneyyāti** adhomukhaṃ katvā dhuneyya. **Niddhuneyyāti** uddhammukhaṃ katvā dhuneyya. **Nipphoṭeyyāti** punappunaṃ papphoṭeyya. **Sāṇadhovikaṃ nāmāti** ettha manussā sāṇasāṭakakaraṇatthaṃ sāṇavāke gahetvā muṭṭhiṃ muṭṭhiṃ bandhitvā uduke pakkhipanti. Te tatiyadivase sutṭhu kilinnā honti. Atha manussā ambilayāgusurādīni ādāya tattha gantvā sāṇamuttṭhiṃ gahetvā, dakkhiṇato vāmato sammukhā cāti tīsu phalakesu sakiṃ dakkhiṇaphalake, sakiṃ vāmaphalake, sakiṃ sammukhaphalake paharantā ambilayāgusurādīni bhuñjantā pivantā khādantā dhovanti. Mahantā kīlā hoti. Rañño nāgo taṃ kīlaṃ disvā gambhīraṃ udakaṃ anupavisitvā soṇḍāya udakaṃ gahetvā sakiṃ kumbhe sakiṃ piṭṭhiyaṃ sakiṃ ubhosu passesu

sakiṃ antarasatthiyaṃ pakkhipanto kīlitta. Tadupādāya taṃ kīlitajātaṃ sāṇadhovikaṃ nāma vuccati, taṃ sandhāya vuttaṃ – ‘sāṇadhovikaṃ nāma kīlitajātaṃ kīlati’ ti. **Kiṃ so bhavamāno saccako nigaṇṭhaputto, yo bhagavato vādaṃ āropessati** ti yo saccako nigaṇṭhaputto bhagavato vādaṃ āropessati, so kiṃ bhavamāno kiṃ yakkho bhavamāno udāhu indo, udāhu brahmā bhavamāno bhagavato vādaṃ āropessati? Na hi sakkā pakatimanussena bhagavato vādaṃ āropetunti ayamettha adhippāyo.

355. Tena kho pana samayenā ti yasmim̐ samaye saccako ārāmaṃ pāvīsi, tasmim̐. Kismim̐ pana samaye pāvīsīti? Mahāmajjhanhikasamaye. Kasmā pana tasmim̐ samaye caṅkamantīti? Paṇṭabhajanapaccayassa thinamiddhassa vinodanattaṃ. Divāpadhānikā vā te. Tādisānañhi pacchābhattaṃ caṅkamitvā nhatvā sarīraṃ utuṃ gaṇhāpetvā nisajja samaṇadhammaṃ karontānaṃ cittaṃ ekaggaṃ hoti. **Yena te bhikkhūti** so kira kuhiṃ samaṇo gotamoti pariveṇato pariveṇaṃ gantvā pucchitvā pavisissāmīti vilokento araññe hatthī viya caṅkame caṅkamamāne paṃsukūlikabhikkhū disvā tesam̐ santikaṃ agamāsī. Taṃ sandhāya, ‘yena te bhikkhū’ tiādi vuttaṃ. **Kaḥaṃnu kho, bhoti** katarasmim̐ āvāse vā maṇḍape vāti attho. **Esa, aggivessana, bhagavāti** tadā kira bhagavā paccūsakāle mahākaruṇā samāpattim̐ samāpajjitvā dasasahassacakkavāle sabbaññutaññāñajālaṃ pattharivā bodhaneyyasattaṃ olokeno addasa – ‘sve saccako nigaṇṭhaputto mahatiṃ licchaviparisam̐ gahetvā mama vādaṃ āropetukāmo āgamissati’ ti. Tasmā pātova sarīrapaṭijagganaṃ katvā bhikkhusaṅghaparivāro vesāliyaṃ piṇḍāya caritvā piṇḍapātaṭikkanto mahāparisāya nisīdituṃ sukhatṭhāne nisīdissāmīti gandhakuṭim̐ apavisitvā mahāvane aññatarasmim̐ rukkhamūle divāvihāraṃ nisīdi. Te bhikkhū bhagavato vattaṃ dassetvā āgatā, saccakena puṭṭhā dūre nisinnaṃ bhagavantaṃ dassentā, ‘esa aggivessana bhagavā’ ti āhaṃsu.

Mahatiyā licchaviparisāya saddhinti hetṭhā pañcamattehi licchavisatehi parivutoti vuttaṃ. Te etassa antevāsikāyeva, antovesāliyaṃ pana saccako pañcamattāni licchavirājasatāni gahetvā, ‘vādatthiko bhagavantaṃ upasaṅkamanto’ ti sutvā dvinnaṃ paṇḍitānaṃ kathāsallāpaṃ sossāmāti yebhuyyena manussā nikkhantā, evaṃ sā parisā mahatī aparicchinnagaṇaṇā ahosi. Taṃ sandhāyetam̐ vuttaṃ. **Añjalim̐ paṇāmetvāti** ete ubhatopakkhikā, te evaṃ cintesuṃ – ‘sace no micchādiṭṭhikā codessanti, ‘kasmā tumhe samaṇaṃ gotamaṃ vanditṭhā’ ti, tesam̐, ‘kiṃ añjalimattakaraṇenapi vanditaṃ hoti’ ti vakkhāma. Sace no sammādiṭṭhikā codessanti, ‘kasmā bhagavantaṃ na vanditṭhā’ ti, ‘kiṃ sīsena bhūmim̐ paharanteneva vanditaṃ hoti, nanu añjalikammampi vandanā evā’ ti vakkhāmā’ ti. **Nāma gottanti**, bho gotama, ahaṃ asukassa putto datto nāma mitto nāma idha āgatoti vadantā nāmaṃ sāventi nāma. Bho gotama, ahaṃ vāsītṭho nāma kaccāno nāma idha āgatoti vadantā gottam̐ sāventi nāma. Ete kira daliddā jīṇṇakulaputtā parisamajjhe nāmagottavasena pākāṭā bhavissāmāti evaṃ akaṃsu. Ye pana tuṇhībḥūtā nisīdiṃsu, te kerāṭikā ceva andhabālā ca. Tattha kerāṭikā, ‘ekaṃ dve kathāsallāpe karonto vissāsiko hoti, atha vissāse sati ekaṃ dve bhikkhā adātuṃ na yutta’ nti tato attānaṃ mocentā tuṇhī nisīdanti. Andhabālā aññānatāyeva avakkhittamattikāpiṇḍo viya yattha katthaci tuṇhībḥūtā nisīdanti.

356. Kiñcideva desanti kañci okāsaṃ kiñci kāraṇaṃ, athassa bhagavā pañhapucchane ussāhaṃ janento āha – **puccha, aggivessana, yadākaṅkhasīti**. Tassattho – ‘puccha yadi ākaṅkhasi, na me pañhavissajjane bhāro atthi’. Atha vā ‘puccha yaṃ ākaṅkhasi, sabbaṃ te vissajjessāmī’ ti sabbaññupavāraṇaṃ pavāresi asādhāraṇaṃ paccekabuddhaaggasāvamaḥāsāvakehi. Te hi yadākaṅkhasīti na vadanti, sutvā vedissāmāti vadanti. Buddhā pana ‘pucchāvuso, yadākaṅkhasī’ ti (saṃ. ni. 1.237) vā, ‘puccha, mahārāja, yadākaṅkhasī’ ti (dī. ni. 1.162) vā,

‘Puccha vāsava maṃ pañhaṃ, yaṃ kiñci manasicchasi;

Tassa tasseva pañhassa, ahaṃ antaṃ karomi te’ itī. (dī. ni. 2.356) vā,

“Tena hi tvam, bhikkhu, sake āsane nisīditvā puccha yadākaṅkhasī”ti (ma. ni. 3.85) vā,

“Bāvarissa ca tuyham vā, sabbesaṃ sabbasaṃsayam;

Katāvakāsā pucchavho, yaṃ kiñci manasicchathā”ti. (su. ni. 1036) vā,

“Puccha maṃ sabhiya pañham, yaṃ kiñci manasicchasi;

Tassa tasseva pañhassa, aham antaṃ karomi te” iti. (su. ni. 517) vā –

Tesaṃ tesaṃ yakkhanarindadevasamaṇabrāhmaṇaparibbājakānaṃ sabbaññupavāraṇaṃ pavārenti. Anacchariyañcetaṃ, yaṃ bhagavā buddhabhūmiṃ patvā etaṃ pavāraṇaṃ pavāreyya. Yo bodhisattabhūmiyaṃ padesaññepi t̥hito

“Koṇḍañña pañhāni viyākarohi,

Yācanti taṃ isayo sādhurūpā;

Koṇḍañña eso manujesu dhammo,

Yaṃ vuddhamāgacchati esa bhāro”ti. (jā. 2.17.60) –

Evam sakkādīnaṃ atthāya isīhi yācito

“Katāvakāsā pucchantu bhonto,

Yaṃ kiñci pañham manasābhipatthitaṃ;

Ahañhi taṃ taṃ vo viyākarissaṃ,

Ñatvā sayam lokamimaṃ parañcā”ti. (jā. 2.17.61);

Evam sarabhaṅgakāle, sambhavajātake ca sakalajambudīpaṃ tikkhattuṃ vicarivā pañhānaṃ antakaraṃ adisvā suciratena brāhmaṇena pañham puṭṭho okāse kārīte, jātiyā sattavasso rathikāyaṃ paṃsum kīlanto pallaṅkaṃ ābhujitvā antaravīthiyaṃ nisinnova –

“Taggha te ahamakkhissam, yathāpi kusalo tathā;

Rājā ca kho taṃ jānāti, yadi kāhati vā na vā”ti. (jā. 1.16.172) –

Sabbaññupavāraṇaṃ pavāresi.

Evam bhagavatā sabbaññupavāraṇāya pavāritāya attamano pañham pucchanto, “katham pana, bho gotamā”tiādīmāha.

Athassa bhagavā, “passatha, bho, aññaṃ sāvakena kathitaṃ, aññaṃ sathā katheti, nanu mayā paṭikacceva vuttam, ‘sace tathā paṭiṭṭhissati, yathāssa sāvakena paṭiṭṭhitaṃ, evāham vādaṃ āropessāmī’ti. Ayaṃ pana aññaṃeva katheti, tattha kiṃ mayā sakkā kātu”nti evam nigaṇṭhassa vacanokāso mā hotūti heṭṭhā assajittherena kathitanīyāmeneva kathento, **evam kho aham, aggivessanā**tiādīmāha. **Upamā maṃ, bho gotama, paṭibhātī**, bho gotama, mayham ekā upamā upaṭṭhāti, āharāmi taṃ upamanti vadati. **Paṭibhātu taṃ, aggivessanā**ti upaṭṭhātu te, aggivessana, āhara taṃ upamaṃ visatthoti bhagavā avoca. **Balakaraṇīyā**ti bāhubalena kattabbā kasivāṇijjādikā kammantā. **Rūpattāyaṃ purisapuggaloti** rūpaṃ attā assāti **rūpattā**, rūpaṃ attāti gahetvā t̥hitapuggalaṃ dīpeti. **Rūpe paṭiṭṭhāyā**ti tasmim attāti gahitarūpe paṭiṭṭhahitvā. **Puññaṃ vā apuññaṃ vā pasavatī**ti kusalaṃ vā akusalaṃ vā paṭilabhati. **Vedanattādīsūpi** eseva nayo. Iminā kiṃ dīpeti? Ime pañcakkhandhā imesaṃ sattānaṃ pathavī viya paṭiṭṭhā, te imesu pañcasu khandhesu paṭiṭṭhāya kusalaṃkusalakammaṃ nāma āyūhanti. Tumhe evarūpaṃ vijjamānameva attānaṃ paṭisedhento pañcakkhandhā anattāti dīpethāti ativiya sakāraṇaṃ katvā upamaṃ āhari. Iminā ca nigaṇṭhena āhaṭaopammaṃ niyatameva, sabbaññubuddhato añño tassa katham chinditvā vāde dosaṃ dātuṃ samattho nāma natthi. Duvidhā hi puggalā buddhaveneyyā ca

sāvakaṇeṇyā ca. Sāvakaṇeṇyā sāvakāpi vinenti buddhāpi. Buddhaveneyye pana sāvakā vinetuṃ na sakkonti, buddhā vinenti. Ayampi nigaṇṭho buddhaveneyyo, tasmā etassa vādaṃ chinditvā añño dosaṃ dātuṃ samattho nāma natthi. Tenassa bhagavā sayameva vāde dosadassanattaṃ **nanu tvam, aggivessanā**tiādimāha.

Atha nigaṇṭho cintesi – “ativiya samaṇo gotamo mama vādaṃ patitṭhapeti, sace upari koci doso bhavissati, mamaṃ ekakaṃyeva niggaṇhissati. Handāhaṃ imaṃ vādaṃ mahājanassāpi matthake pakkhipāmī”ti, tasmā evamāha – **ahampi, bho gotama, evaṃ vadāmi rūpaṃ me attā...pe... viññānaṃ me attāti, ayañca mahatī janatāti**. Bhagavā pana nigaṇṭhato satagaṇeṇapi sahasagaṇeṇapi satahasagaṇeṇapi vādīvarataro, tasmā cintesi – “ayaṃ nigaṇṭho attānaṃ mocetvā mahājanassa matthake vādaṃ pakkhipati, nāssa attānaṃ mocetuṃ dassāmi, mahājanato nivattetvā ekakaṃyeva naṃ niggaṇhissāmī”ti. Atha naṃ **kiñhi te, aggivessanā**tiādimāha. Tassattho – nāyaṃ janatā mama vādaṃ āropetuṃ āgatā, tvayaṃeva sakalaṃ vesāliṃ samvattitvā mama vādaṃ āropetuṃ āgato, tasmā tvam sakameva vādaṃ niveṭhehi, mā mahājanassa matthake pakkhipasīti. So patijānanto **ahañhi, bho gotamā**tiādimāha.

357. Iti bhagavā nigaṇṭhassa vādaṃ patitṭhapetvā, **tena hi, aggivessanā**ti puccham ārabhi. Tattha **tena hīti** kāraṇatthe nipāto. Yasmā tvam pañcakkhandhe attato patijānāsī, tasmāti attho. **Sakasmim vijiteti** attano ratṭhe. **Ghātetāyaṃ vā ghātetunti** ghātārahaṃ ghātetabbayuttakaṃ ghātetuṃ. **Jāpetāyaṃ vā jāpetunti** dhanajānirahaṃ jāpetabbayuttam jāpetuṃ jīṇadhaṇaṃ kātuṃ. **Pabbājetāyaṃ vā pabbājetunti** sakaratṭhato pabbājanārahaṃ pabbājetuṃ, nīharituṃ. **Vattituñca arahatīti** vattati ceva vattituñca arahati. Vattituṃ yuttoti dīpeti. Iti nigaṇṭho attano vādabhedanattaṃ āhaṭakāraṇameva attano māraṇatthāya āvudhaṃ tikhiṇaṃ karonto viya visesetvā dīpeti, yathā taṃ bālo. **Evaṃ me rūpaṃ hotūti** mama rūpaṃ evaṃvidhaṃ hotu, pāsādikam abhirūpaṃ alaṅkatappaṭiyattaṃ suvaṇṇatoraṇaṃ viya susajjitacittapaṭo viya ca manāpadassananti. **Evaṃ me rūpaṃ mā aho**sīti mama rūpaṃ evaṃvidhaṃ mā hotu, dubbaṇṇaṃ dussaṇṭhitaṃ valitapalitaṃ tilakasamākiṇṇanti.

Tuṇhī ahosīti nigaṇṭho imasmim thāne viraddhabhāvaṃ ñatvā, “samaṇo gotamo mama vādaṃ bhindanattāya kāraṇaṃ āhari, ahaṃ bālātāya tameva visesetvā dīpesim, idāni natṭhomhi, sace vattatīti vakkhāmi, ime rājāno utṭhahitvā, ‘aggivessana, tvam mama rūpe vaso vattatīti vadasi, yadi te rūpe vaso vattati, kasmā tvam yathā ime licchavirājāno tāvatimsadevasadisehi attabhāvehi virocanti abhirūpā pāsādikā, evaṃ na virocasi”ti. Sace na vattatīti vakkhāmi, samaṇo gotamo utṭhahitvā, ‘aggivessana, tvam pubbe vattati me rūpasmim vasoti vatvā idāni paṭikkhipasīti vādaṃ āropessati. Iti vattatīti vuttepi eko doso, na vattatīti vuttepi eko doso”ti tuṇhī aho. Dutiyampi bhagavā pucchi, dutiyampi tuṇhī aho. Yasmā pana yāvatatiyaṃ bhagavatā pucchite abyākaronatssa sattadhā muddhā phalati, buddhā ca nāma sattānaṃyeva atthāya kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni pāramīnaṃ pūritattā sattesu balavaanuddayā honti. Tasmā yāvatatiyaṃ apucchitvā atha kho bhagavā saccakaṃ nigaṇṭhaputtaṃ etadavoca – etaṃ “byākaroḥi dānī”tiādivacanam avoca.

Tattha **sahadhammiki**nti sahetukaṃ sakāraṇaṃ. Vajiraṃ pāṇimhi assāti **vajirapāṇi**. **Yakkhoti** na yo vā so vā yakkho, sakko devarājāti veditabbo. **Ādittanti** aggivaṇṇaṃ. **Sampajjalitanti** suṭṭhu pajjalitaṃ. **Sajotibhū**tanti samantato jotibhūtaṃ, ekaggijālabhūtanti attho. **Ṭhito hotūti** mahantaṃ sīsaṃ, kandalamakulasadisā dāthā, bhayānakāni akkhināsādīnīti evaṃ virūparūpaṃ māpetvā ṭhito. Kasmā pana āgatoti? Dīṭṭhivissajjāpanattaṃ. Apica, “ahañceva kho pana dhammaṃ deseyyaṃ, pare ca me na ājāneyyu”nti evaṃ dhammadesanāya apposukkabhāvaṃ āpanne bhagavati sakko mahābrahmunā saddhim āgantvā, “bhagavā dhammaṃ desetha, tumhākaṃ āṇāya avattamāne mayaṃ vattāpessāma, tumhākaṃ dhammacakkaṃ hotu, amhākaṃ

āṇācakka’nti paṭiññamakāsi. Tasmā “ajja saccakam tasetvā pañham vissajjāpessāmī”ti āgato.

Bhagavāceva passati, saccako ca nigaṇṭhaputtoti yadi hi tam aññepi passeyyum. Tam kāraṇam agaru assa, “samaṇo gotamo saccakam attano vāde anotarantaṃ ñatvā yakkham āvāhetvā dassesi, tato saccako bhayena kathesī”ti vadeyyum. Tasmā bhagavā ceva passati saccako ca. Tassa tam disvāva sakalasarīrato sedā muccimsu, antokucchi viparivattamānā mahāravaṃ ravi. So “aññepi nu kho passantī”ti olovento kassaci lomahamsamattampi na addasa. Tato – “idaṃ bhayaṃ mameva uppannaṃ. Sacāham yakkhoti vakkhāmi, ‘kim tuyhameva akkhīni atthi, tvameva yakkham passasi, paṭhamam yakkham adisvā samaṇena gotamena vādasāṅghāte khittova yakkham passasi”ti vadeyyu”nti cintetvā – “na dāni me idha aññaṃ paṭisaraṇam atthi, aññatra samaṇā gotamā”ti maññaṃmāno, atha kho saccako nigaṇṭhaputto...pe... bhagavantaṃ etadavoca. **Tāṇam gavesīti** tāṇanti gavesamāno. **Leṇam gavesīti** leṇanti gavesamāno. **Saraṇam gavesīti** saraṇanti gavesamāno. Ettha ca tāyati rakkhatīti **tāṇam**. Nilīyanti etthāti **leṇam**. Saratīti **saraṇam**, bhayaṃ hiṃsati viddhamsetīti attho.

358. Manasi karitvāti manamhi katvā paccavekkhitvā upadhāretvā. **Evam me vedanā hotūti** kusalāva hotu, sukhāva hotu. **Evam me saññā hotūti** kusalāva hotu, sukhāva hotu, somanassasampayuttāva hotūti. **Saṅkhāra viññānesupi** eseva nayo. **Mā ahosīti** ettha pana vuttavipariyāyena attho veditabbo. **Kallaṃ nūti** yuttaṃ nu. **Samanupassitūti** “etaṃ mama esohamasmi eso me attā”ti evaṃ taṇhāmānadiṭṭhivasena passitum. **No hidam, bho gotamāti** na yuttametam, bho gotama. Iti bhagavā yathā nāma cheko ahituṇḍiko sappadaṭṭhavisam teneva sappena puna ḍaṃsāpetvā ubbāheyya, evaṃ tassaṃyeva parisati saccakam nigaṇṭhaputtaṃ teneva mukhena pañcakkhandhā aniccā dukkhā anattāti vadāpesi. **Dukkham allīnoti** imaṃ pañcakkhandhadukkham taṇhādiṭṭhīhi allīno. **Upagato ajjhositopi** taṇhādiṭṭhivaseneva veditabbo. **Dukkham etaṃ mamāti**ādīsu pañcakkhandhadukkham taṇhāmānadiṭṭhivasena samanupassatīti attho. **Parijāneyyāti** aniccaṃ dukkham anattāti tīraṇapariññāya parito jāneyya. **Parikkhepetvāti** khayam vayam anuppādam upanetvā.

359. Navanti taruṇam. Akukkukajātanti pupphaggaṇakāle anto āngutṭhappamāṇo eko ghanadaṇḍako nibbattati, tena virahitanti attho. **Rittoti** suñño antosāravirahito. Rittattāva **tuccho. Aparaddhoti** parājito. **Bhāsītā kho pana teti** idaṃ bhagavā tassa mukharabhāvaṃ pakāsetvā niggaṇhanto āha. So kira pubbe pūraṇādayo cha satthāro upasaṅkamitvā pañham pucchati. Te vissajjetum na sakkonti. Atha nesam parisamajjhe mahantaṃ vipakāram āropetvā utṭhāya jayam pavedento gacchati. So sammāsambuddhampi tatheva viheṭṭhessāmīti saññāya upasaṅkamitvā –

“Ambho ko nāma yaṃ rukkho, sinnapatto sakaṇṭako;

Yattha ekappahārena, uttamaṅgam vibhijjita”nti.

Ayam khadiraṃ āhacca asākarukkhaparicito mudutuṇḍasakuṇo viya sabbaññutaññānasāraṃ āhacca ñānatuṇḍabhedam patto sabbaññutaññānassa thaddhabhāvaṃ aññāsi. Tadassa parisamajjhe pakāseto **bhāsītā kho pana teti**ādīmāha. **Natthi etarahīti** upādinnakasarīre sedo nāma natthīti na vattabbaṃ, etarahi pana natthīti vadati. **Suvaṇṇavaṇṇam kāyam vivarīti** na sabbaṃ kāyam vivari. Buddhā nāma gaṇṭhikam paṭimuñcitvā paṭicchannasarīrā parisati dhammam desenti. Atha bhagavā galavātakasammukhaṭṭhāne cīvaraṃ gahetvā caturaṅgulamattam otāresi. Otāritamatte pana tasmim suvaṇṇavaṇṇā rasmiyo puñjapuñjā hutvā suvaṇṇaghaṭato rattasuvaṇṇarasadhārā viya, rattavaṇṇavalāhakato vijjulātā viya ca nikkhamitvā suvaṇṇamurajasadisam mahākhandaṃ uttamasiraṃ padakkhiṇam kurumānā ākāse pakkhandimsu. Kasmā pana bhagavā evamakāsīti? Mahājanassa kaṅkhāvinodanattam. Mahājano hi samaṇo gotamo mayham

sedo natthīti vadati, saccakassa tāva nigaṇṭhaputtassa yantāruḷhassa viya sedā paggharanti. Samaṇo pana gotamo ghanadupaṭṭacāvaram pārupitvā nisinno, anto sedassa atthitā vā natthitā vā katham sakkā ñātunti kaṅkham kareyya, tassa kaṅkhāvinodanattam evamakāsi. **Maṅkubhūtoti** nittejabhūto. **Pattakkhandhoti** patitakkhandho. **Appaṭibhānoti** uttari appassanto. **Nisīdīti** pādaṅguṭṭhakena bhūmiṃ kasamāno nisīdi.

360. Dummukhoti na virūpamukho, abhirūpo hi so pāsādiko. Nāmaṃ panassa etaṃ. **Abhabbo taṃ pokkharaniṃ puna otaritunti** sabbesaṃ aḷānaṃ bhaggatā pacchinnagamano otarituṃ abhabbo, tattheva kākakulādīnaṃ bhattaṃ hotīti dasseti. **Visūkāyikānīti** diṭṭhivisūkāni. **Visevītānīti** diṭṭhisaṅcaritāni. **Vipphanditānīti** diṭṭhivipphanditāni. **Yadidaṃ vādādhippāyoti** ettha **yadidanti** nipātamattaṃ; vādādhippāyo hutvā vādaṃ āropessāmīti ajjhāsayena upasaṅkamuṃ abhabbo; dhammassavanāya pana upasaṅkameyyāti dasseti. **Dummukhaṃ licchaviputtaṃ etadavocāti** kasmā avoca ? Dummukhassa kirassa upamāharaṇakāle sesa licchavikumārāpi cintesuṃ – “iminā nigaṇṭhena amhākaṃ sippuggahaṇaṭṭhāne ciraṃ avamāno kato, ayaṃ dāni amittassa piṭṭhiṃ passituṃ kālo. Mayampi ekekaṃ upamaṃ āharitvā paṇippahārena patitaṃ muggarena pothento viya tathā naṃ karissāma, yathā na puna parisamajjhe sīsaṃ ukkhipituṃ sakkhissatī”ti, te opammāni karitvā dummukhassa kathāpariyosānaṃ āgamayamānā nisīdimsu. Saccako tesam adhippāyaṃ ñatvā, ime sabbeva gīvaṃ ukkhipitvā oṭṭhehi calamānehi ṭhitā; sace paccekā upamā harituṃ labhissanti, puna mayā parisamajjhe sīsaṃ ukkhipituṃ na sakkā bhavissati, handāhaṃ dummukhaṃ apasādetvā yathā aññassa okāso na hoti, evaṃ kathāvāraṃ pacchinditvā samaṇaṃ gotamaṃ paṇhaṃ pucchissāmīti tasmā etadavoca. Tattha **āgamehīti** tiṭṭha, mā puna bhaṇāhīti attho.

361. Tiṭṭhatesā, bho gotamāti, bho gotama, esā amhākañceva aññesañca puthusamaṇabrāhmaṇānaṃ vācā tiṭṭhatu. **Vilāpaṃ vilapitaṃ maññeti** etañhi vacanaṃ vilapitaṃ viya hoti, vippalapitamattaṃ hotīti attho. Atha vā **tiṭṭhatesāti** ettha kathāti āharitvā vattabbā. **Vācāvilāpaṃ vilapitaṃ maññeti** ettha panidaṃ vācānicchāraṇaṃ vilapitamattaṃ maññe hotīti attho.

Idāni paṇhaṃ pucchanto **kittāvātāti**ādimāha. Tattha **vesārajapattoti** ñānapatto. **Aparappaccayoti** aparappattiyo. Athassa bhagavā paṇhaṃ vissajjento **idha, aggivessanāti**ādimāha, taṃ uttānatthameva. Yasmā panettha passatīti vuttatā sekkhabhūmi dassitā. Tasmā uttari asekkhabhūmiṃ pucchanto dutiyaṃ paṇhaṃ pucchi, tampissa bhagavā byākāsi . Tattha **dassanānuttariyenāti**ādisu **dassanānuttariyanti** lokiyalokuttarā paññā. **Paṭipadānuttariyanti** lokiyalokuttarā paṭipadā. **Vimuttānuttariyanti** lokiyalokuttarā vimutti. Suddhalokuttameva vā gahetvā **dassanānuttariyanti** arahattamaggasammādiṭṭhi. **Paṭipadānuttariyanti** sesāni maggaṅgāni. **Vimuttānuttariyanti** aggaphalavimutti. Khīṇāsavassa vā nibbānadassanaṃ **dassanānuttariyaṃ** nāma. Maggaṅgāni **paṭipadānuttariyaṃ**. Aggaphalaṃ **vimuttānuttariyanti** veditabbaṃ. **Buddho so bhagavāti** so bhagavā sayampi cattāri saccāni buddho. **Bodhāyāti** paresampi catusaccabodhāya dhammaṃ deseti. **Dantoti**ādisu **dantoti** nibbisevano. **Damathāyāti** nibbisevanatthāya. **Santoti** sabbakilesavūpasamena santo. **Samathāyāti** kilesavūpasamāya. **Tiṇṇoti** caturoghatiṇṇo. **Taraṇāyāti** caturoghatarāṇāya. **Parinibbutoti** kilesaparinibbānena parinibbuto. **Parinibbānāyāti** kilesaparinibbānatthāya.

362. Dhamṣīti guṇadhamsakā. **Pagabbāti** vācāpāgabbiyena samannāgatā. **Āsādetabbanti** ghaṭṭetabbaṃ. **Āsajjāti** ghaṭṭetvā. **Natveva bhavantaṃ gotamanti** bhavantaṃ gotamaṃ āsajja kassaci attano vādaṃ anupahataṃ sakalaṃ ādāya pakkamituṃ thāmo natthīti dasseti. Na hi bhagavā hatthiādayo viya kassaci jīvitantarāyaṃ karoti. Ayaṃ pana nigaṇṭho imā tisso upamā na bhagavato ukkaṃsanattham āhari, attukkaṃsanatthameva āhari. Yathā hi rājā kañci paccatthikaṃ ghātetvā evaṃ nāma sūro

evaṃ thāmasampanno puriso bhavissatīti paccatthikaṃ thomentopi attānameva thometi. Evameva sopi **siyā hi, bho gotama, hatthiṃ pabhinnantiādīhi** bhagavantam ukkaṃsentopi mayameva sūrā mayam paṇḍitā mayam bahussutāyeva evaṃ pabhinnahatthiṃ viya, jalitaaggikkhandham viya, phaṇakataāsīvisam viya ca vādatthikā sammāsambuddham upasaṅkamimhāti attānaṃyeva ukkaṃseti. Evaṃ attānaṃ ukkaṃsetvā bhagavantam nimantayamāno **adhivāsetu metiādīmāha**. Tattha **adhivāsetūti** sampatīcchatu. **Svātanāyāti** yaṃ me tumhesu kāraṃ karoto sve bhavissati puññaṅca pītipāmojjaṅca, tadatthāya. **Adhivāsesi bhagavā tuṅhībhāvenāti** bhagavā kāyaṅgam vā vācaṅgam vā acopetvā abbhantareyeva khantiṃ dhārento tuṅhībhāvena adhivāsesi. Saccakassa anuggahakaraṇattham manasāva sampatīcchīti vuttam hoti.

363. Yamassa patirūpaṃ maññeyyāthāti te kira licchavī tassa pañcathālipākasatāni niccabhattam āharanti . Tadeva sandhāya esa sve tumhe yaṃ assa samaṇassa gotamassa patirūpaṃ kappiyanti maññeyyātha, tam āhareyyātha; samaṇassa hi gotamassa tumhe paricārakā kappiyākappiyam yuttāyuttam jānāthāti vadati. **Bhattābhīhāraṃ abhiharimṣūti** abhiharitabbam bhattam abhiharimṣu. **Paṇītenāti** uttarena. **Sahatthāti** sahatthena. **Santappetvāti** suṭṭhu tappetvā, paripuṇṇam suhitam yāvadattham katvā. **Sampavāretvāti** suṭṭhu pavāretvā, alam alanti hatthasaññāya paṭikkhipāpetvā. **Bhuttāvinti** bhuttavantam. **Onītapattapāṇinti** pattato onītapāṇim, apanītahatthanti vuttam hoti. “Onītapattapāṇi”ntipi pāṭho, tassattho, onittam nānābhūtam pattam pāṇito assāti onītapattapāṇī. Tam onītapattapāṇim, hatthe ca pattaṅca dhovivā ekamante pattam nikkhipivā nisinnanti attho. **Ekamantam nisīdīti** bhagavantam evambhūtam nātvā ekasmiṃ okāse nisīdīti attho. **Puññaṅcāti** yaṃ imasmim dāne puñnam, āyatim vipākakkhandhāti attho. **Puñnamahīti** vipākakkhandhānaṃyeva parivāro. **Tam dāyakānam sukhāya hotūti** tam imesam licchavīnam sukhatthāya hotu. Idaṃ kira so aham pabbajito nāma, pabbajitena ca na yuttam attano dānam niyyātetunti tesam niyyātentō evamāha. Atha bhagavā yasmā licchavīhi saccakassa dinnam, na bhagavato. Saccakena pana bhagavato dinnam, tasmā tamattham dīpento **yaṃ kho, aggivessanātiādīmāha**. Iti bhagavā nigaṇṭhassa matena vināyeva attano dinnam dakkhiṇam nigaṇṭhassa niyyātesī, sā cassa anāgate vāsana bhavissatīti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūlasaccakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Mahāsaccakasuttavaṇṇanā

364. Evaṃme sutanti mahāsaccakasuttam. Tattha **ekam samayanti** ca **tena kho pana samayenāti** ca **pubbaṅhasamayanti** ca tīhi padehi ekova samayo vutto. Bhikkhūnañhi vattapaṭipattiṃ katvā mukham dhovivā pattaṅcivaramādāya cetiyam vandivā kataram gāmaṃ pavisissāmāti vitakkamālake thitakālo nāma hoti. Bhagavā evarūpe samaye rattadupattam nivāsetvā kāyabandhanam bandhitvā paṃsukūlacīvaram ekamsam pārupitvā gandhakuṭito nikkhamma bhikkhusaṅghaparivuto gandhakuṭipamukhe aṭṭhāsī. Tam sandhāya, – “ekam samayanti ca tena kho pana samayenāti ca pubbaṅhasamaya”nti ca vuttam. **Pavitukāmoti** piṇḍāya pavisissāmāti evaṃ katasanniṭṭhāno. **Tenupasaṅkamīti** kasmā upasaṅkamīti? Vādāropanajjhāsayena. Evaṃ kirassa ahosi – “pubbepāham apanḍitatāya sakalam vesālipariṣam gahetvā samaṇassa gotamassa santikaṃ gantvā parisamajjhe maṅku jāto. Idāni tathā akatvā ekakova gantvā vādam āropessāmi. Yadi samaṇam gotamam parājetum sakkhissāmi, attano laddhiṃ dīpetvā jayam karissāmi. Yadi samaṇassa gotamassa jayo bhavissati, andhakāre naccam viya na koci jānissatī”ti niddāpaṇham nāma gahetvā iminā vādajjhāsayena upasaṅkami.

Anukampaṃ upādāyāti saccakassa nigaṇṭhaputtassa anukampaṃ paṭicca. Therassa kirassa evaṃ ahoṣi – “bhagavati muhuttaṃ nisinne buddhadassanaṃ dhammassavanañca labhissati. Tadassa dīgharattaṃ hitāya sukhāya saṃvattissatī”ti. Tasmā bhagavantaṃ yācitvā paṃsukūlacīvaram catugguṇaṃ paññapetvā **nisīdatu bhagavāti** āha. “Kāraṇaṃ ānando vadatī”ti sallakkhetvā nisīdi bhagavā paññatte āsane. **Bhagavantaṃ etadavocāti** yaṃ pana pañhaṃ ovaṭṭikasāraṃ katvā ādāya āgato taṃ ṭhapetvā passena tāva pariharanto etaṃ **santi, bho gotamāti**ādivacanaṃ avoca.

365. Phusanti hi te, bho gotamāti te samaṇabrāhmaṇā sarīre uppannaṃ sārīrikaṃ dukkhaṃ vedanaṃ phusanti labhanti, anubhavanti attho. **Ūrukkhambhoti** khambhakataūrubhāvo, ūruthaddhatāti attho. Vimhayatthavasena panettha **bhavissatī** anāgatavacanaṃ kataṃ. **Kāyanvayaṃ hotīti** kāyanugataṃ hoti kāyassa vasavatti. **Kāyabhāvanāti** pana vipassanā vuccati, tāya cittavikkhepaṃ pāpuṇanto nāma natthi, iti nigaṇṭho asantaṃ abhūtaṃ yaṃ natthi, tadevāha. **Cittabhāvanāti**pi samatho vuccati, samādhuyuttassa ca puggalassa ūrukkhambhādayo nāma natthi, iti nigaṇṭho idaṃ abhūtaṃ eva āha. Aṭṭhakathāyaṃ pana vuttaṃ – “yatheva ‘bhūtapubbanti vatvā ūrukkhambhopi nāma bhavissatī’tiādīni vadato anāgatarūpaṃ na sameti, tathā atthopi na sameti, asantaṃ abhūtaṃ yaṃ natthi, taṃ kathetī”ti.

No kāyabhāvananti pañcātapatappanādiṃ attakilamathānuyogaṃ sandhāyāha. Ayañhi tesam kāyabhāvanā nāma. Kiṃ pana so disvā evamāha? So kira divādivassa vihāraṃ āgacchati, tasmim kho pana samaye bhikkhū pattaṭṭhāraṃ paṭisāmetvā attano attano rattiṭṭhānadivāṭṭhānesu paṭisallānaṃ upagacchanti. So te paṭisallāne disvā cittabhāvanāmatthaṃ ete anuyuñjanti, kāyabhāvanā panetesam natthīti maññamāno evamāha.

366. Atha naṃ bhagavā anuyuñjanto **kinti pana te, aggivessana, kāyabhāvanā sutāti** āha. So taṃ vitthārento **seyyathidaṃ, nando vacchoti**ādimāha. Tattha **nandoti** tassa nāmaṃ. **Vacchoti** gottaṃ. **Kisoti** nāmaṃ. **Samkiccoti** gottaṃ. **Makkhaligosālo** hetthā āgatova. **Eteti** ete tayo janā, te kira kiliṭṭhatapānaṃ matthakapattā ahesuṃ. **Uḷārāni uḷārānī** paṇītāni paṇītāni. **Gāhenti nāmāti** balaṃ gaṇhāpentī nāma. **Brūhenti**ti vaḍḍhenti. **Medenti**ti jātamedam karonti. **Purimaṃ pahāyāti** purimaṃ dukkarakāraṃ pahāya. **Pacchā upacinanti**ti pacchā uḷārakhādanīyādīhi santappenti, vaḍḍhenti. **Ācayāpacayo hotīti** vaḍḍhi ca avadḍhi ca hoti, iti imassa kāyassa kālena vaḍḍhi, kālena parihānīti vaḍḍhiparihānimattameva paññāyati, kāyabhāvanā pana na paññāyati dīpetvā cittabhāvanam pucchanto, “kinti pana te, aggivessana, cittabhāvanā sutā”ti āha. **Na sampāyāsīti** sampādetvā kathetuṃ nāsakkhi, yathā taṃ bālaputhujjano.

367. Kutopana tvanti yo tvaṃ evaṃ oḷārikaṃ dubbalaṃ kāyabhāvanam na jānāsī? So tvaṃ kuto saṇhaṃ sukhamaṃ cittabhāvanam jānissasīti. Imasmim pana ṭhāne codanālayatthero, “abuddhavacanaṃ nāmetam pada”nti bījanaṃ ṭhapetvā pakkamituṃ ārabhi. Atha naṃ mahāsīvattthero āha – “dissati, bhikkhave, imassa cātumahābhūtikassa kāyassa ācayopi apacayopi ādānampi nikkhepanampī”ti (saṃ. ni. 2.62). Taṃ sutvā sallakkhesi – “oḷārikaṃ kāyam pariggaṇhantassa uppannavipassanā oḷārikāti vattum vaṭṭatī”ti.

368. Sukhasārāgīti sukhasārāgena samannāgato. **Sukhāya vedanāya nirodhā uppajjati dukkhā vedanāti** na anantarāva uppajjati, sukhadukkhānañhi anantarapaccayatā paṭṭhāne (paṭṭhā. 1.2.45-46) paṭisiddhā. Yasmā pana sukhe aniruddhe dukkhaṃ nuppajjati, tasmā idha evaṃ vuttaṃ. **Pariyādāya tiṭṭhatīti** khepetvā gaṇhitvā tiṭṭhati. **Ubhatopakkhanti** sukhaṃ ekaṃ pakkhaṃ dukkhaṃ ekaṃ pakkhanti evaṃ ubhatopakkhaṃ hutvā.

369. Uppannāpi sukhā vedanā cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhati, bhāvitattā kāyassa. Uppannāpi dukkhā vedanā cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhati, bhāvitattā cittaṃ ettha

kāyabhāvanā vipassanā, cittabhāvanā samādhi. Vipassanā ca sukhasa paccanīkā, dukkhasa āsannā. Samādhi dukkhasa paccanīko, sukhasa āsanno. Kathaṃ? Vipassanaṃ paṭṭhapetvā nisinnassa hi addhāne gacchante gacchante tattha tattha aggiutṭhānaṃ viya hoti, kacchehi sedā muccanti, matthakato usumavattīutṭhānaṃ viya hotīti cittaṃ haññati vihaññati vipphandati. Evaṃ tāva vipassanā sukhasa paccanīkā, dukkhasa āsannā. Uppanne pana kāyike vā cetasike vā dukkhe taṃ dukkhaṃ vikkhambhetvā samāpattim samāpannassa samāpattikkhaṇe dukkhaṃ dūrāpagataṃ hoti, anappakaṃ sukhaṃ okkamati. Evaṃ samādhi dukkhasa paccanīko, sukhasa āsanno. Yathā vipassanā sukhasa paccanīkā, dukkhasa āsannā, na tathā samādhi. Yathā samādhi dukkhasa paccanīko, sukhasa āsanno, na ca tathā vipassanāti. Tena vuttaṃ – “uppannāpi sukhā vedanā cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhati, bhāvitattā kāyassa. Uppannāpi dukkhā vedanā cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhati, bhāvitattā cittaṃ”ti.

370. Āsajjaupanīyāti guṇe ghaṭṭetvā ceva upanetvā ca. **Taṃ vata meti** taṃ vata mama cittaṃ.

371. Kiñhi no siyā, aggivessanāti, aggivessana, kiṃ na bhavissati, bhavissateva, mā evaṃ saññī hohi, uppajjiyeva me sukhāpi dukkhāpi vedanā, uppannāya panassā ahaṃ cittaṃ pariyādāya ṭhātuṃ na demi. Idānissa tamatthaṃ pakāsetuṃ upari pasādāvahaṃ dhammadesanaṃ desetukāmo mūlato paṭṭhāya mahābhinnikkhamaṇaṃ ārabhi. Tattha **idha me, aggivessana, pubbeva sambodhā...pe... tattheva nisīdim, alamidaṃ padhānāyāti** idaṃ sabbaṃ heṭṭhā pāsārāsīsutte vuttanayeneva veditabbaṃ. Ayaṃ pana viseso, tattha bodhipallaṅke nisajjā, idha dukkarakārikā.

374. Allakaṭṭhanti allāṃ udumbarakaṭṭhaṃ. **Sasnehanti** sakhīraṃ. **Kāmeḥīti** vatthukāmehi. **Avūpakaṭṭhāti** anapagatā. **Kāmacchandoti** ādisu kilesakāmo va chandakaraṇavasena **chando**. Sinehakarāṇavasena **sneho**. Mucchākarāṇavasena **mucchā**. Pipāsākarāṇavasena **pipāsā**. Anudahanavasena **pariḷāhoti** veditabbo. **Opakkamikāti** upakkamanibbattā. **Ñāṇāya dāssanāya anuttarāya sambodhāyāti** sabbaṃ lokuttaramaggavevacanameva.

Idaṃ panettha opammasaṃsandanaṃ – allāṃ sakhīraṃ udumbarakaṭṭhaṃ viya hi kilesakāmena vatthukāmato anissaṭapuggalā. Udaḥ pakkhittabhāvo viya kilesakāmena tintatā; manthanenāpi aggino anabhinibbattanaṃ viya kilesakāmena vatthukāmato anissaṭānaṃ opakkamikāhi vedanāhi lokuttaramaggassa anadhigamo. Amanthanenāpi aggino anabhinibbattanaṃ viya tesāṃ puggalānaṃ vināpi opakkamikāhi vedanāhi lokuttaramaggassa anadhigamo. Dutīyaupamāpi imināva nayena veditabbā. Ayaṃ pana viseso, purimā saputtabhariyapabbajjāya upamā; pacchimā brāhmaṇadhammikapabbajjāya.

376. Tatiyaupamāya koḷāpanti chinnaśinehaṃ nirāpaṃ. **Thale nikkhittanti** pabbatathale vā bhūmithale vā nikkhittaṃ. Etthāpi idaṃ opammasaṃsandanaṃ – sukkhakoḷāpakaṭṭhaṃ viya hi kilesakāmena vatthukāmato nissaṭapuggalā, ārakā udakā thale nikkhittabhāvo viya kilesakāmena atintatā. Manthanenāpi aggino abhinibbattanaṃ viya kilesakāmena vatthukāmato nissaṭānaṃ abbhokāsikanesaṃjikkādivasena opakkamikāhipi vedanāhi lokuttaramaggassa adhigamo. Aññassa rukkhassa sukkhasākhāya saddhim ghaṃsanamatteneva aggino abhinibbattanaṃ viya vināpi opakkamikāhi vedanāhi sukhāyeva paṭipadāya lokuttaramaggassa adhigamoti. Ayaṃ upamā bhagavatā attano atthāya āhaṭā.

377. Idāni attano dukkarakārikaṃ dāsento, tassa mayhanti ādimāha. Kiṃ pana bhagavā dukkaraṃ akatvā buddho bhavituṃ na samatthoti? Katvāpi akatvāpi samatthova. Atha kasmā akāsīti? Sadevakassa lokassa attano parakkamaṃ dāsessāmi. So ca maṃ vīriyanimmathanaguṇo hāsessatīti. Pāsāde nisinnoyeva hi paveṇiāgataṃ rajjaṃ labhitvāpi khattīyo na tathāpamudito hoti, yathā balakāyaṃ gahetvā saṅgāme dve tayo sampahāre datvā amittamathanaṃ katvā pattarajjo. Evaṃ pattarajjassa hi rajjasiriṃ anubhavantassa parisāṃ

oloketvā attano parakkamaṃ anussarivā, “asukatṭhāne asukakammaṃ katvā asukañca asukañca amittaṃ evaṃ vijjhivā evaṃ paharivā imaṃ rajjasiriṃ pattosmī”ti cintayato balavasomanassaṃ uppajjati. Evamevaṃ bhagavāpi sadevakassa lokassa parakkamaṃ dassessāmi, so hi maṃ parakkamo ativiya hāsessati, somanassaṃ uppādessatī dukkaramakāsi.

Apica pacchimaṃ janataṃ anukampamānopi akāsiyeva, pacchimā hi janatā sammāsambuddho kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni pāramiyo pūretvāpi padhānaṃ padahitvāva sabbaññutaññānaṃ patto, kimaṅgaṃ pana mayanti padhānavīriyaṃ kattabbaṃ maññissati; evaṃ sante khippameva jātijarāmarañassa antaṃ karissatīti pacchimaṃ janataṃ anukampamāno akāsiyeva.

Dantebhidantamādhāyāti hetṭhādante uparidantaṃ ṭhapetvā. **Cetasā cittanti** kusalacittena akusalacittaṃ. **Abhiniggaṇheyanti** niggaṇheyyaṃ. **Abhinippīleyanti** nippīleyyaṃ. **Abhisantāpeyyanti** tāpetvā vīriyanimmathanaṃ kareyyaṃ. **Sāraddhoti** sadaratho. **Padhānābhitunnassāti** padhānena abhitunnassa, viddhassa satoti attho.

378.Appāṇakanti nirassāsakaṃ. **Kammāragaggariyāti** kammārassa gaggaranāḷiyā. **Sīsavedanā hontīti** kutoci nikkhamituṃ alabhamānehi vātehi samuttāpitā balavatiyo sīsavedanā honti. **Sīsaveṭhaṃ dadeyyāti** sīsaveṭhanaṃ dadeyya. **Devatāti** bodhisattassa caṅkamanakoṭiyaṃ paññasālapariveṇasāmantā ca adhivattā devatā.

Tadā kira bodhisattassa adhimatte kāyadāhe uppanne mucchā udapādi. So caṅkameva nisinnō hutvā papati. Taṃ disvā devatā evamāhamsu – “vihārotveva so arahato”ti, “arahanto nāma evarūpā honti matakasadisā”ti laddhiyā vadanti. Tattha yā devatā “kālaṅkato”ti āhamsu, tā gantvā suddhodanamahārājassa ārocesuṃ – “tumhākaṃ putto kālaṅkato”ti. Mama putto buddho hutvā kālaṅkato, no ahutvāti? Buddho bhavituṃ nāsakkhi, padhānabhūmiyaṃyeva pativā kālaṅkatoti. Nāhaṃ saddahāmi, mama puttassa bodhiṃ apatvā kālaṅkiriya nāma natthīti.

Aparabhāge sammāsambuddhassa dhammacakkaṃ pavattetvā anupubbena rājagahaṃ gantvā kapilavatthuṃ anuppattassa suddhodanamahārājā pattaṃ gahetvā pāsādaṃ āropetvā yāgukhajjakaṃ datvā antarābhattasamaye etamatthaṃ ārocesi – tumhākaṃ bhagavā padhānakaraṅkale devatā āgantvā, “putto te, mahārāja, kālaṅkato”ti āhamsūti. Kiṃ saddhasi mahārājāti? Na bhagavā saddahinti. Idāni, mahārāja, supinappaṭiggahaṇato paṭṭhāya acchariyāni passanto kiṃ saddahissasi? Ahampi buddho jāto, tvampi buddhapitā jāto, pubbe pana mayhaṃ aparipakke ñāṇe bodhicariyaṃ carantassa dhammapālakumārakālepi sippaṃ uggahetuṃ gatassa, “tumhākaṃ putto dhammapālakumāro kālaṅkato, idamassa aṭṭhī”ti eḷakatṭhiṃ āharivā dassesuṃ, tadāpi tumhe, “mama puttassa antarāmarāṇaṃ nāma natthi, nāhaṃ saddahāmī”ti avocuttha, mahārājāti imissā aṭṭhuppattiyā bhagavā mahādhammapālaḷātakaṃ kathesi.

379.Mākho tvam mārisāti sampiyāyamānā āhamsu. Devatānaṃ kirāyaṃ piyamanāpavohāro, yadidaṃ mārisāti. **Ajajjitanti** abhojanaṃ. **Halanti vadāmīti** alanti vadāmi, alaṃ iminā evaṃ mā karittha, yāpessāmahanti evaṃ paṭisedhemīti attho.

380-1.Maṅguracchavīti maṅguramacchacchavi. **Etāva paramanti** tāsampi vedanānametaṃyeva paramaṃ, uttamaṃ pamāṇaṃ. **Pitu sakkassa kammante...pe... paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharitāti** rañño kira vappamaṅgaladivaso nāma hoti, tadā anekappakāraṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ paṭiyādentī. Nagaravīthiyo sodhāpetvā puñṇaghaṭe ṭhapāpetvā dhajapaṭākādayo ussāpetvā sakalanagaraṃ devavimānaṃ viya alaṅkaronti. Sabbe dāsakammakarādayo ahatavatthanivatthā gandhamālādīpaṭimaṇḍitā rājakule sannipatanti. Rañño kammante naṅgalasatasahassaṃ yojīyati. Tasmīṃ pana divase ekena ūnaṃ aṭṭhasataṃ

yojenti. Sabbanaṅgalāni saddhiṃ balibaddarasmiyottehi jānussonissa ratho viya rajataparikkhittāni honti. Rañño ālambanaṅgalaṃ rattasuvaṇṇaparikkhittam hoti. Balibaddānaṃ siṅgānipi rasmipatodāpi suvaṇṇaparikkhittā honti. Rājā mahāparivārena nikkhamanto puttam gahetvā agamāsi.

Kammantatṭhāne eko jamburukkho bahalapattapalāso sandacchāyo ahosi. Tassa hetṭhā kumārassa sayanaṃ paññapetvā upari suvaṇṇatārakakhacitaṃ vitānaṃ bandhāpetvā sāṇipākārena parikkhipāpetvā ārakkham ṭhapetvā rājā sabbālaṅkāraṃ alaṅkaritvā amaccagaṇaparivuto naṅgalakaraṇatṭhānaṃ agamāsi. Tattha rājā suvaṇṇanaṅgalaṃ gaṇhāti. Amaccā ekenūnaatṭhasatarajatanāṅgalāni gahetvā ito cito ca kasanti. Rājā pana orato pāraṃ gacchati, pāraṃ vā oram gacchati. Etasmim ṭhāne mahāsampatti hoti, bodhisattaṃ parivāretvā nisinnā dhātiyo rañño sampattim passissāmāti antosāṇito bahi nikkhantā. Bodhisatto ito cito ca olokeno kañci adisvā vegena utṭhāya pallaṅkaṃ ābhujitvā ānāpāne pariggahetvā paṭhamajjhānaṃ nibbatesi. Dhātiyo khajjabhojjantare vicaramānā thokaṃ cirāyimsu, sesarukkhaṇaṃ chāyā nivattā, tassa pana rukkhassa parimaṇḍalā hutvā aṭṭhāsi. Dhātiyo ayyaputto ekakoti vegena sāṇim ukkhipitvā anto pavisaṃmānā bodhisattaṃ sayane pallaṅkena nisinnam taṅca pāṭihāriyaṃ disvā gantvā rañño ārocayimsu – “kumāro deva, evaṃ nisinnā aññesaṃ rukkhānaṃ chāyā nivattā, jamburukkhassa parimaṇḍalā ṭhitā”ti. Rājā vegena gantvā pāṭihāriyaṃ disvā, “idaṃ te, tāta, dutiyaṃ vandana”nti puttam vandi. Idametaṃ sandhāya vuttam – “pitu sakkassa kammante...pe... paṭhamajjhānaṃ upasampajja viharitā”ti. **Siya nu kho eso maggo bodhāyati** bhavēyya nu kho etaṃ ānāpānassatipaṭhamajjhānaṃ bujjanatṭhāya maggoti. **Satānusāriviññāṇanti** nayidaṃ bodhāya maggo bhavissati, ānāpānassatipaṭhamajjhānaṃ pana bhavissatīti evaṃ ekaṃ dve vāre uppannasatiyā anantaram uppannaviññāṇam satānusāriviññāṇam nāma. **Yaṃ taṃ sukhanti** yaṃ taṃ ānāpānassatipaṭhamajjhānasukham.

382. Paccupaṭṭhitā hontīti paññasālapariveṇasammajjanādivattakaraṇena upaṭṭhitā honti. **Bāhullikoti** paccayabāhulliko. **Āvatto bāhullāyati** rasagiddho hutvā paṇitapiṇḍapātādīnaṃ atṭhāya āvatto. **Nibbijja pakkamimsūti** ukkaṇṭhitvā dhammaniyaṃmena pakkantā bodhisattassa sambodhiṃ pattakāle kāyavivekassa okāsādānattham dhammatāya gatā. Gacchantā ca aññatṭhānaṃ agantvā bārāṇasimeva agamaṃsu. Bodhisatto tesu gatesu addhamāsaṃ kāyavivekaṃ labhitvā bodhimaṇḍe aparājītapallaṅke nisīditvā sabbaññutaññānaṃ paṭivijjhi.

383. Vivicceva kāmehītiādi bhayabherave vuttanayeneva veditabbaṃ.

387. Abhijānāmi kho panāhanti ayam pāṭiyekko anusandhi. Niṅaṇṭho kira cintesi – “ahaṃ samaṇaṃ gotamaṃ ekaṃ pañhaṃ pucchim. Samaṇo gotamo ‘aparāpi maṃ, aggivessana, aparāpi maṃ, aggivessana’ti pariyosānaṃ adassento kathetiyeva. Kupito nu kho”ti? Atha bhagavā, aggivessana, tathāgate anekasatāya parisāya dhammaṃ desente kupito samaṇo gotamoti ekopi vattā natthi, pasesaṃ bodhanatṭhāya paṭivijjhanatṭhāya eva tathāgato dhammaṃ desetīti dassento imaṃ dhammadeśanaṃ ārabhi. Tattha **ārabbhāti** sandhāya. **Yāvadevāti** payojanavidhi paricchedaniyamaṃ. Idaṃ vuttam hoti – pasesaṃ viññāpanameva tathāgatassa dhammadeśanāya payojanaṃ, tasmā na ekasseva deseti, yattakā viññātāro atthi, sabbesaṃ desetīti. **Tasmimyeva purimasminti** iminā kiṃ dassetīti? Saccako kira cintesi – “samaṇo gotamo abhirūpo pāsādiko suphusitaṃ dantāvaraṇaṃ, jivhā mudukā, madhuraṃ vākkaraṇaṃ, parisam rañjento maññe vicarati, anto panassa cittekaggatā natthi”ti. Atha bhagavā, aggivessana, na tathāgato parisam rañjento vicarati, cakkavālapariyantāyapi parisāya tathāgato dhammaṃ deseti, asallīno anupalitto ettakaṃ ekavihārī, suññataphalasaṃpattim anuyuttoti dassetuṃ evamāha.

Ajjhattamevāti gocarajjhattameva. **Sannisādemīti** sannisīdāpemi, tathāgato hi yasmim khaṇe parisā sādhuṅkāraṃ deti, tasmim khaṇe pubbābhogena paricchinditvā phalasaṃpattim

samāpajjati, sādhu-kārasaddassa nigghose avicchinneyeva samāpattito vuṭṭhāya ṭhitatṭhānato paṭṭhāya dhammaṃ deseti, buddhānañhi bhavaṅgaparivāso lahuko hotīti assāsavāre passāsavāre samāpattim samāpajjanti. **Yena sudam niccakappanti** yena suññena phalasa-mādhinā niccakālam viharāmi, tasmim samādhinimutte cittaṃ saṅṭhapemi samādahāmīti dasseti.

Okappaniyametanti saddahaniyametaṃ. Evaṃ bhagavato ekaggacittataṃ sampaṭicchitvā idāni attano ovaṭṭikasāraṃ katvā ānītapañhaṃ pucchanto **abhijānāti kho pana bhavaṃ gotamo divā supitāti** āha. Yathā hi sunakho nāma asambhinnakhīrapakkapāyasam sappinā yojetvā udarapūraṃ bhojitopi gūthaṃ disvā akhāditvā gantuṃ na sakkā, akhādamāno ghāyitvāpi gacchati, aghāyitvāva gatassa kirassa sīsam rujjati; evamevaṃ imassapi satthā asambhinnakhīrapakkapāyasasadisam abhinikkhamaṇato paṭṭhāya yāva āsavakkhayā pasādanīyaṃ dhammadesanaṃ deseti. Etassa pana evarūpaṃ dhammadesanaṃ sutvā satthari pasādamattampi na uppannaṃ, tasmā ovaṭṭikasāraṃ katvā ānītapañhaṃ apucchitvā gantuṃ asakko evamāha. Tattha yasmā thinamiddhaṃ sabbakhīṇāsavānaṃ arahattamaggeneva pahīyati, kāyadaratho pana upādinnakepi hoti anupādinnakepi. Tathā hi kamaluppalādīni ekasmim kāle vikasanti, ekasmim makulāni honti, sāyaṃ kesañci rukkhānampi pattāni patilīyanti, pāto vipphārikāni honti. Evaṃ upādinnakassa kāyassa darathoyeva darathavasena bhavaṅgasotañca idha niddāti adhippetam, tam khīṇāsavānampi hoti. Tam sandhāya, “abhijānāmaha”ntiādīmāha. **Sammohavīhārasmim vadantīti** sammohavīhāroti vadanti.

389. Āsajja āsajjāti ghaṭṭetvā ghaṭṭetvā. **Upanītehīti** upanetvā kathitehi. **Vacanappathehīti** vacanehi. **Abhinanditvā anumoditvāti** alanti cittena sampaṭicchanto abhinanditvā vācāyapi pasamsanto anumoditvā. Bhagavatā imassa nigaṅṭhassa dve suttāni kathitāni. Purimasuttaṃ eko bhāṇavāro, idaṃ diyadḍho, iti adḍhatiye bhāṇavāre sutvāpi ayaṃ nigaṅṭho neva abhisamayaṃ patto, na pabbajito, na saraṇesu patitṭhito. Kasmā etassa bhagavā dhammaṃ desesīti? Anāgate vāsanatthāya. Passati hi bhagavā, “imassa idāni upanissayo natthi, mayhaṃ pana parinibbānato samadhikānaṃ dvinnam vassasatānaṃ accayena tambapaṇṇidīpe sāsanaṃ patitṭhahissati. Tatrāyaṃ kulaghare nibbattitvā sampatte kāle pabbajitvā tīṇi piṭakāni uggahetvā vipassanaṃ vadḍhetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā kālabuddharakkhito nāma mahākhīṇāsavo bhavissatī”ti. Idaṃ disvā anāgate vāsanatthāya dhammaṃ desesi.

Sopi tattheva tambapaṇṇidīpamhi sāsane patitṭhite devalokato cavitvā dakkhīṇagirivīhārassa bhikkhācāragāme ekasmim amaccakule nibbatto pabbajjāsamatthayobbane pabbajitvā teṭṭakam buddhavacanaṃ uggahetvā gaṇam pariharanto mahābhikkhusaṅghaparivuto upajjhāyaṃ passituṃ agamāsi. Athassa upajjhāyo saddhivīhārikam codessāmīti teṭṭakam buddhavacanaṃ uggahetvā āgatena tena saddhim mukham datvā kathāmattampi na akāsi. So paccūsasamaye vuṭṭhāya therassa santikam gantvā, – “tumhe, bhante, mayi ganthakammaṃ katvā tumhākam santikam āgate mukham datvā kathāmattampi na karittha, ko mayhaṃ doso”ti pucchi. Thero āha – “tvam, āvuso, buddharakkhita ettakeneva ‘pabbajjākiccaṃ me matthakam patta’nti saññaṃ karosī”ti. Kim karomi, bhanteti? Gaṇam vinodetvā tvam papañcam chinditvā cetiyapabbatavīhāraṃ gantvā samaṇadhammaṃ karohīti. So upajjhāyassa ovāde ṭhatvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā puññavā rājavūjito hutvā mahābhikkhusaṅghaparivāro cetiyapabbatavīhāre vasi.

Tasmiñhi kāle tissamahārājā uposathakammaṃ karonto cetiyapabbate rājalēṇe vasati. So therassa upatṭhākabhikkhuno saññaṃ adāsi – “yadā mayhaṃ ayyo pañhaṃ vissajjeti, dhammaṃ vā katheti, tadā me saññaṃ dadeyyāthā”ti. Theropi ekasmim dhammassavanadivase bhikkhusaṅghaparivāro kaṅṭhakacetiyaṅgaṇam āruya cetiyaṃ vanditvā kālatimbarurukkhamaṇe aṭṭhāsi. Atha naṃ eko piṇḍapātikatthero kālakārāmasuttante

pañhaṃ pucchi. Thero nanu, āvuso, ajja dhammassavanadivasoti āha. Āma, bhante, dhammassavanadivasoti. Tena hi pīṭhakaṃ ānetha, idheva nisinnā dhammassavanaṃ karissāmāti. Athassa rukkhamaññe āsanaṃ paññapetvā adamsu. Thero pubbagāthā vatvā kālakārāmasuttaṃ ārabhi. Sopissa upatṭhākadaharo rañño saññaṃ dāpesi. Rājā pubbagāthāsu anitṭhitāsuyeva pāpuṇi. Patvā ca aññātakaveseneva parisante ṭhatvā tiyāmarattim ṭhitakova dhammaṃ sutvā therassa, idamavoca bhagavāti vacanakāle sādhu-kāraṃ adāsi. Thero ñatvā, kadā āgatosi, mahārājāti pucchi. Pubbagāthā osāraṇakāleyeva, bhanteti. Dukkaraṃ te mahārāja, katanti. Nayidaṃ, bhante, dukkaraṃ, yadi pana me ayyassa dhammakathaṃ āradhakālato patṭhāya ekapadepi aññavihitabhāvo ahoṣi, tambapaṇṇidīpassa patodayaṭṭhinitudanamattepi ṭhāne sāmibhāvo nāma me mā hotūti sapaṭhamakāsi.

Tasmim pana sutte buddhaguṇā paridīpitā, tasmā rājā pucchi – ‘‘ettakāva, bhante, buddhaguṇā, udāhu aññepi atthī’’ti. Mayā kathitato, mahārāja, akathitameva bahu appamaṇanti. Upamaṃ, bhante, karoṭhāti. Yathā, mahārāja, karīsasahassamatte sālīkkhette ekasālīsīsatō avasesasālīyeva bahū, evaṃ mayā kathitaguṇā appā, avasesā bahūti. Aparampi, bhante, upamaṃ karoṭhāti. Yathā, mahārāja, mahāgaṅgāya oghapuṇṇāya sūcipāsaṃ sammukhaṃ kareyya, sūcipāseṇa gataudakaṃ appaṃ, sesaṃ bahu, evameva mayā kathitaguṇā appā, avasesā bahūti. Aparampi, bhante, upamaṃ karoṭhāti. Idha, mahārāja, cātakaṣakūṇā nāma ākāse kīlantā vicaranti. Khuddakā sā sakūṇajāti, kiṃ nu kho tassa sakūṇassa ākāse pakkhapaṣāraṇaṭṭhānaṃ bahu, avaseso ākāso appoti? Kiṃ, bhante, vadatha, appo tassa pakkhapaṣāraṇokāso, avasesova bahūti. Evameva, mahārāja, appakā mayā buddhaguṇā kathitā, avasesā bahū anantā appameyyāti. Sukathitaṃ, bhante, anantā buddhaguṇā ananteneva ākāseṇa upamitā. Pasannā mayā ayyassa, anucchavikaṃ pana kātum na sakkoma. Ayaṃ me duggatapaṇṇākāro imasmim tambapaṇṇidīpe imaṃ tiyojanasatikāṃ rajjaṃ ayyassa demāti. Tumhehi, mahārāja, attano pasannākāro kato, mayā pana amhākaṃ dinnāṃ rajjaṃ tumhākaṃyeva dema, dhammena samena rajjaṃ kārehi mahārājāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahāsaccakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Cūḷataṇhāsaṅkhayasuttavaṇṇanā

390. Evaṃme sutanti cūḷataṇhāsaṅkhayasuttaṃ. Tattha pubbārāme migāramātupāsādeti pubbārāmasaṅkhāte vihāre migāramātuyā pāsāde. Tatrāyaṃ anupubbīkathāatīte satahassakappamatthake ekā upāsikā padumuttaraṃ bhagavantaṃ nimantevā buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa satahassaṃ dānaṃ datvā bhagavato pādamaññe nipajjitvā, ‘‘anāgate tumhādisassa buddhassa aggupaṭṭhāyikā homī’’ti patthanamakāsi. Sā kappasatahassaṃ devesu ceva manussesu ca saṃsaritvā amhākaṃ bhagavato kāle bhaddiyanagare meṇḍakasetṭhiputtassa dhanañjayassa setṭhino gahe sumanadeviyā kucchimhi paṭisandhim gaṇhi. Jātakāle cassā **visākhāti** nāmaṃ akamsu. Sā yadā bhagavā bhaddiyanagaraṃ agamāsi, tadā pañcahi dārikāsatehi saddhim bhagavato paccuggamaṃ katvā paṭhamadassanaṃhiyeva sotāpannā ahoṣi. Aparabhāge sāvattiyāṃ migārasettṭhiputtassa puṇṇavaḍḍhanakumārassa gehaṃ gatā, tattha naṃ migārasettṭhi mātiṭṭhāne ṭhapesi, tasmā **migāramātāti** vuccati.

Patikulaṃ gacchantiyā cassā pitā **mahālatāpiḷandhanaṃ** nāma kārapesi. Tasmim piḷandhane catasso vajirānāliyo upayogaṃ agamaṃsu, muttānaṃ ekādasa nāliyo, pavāḷānaṃ dvāvīsati nāliyo, maṇīnaṃ tettiṃsa nāliyo, iti etehi ca aññehi ca sattavaṇṇehi ratanehi niṭṭhānaṃ agamāsi. Taṃ sīse paṭimukkaṃ yāva pādapiṭṭhiyā bhassati, pañcannaṃ hatthīnaṃ balaṃ dhārayamānāva naṃ itthī dhāretum sakkoti. Sā aparabhāge dasabalassa aggupaṭṭhāyikā hutvā taṃ pasādhanāṃ vissajjetvā navahi koṭṭhi bhagavato vihāraṃ kārayamānā karīsamatte

bhūmibhāge pāsādaṃ kāresi. Tassa uparibhūmiyaṃ pañca gabbhasatāni honti, heṭṭhābhūmiyaṃ pañcāti gabbhasahassappaṭimaṇḍito ahoṣi. Sā “suddhapāsādova na sobhatī” ti taṃ parivāretvā pañca dvikūṭagehasatāni, pañca cūlapāsādasatāni, pañca dīghasālasatāni ca kārepsi. Vihāramaho catūhi māsehi niṭṭhānaṃ agamāsi.

Mātugāmattabhāve ṭhitāya visākhāya viya aññissā buddhasāsane dhanapariccāgo nāma natthi, purisattabhāve ṭhitassa ca anāthapiṇḍikassa viya aññassa buddhasāsane dhanapariccāgo nāma natthi. So hi catupaññāsaṅkoṭiyo vissajjetvā sāvattiyā dakkhiṇabhāge anurādhapurassa mahāvihārasadise ṭhāne jetavanamahāvihāraṃ nāma kāresi. Visākhā, sāvattiyā pācīnabhāge uttamadevīvihārasadise ṭhāne **pubbārāmaṃ** nāma kāresi. Bhagavā imesaṃ dvinnāṃ kulānaṃ anukampāya sāvattiṃ nissāya viharanto imesu dvīsu vihāresu nibaddhavāsaṃ vasi. Ekaṃ antovassaṃ jetavane vasati, ekaṃ pubbārāme, etasmimṃ pana samaye bhagavā pubbārāme viharati. Tena vuttaṃ – “pubbārāme migāramātupāsāde” ti.

Kittāvātānu kho, bhanteti kittakena nu kho, bhante. Saṃkhittena taṇhāsaṅkhayavimutto hotīti taṇhāsaṅkhaye nibbāne taṃ ārammaṇaṃ katvā vimuttacittatāya taṇhāsaṅkhayavimutto nāma saṃkhittena kittāvātā hoti? Yāya paṭipattiyā taṇhāsaṅkhayavimutto hoti, taṃ me khīṇāsavassa bhikkhuno pubbabhāgappaṭipadaṃ saṃkhittena desethāti pucchati. **Accantaniṭṭho**ti khayavayasāṅkhātāṃ antaṃ atītāti accantā. Accantā niṭṭhā assāti **accantaniṭṭho**, ekantaniṭṭho satataniṭṭhoti attho. Accantaṃ yogakkhemīti **accantayogakkhemī**, niccayogakkhemīti attho. Accantaṃ brahmacārīti **accantabrahmacārī**, niccabrahmacārīti attho. Accantaṃ pariyoṣānamassāti purimanayeneva **accantapariyoṣāno**. **Setṭho devamanussānanti** devānañca manussānañca setṭho uttamo. Evarūpo bhikkhu kittāvātā hoti, khippametassa saṅkhepeneva paṭipattiṃ kathethāti bhagavantaṃ yācati. Kasmā panesa evaṃ vegāyatīti? Kīlaṃ anubhavitukāmatāya.

Ayaṃ kira uyyānakīlaṃ āṇāpetvā catūhi mahārājūhi catūsu disāsu ārakkhaṃ gāhāpetvā dvīsu devalokesu devasaṅghena parivuto aḍḍhatiyāhi nāṭakakoṭīhi saddhiṃ erāvaṇaṃ āruya uyyānadvāre ṭhito imaṃ pañhaṃ sallakkhesi – “kittakena nu kho taṇhāsaṅkhayavimuttassa khīṇāsavassa saṅkhepato āgamanīyapubbabhāgappaṭipadā hoti” ti. Athassa etadahosi – “ayaṃ pañho ativiya sassiriko, sacāhaṃ imaṃ pañhaṃ anuggaṇhitvāva uyyānaṃ pavisissāmi, chadvārikehi ārammaṇehi nimmathito na puna imaṃ pañhaṃ sallakkhessāmi, tiṭṭhatu tāva uyyānakīlā, satthu santikaṃ gantvā imaṃ pañhaṃ pucchitvā uggahitapañho uyyāne kīṭissāmi” ti hatthikkhandhe antarahito bhagavato santike pāturahosi. Tepi cattāro mahārājāno ārakkhaṃ gahetvā ṭhitatṭhāneyeva ṭhitā, paricārikadevasaṅghāpi nāṭakānīpi erāvaṇopi nāgarājā tattheva uyyānadvāre aṭṭhāsi, evamesa kīlaṃ anubhavitukāmatāya vegāyanto evamāha.

Sabbe dhammā nālaṃ abhinivesāyāti ettha sabbe dhammā nāma pañcakkhandhā dvādasāyatanāni aṭṭhārasa dhātuyo. Te sabbepi taṇhādiṭṭhivasena abhinivesāya nālaṃ na pariyattā na samatthā na yuttā, kasmā? Gahitākārena atīṭṭhanato. Te hi niccāti gahitāpi aniccāva sampajjanti, sukhāti gahitāpi dukkhāva sampajjanti, attāti gahitāpi anattāva sampajjanti, tasmā nālaṃ abhinivesāya. **Abhijānāti**ti aniccaṃ dukkhaṃ anattāti nītapariññāya abhijānāti. **Parijānāti**ti tatheva tīraṇapariññāya parijānāti. **Yaṃkiñci vedananti** antamaso pañcaviññāṇasampayuttampi yaṃkiñci appamattakampi vedanaṃ anubhavati. Iminā bhagavā sakkassa devānamindassa vedanāvasena nibbattetvā arūpapariggahaṃ dasseti. Sace pana vedanākammaṭṭhānaṃ heṭṭhā na kathitaṃ bhavēyya, imasmimṃ ṭhāne kathetabbaṃ siyā. Heṭṭhā pana kathitaṃ, tasmā satipaṭṭhāne vuttanayeneva veditabbaṃ. **Aniccānupassīti** ettha aniccaṃ veditabbaṃ, aniccānupassanā veditabbā, aniccānupassī veditabbo. Tattha **aniccanti** pañcakkhandhā, te hi uppādavayaṭṭhena aniccā. **Aniccānupassanāti** pañcakkhandhānaṃ khayato vayato

dassanañāṇaṃ. **Aniccānupassīti** tena ñāṇena samannāgato puggalo . Tasmā “aniccānupassī viharatī”ti aniccato anupassanto viharatīti ayamettha attho.

Virāgānupassīti ettha dve virāgā khayavirāgo ca accantavirāgo ca. Tattha saṅkhārānaṃ khayavayato anupassanāpi, accantavirāgaṃ nibbānaṃ virāgato dassanamaggañāṇampi **virāgānupassanā**. Tadubhayasamaṅgīpuggalo virāgānupassī nāma, taṃ sandhāya vuttaṃ “virāgānupassī”ti, virāgato anupassantoti attho. **Nirodhānupassimhipi** eseva nayo, nirodhopi hi khayanirodho ca accantanirodho cāti duvidhoyeva. **Paṭinissaggānupassīti** ettha **paṭinissaggo** vuccati vossaggo, so ca pariccāgavossaggo pakkhandanavossaggoti duvidho hoti . Tattha **pariccāgavossaggoti** vipassanā, sā hi tadaṅgavasena kilese ca khandhe ca vossajjati. **Pakkhandanavossaggoti** maggo, so hi nibbānaṃ ārammaṇaṃ ārammaṇato pakkhandati. Dvīhipi vā kāraṇehi vossaggoyeva, samucchavedasena khandhānaṃ kilesānaṃ vossajjanato, nibbānaṃ pakkhandanato. Tasmā kilese ca khandhe ca pariccajati pariccāgavossaggo, nirodhe nibbānadhātuyā cittaṃ pakkhandatīti pakkhandanavossaggoti ubhayampetaṃ magge sameti. Tadubhayasamaṅgīpuggalo imāya paṭinissaggānupassanāya samannāgatattā paṭinissaggānupassī nāma hoti. Taṃ sandhāya vuttaṃ “paṭinissaggānupassī”ti. **Na kiñci loke upādiyati** kiñci ekampi saṅkhāragataṃ taṇhāvasena na upādiyati na gaṇhāti na parāmasati. **Anupādiyaṃ na paritassati** aggaṇhanto taṇhāparitassanāya na paritassati. **Paccattaññeva parinibbāyati** sayameva kilesaparinibbānena parinibbāyati. **Khīṇā jāti**tiādīnā panassa paccavekkhaṇāva dassitā. Iti bhagavā sakkassa devānamindassa saṃkhittena khīṇāsavassa pubbhāgappaṭipadaṃ pucchito sallahukaṃ katvā saṃkhitteneva khippaṃ kathesi.

391. Avidūre nisinno hotīti anantare kūtāgāre nisinno hoti. **Abhisameccāti** ñāṇena abhisamāgantvā, jānitvāti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti – kiṃ nu kho esa jānitvā anumodī, udāhu ajānitvā vāti. Kasmā panassa evamahosīti? Thero kira na bhagavato pañhavissajjanasaddaṃ assosi, sakkassa pana devaraṇṇo, “evametaṃ bhagavā evametaṃ sugatā”ti anumodanasaddaṃ assosi. Sakko kira devarājā mahatā saddena anumodī. Atha kasmā na bhagavato saddaṃ assosīti? Yathāparisaviññāpakattā. Buddhānañhi dhammaṃ kathentānaṃ ekābaddhāya cakkavālapariyantāyapi parisāya saddo suyyati, pariyaṇṇaṃ pana muñcivā aṅgulimattampi bahiddhā na niccharati. Kasmā? Evarūpā madhurakathā mā niratthakā agamāsīti. Tadā bhagavā migāramātupāsāde sattaratanamaye kūtāgāre sirigabbhamhi nisinno hoti, tassa dakkhiṇapasse sārīputtattherassa vasanakūtāgāraṃ, vāmapasse mahāmoggallānassa, antare chiddavivarokāso natthi, tasmā thero na bhagavato saddaṃ assosi, sakkasseva assosīti.

Pañcahitūriyasatehīti pañcaṅgikānaṃ tūriyānaṃ pañcahi satehi. Pañcaṅgikaṃ tūriyaṃ nāma ātataṃ vitataṃ ātatavitataṃ susiraṃ ghananti imehi pañcahi aṅgehi samannāgataṃ. Tattha **ātataṃ** nāma cammaṇariyonaddhesu bheriādīsu ekatalatūriyaṃ. **Vitataṃ** nāma ubhayatalaṃ. **Ātatavitataṃ** nāma tantibaddhapaṇavādi. **Susiraṃ** vaṃsādi. **Ghanaṃ** sammādi. **Samappitoti** upagato. **Samaṅgībhūtoti** tasseva vevacanaṃ. **Paricāretīti** taṃ sampattiṃ anubhavanto tato tato indriyāni cāreti. Idaṃ vuttaṃ hoti – parivāretvā vajjamānehi pañcahi tūriyasatehi samannāgato hutvā dibbasampattiṃ anubhavatī. **Paṭipañāmetvāti** apanetvā, nissaddāni kārāpetvāti attho. Yatheva hi idāni saddhā rājāno garubhāvaniyaṃ bhikkhuṃ disvā – “asuko nāma ayyo āgacchati, mā, tātā, gāyatha, mā vādetha, mā naccathā”ti nātakāni paṭivinenti, sakkopi therāṃ disvā evamakāsi. **Cirassaṃ kho, mārisa moggallāna, imaṃ pariyāyamakāsīti** evarūpaṃ loke pakatiyā piyasamudāhāravacanaṃ hoti, lokiyā hi cirassaṃ āgatampi anāgatapubbampi manāpajātiyaṃ āgataṃ disvā, – “kuto bhavaṃ āgato, cirassaṃ bhavaṃ āgato, kathaṃ te idhāgamanamaggo ñāto maggamūlhosī”tiādīni vadanti. Ayaṃ pana āgatapubbattāyeva evamāha. Thero hi kālena kālaṃ devacārikaṃ gacchatiyeva.

Tattha **pariyāyamakāsīti** vāramakāsī. **Yadidaṃ idhāgamanāyāti** yo ayaṃ idhāgamanāya vāro, taṃ, bhante, cirassamakāsīti vuttaṃ hoti. **Idamāsanam paññattanti** yojanikaṃ maṇipallaṅkaṃ paññapāpetvā evamāha.

392. Bahukiccā bahukaraṇīyāti ettha yesaṃ bahūni kiccāni, te bahukiccā. **Bahukaraṇīyāti** tasseva vevacanaṃ. **Appeva sakena karaṇīyenāti** sakaraṇīyameva appaṃ mandaṃ, na bahu, devānaṃ karaṇīyaṃ pana bahu, pathavito paṭṭhāya hi kapparukkhamātugāmādīnaṃ atthāya atṭā sakkassa santike chijjanti, tasmā niyamento āha – **apica devānaṃyeva tāvatimsānaṃ karaṇīyenāti**. Devānañhi dhītā ca puttā ca aṅke nibbattanti, pādapari-carikā itthiyo sayane nibbattanti, tāsāṃ maṇḍanapasādhana-kārikā devadhītā sayanaṃ parivāretvā nibbattanti, veyyāvaccakarā antovimāne nibbattanti, etesaṃ atthāya aṭṭakaraṇaṃ natthi. Ye pana sīmantare nibbattanti, te “mama santakā tava santakā”ti nicchetuṃ asakkontā aṭṭaṃ karonti, sakkāṃ devarājānaṃ pucchanti, so yassa vimānaṃ āsannataraṃ, tassa santakoti vadati. Sace dvepi samatṭhāne honti, yassa vimānaṃ olokento ṭhito, tassa santakoti vadati. Sace ekampi na oloketi, taṃ ubhinnaṃ kalahupacchedanattamaṃ attano santakaṃ karoti. Taṃ sandhāya, “devānaṃyeva tāvatimsānaṃ karaṇīyena”ti āha. Apicassa evarūpaṃ kīlā-kiccampi karaṇīyameva.

Yaṃno khippameva antaradhāyatīti yaṃ amhākaṃ sīghameva andhakāre rūpagataṃ viya na dissati. Iminā – “ahaṃ, bhante, taṃ pañhavissajjanaṃ na sallakkhemī”ti dīpeti. Thero – “kasmā nu kho ayaṃ yakkho asallakkaṇabhāvaṃ dīpeti, passena pariharaṭī”ti āvajjanto – “devā nāma mahāmūlā honti. Chadvārikehi ārammaṇehi nimmathīyamānā attano bhuttābhuttābhāvampi pītāpītābhāvampi na jānanti, idha katamettha pamussantī”ti aññasi. Keci panāhu – “thero etassa garu bhāvaniyo, tasmā ‘idāneva loke aggapuggalassa santike pañhaṃ uggahetvā āgato, idāneva nāṭakānaṃ antaraṃ pavitṭhoti evaṃ maṃ thero tajjeyyā”ti bhayena evamāhā”ti. Etaṃ pana kohaññaṃ nāma hoti, na ariyasāvakaṃ evarūpaṃ kohaññaṃ nāma hoti, tasmā mūlābhāveneva na sallakkhesīti veditabbaṃ. Upari kasmā sallakkhesīti? Thero tassa somanassasaṃvegaṃ janayitvā tamaṃ nīhari, tasmā sallakkhesīti.

Idāni sakko pubbe attano evaṃ bhūtakāraṇaṃ therassa ārocetuṃ **bhūtapubbantiādimāha**. Tattha **samupabyūḥhoti** sannipatito rāsibhūto. **Asurā parājiniṃsūti** asurā parājayaṃ pāpuṇṇiṃsu. Kadā panete parājītātī? Sakkassa nibbattakāle. Sakko kira anantare attabhāve magadharatṭhe macalagāme **magho** nāma māṇavo ahoṣi, paṇḍito byatto, bodhisattacariyā viyassa cariyā ahoṣi. So tettiṃsa purise gahetvā kalyāṇamakāsī. Ekadivasāṃ attanova paññāya upaparikkhitvā gāmamajjhe mahājanassa sannipatitattṭhāne kacavaraṃ ubhayato apabbahitvā taṃ ṭhānaṃ atiramaṇīyamakāsī, puna tattheva maṇḍapaṃ kāresi, puna gacchante kāle sālāṃ kāresi. Gāmato ca nikkhamitvā gāvutampi aḍḍhayojanampi tigāvutampi yojanampi vicarivā tehi sahāyehi saddhiṃ visamaṃ samaṃ akāsī. Te sabbepi ekacchandaṃ tattha tattha setuyuttattṭhānesu setuṃ, maṇḍapasālāpakkharaṇīmālāgaccharopanādīnaṃ yuttattṭhānesu maṇḍapādīni karontā bahuṃ puññaṃakāmsu. Magho satta vatapadāni pūretvā kāyassa bhedaṃ saddhiṃ sahāyehi tāvatimsabhavane nibbatti.

Tasmiṃ kāle asuragaṇā tāvatimsadevaloke paṭivasanti. Sabbe te devānaṃ samānāyukā samānavaṇṇā ca honti, te sakkāṃ sapaṇisaṃ disvā adhunā nibbattā navakadevaputtā āgatātī mahāpānaṃ sajjayīṃsu. Sakko devaputtānaṃ saññaṃ adāsī – “amhehi kusalaṃ karontehi na parehi saddhiṃ sādharmaṇaṃ kataṃ, tumhe gaṇḍapānaṃ mā pivittha pītamatameva karothā”ti. Te tathā akāmsu. Bālaasurā gaṇḍapānaṃ pivitvā mattā niddaṃ okkamīṃsu. Sakko devānaṃ saññaṃ datvā te pādesu gāhāpetvā sinerupāde khipāpesi, sinerussa heṭṭhimatale **asurabhavanaṃ** nāma atthi, tāvatimsadevalokappamaṇameva. Tattha asurā vasanti. Tesampi **cittapāṭali** nāma rukkho atthi. Te tassa pupphanakāle jānanti – “nāyaṃ

tāvatiṃsā, sakkena vañcitā maya’nti. Te gaṇhatha nanti vatvā sineruṃ pariharamānā deve vutṭhe vammikapādato vammikamakkhikā viya abhiruḥṃsu. Tattha kālena devā jinanti, kālena asurā. Yadā devānaṃ jayo hoti, asure yāva samuddapiṭṭhā anubandhanti. Yadā asurānaṃ jayo hoti, deve yāva vedikapādā anubandhanti. Tasmim̐ pana saṅgāme devānaṃ jayo ahoṣi, devā asure yāva samuddapiṭṭhā anubandhiṃsu. Sakko asure palāpetvā pañcasu ṭhānesu ārakkhaṃ ṭhapesi. Evaṃ ārakkhaṃ datvā vedikapāde vajirahatthā indapaṭimāyo ṭhapesi. Asurā kālena kālaṃ uṭṭhahitvā tā paṭimāyo disvā, “sakko appamatto tiṭṭhātī”ti tatova nivattanti. **Tato paṭinivattitvā** vijitattṭhānato nivattitvā. **Paricārikāyoti** mālāgandhādikkammakārikāyo.

393. Vessavaṇo ca mahārājāti so kira sakkassa vallabho, balavavissāsiko, tasmā sakkena saddhiṃ agamāsi. **Purakkhatvāti** purato katvā. **Pavisimsūti** pavisitvā pana upaḍḍhapihitāni dvārāni katvā olokayamānā aṭṭhaṃsu. **Idampi, mārīsa moggallāna, passa vejayantassa pāsādassa rāmaṇeyyakanti**, mārīsa moggallāna, idampi vejayantassa pāsādassa rāmaṇeyyakam̐ passa, suvaṇṇatthambhe passa, rajatatthambhe maṇitthambhe pavāḷatthambhe lohitaṅgatthambhe masāragallatthambhe muttatthambhe sattaratanatthambhe, tesam̐yeva suvaṇṇādīmāye ghaṭake vālarūpakāni ca passāti evaṃ thambhapantiyo ādim̐ katvā rāmaṇeyyakam̐ dassento evamāha. **Yathā taṃ pubbekatapuññassāti** yathā pubbe katapuññassa upabhogaṭṭhānena sobhitabbaṃ, evamevaṃ sobhatīti attho. **Atibālhaṃkho ayam̐ yakkho pamatto viharatīti** attano pāsāde nāṭakaparivārena sampattiyā vasena ativiya matto.

Iddhābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkhāsīti iddhimakāsi. Āpokasiṇaṃ samāpajjitvā pāsādapaṭiṭṭhitokāsaṃ udakaṃ hotūti iddhiṃ adhiṭṭhāya pāsādakaṇṇike pādaṅgutṭhakena pahari. So pāsādo yathā nāma udakaṭṭhāya ṭhapitapattam̐ mukhavaṭṭiyam̐ aṅguliyaṃ pahaṭam̐ aparāparaṃ kampaṭi calati na santiṭṭhātī. Evamevaṃ saṃkampi sampakampi sampavedhi, thambhapiṭṭhasaṅghāṭakapaṇṇikagopānāsīdāni karakarāti saddam̐ muñcantāni patitum̐ viya āradhāni. Tena vuttaṃ – “saṅkampesi sampakampesi sampavedhesī”ti. **Acchariyabbhutacittajātāti** aho acchariyam̐, aho abbhutanti evaṃ sañjātaacchariyaabbhutā ceva sañjātatuṭṭhino ca ahesum̐ uppannabalavasomanassā. **Samvigganti** ubbiggaṃ. **Lomahaṭṭhajātanti** jātalomahaṃsaṃ, kañcanabhittiyam̐ ṭhapitamaṇināgadantehi viya uddhaggehi lomehi ākiṇṇasarīranti attho. Lomahaṃso ca nāmesa somanassenapi hoti domanassenapi, idha pana somanassena jāto. Thero hi sakkassa somanassavegena saṃvejetum̐ taṃ pāṭihāriyamakāsi. Tasmā somanassavegena saṃviggalomahaṭṭham̐ viditvāti attho.

394. Idhāham̐, mārīsāti idānissa yasmā therena somanassasaṃvegaṃ janayitvā tamam̐ vinoditam̐, tasmā sallakkhetvā evamāha. **Eso nu te, mārīsa, so bhagavā satthāti**, mārīsa, tvam̐ kuhiṃ gatosīti vutte mayham̐ satthu santikanti vadesi, imasmim̐ devaloke ekapādakena viya tiṭṭhasi, yam̐ tvam̐ evaṃ vadesi, eso nu te, mārīsa, so bhagavā satthāti pucchim̐su. **Sabrahmacārī me esoti** ettha kiñcāpi thero anagāriyo abhinīhārasampanno aggasāvako, sakko agāriyo, maggabrahmacariyavasena panete sabrahmacārino honti, tasmā evamāha. **Ahonūna te so bhagavā satthāti** sabrahmacārī tāva te evam̐mahiddhiko, so pana te bhagavā satthā aho nūna mahiddhikoti satthu iddhipāṭihāriyadassane jātabhilāpā hutvā evamāhaṃsu.

395. Ñātaññatarassāti paññātaññatarassa, sakko hi paññātānaṃ aññataro. Sesam̐ sabbattha pākāṭameva, desanaṃ pana bhagavā yathānusandhināva niṭṭhapesīti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyatṭhakathāya

Cūḷataṇhāsāṅkhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Mahātaṇhāsāṅkhayasuttavaṇṇanā

396. Evaṃme sutanti mahātaṇhāsāṅkhayasuttam. Tattha **diṭṭhigatanti** alagaddūpamasutte laddhimattam diṭṭhigatanti vuttam, idha sassatadiṭṭhi. So ca bhikkhu bahussuto, ayam appassuto, jātakabhāṇako bhagavantam jātakam kathetvā, “aham, bhikkhave, tena samayena vessantaro ahoṣim, mahosadho, vidhurapaṇḍito, senakapaṇḍito, mahājanako rājā ahoṣi”nti samodhānentam suṇāti. Athassa etadahosi – “ime rūpavedanāsāññāsāṅkhārā tattha tattheva nirujjhanti, viññāṇam pana idhalokato paralokam, paralokato imam lokam sandhāvati saṃsarati”ti sassatadassanam uppannam. Tenāha – “tadevidam viññāṇam sandhāvati saṃsarati anañña”nti.

Sammāsambuddhena pana, “viññāṇam paccayasambhavam, sati paccaye uppajjati, vinā paccayam natthi viññāṇassa sambhavo”ti vuttam. Tasmā ayam bhikkhu buddhena akathitam katheti, jinacakke pahāram deti, vesārajañāṇam paṭibāhati, sotukāmam janam visamvādeti, ariyapathe tiriyaṃ nipatitvā mahājanassa ahitāya dukkhāya paṭipanno. Yathā nāma rañño rajje mahācoro uppajjamāno mahājanassa ahitāya dukkhāya uppajjati, evam jinasāsane coro hutvā mahājanassa ahitāya dukkhāya uppannoti vedītabbo. **Sambahulā bhikkhūti** janapadavāsino piṇḍapātikabhikkhū. **Tenupasaṅkamimsūti** ayam parisam labhitvā sāsānampi antaradhāpeyya, yāva pakkham na labhati, tāvadeva nam diṭṭhigatā vivecemāti sutasutaṭṭhānatoyeva aṭṭhatvā anisīditvā upasaṅkamimsu.

398. Katamam tam sāti viññāṇanti sāti yaṃ tvam viññāṇam sandhāya vadesi, katamam tam viññāṇanti? Yvāyam, bhante, vado vedeyyo tatra tatra kalyāṇapāpakānam kammānam vipākam paṭisaṃvedetīti, bhante, yo ayam vadati vedayati, yo cāyam tahiṃ tahiṃ kusalākusalakammānam vipākam paccanubhoti. Idam, bhante, viññāṇam, yamaham sandhāya vademīti . **Kassa nu kho nāmāti** kassa khattiyassa vā brāhmaṇassa vā vessasuddagahaṭṭhapabbajitadevamanussānam vā aññatarassa.

399. Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesīti kasmā āmantesi? Sātissa kira evam ahoṣi – “sathā mam ‘moghapuriso’ti vadati, na ca moghapurisoṭi vuttamatteneva maggaphalānam upanissayo na hoti. Upasenampi hi vaṅgantaputtam, ‘atilahum kho tvam moghapurisa bāhullāya āvatto’ti (mahāva. 75) bhagavā moghapurisa vādena ovadī. Thero aparabhāge ghaṭento vāyamanto cha abhiññā sacchākāsi. Ahampi tathārūpam vīriyam paggaṇhitvā maggaphalāni nibbattessāmī”ti. Athassa bhagavā chinnapaccayo ayam sāsane avirulhadhammoti dassento bhikkhū āmantesi. **Usmīkatotiādi** heṭṭhā vuttādhippāyameva. **Atha kho bhagavāti** ayampi pāṭiyekko anusandhi. Sātissa kira etadahosi – “bhagavā mayham maggaphalānam upanissayo natthīti vadati, kiṃ sakkā upanissaye asati kātum? Na hi tathāgatā saupanissayasēva dhammam desenti, yassa kassaci desentiyeva. Aham buddhassa santikā sugatovādam labhitvā saggasampattūpagam kusalam karissāmī”ti. Athassa bhagavā, “nāham, moghapurisa, tuyham ovādam vā anusāsanim vā demī”ti sugatovādam paṭippassambhento imam desanam ārabhi. Tassattho heṭṭhā vuttanayeneva vedītabbo. Idāni parisāya laddhim sodhento, “idhāham bhikkhū paṭipucchissāmī”tiādimāha. Tam sabbampi heṭṭhā vuttanayeneva vedītabbam.

400. Idāni viññāṇassa sappaccayabhāvam dassetum **yaṃ yadeva, bhikkhavetiādimāha.** Tattha **manaṅca paṭicca dhamme cāti** sahāvajjanena bhavaṅgamaṅca tebhūmakadhamme ca paṭicca. **Kaṭṭhaṅca paṭiccātiādi** opammanidassanattam vuttam. Tena kiṃ dipeti? Dvārasāṅkantiyā abhāvam. Yathā hi kaṭṭham paṭicca jalāmāno aggi upādānapaccaye satiyeva jalati, tasmim asati paccayavekallena tattheva vūpasammati, na sakalikādīni saṅkamitvā sakalikaggītiādisaṅkhyam gacchati, evameva cakkhuṅca paṭicca rūpe ca uppannam viññāṇam tasmim dvāre cakkhurūpālokamanasikārasaṅkhāte paccayamhi satiyeva uppajjati, tasmim asati paccayavekallena tattheva nirujjhanti, na sotādīni saṅkamitvā sotaviññāṇantiādisaṅkhyam

gacchati . Esa nayo sabbavāresu. Iti bhagavā nāhaṃ viññāṇappavatte dvārasaṅkantimattampi vadāmi, ayaṃ pana sāti moghapuriso bhavasaṅkantiṃ vadaṭṭi sātiṃ niggahehi.

401. Evaṃ viññāṇassa sappaccayabhāvaṃ dassetvā idāni pana pañcannampi khandhānaṃ sappaccayabhāvaṃ dassento, **bhūtamidanti**ādimāha. Tattha **bhūtamidanti** idaṃ khandhapañcakaṃ jātaṃ bhūtaṃ nibbattaṃ, tumhepi taṃ bhūtamidanti, bhikkhave, passathāti. **Tadāhārasambhavanti** taṃ panetaṃ khandhapañcakaṃ āhārasambhavaṃ paccayasambhavaṃ, sati paccaye uppajjati evaṃ passathāti pucchati. **Tadāhāranirodhāti** tassa paccayassa nirodhā. **Bhūtamidaṃ nossūti** bhūtaṃ nu kho idaṃ, na nu kho bhūtanti. **Tadāhārasambhavaṃ nossūti** taṃ bhūtaṃ khandhapañcakaṃ paccayasambhavaṃ nu kho, na nu khoti. **Tadāhāranirodhāti** tassa paccayassa nirodhā. **Nirodhadhammaṃ nossūti** taṃ dhammaṃ nirodhadhammaṃ nu kho, na nu khoti. **Sammappaññāya passatoti** idaṃ khandhapañcakaṃ jātaṃ bhūtaṃ nibbattanti yāthāvasarasalakkhaṇato vipassanāpaññāya sammā passantassa. **Paññāya sudiṭṭhanti** vuttanayeneva vipassanāpaññāya sutṭhu diṭṭhaṃ. Evaṃ ye ye taṃ pucchāṃ sallakkhesuṃ, tesāṃ tesāṃ paṭiññaṃ gaṇhanto pañcannaṃ khandhānaṃ sappaccayabhāvaṃ dasseti.

Idāni yāya paññāya tehi taṃ sappaccayaṃ sanirodhaṃ khandhapañcakaṃ sudiṭṭhaṃ, tattha nittaṇhabhāvaṃ pucchanto **imaṃ ce tumheti**ādimāha. Tattha **diṭṭhinti** vipassanāsammādiṭṭhiṃ . Sabhāvadassanena **parisuddhaṃ**. Paccayadassanena **pariyodātaṃ**. **Alliyethāti** taṇhādiṭṭhīhi alliyitvā vihareyyātha. **Kelāyethāti** taṇhādiṭṭhīhi kiḷamānā vihareyyātha . **Dhanāyethāti** dhanāṃ viya icchantā gedhaṃ āpajjeyyātha. **Mamāyethāti** taṇhādiṭṭhīhi mamattaṃ uppādeyyātha. **Nittharaṇatthāya no gahaṇatthāyāti** yo so mayā caturoghanittharaṇatthāya kullūpamo dhammo desito, no nikanṭivasena gahaṇatthāya. Api nu taṃ tumhe ājāneyyāthāti. Vipariyāyena sukkapakkho veditabbo.

402. Idāni tesāṃ khandhānaṃ paccayaṃ dassento, **cattārome, bhikkhave, āhārāti**ādimāha, tampi vuttatthameva. Yathā pana eko imaṃ jānāsīti vutto, “na kevalaṃ imaṃ, mātarampissa jānāmi, mātu mātarampī”ti evaṃ pavenivasena jānanto sutṭhu jānāti nāma. Evamevaṃ bhagavā na kevalaṃ khandhamattameva jānāti, khandhānaṃ paccayampi tesampi paccayānaṃ paccayanti evaṃ sabbapaccayaparamparaṃ jānāti. So taṃ, buddhabalaṃ dīpento idāni paccayaparamparaṃ dassetuṃ, **ime ca, bhikkhave, cattāro āhārāti**ādimāha. Taṃ vuttatthameva. **Iti kho, bhikkhave, avijjāpaccayā saṅkhārā...pe... dukkhakkhandhassa samudayo hotīti** ettha pana paṭiccasamuppādakathā vitthāretabbā bhavēyya, sā **visuddhimagge** vitthāritāva.

404. **Imasmim sati idaṃ hotīti** imasmim avijjādike paccaye sati idaṃ saṅkhārādikaṃ phalaṃ hoti. **Imassuppādā idaṃ uppajjati**ti imassa avijjādikassa paccayassa uppādā idaṃ saṅkhārādikaṃ phalaṃ uppajjati, tenevāha – “yadidaṃ avijjāpaccayā saṅkhārā...pe... samudayo hotī”ti. Evaṃ vaṭṭaṃ dassetvā idāni vivatṭaṃ dassento, **avijjāya tveva asesavirāganirodhāti**ādimāha. Tattha **avijjāya tvevāti** avijjāya eva tu. **Asesavirāganirodhāti** virāgasāṅkhātena maggena asesanirodhā anuppādanirodhā. **Saṅkhāranirodhoti** saṅkhārānaṃ anuppādanirodho hoti, evaṃ niruddhānaṃ pana saṅkhārānaṃ nirodhā viññāṇanirodho hoti, viññāṇādīnaṃca nirodhā nāmarūpādīni niruddhāniyeva hontīti dassetuṃ **saṅkhāranirodhā viññāṇanirodhoti**ādim vatvā **evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodhohotīti** vuttaṃ. Tattha **kevalassāti** sakalassa, suddhassa vā, sattavirahitassāti attho. **Dukkhakkhandhassāti** dukkharāsissa. **Nirodho hotīti** anuppādo hoti.

406. **Imasmim asatīti**ādi vuttapaṭipakkhanayena veditabbaṃ.

407. Evaṃ vaṭṭavivaṭṭaṃ kathetvā idāni imaṃ dvādasāṅgapaccayaṭṭaṃ saha vipassanāya maggena jānantassa yā paṭidhāvanā pahīyati, tassā abhāvaṃ pucchanto **api nu tumhe, bhikkhavi**tiādīmāha. Tattha **evaṃ jānantā**ti evaṃ sahavipassanāya maggena jānantā. **Evaṃ passantā**ti tasseva vevacanāṃ. **Pubbantanti** purimakotṭhāsaṃ, aṭṭakhandhadhātuāyatanānīti attho. **Paṭidhāveyyāthā**ti taṇhādīṭṭhivasena paṭidhāveyyātha. Sesāṃ sabbāsavasutte vitthāritameva.

Idāni nesāṃ tattha niccalabhāvaṃ pucchanto, **api nu tumhe, bhikkhave, evaṃ jānantā evaṃ passantā evaṃ vadeyyātha, sathā no garūti**tiādīmāha. Tattha **garūti** bhāriko akāmā anuvattitabbo . **Samaṇoti** buddhasamaṇo. **Aññaṃ sathāraṃ uddiseyyāthā**ti ayaṃ sathā amhākaṃ kiccaṃ sādhetuṃ na sakkotīti api nu evaṃsaññino hutvā aññaṃ bāhirakaṃ sathāraṃ uddiseyyātha. **Puthusamaṇabrāhmaṇānanti** evaṃsaññino hutvā puthūnaṃ titthiyasamaṇānaṃ ceva brāhmaṇānaṃ. **Vatakotūhalamaṅgalānīti** vatasamādānāni ca diṭṭhikutūhalāni ca diṭṭhasutamutamaṅgalāni ca. **Tāni sārato paccāgaccheyyāthā**ti etāni sāranti evaṃsaññino hutvā paṭiāgaccheyyātha. Evaṃ nissatṭhāni ca puna gaṇheyyāthāti attho. **Sāmaṃ nātanti** sayāṃ ñāṇena ñātaṃ. **Sāmaṃ diṭṭhanti** sayāṃ paññācakkhunā diṭṭhaṃ. **Sāmaṃ viditanti** sayāṃ vibhāviṭaṃ pākaṭaṃ kataṃ. **Upanītā kho me tumheti** mayā, bhikkhave, tumhe iminā sandiṭṭhikādisabhāvena dhammena nibbānaṃ upanītā, pāpitāti attho. **Sandiṭṭhikoti**ādīnamattho **visuddhimagge** vitthārito. **Idametāṃ paṭicca vuttanti** etaṃ vacanamidaṃ tumhehi sāmaṃ ñātādibhāvaṃ paṭicca vuttaṃ.

408. Tiṇṇaṃ kho pana, bhikkhaviti kasmā ārabhi? Nanu heṭṭhā vaṭṭavivaṭṭavasena desanā matthakaṃ pāpitāti? Āma pāpitā. Ayaṃ pana pāṭiekkā anusandhi , “ayañhi lokasannivāso paṭisandhisammūḷho, tassa sammohaṭṭhānaṃ viddhaṃsetvā pākaṭaṃ karissāmī”ti imaṃ desanaṃ ārabhi. Apica vaṭṭamūlaṃ avijjā, vivaṭṭamūlaṃ buddhuppādo, iti vaṭṭamūlaṃ avijjaṃ vivaṭṭamūlaṃ buddhuppādaṃ dassetvāpi, “puna ekavāraṃ vaṭṭavivaṭṭavasena desanaṃ matthakaṃ pāpessāmī”ti imaṃ desanaṃ ārabhi. Tattha **sannipātā**ti samodhānena piṇḍabhāvena. **Gabbhassāti** gabbhe nibbattanakasattassa. **Avakkanti hotīti** nibbatti hoti. Katthaci hi **gabbhoti** mātukucchi vutto. Yathāha –

“Yamekarattim paṭhamam, gabbhe vasati māṇavo;

Abbhutṭhitova so yāti, sa gaccham na nivattatī”ti. (jā. 1.15.363);

Katthaci gabbhe nibbattanasatto. Yathāha – “yathā kho, panānanda, añña itthikā nava vā dasa vā māse gabbhaṃ kucchinā pariharitvā vijāyantī”ti (ma. ni. 3.205). Idha satto adhippeto, taṃ sandhāya vuttaṃ “gabbhassa avakkanti hotī”ti.

Idhāti imasmim satta-loke. **Mātā ca utunī hotīti** idaṃ utusamayaṃ sandhāya vuttaṃ. Mātugāmassa kira yasmim okāse dārako nibbattati, tattha mahatī lohitaṭṭhākaṃ saṅṭhahitvā bhijjivā paggharati, vatthu suddhaṃ hoti, suddhe vatthumhi mātāpitūsu ekavāraṃ sannipatitesu yāva satta divasāni khattameva hoti. Tasmim samaye hatthaggāhaveniggāhādīnā āṅgaparāmasanenapi dārako nibbattatiyeva. **Gandhabboti** tatrūpagasatto. **Paccupaṭṭhito hotīti** na mātāpitūnaṃ sannipātaṃ olokayamāno samīpe ṭhito paccupaṭṭhito nāma hoti. Kammayantayantito pana eko satto tasmim okāse nibbattanako hotīti ayamettha adhippāyo. **Samsayenāti** “arogo nu kho bhavissāmi ahaṃ vā, putto vā me”ti evaṃ mahantena jīvitasamsayena. **Lohitañhetam, bhikkhavi**ti tadā kira mātulohitaṃ taṃ ṭhānaṃ sampattaṃ puttasiṅhena paṇḍaraṃ hoti. Tasmā evamāha. **Vaṅkakanti** gāmadārakānaṃ kīlanakaṃ khuddakanaṅgalaṃ. **Ghaṭikā** vuccati dīghadaṇḍena rassadaṇḍakaṃ paharaṇakīlā. **Mokkhacikanti** samparivattakakīlā, ākāse vā daṇḍakaṃ gahetvā bhūmiyaṃ vā sīsaṃ ṭhapetvā heṭṭhupariyabhāvena parivattanakīlananti vuttaṃ hoti. **Ciṅgulakaṃ** vuccati tālapaññādīhi kataṃ vātappahārena

paribbhamanacakkam . **Pattālhakam** vuccati paññanālikā, tāya vālikādīni minantā kīlanti. **Rathakanti** khuddakaratham. **Dhanukampi** khuddakadhanumeva.

409.Sārajjatīti rāgam uppādeti. **Byāpajjatīti** byāpādam uppādeti. **Anupatṭhitakāyasatīti** kāye sati kāyasati, tam anupatṭhapetvāti attho. **Parittacetasoti** akusalacitto. **Yatthassa te pāpakāti** yassam phalasangāyā ete nirujjhanti, tam na jānāti nādhigacchatīti attho. **Anurodhavirodhanti** rāgañceva dosaṅca. **Abhinandatīti** taṇhāvasena abhinandati, taṇhāvaseneva aho sukhandiādīni vadanto abhivadati. **Ajjhosāya tiṭṭhatīti** taṇhāajjhosānagahaṇena gilivā parinitṭhapetvā gaṇhāti. Sukham vā adukkhamasukham vā abhinandatu, dukkham katham abhinandatīti? “Aham dukkhito mama dukkha”nti gaṇhanto abhinandati nāma. **Uppajjati nandīti** taṇhā uppajjati. **Tadupādānanti** sāva taṇhā gahaṇatṭhena upādānam nāma. Tassa upādānapaccayā bhavo...pe... samudayo hotīti, idaṅhi bhagavatā puna ekavāram dvisandhi tisaṅkhepaṃ paccayākāravatṭam dassitam.

410-4. Idāni vivatṭam dassetum **idha, bhikkhave, tathāgato loke uppajjatīti**ādīmāha. Tattha **appamāṇacetasoti** appamāṇam lokuttaram ceto assāti appamāṇacetaso, maggacittasamaṅgīti attho. **Imam kho me tumhe, bhikkhave, saṃkhittena taṇhāsaṅkhayavimuttiṃ dhārethāti**, bhikkhave, imam saṃkhittena desitam mayham, taṇhāsaṅkhayavimuttidesanam tumhe niccakālam dhāreyyātha mā pamajjeyyātha. Desanā hi ettha vimuttiṭṭhābhāhetuto **vimuttīti** vuttā. **Mahātaṇhājālatāṇhāsaṅghāṭapaṭimukkanti** taṇhāva saṃsibbitatṭhena mahātaṇhājālam, saṅghatitāṭhena saṅghāṭanti vuccati; iti imasmim mahātaṇhājāle taṇhāsaṅghāte ca imam sātīm bhikkhum kevattaputtam paṭimukkam dhāretha. Anupavittṭho antogadhoti nam dhārethāti attho. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

Papañcasūdanīyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahātaṇhāsaṅkhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Mahāassapurāsuttavaṇṇanā

415. Evam me sutanti mahāassapurāsuttam. Tattha **aṅgesūti** aṅgā nāma jānapadino rājakumārā, tesam nivāso ekopi janapado ruḥhīsaddena “aṅgā”ti vuccati, tasmim aṅgesu janapade. **Assapuram nāma aṅgānam nigamoti assapuranti** nagaranāmena laddhavohāro aṅgānam janapadassa eko nigamo, tam gocaragāmaṃ katvā viharatīti attho. **Bhagavā etadavocāti** etam “samaṇā samaṇāti vo, bhikkhave, jano saṅjānātī”tiādivacanavoca.

Kasmā pana evam avocāti. Tasmim kira nigame manussā saddhā pasannā buddhamāmakā dhammāmakā saṅghamāmakā, tadahupabbajitasāmaṇerampi vassasatikattherasadisam katvā pasamsanti; pubbaṅhasamayam bhikkhusaṅgham piṇḍāya pavasantam disvā bījanaṅgalādīni gahetvā khettam gacchantāpi, pharasuādīni gahetvā araṅṅam pavasantāpi tāni upakaraṇāni nikkhipitvā bhikkhusaṅghassa nisīdanatṭhānam āsanāsālam vā maṇḍapam vā rukkhāmūlam vā sammajjitvā āsanāni paṅṅapetvā arajapānīyam paccupatṭhāpetvā bhikkhusaṅgham nisīdāpetvā yāgukhajjakādīni datvā katabhattakiccam bhikkhusaṅgham uyyojetvā tato tāni upakaraṇāni ādāya khettam vā araṅṅam vā gantvā attano kammāni karonti, kammantatṭhānēpi nesam aṅṅā kathā nāma natthi. Cattāro maggaṭṭhā cattāro phalaṭṭhāti attha puggalā ariyasāṅgho nāma; te “evarūpena sīlena, evarūpena ācārena, evarūpāya paṭipattiyā samannāgatā lajjino pesalā uḷāraguṇā”ti bhikkhusaṅghasseva vaṇṇam kathenti. Kammantatṭhānato āgantvā bhuttasāyamāsā gharadvāre nisinnāpi, sayanigharam pavisitvā nisinnāpi bhikkhusaṅghasseva vaṇṇam kathenti. Bhagavā tesam manussānam nipaccakāram disvā bhikkhusaṅgham piṇḍapātāpacāyane niyojetvā etadavoca.

Ye dhammā samaṇakaraṇā ca brāhmaṇakaraṇā cāti ye dhammā samādāya paripūritā samitapāpasamaṇaṅca bhāhitapāpabrāhmaṇaṅca karontīti attho. “Tīṇimāni,

bhikkhave, samaṇassa samaṇiyāni samaṇakaraṇīyāni . Katamāni tīṇi?
Adhisīlasikkhāsamādānaṃ, adhicittasikkhāsamādānaṃ , adhipaññāsikkhāsamādāna’nti (a.
ni. 3.82) ettha pana samaṇena kattabbadhammā vuttā. Tepi ca samaṇakaraṇā hontiyeva. Idha
pana hirottappādivasena desanā vitthāritā. **Evam no ayam ambhākanti** ettha **noti**
nipātamattam. Evam ayam ambhākanti attho. **Mahapphalā mahānisamsāti** ubhayampi
atthato ekameva. **Avañjhāti** amoghā. **Saphalāti** ayam tasseva attho. Yassā hi phalam natthi,
sā vañjhā nāma hoti. **Saudrayāti** savaḍḍhi, idaṃ saphalatāya vevacanaṃ. **Evañhi vo,**
bhikkhave, sikkhitabbanti, bhikkhave, evaṃ tumhehi sikkhitabbam. Iti bhagavā iminā
ettakena ṭhānena hirottappādīnaṃ dhammānaṃ vaṇṇaṃ kathesi. Kasmā?
Vacanapathapacchindanattam. Sace hi koci acirapabbajito bālabhikkhu evaṃ vadeyya –
“bhagavā hirottappādīdhamme samādāya vattathāti vadati, ko nu kho tesam samādāya
vattane ānisamsa’nti? Tassa vacanapathapacchindanattam. Ayañca ānisamsa, ime hi
dhammā samādāya paripūritā samitapāpasamaṇaṃ nāma bāhitapāpabrāhmaṇaṃ nāma
karonti, catupaccayalābham uppādentī, paccayadāyakanāṃ mahapphalatam sampādentī,
pabbajjam avañjham saphalam saudrayam karontīti vaṇṇam abhāsi. Ayamettha saṅkhepo.
Vitthārato pana vaṇṇakathā satipaṭṭhāne (dī. ni. aṭṭha. 2.373; ma. ni. aṭṭha. 2.373)
vuttanayeneva veditabbā.

416.Hirottappenāti “yam hiriyati hiriyitabbena, ottappati ottappitabbena’nti (dha. sa.
1331) evam vitthāritāya hiriyā ceva ottappena ca. Apicettha
ajjhattasamuṭṭhānā **hirī**, bahiddhāsamuṭṭhānaṃ **ottappam**. Attādhipateyyā hirī,
lokādhipateyyam ottappam. Lajjāsabhāvasaṅghitā hirī, bhayasabhāvasaṅghitam ottappam,
vitthārakathā panettha sabbākārena visuddhimagge vuttā. Apica ime dve dhammā lokam
pālanato **lokapāladhammā** nāmāti kathitā. Yathāha – “dveme, bhikkhave, sukkā dhammā
lokam pārenti. Katame dve? Hirī ca ottappañca . Ime kho, bhikkhave, dve sukkā dhammā
lokam pārenti. Ime ca kho, bhikkhave, dve sukkā dhammā lokam na pāleyyum, nayidha
paññāyetha, ‘mātā’ti vā, ‘mātucchā’ti vā, ‘mātulanī’ti vā, ‘ācariyabhariyā’ti vā, ‘garūnaṃ
dārā’ti vā, sambhedam loko agamissa, yathā ajeḷakā kukkuṭasūkarā soṇasiṅgālā’ti (a. ni.
2.9). Imeyeva jātake “devadhammā’ti kathitā. Yathāha –

“Hiriottappasampannā , sukkadhammasamāhitā;

Santo sappurisā loke, devadhammāti vuccare’ti. (jā. 1.1.6);

Mahācundattherassa pana kilesasallekhanapaṭipadāti katvā dassitā. Yathāha – “pare
ahirikā bhavissanti, mayamettha hirimanā bhavissāmāti sallekho karaṇīyo. Pare anottāpī
bhavissanti, mayamettha ottāpī bhavissāmāti sallekho karaṇīyo’nti (ma. ni. 1.83). Imeva
mahākassapattherassa ovādūpasampadāti katvā dassitā. Vuttañhetam – “tasmā tiha te,
kassapa, evam sikkhitabbam, tibbam me hirottappam paccupaṭṭhitam bhavissati theresu
navesu majjhimesūti. Evañhi te, kassapa, sikkhitabba’nti (sam. ni. 2.154). Idha
panete **samaṇadhammā nāmāti** dassitā.

Yasmā pana ettāvata sāmāññattho matthakam patto nāma hoti, tasmā aparepi
samaṇakaraṇadhamme dassetuṃ **siyā kho pana, bhikkhave, tumhākanti**ādīmāha.
Tattha **sāmāññattho** saṃyuttake tāva, “katamañca, bhikkhave, sāmāññaṃ? Ayameva ariyo
aṭṭhaṅgiko maggo. Seyyathidaṃ, sammādiṭṭhi...pe... sammāsamādhi, idaṃ vuccati,
bhikkhave, sāmāññaṃ. Katamo ca, bhikkhave, sāmāññattho? Yo, bhikkhave, rāgakkhayo
dosakkhayo mohakkhayo, ayam vuccati, bhikkhave, sāmāññattho’nti (sam. ni. 5.36) maggo
“sāmāñña’nti, phalanibbānāni “sāmāññattho’nti vuttāni. Imasmim pana ṭhāne maggampi
phalampi ekato katvā sāmāññattho kathitoti veditabbo. **Ārocayāmīti**
kathemi. **Paṭivedayāmīti** jānāpemi.

417. Parisuddho no kāyasamācāroti ettha kāyasamācāro parisuddho aparisuddhoti duvidho. Yo hi bhikkhu pāṇaṃ hanati adinnaṃ ādiyati, kāmesu micchā carati, tassa kāyasamācāro aparisuddho nāma, ayaṃ pana kammaṃ pathavaseneva vārito. Yo pana pāṇinā vā leḍḍunā vā daṇḍena vā satthena vā paraṃ potheti viheṭṭeti, tassa kāyasamācāro aparisuddho nāma, ayampi sikkhāpadabaddheneva paṭikkhitto. Imasmiṃ sutte ubhayampetaṃ akathetvā paramasallekho nāma kathito. Yo hi bhikkhu pāṇiyaghaṭe vā pāṇiyaṃ pivantānaṃ, patte vā bhattaṃ bhuñjantānaṃ kākānaṃ nivāraṇavasena hatthaṃ vā daṇḍaṃ vā leḍḍuṃ vā uggirati, tassa kāyasamācāro aparisuddho. Viparīto parisuddho nāma. **Uttānoti** uggato pākaṭo. **Vivaṭoti** anāvaṭo asañchanno. Ubhayenāpi parisuddhatamyeva dīpeti. **Na ca chiddavāti** sadā ekasadiṣo antarantare chiddarahito. **Samvutoti** kilesānaṃ dvāra pidahanena pidahito, na vajjapaṭicchādanatthāya.

418. Vacīsamācārepi yo bhikkhu musā vadati, piṣuṇaṃ katheti, pharusāṃ bhāsati, samphaṃ palapati, tassa vacīsamācāro aparisuddho nāma. Ayaṃ pana kammaṃ pathavasena vārito. Yo pana gahapatikāti vā dāsāti vā pessāti vā ādīhi khumsento vadati, tassa vacīsamācāro aparisuddho nāma. Ayaṃ pana sikkhāpadabaddheneva paṭikkhitto. Imasmiṃ sutte ubhayampetaṃ akathetvā paramasallekho nāma kathito. Yo hi bhikkhu daharena vā sāmaṇereṇa vā, “kacci, bhante, amhākaṃ upajjhāyaṃ passathā”ti vutte, sambahulā, āvuso, bhikkhubhikkhuniyo ekasmiṃ padese vicadimsu, upajjhāyo te vikkāyikasākabhaṇḍikaṃ ukkhipitvā gato bhavissati”tiādīnā nayena hasādhippāyopi evarūpaṃ kathaṃ katheti, tassa vacīsamācāro aparisuddho. Viparīto parisuddho nāma.

419. Manosamācāre yo bhikkhu abhiññāya byāpannacitto micchādittiko hoti, tassa manosamācāro aparisuddho nāma. Ayaṃ pana kammaṃ pathavaseneva vārito. Yo pana upanikkhittaṃ jātarūparajataṃ sādīyati, tassa manosamācāro aparisuddho nāma. Ayampi sikkhāpadabaddheneva paṭikkhitto. Imasmiṃ sutte ubhayampetaṃ akathetvā paramasallekho nāma kathito. Yo pana bhikkhu kāmavitakkaṃ vā byāpādavittakkaṃ vā vihiṃsāvittakkaṃ vā vitakketi, tassa manosamācāro aparisuddho. Viparīto parisuddho nāma.

420. Ājīvasmiṃ yo bhikkhu ājīvahetu vejjakammaṃ paṇḍagamaṇaṃ gaṇḍaphālaṇaṃ karoti, arumakkhanaṃ deti, telaṃ pacatīti ekavīsatiānesanāvasena jīvikaṃ kappeti. Yo vā pana viññāpetvā bhuñjati, tassa ājīvo aparisuddho nāma. Ayaṃ pana sikkhāpadabaddheneva paṭikkhitto. Imasmiṃ sutte ubhayampetaṃ akathetvā paramasallekho nāma kathito. Yo hi bhikkhu sappinavanītatelamadhuṃphāṇitādīni labhitvā, “sve vā punadivase vā bhavissati”ti sannidhikāraṃ paribhuñjati, yo vā pana nimbaṅkurādīni disvā sāmaṇere vadati – “amṅkure khādathā”ti, sāmaṇerā thero khādītukāmoti kappiyaṃ katvā denti, dahare pana sāmaṇere vā pāṇiyaṃ pivatha, āvusoti vadati, te thero pāṇiyaṃ pivittukāmoti pāṇiyasaṅkhaṃ dhovivā denti, tampi paribhuñjantassa ājīvo aparisuddho nāma hoti. Viparīto parisuddho nāma.

422. Mattaññūti pariyesanapaṭiggahaṇaparibhogesu mattaññū, yuttaññū, pamāṇaññū.

423. Jāgariyamanuyuttāti rattindivaṃ cha koṭṭhāse katvā ekasmiṃ koṭṭhāse niddāya okāsaṃ datvā pañca koṭṭhāse jāgariyamhi yuttā payuttā. **Sihaseyyanti** ettha kāmabhogiseyyā, petaseyyā, sihaseyyā, tathāgataseyyāti catasso seyyā. Tattha “yebhuyyena, bhikkhave, kāmabhogī sattā vāmena passena sentī”ti (a. ni. 4.246) ayaṃ **kāmabhogiseyyā**, tesu hi yebhuyyena dakkhiṇapassena sayāno nāma natthi.

“Yebhuyyena, bhikkhave, petā uttānā sentī”ti (a. ni. 4.246) ayaṃ **petaseyyā**, petā hi appamaṃsalohitattā aṭṭhisāṅghātajatīti ekena passena sayitūṃ na sakkonti, uttānāva senti.

“Yebhuyyena, bhikkhave, siho migarājā naṅgutṭhaṃ antarasatthimhi anupakkhipitvā dakkhiṇena passena setī”ti (a. ni. 4.246) ayaṃ **sihaseyyā**. Tejussadattā hi siho migarājā dve purimapaḍe ekasmiṃ thāne pacchimapaḍe ekasmiṃ ṭhapetvā naṅgutṭhaṃ antarasatthimhi

pakkhipitvā purimapādapacchimapādanaṅgutthānaṃ ʈitokāsaṃ sallakkhetvā dvinnaṃ purimapādānaṃ matthake sīsaṃ ʈapetvā sayati . Divasampi sayitvā pabujjhamāno na utrāsanto pabujjhati. Sīsaṃ pana ukkhipitvā purimapādānaṃ ʈitokāsaṃ sallakkheti. Sace kiñci ʈhānaṃ vijahitvā ʈitaṃ hoti, “nayidaṃ tuyhaṃ jātiyā, na sūrabhāvassa ca anurūpa”nti anattamano hutvā tattheva sayati, na gocarāya pakkamati. Avijahitvā ʈite pana “tuyhaṃ jātiyā sūrabhāvassa ca anurūpamida”nti haṭṭhatuṭṭho utthāya sīhavijambhitaṃ vijambhitvā kesarabhāraṃ vidhunitvā tikkhattuṃ sīhanādaṃ naditvā gocarāya pakkamati. Catutthajjhānaseyyā pana **tathāgataseyyā**ti vuccati. Tāsu idha sīhaseyyā āgatā. Ayañhi tejussadairiyāpathattā uttamaseyyā nāma. **Pāde pādanti** dakkhiṇapāde vāmapādaṃ. **Accādhāyā**ti atīadhāya īsakaṃ atikkamma ʈapetvā, goppakena hi goppake, jāṇunā vā jāṇumhi saṅghaṭṭiyamāne abhiṇhaṃ vedanā uppajjati, cittaṃ ekaggaṃ na hoti, seyyā aphāsukā hoti. Yathā pana na saṅghaṭṭeti, evaṃ atikkamma ʈapite vedanā nuppajjati, cittaṃ ekaggaṃ hoti, seyyā phāsukā hoti, tasmā evamāha.

425. Abhijjhaṃ loketiādi cūlahatthipade vitthāritaṃ.

426. Yā panāyaṃ **seyyathāpi**, **bhikkhavi**ti upamā vuttā. Tattha **inaṃ ādāyā**ti vaḍḍhiyā dhanam gahetvā. **Byantī kareyyā**ti vigatantāni kareyya. Yathā tesam kākaṇikamattopi pariyanto nāma nāvasissati, evaṃ kareyya, sabbaso paṭiniyyāteyyāti attho. **Tatonidānanti** āṇaṇyanidānaṃ. So hi āṇaṇomhīti āvajjanto balavapāmojjaṃ labhati, balavasomanassamadhigacchati. Tena vuttam – “labhetha pāmojjaṃ, adhigaccheyya somanassa”nti.

Visabhāgavedanuppattiyā kakaceneva catuiriyāpatham chindanto ābādhatīti ābādho, svāssa atthīti **ābādhiko**. Taṃsamutthānena dukkhena **dukkhito**. **Adhimattagilānoti** bālhaḡilāno. **Nacchādeyyā**ti adhimattabyādhiparetatāya na ruceyya. **Balamattā**ti balameva, balañcassa kāye na bhavēyyāti attho. **Tatonidānanti** ārogyanidānaṃ, tassa hi arogomhīti āvajjayato tadubhayaṃ hoti. Tena vuttam – “labhetha pāmojjaṃ, adhigaccheyya somanassa”nti. **Nacassa kiñci bhogānaṃ vayoti** kākaṇikamattampi bhogānaṃ vayo na bhavēyya. **Tatonidānanti** bandhanāmokkhanidānaṃ, sesam vuttanayeneva sabbapadesu yojetabbaṃ. **Anattādhīnoti** na attani adhīno, attano ruciyā kiñci kātuṃ na labhati. **Parādhīnoti** paresu adhīno, parasseva ruciyā pavattati. **Na yena kāmaṃ gamoti** yena disābhāgenassa kāmo hoti. Icchā uppajjati gamanāya, tena gantuṃ na labhati. **Dāsabyā**ti dāsabhāvā. **Bhujissoti** attano santako . **Tatonidānanti** bhujissanidānaṃ. **Kantāraddhānamagganti** kantāraṃ addhānamaggaṃ, nirudakaṃ dīghamagganti attho. **Tatonidānanti** khemantabhūminidānaṃ.

Ime pañca nīvaraṇe appahīneti ettha bhagavā appahīnaṃ kāmacchandanivaraṇam inasadisam, sesāni rogādisadisāni katvā dasseti. Tatrāyaṃ sadisatā – yo hi paresam inaṃ gahetvā vināseti. So tehi inaṃ dehīti vuccamānopi pharusam vuccamānopi bajjhamānopi pahariyamānopi kiñci paṭibāhituṃ na sakkoti, sabbam titikkhati, titikkhakāraṇaṅhissa tam inaṃ hoti. Evamevaṃ yo yamhi kāmacchandenā rajjati, taṅhāgaṇena tam vatthuṃ gaṅhāti, so tena pharusam vuccamānopi bajjhamānopi pahariyamānopi sabbam titikkhati. Titikkhakāraṇaṅhissa so kāmacchando hoti gharasāmikehi vadhīyamānānaṃ itthīnaṃ viyāti. Evaṃ inaṃ viya **kāmacchando** datṭhabbo.

Yathā pana pittarogāturo madhusakkarādisupi dinnesu pittarogāturatāya tesam rasam na vindati, tittakaṃ tittakanti uggiratiyeva. Evamevaṃ byāpannacitto hitakāmehi ācariyupajjhāyehi appamattakampi ovadīyamāno ovādaṃ na gaṅhāti, “ati viya me tumhe upaddavethā”tiādīni vatvā vibbhamati. Pittarogāturatāya so puriso madhusakkarādirasam viya, kodhāturatāya jhānasukhādibhedam sāsanasam na vindatīti. Evaṃ rogo viya **byāpādo** datṭhabbo.

Yathā pana nakkhattadivase bandhanāgāre baddho puriso nakkhattassa neva ādim, na majjham, na pariyosānam passati. So dutiyadivase mutto, “aho hiyyo nakkhattam manāpam, aho naccam, aho gīta”ntiādīni sutvāpi paṭivacanam na deti. Kiṃ kārāṇā? Nakkhattassa ananubhūtattā. Evamevam thinamiddhābhībūto bhikkhu vicittanayepi dhammassavane pavattamāne neva tassa ādim, na majjham, na pariyosānam jānāti. So utṭhite dhammassavane, “aho dhammassavanam, aho kārānam, aho upamā”ti dhammassavanassa vaṇṇam bhaṇamānānam sutvāpi paṭivacanam na deti. Kiṃ kārāṇā? Thinamiddhavasena dhammakathāya ananubhūtattāti. Evam bandhanāgāram viya **thinamiddham** daṭṭhabbam.

Yathā pana nakkhattam kīlantopi dāso, “idaṃ nāma accāyikaṃ karaṇīyam atthi, sīgham, tattha gaccha, no ce gacchasi, hatthapādam vā te chindāmi kaṇṇanāsam vā”ti vutto sīgham gacchatiyeva, nakkhattassa ādimajjhapariyosānam anubhavitum na labhati. Kasmā? Parādhīnatāya. Evamevam vinaye appakataññunā vivekatthāya araṇṇam pavitṭhenāpi kismiñcīdeva antamaso kappiyamaṃsepi akappiyamaṃsasaññāya uppannāya vivekam pahāya sīlavisoḍhanattham vinayadharassa santike gantabbam hoti. Vivekasukham anubhavitum na labhati. Kasmā? Uddhaccakukkuccābhībūtatāyāti, evam dāsabyam viya **uddhaccakukkuccam** daṭṭhabbam.

Yathā pana kantāraddhānamaggapaṭipanno puriso corehi manussānam viluttokāsam pahatokāsaṅca disvā daṇḍakasaddenapi sakuṇasaddenapi corā āgatāti ussankitaparisaṅkito hoti, gacchatipi, tiṭṭhatipi, nivattatipi, gataṭṭhānato āgataṭṭhānameva bahutaram hoti. So kicchena kasirena khemantabhūmiṃ pāpuṇāti vā, na vā pāpuṇāti. Evamevam yassa aṭṭhasu ṭhānesu vicikicchā uppannā hoti. So “buddho nu kho, na nu kho buddho”tiādīnā nayena vicikicchanto adhimuccitvā saddhāya gaṇhitum na sakkoti. Asakkonto maggam vā phalam vā na pāpuṇātīti yathā kantāraddhānamagge “corā atthi natthī”ti punappunam āsappanaparisaṅganam apariyogāhanam chambhitatta cittassa uppādentō khemantapattiyā antarāyam karoti, evam **vicikicchāpi** “buddho nu kho na buddho”tiādīnā nayena punappunam āsappanaparisaṅganam apariyogāhanam chambhitattam cittassa uppādayamānā ariyabhūmipattiyā antarāyam karotīti kantāraddhānamaggo viya daṭṭhabbā.

Idāni **seyyathāpi, bhikkhave, āṇaṇyanti** ettha bhagavā pahīnakāmacchandanivaraṇam āṇaṇyasadisam, sesāni ārogyādisadisāni katvā dasseti. Tatrāyam sadisatā – yathā hi puriso iṇam ādāya kammante payojetvā samiddhakammanto, “idaṃ iṇam nāma palibodhamūla”nti cintetvā savaḍḍhikam iṇam niyyātetvā paṇṇam phālāpeyya. Athassa tato paṭṭhāya neva koci dūtam peseti, na paṇṇam, so iṇasāmike disvāpi sace icchati, āsanā utṭhahati, no ce, na utṭhahati. Kasmā? Tehi saddhiṃ nillepatāya alaggatāya. Evameva bhikkhu, “ayam kāmacchando nāma palibodhamūla”nti satipaṭṭhāne vuttanayeneva cha dhamme bhāvetvā kāmacchandanivaraṇam pajahati. Tassevam pahīnakāmacchandassa yathā iṇamuttassa purisassa iṇasāmike disvā neva bhayam na chambhitattam hoti. Evameva paravatthumhi neva saṅgo na bandho hoti. Dibbānīpi rūpāni passato kilesa na samudācarati. Tasmā bhagavā āṇaṇyamiva kāmacchandappahānamāha.

Yathā pana so pittarogāturo puriso bhesajjakiriyāya tam rogam vūpasametvā tato paṭṭhāya madhusakkarādīnam rasam vindati. Evamevam bhikkhu, “ayam byāpādo nāma anattakārako”ti cha dhamme bhāvetvā byāpādanīvaraṇam pajahati. So evam pahīnabyāpādo yathā pittarogavimutto puriso madhusakkarādīni madhurāni sampiyāyamāno paṭisevati. Evamevam ācārapaññattiādīni sikkhāpiyamāno sirasā sampaṭicchitvā sampiyāyamāno sikkhati. Tasmā bhagavā ārogyamiva byāpādappahānamāha.

Yathā so nakkhattadivase bandhanāgāram pavesito puriso aparasmim nakkhattadivase, “pubbepi aham pamādadōsena baddho tam nakkhattam nānubhavāmi, idāni appamatto bhavissāmī”ti yathāssa paccatthikā okāsam na labhanti. Evam appamatto hutvā nakkhattam anubhavitvā – “aho nakkhattam aho nakkhatta”nti udānam udānesi. Evameva bhikkhu,

“idaṃ thinamiddhaṃ nāma mahāanattakara”nti cha dhamme bhāvetvā thinamiddhanīvaraṇaṃ pajahati. So evaṃ pahīnathinamiddho yathā bandhanā mutto puriso sattāhampi nakkhattassa ādimajjhapariyosānaṃ anubhavati. Evamevaṃ bhikkhu dhammanakkhattassa ādimajjhapariyosānaṃ anubhavanto saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇāti. Tasmā bhagavā bandhanā mokkhamiva thinamiddhappahānamāha.

Yathā pana dāso kañcideva mittam upanissāya sāmikānaṃ dhanam datvā attānaṃ bhujissaṃ katvā tato paṭṭhāya yaṃ icchati, taṃ kareyya. Evameva bhikkhu, “idaṃ uddhaccakukkuccaṃ nāma mahāanattakara”nti cha dhamme bhāvetvā uddhaccakukkuccaṃ pajahati. So evaṃ pahīnuddhaccakukkucco yathā bhujisso puriso yaṃ icchati, taṃ karoti. Na taṃ koci balakkārena tato nivatteti. Evamevaṃ bhikkhu yathāsukhaṃ nekkhammapaṭipadaṃ paṭipajjati, na naṃ uddhaccakukkuccaṃ balakkārena tato nivatteti. Tasmā bhagavā bhujissaṃ viya uddhaccakukkuccappahānamāha.

Yathā balavā puriso hatthasāraṃ gahetvā sajjāvudho separivāro kantāraṃ paṭipajjeyya. Taṃ corā dūratova disvā palāyeyyūṃ. So sotthinā taṃ kantāraṃ nittharivā khemantaṃ patto hatṭhatuṭṭho assa. Evamevaṃ bhikkhu, “ayaṃ vicikicchā nāma anattakārīkā”nti cha dhamme bhāvetvā vicikicchaṃ pajahati. So evaṃ pahīnavicikiccho yathā balavā sajjāvudho separivāro puriso nibbhayo core tiṇaṃ viya agaṇetvā sotthinā nikkhamitvā khemantabhūmiṃ pāpuṇāti. Evamevaṃ duccharitakantāraṃ nittharivā paramakhemantabhūmiṃ amataṃ nibbānaṃ pāpuṇāti. Tasmā bhagavā khemantabhūmiṃ viya vicikicchāpahānamāha.

427. Imameva kāyanti imaṃ karajakāyaṃ. **Abhisandētī** temeti sneheti, sabbattha pavattapītisukhaṃ karoti. **Parisandētī** samantato sandeti. **Paripūretī** vāyunā bhastaṃ viya pūreti. **Parippharatī** samantato phusati. **Sabbāvato kāyassāti** assa bhikkhuno sabbakoṭṭhāsavato kāyassa. Kiñci upādinna kasantatipavattiṭṭhāne chavimamsalohitānugataṃ aṇumattampi ṭhānaṃ paṭhamajjhānasukhena aphuṭṭhaṃ nāma na hoti. **Dakkhoti** cheko paṭibalo nhānīyacunṇāni kātuñceva yojetuñca sannetuñca. **Kamsathāleti** yena kenaci lohena katabhājane. Mattikabhājanaṃ pana thiraṃ na hoti, sannentassa bhijjati, tasmā taṃ na dasseti. **Paripphosakaṃ paripphosakanti** siñcivā siñcivā. **Sanneyyāti** vāmahatthena kamsathālaṃ gahetvā dakkhiṇena hatthena pamāṇayuttaṃ udakaṃ siñcivā siñcivā parimaddanto piṇḍaṃ kareyya. **Snehānugatāti** udakasinehena anugatā. **Snehaparetāti** udakasinehena parigatā. **Santarabāhirāti** saddhiṃ antopadesena ceva bahipadesena ca, sabbatthakameva udakasinehena phuṭṭāti attho. **Na ca pagghariṇīti** na bindu bindu udakaṃ paggharati, sakkā hoti hatthenapi dvīhipi tīhipi aṅgulīhi gahetuṃ ovattīkampi kātunti attho.

428. Dutiyajjhānasukhaupamāyaṃ **ubbhītodakoti** ubbhinnaudako, na heṭṭhā ubbhijjivā uggacchanaudako, antoyeva pana ubbhijjanaudakoti attho. **Āyamukhanti** āgamanamaggo. **Devoti** megho. **Kālenakālanti** kāle kāle, anvaddhamāsaṃ vā anudasāhaṃ vāti attho. **Dhāranti** vuṭṭhiṃ. **Nānuppaveccheyyāti** na paveseyya, na vasseyyāti attho. **Sītā vāridhārā ubbhijjivāti** sītaṃ vāri taṃ udakarahadaṃ pūrayamānaṃ ubbhijjivā. Heṭṭhā uggacchanaudakañhi uggantvā uggantvā bhijjantaṃ udakaṃ khobheti. Catūhi disāhi pavisanaudakaṃ purāṇapaṇṇatinakattṭhadandaḍḍakādīhi udakaṃ khobheti. Vuṭṭhiudakaṃ dhārānipātapupphulakehi udakaṃ khobheti. Sannisinnameva pana hutvā iddhinimmitamiva uppajjamānaṃ udakaṃ imaṃ padesaṃ pharati, imaṃ padesaṃ na pharatīti natthi. Tena aphuṭṭakāso nāma na hotīti. Tattha rahado viya karajakāyo, udakaṃ viya dutiyajjhānasukhaṃ. Sesam purimanayeneva veditabbaṃ.

429. Tatiyajjhānasukhaupamāyaṃ uppalāni ettha santīti **uppalinī**. Sesapadadvayesupi eseva nayo. Ettha ca setarattanīlesu yaṃkiñci uppalaṃ uppalameva, ūnakasatapattaṃ puṇḍarīkaṃ, satapattaṃ padumaṃ. Pattaniyamaṃ vā vināpi setaṃ padumaṃ, rattaṃ puṇḍarīkanti ayamettha vinicchayo. **Udakānuggatānīti** udakato na

uggatāni. **Antonimuggaposīnī**ti udakatalassa anto nimuggāniyeva hutvā posīni, vaḍḍhīnīti attho. Sesam purimanayeneva veditabbam.

430. Catutthajjhānasukhaupamāyaṃ **parisuddhena cetasā pariyodātenā**ti ettha nirupakkilesatṭhena parisuddham. Pabhassaratṭhena pariyodātam veditabbam. **Odātena vatthenā**ti idam utupharaṇattham vuttam. Kiliṭṭhavatthena hi utupharaṇam na hoti, taṅkhaṇadhotaparissuddhena utupharaṇam balavam hoti. Imissā hi upamāya vattham viya karajakāyo. Utupharaṇam viya catutthajjhānasukham. Tasmā yathā sunhātassa purisassa parisuddham vattham sasīsam pārupitvā nisinnassa sarīrato utu sabbameva vattham pharati, na koci vatthassa aphuṭokāso hoti. Evaṃ catutthajjhānasukhena bhikkhuno karajakāyassa na koci okāso aphuṭo hotīti evamettha attho daṭṭhabbo. Catutthajjhānacittameva vā vattham viya, taṃsamuṭṭhānarūpaṃ utupharaṇam viya. Yathā hi katthaci odātavatthe kāyaṃ apphusantepe taṃsamuṭṭhānena utunā sabbatthakameva kāyo phuṭṭho hoti. Evaṃ catutthajjhānasamuṭṭhitena sukhumarūpena sabbatthakameva bhikkhuno karajakāyo phuṭo hotīti evamettha attho daṭṭhabbo.

431. Pubbenivāsañānaupamāyaṃ **taṃdivasaṃ katakiriya pākāṭā hotīti** taṃdivasaṃ gatagāmatayameva gahitam. Tattha gāmatayam gatapuriso viya pubbenivāsañānalābhī daṭṭhabbo. Tayo gāmā viya tayo bhavā daṭṭhabbā. Tassa purisassa tīsu gāmesu taṃdivasaṃ katakiriya āvibhāvo viya pubbenivāsāya cittaṃ abhinīharitvā nisinnassa bhikkhuno tīsu bhavesu katakiriya āvibhāvo daṭṭhabbo.

432. Dibbacakkhuupamāyaṃ **dve agārāti** dve gharā. **Sadvārāti** sammukhadvārā. **Anucaṅkamanteti** aparāparam sañcarante. **Anu vicaranteti** ito cito ca vicarante, ito pana gehā nikkhamitvā etaṃ geham, etasmā vā nikkhamitvā imaṃ geham pavisanavasenapi daṭṭhabbā. Tattha dve agārā sadvārā viya cutipaṭisandhiyo, cakkhumā puriso viya dibbacakkhuñānalābhī, cakkhumato purisassa dvinnam gehānam antare ṭhatvā passato dve agāre pavisanakanikkhamanaka purisānam pākāṭakālo viya dibbacakkhulābhino ālokaṃ vaḍḍhetvā oloketassa cavanakaupapajjanakasattānam pākāṭakālo. Kiṃ pana te nāṇassa pākāṭā, puggalassāti? Nāṇassa. Tassa pākāṭattā pana puggalassa pākāṭāyevāti.

433. Āsavakkhayañānaupamāyaṃ **pabbatasāṅkhepeti** pabbatamatthake. **Anāviloti** nikkaddamo. Sippiyo ca sambukā ca **sippisambukaṃ**. Sakkharā ca kathalā ca **sakkharakathalam**. Macchānam gumbā ghaṭāti **macchagumbaṃ**. **Tiṭṭhantampi carantampi**ti ettha sakkharakathalam tiṭṭhatiyeva, itarāni carantipi tiṭṭhantipi. Yathā pana antarantarā ṭhitāsūpi nisinnāsūpi vijjamānāsūpi, “etā gāvo carantī”ti carantiyo upādāya itarāpi carantīti vuccanti. Evaṃ tiṭṭhantameva sakkharakathalam upādāya itarampi dvayaṃ tiṭṭhantanti vuttam. Itarañca dvayaṃ carantaṃ upādāya sakkharakathalampi carantanti vuttam. Tattha cakkhumato purisassa tīre ṭhatvā passato sippisambukādīnam vibhūtakālo viya āsavānam khayāya cittaṃ nīharitvā nisinnassa bhikkhuno catunnam saccānam vibhūtakālo daṭṭhabbo.

434. Idāni sattahākārehi salīngato saṅgato khīṇāsavassa nāmaṃ gaṇhanto, **ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu samaṇo itipīti**ādīmāha. Tattha **evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu samaṇohotīti**ādīsu, bhikkhave, evaṃ bhikkhu samitapāpattā **samaṇo** hoti. Bāhitapāpattā **brāhmaṇo** hoti. Nhātakilesattā **nhātako** hoti, dhotakilesattāti attho. Catumaggañānasāṅkhātehi vedehi akusaladhammānam gatattā **vedagū** hoti, viditattāti attho. Teneva **viditāssa hontīti**ādīmāha. Kilesānam sutattā **sottiyo** hoti, nissutattā apahattāti attho. Kilesānam ārakattā **ariyo** hoti, hatattāti attho. Tehi ārakattā **arahaṃ** hoti, dūrībhūtattāti attho. Sesam sabattha pākāṭamevāti.

Papañcasūdanīyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahāassapurasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Cūlaassapurasuttavaṇṇanā

435. Evaṃme sutanti cūlaassapurasuttam. Tassa desanākāraṇaṃ purimasadisameva. **Samaṇasāmīcippaṭipadāti** samaṇānaṃ anucchavikā samaṇānaṃ anulomappaṭipadā.

436. Samaṇamalānantiādīsu ete dhammā uppajjamānā samaṇe maline karonti malaggahite, tasmā “samaṇamalā”ti vuccanti. Etehi samaṇā dussanti, padussanti, tasmā **samaṇadosāti** vuccanti. Ete uppajjitvā samaṇe kasaṭe niroje karonti milāpentī, tasmā **samaṇakasaṭāti** vuccanti. **Āpāyikānaṃ ṭhānānanti** apāye nibbattāpakānaṃ kāraṇānaṃ. **Duggativedaniyānanti** duggatiyaṃ vipākavedanāya paccayānaṃ. **Matajaṃ nāmāti** manussā tikhiṇaṃ ayaṃ ayena sughaṃsitvā taṃ ayacuṇṇaṃ maṃsena saddhiṃ madditvā koṇcasakuṇe khādāpentī. Te uccāraṃ kātuṃ asakkontā maranti. No ce maranti, paharivā mārentī. Atha tesāṃ kucchīṃ phāletvā naṃ udakena dhovivā cuṇṇaṃ gahetvā maṃsena saddhiṃ madditvā puna khādāpentīti evaṃ satta vāre khādāpetvā gahitena ayacuṇṇena āvudhaṃ karonti. Susikkhitā ca naṃ ayakārā bahuhattakammamūlaṃ labhitvā karonti. Taṃ matasakuṇato jātattā “mataja”ntī vuccati, atitikhīṇaṃ hotī. **Pītanīsanti** udakapītañceva silāya ca sunighaṃsitāṃ. **Saṅghāṭiyāti** kosiyā. **Sampārutanti** pariyonaddhaṃ. **Sampalivethanti** samantato veṭṭhitāṃ.

437. Rajojallikassāti rajojalladhārino. **Udakorohakassāti** divasassa tikkhattuṃ udakaṃ orohantassa. **Rukkhamūlikassāti** rukkhāmūlavāsino. **Abbhokāsikassāti** abbhokāsavāsino. **Ubbhaṭṭhakassāti** uddhaṃ ṭhitakassa. **Pariyāyabhattikassāti** māsavārena vā aḍḍhamāsavārena vā bhūñjantassa. Sabbametāṃ bāhīrasamayeneva kathitāṃ. Imasmiñhi sāsane cīvaradhāro bhikkhu saṅghāṭīkoti na vuccati. Rajojalladhāraṇādivatāni imasmiṃ sāsane natthiyeva. Buddhavacanassa buddhavacanameva nāmaṃ, na mantāti. Rukkhamūliko, abbhokāsīkoti ettakāmyeva pana labbhati. Tampi bāhīrasamayeneva kathitāṃ. **Jātamevananti** taṃdivase jātamattāmyeva naṃ. **Saṅghāṭīkaṃ kareyyunti** saṅghāṭīkaṃ vatthaṃ nivāsetvā ca pārūpitvā ca saṅghāṭīkaṃ kareyyuṃ. Esa nayo sabbattha.

438. Visuddhamattānaṃ samanupassatīti attānaṃ visujjhantaṃ passatī. Visuddhotī pana na tāva vattabbo. **Pāmojjaṃ jāyatīti** tuṭṭhākāro jāyati. **Pamuditassa pītīti** tuṭṭhassa sakalasarīraṃ khobhayamānā pīti jāyati. **Pītimanassa kāyoti** pītisampayuttassa puggalassa nāmakāyo. **Passambhatīti** vīgatadaratho hotī. **Sukhaṃ vedetīti** kāyīkampi cetasīkampi sukhaṃ vediyati. **Cittaṃ samādhīyatīti** iminā nekkhammasukhena sukhitassa cittaṃ samādhīyati, appanāpattaṃ viya hotī. **So mettāsahagatena cetasāti** heṭṭhā kilesavasena āradhā desanā pabbate vuṭṭhavuṭṭhi viya naḍiṃ yathānusandhinā brahmavīhārabhāvanānaṃ otiṇṇā. Tattha yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbāṃ visuddhimagge vuttameva. **Seyyathāpi, bhikkhave, pokkharāṇīti** mahāsīhanādasutte maggo pokkharāṇīyā upamīto, idha sāsanaṃ upamītanti vedītabbaṃ. **Āsavānaṃ khayā samaṇo hotīti** sabbakilesānaṃ samītattā paramatthasamaṇo hotīti. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdanīyā majjhimanīkāyaṭṭhakathāya

Cūlaassapurasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catutthavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Cūḷayamakavaggo

1. Sāleyyakasuttavaññanā

439. Evaṃme sutanti sāleyyakasuttaṃ. Tattha **kosalesūti** kosalā nāma jānāpadino rājakumārā. Tesam nivāso ekopi jānāpado ruḥīsaddena kosalāti vuccati, tasmim kosalesu jānāpade. Porāṇā panāhu – yasmā pubbe mahāpanādaṃ rājakumāraṃ nānānāṭakāni disvā sitamattampi akarontam sutvā rājā āha – “yo mama puttam hasāpeti, sabbālaṅkārena nam alaṅkaromī”ti. Tato naṅgalānipi chaḍḍetvā mahājanakāye sannipatite manussā sātirekāni sattavassāni nānākīlikāyo dassetvā nam hasāpetum nāsakkhimsu. Tato sakko devanaṭam pesesi. So dibbanāṭakam dassetvā hasāpesi. Atha te manussā attano attano vasanokāsābhimukhā pakkamimsu. Te paṭipathe mittasuhajjādayo disvā paṭisanthāram karontā, “kacci, bho, kusalam, kacci, bho, kusala”nti āhamsu. Tasmā tam “kusalam kusala”nti vacanam upādāya so padeso kosalāti vuccatīti.

Cārikam caramānoti aturita-cārikam caramāno. **Mahatā bhikkhusaṅghena saddhinti** satam vā sahasam vā satahasam vāti evam aparicchinnena mahatā bhikkhusaṅghena saddhim. **Brāhmaṇagāmoti** brāhmaṇānam samosaraṇagāmopi brāhmaṇagāmoti vuccati brāhmaṇānam bhogagāmopi. Idha samosaraṇagāmo adhippeto. **Tadavasari**ti tam avasari, sampattoti attho. Vihāro panettha aniyāmito; tasmā tassa avidūre buddhānam anucchaviko eko vanasaṅḍo bhavissati, sathā tam vanasaṅḍam gatoti veditabbo. **Assosunti** suṇimsu upalabhimsu. Sotadvārasampattavacanānigghosānusārena jānimsu. **Khoti** avadhāraṇatthe padapūraṇamatte vā nipāto. Tattha avadhāraṇatthena assosumyeva, na nesam koci savanantarāyo ahoṣīti ayamattho veditabbo. Padapūraṇena byañjanasiliṭṭhatāmatteva.

Idāni yamattham assosum, tam pakāsetum **samaṇo khalu, bho, gotamoti**ādi vuttam. Tattha samitapāpattā **samaṇoti** veditabbo. **Khalūti** anussavanatthe nipāto. **Bhoti** tesam aññamaññaṃ ālapanamattam. **Gotamoti** bhagavato gottavasena paridīpanam. Tasmā **samaṇo khalu, bho, gotamoti** ettha samaṇo kira, bho, gotamagottoti evamattho datṭhabbo. **Sakyaputtoti** idam pana bhagavato uccākulaparidīpanam. **Sakyakulā pabbajitoti** saddhāpabbajitabhāvadīpanam. Kenaci pārijuññaena anabhibhūto aparikkhīnamyeva tam kulam pahāya saddhāpabbajitoti vuttam hoti. Tato param vuttatthameva. **Tam kho panāti** itthambhūtākhyānatthe upayogavacanam, tassa kho pana bhoto gotamassāti attho. **Kalyāṇoti** kalyāṇaṇasamannāgato, setṭhoti vuttam hoti. **Kittisaddoti** kittiyeva, thutighoso vā. **Abbhuggatoti** sadevakam lokam ajjhottharivā uggato. Kinti? “Itipi so bhagavā...pe... buddho bhagavā”ti.

Tatrāyam padasambandho – so bhagavā itipi araham, itipi sammāsambuddho...pe... itipi bhagavāti. Iminā ca iminā ca kāraṇenāti vuttam hoti. Tattha ārakattā, arīnam arānaṅca hatattā, paccayādīnam arahattā, pāpakaraṇe rahābhāvāti imehi tāva kāraṇehi so bhagavā arahanti veditabbotiādinā nayena mātikam nikkhipitvā sabbāneva etāni padāni visuddhimagge buddhānussatiniddese vitthāritānti tato tesam vitthāro gahetabbo.

Sādhu kho panāti sundaram kho pana; atthāvaham sukhāvahanti vuttam hoti. **Tathārūpānam arahanti** yathārūpo so bhavam gotamo, evarūpānam anekehipi kappakotisatasahashehi dullabhadassanānam byāmapabhāparikkhittehi asītianubyañjanaratanapaṭimaṇḍitehi dvattiṃsmahāpurisalakkhaṇavarehi samākiṇṇamanoramasarīrānam atappakadassanānam atimadhuraḍḍhammanigghosānam, yathābhūtaguṇādhigamena loka arahantoti laddhasaddānam arahatam. **Dassanam hotīti** pasādasommāni akkhīni ummīletvā dassanamattampi sādhu hoti. Sace pana aṭṭhaṅgasamannāgatena brahmāssarena dhammam desentassa ekam padampi sotum labhissāma, sādhutaramyeva bhavissatīti evam ajjhāsayaṃ katvā.

Yena bhagavā tenupasaṅkamimsūti sabbakiccāni pahāya tuṭṭhamānasā āgamamsu. **Etadavocuntī** duvidhā hi pucchā agārikapucchā anagārikapucchā ca. Tattha “kiṃ, bhante, kusalaṃ, kiṃ akusala”nti iminā nayena agārikapucchā āgatā. “Ime kho, bhante, pañcupādānakkhandhā”ti iminā nayena anagārikapucchā. Ime pana attano anurūpaṃ agārikapucchāṃ pucchantā etaṃ, “ko nu kho, bho gotama, hetu ko paccayo”tiādivacanāṃ avocum. Tesāṃ bhagavā yathā na sakkonti sallakkhetum, evaṃ saṃkhitteneva tāva pañhaṃ vissajjento, **adhammacariyāvisamacariyāhetu kho gahapatayoti**ādimāha. Kasmā pana bhagavā yathā na sallakkhenti, evaṃ vissajjesīti? Paṇḍitamānikā hi te; āditova mātikaṃ aṭṭhapetvā yathā sallakkhenti, evaṃ atthe vitthārite, desanaṃ uttānikāti maññantā avajānanti, mayampi kathentā evameva katheyyāmāti vattāro bhavanti. Tena nesāṃ bhagavā yathā na sakkonti sallakkhetum, evaṃ saṃkhitteneva tāva pañhaṃ vissajjesi. Tato sallakkhetum asakkontehi vitthāradesanaṃ yācito vitthārena desetum, **tena hi gahapatayoti**ādimāha. Tattha **tena hīti** kāraṇatthe nipāto. Yasmā maṃ tumhe yācatha, tasmāti attho.

440. Tividhanti tīhi koṭṭhāsehi. Kāyenāti

kāyadvārena. **Adhammacariyāvisamacariyāti** adhammacariyasaṅkhātā visamacariyā. Ayam panettha padattho, adhammassa cariyā adhammacariyā, adhammakaraṇanti attho. Visamā cariyā, visamassa vā kammassa cariyāti visamacariyā. Adhammacariyā ca sā visamacariyā cāti adhammacariyāvisamacariyā. Etenupāyena sabbesu kaṇhasukkapadesu attho veditabbo. **Luddoti** kakkhaḷo. **Dāruṇoti** sāhasiko. **Lohitapaṇṇīti** paraṃ jīvitaṃ voropentassa paṇṇī lohitena lippanti. Sacepi na lippanti, tathāvidho lohitapaṇṇītveva vuccati. **Hatappahate niviṭṭhoti** hate ca parassa pahāradāne, pahate ca paramāraṇe nivivṭṭho. **Adayāpannoti** nikkaruṇataṃ āpanno.

Yam taṃ parassāti yaṃ taṃ parassa santakaṃ. **Paravittūpakaraṇanti** tasseva parassa vittūpakaraṇaṃ tuṭṭhijanaṃ parikkhārabhaṇḍakaṃ. **Gāmagataṃ vāti** antogāme vā ṭhapitaṃ. **Araññagataṃ vāti** araṇṇe rukkhaggapabbatamatthakādīsu vā ṭhapitaṃ. **Adinnanti** tehi parehi kāyena vā vācāya vā adinnaṃ. **Theyyasaṅkhātanti** ettha **thenoti** coro. Thenassa bhāvo theyyaṃ, avaharaṇacittassetāṃ adhivacanāṃ. Saṅkhā saṅkhātanti atthato ekaṃ, koṭṭhāsassetāṃ adhivacanāṃ, “saññānidānā hi papañcasaṅkhā”tiādīsu viya. Theyyañca taṃ saṅkhātāñcāti theyyasaṅkhātāṃ, theyyacittasaṅkhāto eko citta koṭṭhāsoti attho. Karaṇatthe cetāṃ paccattavacanāṃ, tasmā theyyasaṅkhātenāti atthato daṭṭhabbaṃ.

Māturakkhitātiādīsu yaṃ pitari natṭhe vā mate vā ghāsacchādanādīhi paṭijaggamānā, vayapattaṃ kulaghare dassāmīti mātā rakkhati, ayam māturakkhitā nāma. Etenupāyena **piturakkhitā**dayopi veditabbā. Sabhāgakulāni pana kucchigatesupī gabbhesu katikaṃ karonti – “sace mayhaṃ putto hoti, tuyhaṃ dhītā, aññattha gantuṃ na labhissati, mayhaṃ puttasseva hotū”ti. Evaṃ gabbhepi pariggahitā **sassāmikā** nāma. “Yo itthannāmaṃ itthiṃ gacchati, tassa ettako daṇḍo”ti evaṃ gāmaṃ vā gehaṃ vā vīthiṃ vā uddissa ṭhapitadaṇḍā, pana **saparidaṇḍā** nāma. **Antamaso mālāguṇaparikkhittāpīti** yā sabbantimena paricchedena, “esā me bhariyā bhavissati”ti saññāya tassā upari kenaci mālāguṇaṃ khipantena mālāguṇamattenāpi parikkhittā hoti. **Tathārūpāsu cārittaṃ āpajjitā hotīti** evarūpāsu itthīsu sammādiṭṭhisutte vuttamicchācāralakkhaṇavasena vītikkamaṃ kattā hoti.

Sabhāgatoti sabhāyaṃ ṭhito. **Parisāgatoti** parisāyaṃ ṭhito. **Ñātimajjhagatoti** dāyādānaṃ majjhe ṭhito. **Pūgamajjhagatoti** senīnaṃ majjhe ṭhito. **Rājakulamajjhagatoti** rājakulassa majjhe mahāvīnicchaye ṭhito. **Abhinītoti** pucchanaṭṭhāya nīto. **Sakkhipuṭṭhoti** sakkhiṃ katvā pucchito. **Ehambho purisāti** ālapanametāṃ. **Attahetu vā parahetu vāti** attano vā parassa vā hatthapādādihetu vā dhanahetu vā. **Āmisakiñcikkahetu vāti** ettha **āmisanti** lābho adhippeto. **Kiñcikkhanti** yaṃ vā taṃ vā appamattakaṃ. Antamaso

tittiravaṭṭakasappipiṇḍanavanītapīṇḍādimattakassapi lañjassa hetūti attho. **Sampajānamusā bhāsita hotīti** jānantoyeva musāvādam kattā hoti.

Imesambhedāyāti yesam itoti vuttānam santike sutam hoti, tesam bhedāya. **Amūsam bhedāyāti** yesam amutrāti vuttānam santike sutam hoti, tesam bhedāya. **Iti samaggānam vā bhedakāti** evam samaggānam vā dvinnam sahāyakānam bhedaṃ kattā. **Bhinnānam vā anuppadātāti** suṭṭhu kataṃ tayā, taṃ pajahantena katipāheneva te mahantaṃ anattaṃ kareyyāti evam bhinnānam puna asaṃsandāyā anuppadātā upatthambhetā kāraṇam dassatīti attho. Vaggo ārāmo abhiratīṭṭhānamassatīti **vaggārāmo**. **Vaggaratoti** vaggesu rato. Vagge disvā vā sutvā vā nandatīti **vagganandī**. **Vaggakaraṇiṃ vācanti** yā vācā samaggepi satte vagge karoti bhindati, taṃ kalahakāraṇam vācam bhāsita hoti.

Aṇḍakāti yathā sadose rukkhe aṇḍakāni utṭhahanti, evam sadosatāya khumsanāvambhanādivacanehi aṇḍakā jāta. **Kakkasāti** pūtikā. Yathā nāma pūtikarukkho kakkaso hoti paggharitaṇṇo, evam kakkasā hoti, sotaṃ ghaṃsamānā viya pavisati. Tena vuttam “kakkasā”ti. **Parakaṭukāti** paresam kaṭukā amanāpā dosajananī. **Parābhisajjanīti** kuṭilakaṇṭakasākhā viya mamesu vijjhivā paresam abhisajjanī gantukāmānampi gantum adatvā lagganakārī. **Kodhasāmantāti** kodhassa āsannā. **Asamādhisaṃvattanikāti** appanāsamādhissa vā upacārasamādhissa vā asaṃvattanikā. Iti sabbāneva tāni sadosavācāya vevacanāni.

Akālavadīti akālena vattā. **Abhūtavādīti** yaṃ natthi, tassa vattā. **Anatthavadīti** akāraṇanissitam vattā. **Adhammavadīti** asabhāvam vattā. **Avinayavadīti** asaṃvaravinayapaṭisaṃyuttassa vattā. **Anidhānavatī vācanti** hadayamañjūsāyam nidhetum ayuttam vācam bhāsita hoti. **Akālenāti** vattabbakālassa pubbe vā pacchā vā ayuttakāle vattā hoti. **Anapadesanti** suttāpadesavirahitam. **Apariyantavatīti** aparicchedam, suttam vā jātakam vā nikkhipivā tassa upalabbham vā upamam vā vatthum vā āharitvā bāhirakathamveva katheti. Nikkhittam nikkhittameva hoti. “Suttam nu kho katheti jātakam nu kho, nassa antam vā koṭim vā passāmā”ti vattabbatam āpajjati. Yathā vaṭarukkhasākhānam gatagataṭṭhāne pārohā otaranti, otiṇṇotiṇṇatṭhāne sampajjitvā puna vaḍḍhantiyeva. Evam aḍḍhayojanampi yojanampi gacchantiyeva, gacchante gacchante pana mūlarukkho vinassati, pavenijātakāva tiṭṭhanti. Evamayampi nigrodhadhammakathiko nāma hoti; nikkhittam nikkhittamattameva katvā passeneva pariharanto gacchati. Yo pana bahumpi bhaṇanto etadatthamidam vuttanti āharitvā jānāpetum sakkoti, tassa kathetum vaṭṭati. **Anatthasaṃhitanti** na atthanissitam.

Abhijjhātā hotīti abhijjhāya oloketā hoti. **Aho vatāti** patthanatthe nipāto. Abhijjhāya olokitamattakena cettha kammaṭṭhabhedo na hoti. Yadā pana, “aho vatidam mama santakam assa, ahamettha vasam vatteyya”nti attano pariṇāmeti, tadā kammaṭṭhabhedo hoti, ayamidha adhippeto.

Byāpannacittoti vipannacitto pūtibhūtacitto. **Paduṭṭhamanasaṅkappoti** dosena dutṭhacittasaṅkappo. **Haññantūti** ghātiyantū. **Vajjhantūti** vadham pāpuṇantu. **Mā vā ahesunti** kiñcipi mā ahesum. Idhāpi kopamattakena kammaṭṭhabhedo na hoti. Haññantūtiādicintaneneva hoti, tasmā evam vuttam.

Micchādīṭṭhikoti akusaladassano. **Viparīṭṭhadassanoti** vipallatthadassano. **Natthi dinnanti** dinnassa phalābhāvam sandhāya vadati. **Yiṭṭham** vuccati mahāyāgo. **Hutanti** pahaṇakasakkāro adhippeto, tampi ubhayam phalābhāvameva sandhāya paṭikkhipati. **Sukatadukkaṭānanti** sukatadukkaṭānam, kusalākusalānanti attho. **Phalam vipākoti** yaṃ phalanti vā vipākoti vā vuccati, taṃ natthīti vadati. **Natthi ayam lokoti** paraloke ṭhitassa ayam loko natthi. **Natthi paro lokoti** idha loko ṭhitassapi paraloko natthi, sabbe tattha tattheva ucchijjantīti dasseti. **Natthi mātā natthi pitāti** tesu

sammāpaṭipattimicchāpaṭipattīnaṃ phalābhāvavasena vadati. **Natthi sattā opapātīkāti** cavitvā upapajjanakasattā nāma natthīti vadati. **Sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedentīti** ye imaṅca lokam paraṅca lokam abhivisiṭṭhāya paññāya sayaṃ paccakkham katvā pavedenti, te natthīti sabbaññubuddhānaṃ abhāvaṃ dīpeti, ettāvataṃ dasavatthukā micchādīṭṭhi kathitā hoti.

441. Pāṇātipātampahāyātiādayo satta kammaṃpathā cūlahatthipade vitthāritā. Anabhijjhādayo uttānatthāyeva.

442. Sahabyataṃ upapajjeyyanti sahabhāvaṃ upagaccheyyaṃ. **Brahmakāyikānaṃ devānanti** paṭhamajjhānabhūmidevānaṃ. **Ābhānaṃ devānanti** ābhā nāma viṣuṃ natthi, parittābhaappamāṇābhābhassarānametaṃ adhivacanaṃ. **Parittābhānanti**ādi pana ekato aggahetvā tesameva bhedato gahaṇaṃ. **Parittasubhānanti**ādisupi eseva nayo. Iti bhagavā āsavakkhayaṃ dassetvā arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhapesi.

Idha ṭhatvā pana devalokā samānetabbā. Tissaṇaṃ tāva jhānabhūmīnaṃ vasena nava brahmalokā, paṅca suddhāvāsā catūhi ārūpehi saddhiṃ navāti aṭṭhārasa, vehapphalehi saddhiṃ ekūnavīsati, te asaṅgaṃ pakkhipitvā vīsati brahmalokā honti, evaṃ chahi kāmāvacarehi saddhiṃ chabbīsati devalokā nāma. Tesam sabbesampi bhagavatā dasakusalakammaṃpathehi nibbatti dassitā.

Tattha chasu tāva kāmāvacaṃsu tiṇṇaṃ sucaritānaṃ vipākeneva nibbatti hoti. Uparidevalokānaṃ pana ime kammaṃpathā upanissayavasena kathitā . Dasa kusalakammaṃpathā hi sīlaṃ, sīlavato ca kasiṇaparikammaṃ ijjhatīti. Sīle paṭiṭṭhāya kasiṇaparikammaṃ katvā paṭhamajjhānaṃ nibbattetvā paṭhamajjhānabhūmiyaṃ nibbattati; dutiyādīni bhāvetvā dutiyajjhānabhūmiādisu nibbattati; rūpāvacarajjhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā anāgāmiṃphale paṭiṭṭhito paṅcasu suddhāvāsesu nibbattati; rūpāvacarajjhānaṃ pādakaṃ katvā arūpāvacarasamāpattiṃ nibbattetvā catūsu arūpesu nibbattati; rūpārūpajjhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pāpuṇāti. Asaṅgaṃ bhavo pana bāhirakānaṃ tāpasaparibbājakānaṃ āciṇṇoti idha na niddiṭṭho. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

Papaṅcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Sāleyyakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Verañjakasuttavaṇṇanā

444. Evaṃme sutanti verañjakasuttaṃ. Tattha **verañjakāti** verañjavāsino. **Kenacideva karaṇīyena**ti kenacideva aniyamitakiccena. Sesam sabbam purimasutte vuttanayeneva veditabbam. Kevalaṅhi idha **adhammacārī visamacārī**ti evaṃ puggalādhiṭṭhānā desanā katā. Purimasutte dhammādhiṭṭhānāti ayaṃ viṣeso. Sesam tādisamevāti.

Papaṅcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Verañjakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Mahāvedallasuttavaṇṇanā

449. Evaṃme sutanti mahāvedallasuttaṃ. Tattha **āyasmāti** sagārasappatissavacanametam. **Mahākoṭṭhikoti** tassa therassa nāmaṃ. **Paṭisallānā vutṭhitoti** phalasaṃpattito vutṭhito. **Duppaṅṇo duppaṅṇoti** ettha paññāya duṭṭhaṃ nāma natthi, appañṇo nippañṇoti attho. **Kittāvatā nu khoti** kāraṇaparicchedapucchā, kittakena nu kho evaṃ vuccatīti attho. Pucchā ca nāmesā adhiṭṭhajotanāpucchā, diṭṭhasaṃsandanaṃpucchā, vimaticchedanaṃpucchā, anumatiṃpucchā, kathetukamyatāpucchāti paṅcavidhā hoti. Tāsamidaṃ nānakaraṇaṃ –

Katamā **aditṭhajotanāpucchā**? Pakatiyā lakkhaṇaṃ aññātaṃ hoti aditṭhaṃ atulitaṃ atīritaṃ avibhūtaṃ avibhāvitaṃ, tassa ñāṇāya dassanāya tulanāya tīraṇāya vibhūtāya vibhāvanatthāya pañhaṃ pucchati. Ayaṃ aditṭhajotanāpucchā.

Katamā **diṭṭhasaṃsandanāpucchā**? Pakatiyā lakkhaṇaṃ ñātaṃ hoti diṭṭhaṃ tulitaṃ tīritaṃ vibhūtaṃ vibhāvitaṃ, aññehi paṇḍitehi saddhiṃ saṃsandanatthāya pañhaṃ pucchati. Ayaṃ diṭṭhasaṃsandanāpucchā.

Katamā **vimaticchedanāpucchā**? Pakatiyā saṃsayapakkhando hoti vimatipakkhando, dvelhakajāto, “evaṃ nu kho, na nu kho, kiṃ nu kho, kathaṃ nu kho”ti, so vimaticchedanatthāya pañhaṃ pucchati. Ayaṃ vimaticchedanāpucchā (mahāni. 150; cūḷani. puṇṇakamaṇavapucchānidessa 12).

“Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, rūpaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vāti? Aniccaṃ, bhante”ti (mahāva. 21) evarūpā anumatiṃ gahetvā dhammadesanākāle pucchā **anumatipucchā** nāma.

“Cattārome, bhikkhave, satipaṭṭhānā, katame cattāro”ti (saṃ. ni. 5.390) evarūpā bhikkhusaṅghaṃ sayameva pucchitvā sayameva vissajjetukāmassa pucchā **kathetukamyatāpucchā** nāma. Tāsu idha diṭṭhasaṃsandanāpucchā adhippetā.

Thero hi attano divātṭhāne nisīditvā sayameva pañhaṃ samuṭṭhapetvā sayam vinicchinanto idaṃ suttaṃ ādito paṭṭhāya matthakaṃ pāpesi. Ekacco hi pañhaṃ samuṭṭhāpetuṃyeva sakkoti na nicchetuṃ; ekacco nicchetuṃ sakkoti na samuṭṭhāpetuṃ; ekacco ubhayampi na sakkoti; ekacco ubhayampi sakkoti. Tesu thero ubhayampi sakkotiyeva. Kasmā? Mahāpaññatāya. Mahāpaññaṃ nissāya hi imasmiṃ sāsane sārīputtatthero, mahākaccānatthero, puṇṇatthero, kumārakassapatthero, ānandatthero, ayameva āyasmāti sambahulā therā visesaṭṭhānaṃ adhigatā. Na hi sakkā yāya vā tāya vā appamattikāya paññāya samannāgatena bhikkhunā sāvakaṃpāramīṇāṇassa matthakaṃ pāpuṇituṃ, mahāpaññaṃ pana sakkāti mahāpaññatāya **sārīputtatthero** taṃ ṭhānaṃ adhigato. Paññāya hi therena sadiso natthi. Teneva naṃ bhagavā etadagge ṭhapesi – “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakaṇaṃ bhikkhūnaṃ mahāpaññaṃ yadidaṃ sārīputto”ti (a. ni. 1.189).

Tathā na sakkā yāya vā tāya vā appamattikāya paññāya samannāgatena bhikkhunā bhagavatā saṃkhittena bhāsītassa sabbaññutaññaṇena saddhiṃ saṃsanditvā samānetvā vitthārena atthaṃ vibhājetuṃ, mahāpaññaṃ pana sakkāti mahāpaññatāya **mahākaccānatthero** tattha paṭibalo jāto, teneva naṃ bhagavā etadagge ṭhapesi – “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakaṇaṃ bhikkhūnaṃ saṃkhittena bhāsītassa vitthārena atthaṃ vibhājantānaṃ yadidaṃ mahākaccāno”ti (a. ni. 1.197).

Tathā na sakkā yāya vā tāya vā appamattikāya paññāya samannāgatena bhikkhunā dhammakathaṃ kathentena dasa kathāvattḥūni āharitvā satta visuddhiyo vibhājentena dhammakathaṃ kathetuṃ, mahāpaññaṃ pana sakkāti mahāpaññatāya **puṇṇatthero** catuparisamajje alaṅkatadhammāsane cittabījanīṃ gahetvā nisīno līlāyanto puṇṇacando viya dhammaṃ kathesi. Teneva naṃ bhagavā etadagge ṭhapesi – “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakaṇaṃ bhikkhūnaṃ dhammakathikānaṃ yadidaṃ puṇṇo mantāṇiputto”ti (a. ni. 1.196).

Tathā yāya vā tāya vā appamattikāya paññāya samannāgato bhikkhu dhammaṃ kathento ito vā etto vā anukkamitvā yatṭhikoṭiṃ gahetvā andho viya, ekapadikaṃ daṇḍakasetuṃ āruḷho viya ca gacchati. Mahāpaññaṃ pana catuppadikaṃ gāthaṃ nikkhipitvā upamā ca kāraṇāni ca āharitvā tepitakaṃ buddhavacanaṃ gahetvā heṭṭhupariyaṃ karonto kathesi. Mahāpaññatāya pana **kumārakassapatthero** catuppadikaṃ gāthaṃ nikkhipitvā upamā ca kāraṇāni ca āharitvā tehi saddhiṃ yojento jātassare pañcavaṇṇāni kusumāni phullāpento viya sinerumatthake vaṭṭisahassaṃ telapadīpaṃ jālento viya tepitakaṃ buddhavacanaṃ

hetṭhupariyaṃ karonto kathesi. Teneva naṃ bhagavā etadagge ṭhapesi – “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakaṇaṃ bhikkhūnaṃ cittakathikānaṃ yadidaṃ kumārakassapo”ti (a. ni. 1.217).

Tathā yāya vā tāya vā appamattikāya paññāya samannāgato bhikkhu catūhi māsehi catuppadikampi gāthaṃ gahetuṃ na sakkoti. Mahāpañño pana ekapade ṭhatvā padasatampi padasahassampi gaṇhāti. **Ānandatthero** pana mahāpaññatāya ekapaduddhāre ṭhatvā sakimyeva sutvā puna apucchanto satṭhi padasahassāni pannarasa gāthāsahassāni vallyiā pupphāni ākaḍḍhitvā gaṇhanto viya ekappahārenea gaṇhāti. Gahitagahitaṃ pāsāne khatalekhā viya, suvaṇṇaghaṭe pakkhattasīhavasā viya ca gahitākārenea tiṭṭhati. Teneva naṃ bhagavā etadagge ṭhapesi – “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakaṇaṃ bhikkhūnaṃ gatimantānaṃ yadidaṃ ānando, satimantānaṃ, dhitimantānaṃ, bahussutānaṃ, upaṭṭhākānaṃ yadidaṃ ānando”ti (a. ni. 1.219-223).

Na hi sakkā yāya vā tāya vā appamattikāya paññāya samannāgatena bhikkhunā catupaṭisambhidāpabhedassa matthakaṃ pāpuṇituṃ. Mahāpañña pana sakkāti mahāpaññatāya **mahākoṭṭhitatthero** adhigamaparipucchāsavanapubbayogānaṃ vasena anantanayussadaṃ paṭisambhidāpabhedam patta. Teneva naṃ bhagavā etadagge ṭhapesi – “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakaṇaṃ bhikkhūnaṃ paṭisambhidāpattānaṃ yadidaṃ mahākoṭṭhito”ti (a. ni. 1.218).

Iti therō mahāpaññatāya pañhaṃ samuṭṭhāpetumpi nicchetumpīti ubhayampi sakkoti. So divāṭṭhāne nisīditvā sayameva sabbapañhe samuṭṭhāpetvā sayam vinicchinto idaṃ suttaṃ ādito paṭṭhāya matthakaṃ pāpetvā, “sobhanā vata ayaṃ dhammadesanā, jeṭṭhabhātikena naṃ dhammasenāpatinā saddhiṃ saṃsandissāmi, tato ayaṃ dvinnampi amhākaṃ ekamatiyā ekajjhāsayena ca ṭhapitā atigarukā bhavissati pāsānacchattasadisā, caturoghanittharaṇatthikānaṃ titthe ṭhapitanāvā viya, maggagamanatthikānaṃ saḥassayuttajāññaratho viya bahupakārā bhavissati”ti diṭṭhasaṃsandanattham pañhaṃ pucchi. Tena vuttaṃ – “tāsu idha diṭṭhasaṃsandanāpucchā adhippetā”ti.

Nappajānātīti ettha yasmā nappajānāti, tasmā duppaññoti vuccatīti ayamatto. Esa nayo sabbattha. **Idam dukkhanti nappajānātīti** idam dukkham, ettakaṃ dukkham, ito uddham natthīti dukkhasaccaṃ yāthāvasarasalakkhaṇato na pajānāti. **Ayam dukkhasamudayoti** ito dukkham samudeṭīti pavattidukkhapabhāvikā taṇhā samudayasaccanti yāthāvasarasalakkhaṇato na pajānāti. **Ayam dukkhanirodhoti** idam dukkham ayam dukkhasamudayo ca idam nāma ṭhānaṃ patvā nirujjhatīti ubhinnaṃ appavatti nibbānaṃ nirodhasaccanti yāthāvasarasalakkhaṇato na pajānāti. **Ayam dukkhanirodhagāminī paṭipadāti** ayam paṭipadā dukkhanirodham gacchatīti maggasaccaṃ yāthāvasarasalakkhaṇato na pajānātīti. Anantaravārepi imināva nayena attho veditabbo. Saṅkhepato panettha catusaccakammaṭṭhāniko puggalo kathitoti veditabbo.

Ayañhi ācariyasantike cattāri saccāni savanato uggaṇhāti. Ṭhapetvā taṇhaṃ tebhūmakā dhammā dukkhasaccaṃ, taṇhā samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ appavatti nibbānaṃ nirodhasaccaṃ, dukkhasaccaṃ pariṇānanto samudayasaccaṃ pajahanto nirodhapāpano maggo maggasaccanti evam uggaṇhetvā abhinivisati. Tattha purimāni dve saccāni vaṭṭam, pacchimāni vivaṭṭam, vaṭṭe abhiniveso hoti, no vivaṭṭe, tasmā ayam abhinivisamāno dukkhasacce abhinivisati.

Dukkhasaccaṃ nāma rūpādayo pañcakkhandhāti vavatthapetvā dhātukammaṭṭhānavasena otarivā, “cattāri mahābhūtāni catunnañca mahābhūtānaṃ upādāya rūpaṃ rūpa”nti vavatthapeti. Tadārammaṇā vedanā saññā saṅkhārā viññānaṃ nāmantī evam yamakatālakkhandaṃ bhindanto viya “dveva ime dhammā nāmarūpa”nti vavatthapeti. Tam panetaṃ na ahetaṃ sahetukaṃ sappaccayaṃ, ko cassa paccayo avijjādayo dhammāti

evaṃ paccaye ceva paccayuppannadhamme ca vavatthapetvā ‘‘sabbepi dhammā hutvā abhāvattḥena aniccā’’ti aniccalakkhaṇaṃ āropeti, tato udayavayappaṭipīlanākārena dukkhā, avasavattanākārena anattāti tilakkhaṇaṃ āropetvā vipassanāpaṭipāṭiyā sammāsanto lokuttaramaggaṃ pāpuṇāti.

Maggakkhaṇe cattāri saccāni ekapaṭivedhena paṭivijjhati, ekābhisamayena abhisameti. Dukkhaṃ pariññāpaṭivedhena paṭivijjhati. Samudayaṃ pahānapaṭivedhena, nirodhaṃ sacchikiriyāpaṭivedhena, maggaṃ bhāvanāpaṭivedhena paṭivijjhati. Dukkhaṃ pariññābhisamayena abhisameti, samudayaṃ pahānābhisamayena, nirodhaṃ sacchikiriyābhisamayena, maggaṃ bhāvanābhisamayena abhisameti. So tīṇi saccāni kiccato paṭivijjhati, nirodhaṃ ārammaṇato. Tasmiṃcassa khaṇe ahaṃ dukkhaṃ parijānāmi, samudayaṃ pajahāmi, nirodhaṃ sacchikaromi, maggaṃ bhāvemīti ābhogasamannāhāramanasikārapaccavekkhaṇā natthi. Etassa pana pariggaṇhantasseva maggo tisu saccesu pariññādikkiccam sādhetova nirodhaṃ ārammaṇato paṭivijjhatīti.

Tasmā paññavāti vuccatīti ettha heṭṭhimakoṭiyā sotāpanno, uparimakoṭiyā khīṇāsavo paññavāti niddiṭṭho. Yo pana tepīṭakaṃ buddhavacanaṃ pālīto ca atthato ca anusandhito ca pubbāparato ca uggahetvā heṭṭhupariyaṃ karonto vicarati, aniccadukkhānattavasena pariggahamattampi natthi, ayaṃ paññavā nāma, duppañño nāmāti? Viññācarito nāmesa, paññavāti na vattabbo. Atha yo tilakkhaṇaṃ āropetvā vipassanāpaṭipāṭiyā sammāsanto ajja ajjeva arahattanti carati, ayaṃ paññavā nāma, duppañño nāmāti? Bhajāpiyamāno paññavāpakkhaṃ bhajati. Sutte pana paṭivedhova kathito.

Viññāṇaṃ viññāṇanti idha kiṃ pucchati? Yena viññāṇena saṅkhāre sammāsivā esa paññavā nāma jāto, tassa āgamanavipassanā viññāṇaṃ kammakāracittaṃ pucchāmīti pucchati. **Sukhantipi vijānātīti** sukhavedanampi vijānāti. Uparipadadvayepi eseva nayo. Iminā thero ‘‘sukhaṃ vedanaṃ vedayamāno sukhaṃ vedanaṃ vedayāmīti pajānātī’’tiādīnā (ma. ni. 1.113; dī. ni. 2.380) nayena āgatavedanāvasena arūpakammaṭṭhānaṃ kathesi. Tassattho satipaṭṭhāne vuttanayeneva vedītabbo.

Samsaṭṭhāti ekuppādādilakkhaṇena saṃyogaṭṭhena samsaṭṭhā, udāhu visamsaṭṭhāti pucchati. Ettha ca thero maggapaññaṇa vipassanāvīññāṇaṇcāti ime dve lokiyalokuttaradhamme missetvā bhūmantaraṃ bhinditvā samayaṃ ajānanto viya pucchātīti na vedītabbo. Maggapaññāya pana maggaviññāṇena, vipassanāpaññāya ca vipassanāvīññāṇeneva saddhiṃ samsaṭṭhabhāvaṃ pucchātīti vedītabbo. Theropissa tamevatthaṃ vissajjento **ime dhammā samsaṭṭhāti**ādīmāha. Tattha **na ca labbhā imesaṃ dhammānanti** imesaṃ lokiyamaggakkhaṇepi lokuttaramaggakkhaṇepi ekato uppannaṃ dvinnaṃ dhammānaṃ. **Vinibbhujitvā vinibbhujitvāti** visuṃ visuṃ katvā vinivaṭṭetvā, ārammaṇato vā vatthuto vā uppādato vā nirodhato vā nānākaraṇaṃ dassetuṃ na sakkāti attho. Tesam tesam pana dhammānaṃ visayo nāma atthi. Lokiyadhammaṃ patvā hi cittaṃ jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, lokuttaraṃ patvā paññā.

Sammāsambuddhopi hi lokiyadhammaṃ pucchanto, ‘‘bhikkhu, tvaṃ katamaṃ paññaṃ adhigato, kiṃ paṭhamamaggapaññaṃ, udāhu dutiya tatiya catuttha maggapañña’’nti na evaṃ pucchati. Kiṃ phasso tvaṃ, bhikkhu, kiṃ vedano, kiṃ sañño, kiṃ cetanoti na ca pucchati, cittavasena pana, ‘‘kiñcitto tvaṃ, bhikkhū’’ti (pārā. 135) pucchati. Kusalākusalaṃ paññaṇepi ‘‘manopubbaṅgamā dhammā, manoseṭṭhā manomayā’’ti (dha. pa. 1, 2) ca, ‘‘katame dhammā kusalā? Yasmim samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hotī’’ti (dha. sa. 1) ca evaṃ cittavaseneva paññaṇepi. Lokuttaraṃ pucchanto pana kiṃ phasso tvaṃ bhikkhu, kiṃ vedano, kiṃ sañño, kiṃ cetanoti na pucchati. Katamā te, bhikkhu, paññaṃ adhigatā, kiṃ paṭhamamaggapaññaṃ, udāhu dutiyatatiyacatutthamaggapaññaṇti evaṃ paññāvaseneva pucchati.

Indriyasamyuttepi “pañcimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni pañca? Saddhindriyaṃ vīriyindriyaṃ satindriyaṃ samādhindriyaṃ paññindriyaṃ. Kattha ca, bhikkhave, saddhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ? Catūsu sotāpattiyaṅgesu ettha saddhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Kattha ca, bhikkhave, vīriyindriyaṃ daṭṭhabbaṃ? Catūsu sammappadhānesu ettha vīriyindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Kattha ca, bhikkhave, satindriyaṃ daṭṭhabbaṃ? Catūsu satipatṭhānesu ettha satindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Kattha ca, bhikkhave, samādhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ? Catūsu jhānesu ettha samādhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Kattha ca, bhikkhave, paññindriyaṃ daṭṭhabbaṃ? Catūsu ariyasaccesu ettha paññindriyaṃ daṭṭhabba”nti (saṃ. ni. 5.478). Evaṃ savisayasmimyeva lokiyalokuttarā dhammā kathitā.

Yathā hi cattāro setṭhiputtā rājāti rājapañcomesu sahāyesu nakkhattaṃ kīlissāmāti vīthiṃ otiṇṇesu ekassa setṭhiputtassa gehaṃ gatakāle itare cattāro tuṅhī nisīdanti, gehasāmikova, “imesaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ detha, gandhamālālaṅkāradīni dethā”ti gehe vicāreti. Dutiyassa tatiyassa catutthassa gehaṃ gatakāle itare cattāro tuṅhī nisīdanti, gehasāmikova, “imesaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ detha, gandhamālālaṅkāradīni dethā”ti gehe vicāreti. Atha sabbapacchā rañño gehaṃ gatakāle kiñcāpi rājā sabbattha issarova, imasmim pana kāle attano geheyeva, “imesaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ detha, gandhamālālaṅkāradīni dethā”ti vicāreti. Evamevaṃ kho saddhāpañcamakesu indriyesu tesu sahāyesu ekato vīthiṃ otarantesu viya ekārammaṇe uppajjamānesupi yathā paṭhamassa gehe itare cattāro tuṅhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṃ sotāpattiyaṅgāni patvā adhimokkhalakkhaṇaṃ saddhindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā dutiyassa gehe itare cattāro tuṅhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṃ sammappadhānāni patvā paggahaṇalakkhaṇaṃ vīriyindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā tatiyassa gehe itare cattāro tuṅhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṃ satipatṭhānāni patvā upatṭhānalakkhaṇaṃ satindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā catutthassa gehe itare cattāro tuṅhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṃ jhānavimokkhe patvā avikkhepalakkhaṇaṃ samādhindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Sabbapacchā rañño gehaṃ gatakāle pana yathā itare cattāro tuṅhī nisīdanti, rājāva gehe vicāreti, evameva ariyasaccāni patvā pajānanalakkhaṇaṃ paññindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti.

Iti paṭisambhidāpattānaṃ agge ṭhapito mahākoṭṭhitatthero lokiyadhammaṃ pucchanto cittaṃ jeṭṭhakaṃ cittaṃ pubbaṅgamaṃ katvā pucchi; lokuttaradhammaṃ pucchanto paññaṃ jeṭṭhakaṃ paññaṃ pubbaṅgamaṃ katvā pucchi. Dhammasenāpatisāriputtattheropi tatheva vissajjesīti.

Yaṃ hāvuso, pajānātīti yaṃ catusaccadhammamidaṃ dukkhantiādinā nayena maggapaññaṃ pajānāti. **Taṃ vijānātīti** maggaviññānampi tatheva taṃ vijānāti. **Yaṃ vijānātīti** yaṃ saṅkhāragataṃ aniccantiādinā nayena vipassanāvīññānaṃ vijānāti. **Taṃ pajānātīti** vipassanāpaññāpi tatheva taṃ pajānāti. **Tasmā ime dhammāti** tena kāraṇena ime dhammā. **Samsatṭhāti** ekuppādaekanirodhaekavatthukaekārammaṇatāya samsatṭhā.

Pañña bhāvetabbāti idaṃ maggapaññaṃ sandhāya vuttaṃ. Taṃsampayuttaṃ pana viññānaṃ tāya saddhiṃ bhāvetabbameva hoti. **Viññānaṃ pariññeyyanti** idaṃ vipassanāvīññānaṃ sandhāya vuttaṃ. Taṃsampayuttā pana pañña tena saddhiṃ parijānitabbāva hoti.

450. Vedanā vedanāti idaṃ kasmā pucchati? Vedanālakkaṇaṃ pucchissāmāti pucchati. Evaṃ santepi tebhūmikasammasanacāra vedanāva adhippetāti sallakkhetabbā. **Sukhampi vedetīti** sukhaṃ ārammaṇaṃ vedeti anubhavati. Parato padadvayepi eseva nayo. “Rūpañca hidaṃ, mahāli, ekantadukkaṃ abhavissa, dukkhānupatitaṃ dukkhāvakkantaṃ anavakkantaṃ sukkena, nayidaṃ sattā rūpasmiṃ sārājeyyūṃ. Yasmā ca kho, mahāli, rūpaṃ sukhaṃ sukhanupatitaṃ sukkhāvakkantaṃ anavakkantaṃ dukkhena, tasmā sattā rūpasmiṃ

sārajjanti, sārāgā saṃyujjanti, saṃyogā saṃkilissanti. Vedanā ca hidam... saññā... sankhārā... viññāṇaṇca hidam, mahāli, ekantadukkham abhavissa...pe... saṃkilissanti’’ti (saṃ. nī. 3.70) iminā hi mahālisuttapariyāyena idha ārammaṇaṃ sukhaṃ dukkhaṃ adukkhamasukhanti kathitaṃ. Apica purimaṃ sukhaṃ vedanaṃ ārammaṇaṃ katvā aparā sukhā vedanā vedeti; purimaṃ dukkhaṃ vedanaṃ ārammaṇaṃ katvā aparā dukkhā vedanā vedeti; purimaṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ ārammaṇaṃ katvā aparā adukkhamasukhā vedanā vedetīti evamettha attho datṭhabbo. Vedanāyeva hi vedeti, na añño koci veditā nāma atthīti vuttametam.

Saññāsaññāti idha kiṃ pucchati? Sabbasaññāya lakkhaṇaṃ. Kiṃ sabbatthakasaññāyāti? Sabbasaññāya lakkhaṇanti sabbatthakasaññāya lakkhaṇanti ekamevetam, evaṃ santepi tebhūmikasammasanacārasaññāva adhippetāti sallakkhetabbā. **Nīlakampi sañjānāti**ti nīlapupphe vā vatthe vā parikammaṃ katvā upacāraṃ vā appanaṃ vā pāpento sañjānāti. Imasmiñhi atthe parikammasaññāpi upacārasaññāpi appanāsaññāpi vaṭṭati. Nīle nīlanti uppajjanakasaññāpi vaṭṭatiyeva. **Pitakā**dīsupi eseva nayo.

Yā cāvuso, vedanāti ettha vedanā, saññā, viññāṇanti imāni tīṇi gahetvā paññā kasmā na gahitāti? Asabbasaṅgāhikattā. Paññāya hi gahitāya paññāya sampayuttāva vedanādayo labbhanti, no vippayuttā. Tam pana aggahetvā imesu gahitesu paññāya sampayuttā ca vippayuttā ca antamaso dve pañcaviññāṇadhammāpi labbhanti. Yathā hi tayo purisā suttam suttanti vadeyyum, catuttho ratanāvutasuttanti. Tesu purimā tayo takkagatampi paṭṭivaṭṭakādīgatampi yaṃkiñci bahum suttam labhanti antamaso makkatākasuttampi. Ratanāvutasuttam pariyesanto mandaṃ labhati, evaṃsāmpadamidaṃ veditabbaṃ. Heṭṭhato vā paññā viññāṇena saddhiṃ sampayogaṃ labhāpitā vissatṭhattāva idha na gahitāti vadanti. **Yaṃ hāvuso, vedetīti** yaṃ ārammaṇaṃ vedanā vedeti, saññāpi tadeva sañjānāti. **Yaṃ sañjānāti**ti yaṃ ārammaṇaṃ saññā sañjānāti, viññāṇampi tadeva vijānāti attho.

Idāni sañjānāti vijānāti pajānāti ettha viseso veditabbo. Tattha upasaggamattameva viseso. Jānāti padaṃ pana aviseso. Tassāpi jānanatthe viseso veditabbo. Saññā hi nīlādivasena ārammaṇaṃ sañjānanamattameva, aniccaṃ dukkhaṃ anattāti lakkhaṇapaṭivedhaṃ pāpetum na sakkoti. Viññāṇaṃ nīlādivasena ārammaṇaṇceva sañjānāti, aniccādīlakkhaṇapaṭivedhaṇca pāpeti, ussakkivā pana maggapātubhāvaṃ pāpetum na sakkoti. Paññā nīlādivasena ārammaṇampi sañjānāti, aniccādīvasena lakkhaṇapaṭivedhampi pāpeti, ussakkivā maggapātubhāvaṃ pāpetumpi sakkoti.

Yathā hi heraññīkaphalake kahāpaṇarāsīmhi kate ajātabuddhi dārako gāmikapuriso mahāheraññīkoti tīsu janesu oloketvā ṭhitesu ajātabuddhi dārako kahāpaṇānaṃ cittavicittacaturassamaṇḍalabhāvameva jānāti, idaṃ manussānaṃ upabhogaparibhogaṃ ratanasammatanti na jānāti. Gāmikapuriso cittādībhāvaṇceva jānāti, manussānaṃ upabhogaparibhogaratanasammatabhāvaṇca. “Ayaṃ kūṭo ayaṃ cheko ayaṃ karato ayaṃ saṅho’’ti pana na jānāti. Mahāheraññīko cittādībhāvampi ratanasammatabhāvampi kūṭādībhāvampi jānāti, jānanto ca pana naṃ rūpaṃ disvāpi jānāti, ākoṭitassa saddaṃ sutvāpi, gandhaṃ ghāyivāpi, rasaṃ sāyivāpi, hatthena garukalahukabhāvaṃ upadhāretvāpi asukagāme katotipi jānāti, asukanigame asukanagare asukapabbatacchāyāya asukanadīṭire katotipi, asukācariyena katotipi jānāti. Evamevaṃ saññā ajātabuddhidārakassa kahāpaṇadassanaṃ viya nīlādivasena ārammaṇamattameva sañjānāti. Viññāṇaṃ gāmikapurisassa kahāpaṇadassanaṃ viya nīlādivasena ārammaṇampi sañjānāti, aniccādīvasena lakkhaṇapaṭivedhampi pāpeti. Paññā mahāheraññīkassa kahāpaṇadassanaṃ viya nīlādivasena ārammaṇampi sañjānāti, aniccādīvasena lakkhaṇapaṭivedhampi pāpeti, ussakkivā maggapātubhāvampi pāpeti. So pana nesam viseso duppaṭivijjho.

Tenāha āyasmā nāgaseno – “dukkaraṃ, mahārāja, bhagavatā katanti. Kiṃ, bhante, nāgasena bhagavatā dukkaraṃ katanti? Dukkaraṃ, mahārāja, bhagavatā kataṃ, imesaṃ arūpīnaṃ cīttacetāsikānaṃ dhammānaṃ ekārammaṇe pavattamānānaṃ vavatthānaṃ akkhātaṃ, ayaṃ phasso, ayaṃ vedanā, ayaṃ saññā, ayaṃ cetanā, idaṃ citta”nti (mi. pa. 2.7.16). Yathā hi tilatelaṃ, sāsapatelaṃ, madhukatelaṃ, eraṇḍakatelaṃ, vasātelanti imāni pañca telāni ekacāṭiyāṃ pakkhipitvā divasaṃ yamakamanthehi manthetvā tato idaṃ tilatelaṃ, idaṃ sāsapatelanti ekekassa pāṭiyekkaṃ uddharaṇaṃ nāma dukkaraṃ, idaṃ tato dukkarataraṃ. Bhagavā pana sabbaññutaññāssa suppaṭividdhattā dhammissaro dhammarājā imesaṃ arūpīnaṃ dhammānaṃ ekārammaṇe pavattamānānaṃ vavatthānaṃ akkhāsī. Pañcannaṃ mahānadīnaṃ samuddaṃ pavitṭhatṭhāne, “idaṃ gaṅgāya udakaṃ, idaṃ yamunāyā”ti evaṃ pāṭiyekkaṃ udakauddharaṇeṇāpi ayamatto veditabbo.

451. Nissaṭṭhenāti nissaṭṭena pariccattena vā. Tattha **nissaṭṭenāti** atthe sati pañcahi indriyehīti nissakkavacanaṃ. **Pariccattenāti** atthe sati karaṇavacanaṃ veditabbaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – pañcahi indriyehi nissarivā manodvāre pavattena pañcahi vā indriyehi tassa vatthubhāvaṃ anupagamanatāya pariccattenāti. **Parisuddhenāti** nirupakkilesena. **Manoviññāṇenāti** rūpāvacaṇatutthajjhānacittena. **Kiṃ neyyanti** kiṃ jānitabbaṃ. “Yaṃkiñci neyyaṃ nāma atthi dhamma”ntiādīsu (mahāni. 69) hi jānitabbaṃ neyyanti vuttaṃ. **Ākāsānañcāyatanāṃ neyyanti** kathaṃ rūpāvacaṇatutthajjhānacittena arūpāvacaṇasamāpatti neyyāti? Rūpāvacaṇatutthajjhāne ṭhitena arūpāvacaṇasamāpattiṃ nibbattetuṃ sakkā hoti. Ettha ṭhitassa hi sā ijjhāti. Tasmā “ākāsānañcāyatanāṃ neyya”ntiādīmāha. Atha nevasaññānāsaññāyatanāṃ kasmā na vuttanti? Pāṭiyekkaṃ abhinivesābhāvato. Tattha hi kalāpato nayato sammānaṃ labbhati, dhammasenāpatisadisassāpi hi bhikkhuno pāṭiyekkaṃ abhiniveso na jāyati. Tasmā theropi, “evaṃ kirame dhammā ahutvā sambhonti, hutvā paṭiventī”ti (ma. ni. 3.94) kalāpato nayato sammāsivā vissajjesīti. Bhagavā pana sabbaññutaññāssa hatthagatattā nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyampi paropaññāsa dhamme pāṭiyekkaṃ aṃguddhāreṇeva uddharitvā, “yāvataṃ saññāsamāpattiyō, tāvatā aññāpaṭivedho”ti āha.

Paññācakkhunā pajānāti dassanapariṇāyakaṭṭhena cakkhubhūtāya paññāya pajānāti. Tattha dve paññā samādhipaññā vipassanāpaññā ca. Samādhipaññāya kiccato asammohato ca pajānāti. Vipassanāpaññāya lakkhaṇapaṭivedhena ārammaṇato jānanaṃ kathitaṃ. **Kimatthiyāti** ko etissā attho. **Abhiññatthāti**ādīsu abhiññeyye dhamme abhijānāti **abhiññatthā**. Pariññeyye dhamme parijānāti **pariññatthā**. Pahātabbe dhamme pajahatīti **pahānatthā**. Sā panesā lokiyāpi abhiññatthā ca pariññatthā ca vikkhambhanato pahānatthā. Lokuttarāpi abhiññatthā ca pariññatthā ca samucchato pahānatthā. Tattha lokiyā kiccato asammohato ca pajānāti, lokuttarā asammohato.

452. Sammādiṭṭhiyā uppādāyāti vipassanāsammādiṭṭhiyā ca maggasammādiṭṭhiyā ca. **Parato ca ghotsi** sappāyadhammassavanaṃ. **Yoniso ca manasikāro**ti attano upāyamanasikāro. Tattha sāvakesu api dhammasenāpatino dve paccayā laddhuṃ vaṭṭantiyeva. Thero hi kappasatasahassādhikaṃ ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ pāramiyo pūretvāpi attano dhammatāya aṇumattampi kilesaṃ pajahitūṃ nāsakkhi. “Ye dhammā hetuppabhavā”ti (mahāva. 60) assajittherato imaṃ gāthaṃ sutvāvassa paṭivedho jāto. Paccekabuddhānaṃ pana sabbaññubuddhānaṃca paratoghosaṅkammaṃ natthi, yonisomanasikārasmiṃyeva ṭhatvā paccekabodhiṅca sabbaññutaññānaṃca nibbattenti.

Anuggahitāti laddhūpakārā. **Sammādiṭṭhīti** arahattamaggasammādiṭṭhi. Phalakkhaṇe nibbattā cetovimutti phalaṃ assāti **cetovimutti phalā**. Tadeva cetovimuttisaṅkhātaṃ phalaṃ ānisaṃso assāti cetovimutti phalānisaṃsā. Dutiyapadepe ese va nayo. Ettha ca catutthaphalapaññā paññāvimutti nāma, avasesā dhammā cetovimuttīti veditabbā. **Sīlānuggahitāti**ādīsu **sīlanti** catupārisuddhisīlaṃ. **Sutanti**

sappāyadhammassavanaṃ. **Sākacchāti** kammaṭṭhāne khalanapakkkhalanacchedanakathā. **Samathoti** vipassanāpādikā aṭṭha samāpattiyo. **Vipassanāti** sattavidhā anupassanā. Catupārisuddhisīlaṅhi pūrentassa, sappāyadhammassavanaṃ suṇantassa, kammaṭṭhāne khalanapakkkhalanaṃ chindantassa, vipassanāpādikāsu aṭṭhasamāpattisu kammaṃ karontassa, sattavidhaṃ anupassanaṃ bhāventassa arahattamaggo uppajjitvā phalaṃ deti.

Yathā hi madhuraṃ ambapakkaṃ paribhuñjitukāmo ambapotakassa samantā udakakoṭṭhakaṃ thiraṃ katvā bandhati. Ghaṭaṃ gahetvā kālena kālaṃ udakaṃ āsiñcati. Udakassa anikkhamanattaṃ mariyādaṃ thiraṃ karoti. Yā hoti samīpe valli vā sukkhadaṇḍako vā kipillikapuṭo vā makkātakajālaṃ vā, taṃ apaneti. Khaṇittim gahetvā kālena kālaṃ mūlāni parikhaṇati. Evamassa appamattassa imāni pañca kāraṇāni karoto so ambo vaḍḍhitvā phalaṃ deti. Evasampadamidaṃ veditabbaṃ. Rukkhasa samantato koṭṭhakabandhanaṃ viya hi sīlaṃ daṭṭhabbaṃ, kālena kālaṃ udakasiñcanaṃ viya dhammassavanaṃ, mariyādāya thirabhāvakaranaṃ viya samatho, samīpe valliādīnaṃ haraṇaṃ viya kammaṭṭhāne khalanapakkkhalanacchedanaṃ, kālena kālaṃ khaṇittim gahetvā mūlakhaṇanaṃ viya sattanaṃ anupassanānaṃ bhāvanā. Tehi pañcahi kāraṇehi anuggahitassa ambarukkhasa madhuraphaladānakālo viya imassa bhikkhuno imehi pañcahi dhammehi anuggahitāya sammādiṭṭhiyā arahattaphaladānaṃ veditabbaṃ.

453. Katipanāvuso, bhavāti idha kiṃ pucchati? Mūlameva gato anusandhi, duppañño yehi bhavehi na utṭhāti, te pucchissāmīti pucchati. Tattha **kāmabhavoti** kāmabhavūpagaṃ kammaṃ kammābhiniḃbattā upādinnakkhandhāpīti ubhayamekato katvā kāmabhavoti āha. Rūpārūpabhavesupi eseva nayo. **Āyatinti** anāgate. Punabbhavassa abhiniḃbattīti **punabbhavābhiniḃbatti**. Idha vaṭṭaṃ pucchissāmīti pucchati. **Tatrātrābhinandanāti** rūpābhinandanā saddābhinandanāti evaṃ tahiṃ tahiṃ abhinandanā, karaṇavacane cetam paccattaṃ. Tatrātrābhinandanāya punabbhavābhiniḃbatti hotīti attho. Ettāvataṃ hi gamanaṃ hoti, āgamaṃ hoti, gamaṇāgamaṃ hoti, vaṭṭaṃ vattatīti vaṭṭaṃ matthakaṃ pāpetvā dassesi. Idāni vivatṭaṃ pucchanto “kathaṃ panāvuso” tiādimāha. Tassa vissajjane **avijjāvirāgāti** avijjāya khayanirodhena. **Vijjuppādāti** arahattamaggavijjāya uppādena. Kiṃ avijjā pubbe niruddhā, atha vijjā pubbe uppānāti? Ubhayametaṃ na vattabbaṃ. Padīpujjalanena andhakāravigamo viya vijjuppādena avijjā niruddhāva hoti. **Taṇhānirodhāti** taṇhāya khayanirodhena. **Punabbhavābhiniḃbatti na hotīti** evaṃ āyatim punabbhavassa abhiniḃbatti na hoti, gamaṇaṃ āgamaṃ gamaṇāgamaṃ upacchijjati, vaṭṭaṃ na vattatīti vivatṭaṃ matthakaṃ pāpetvā dassesi.

454. Katamaṃ panāvusoti idha kiṃ pucchati? Ubhatobhāgavimutto bhikkhu kālena kālaṃ nirodhaṃ samāpajjati. Tassa nirodhapādakaṃ paṭhamajjhānaṃ pucchissāmīti pucchati. **Paṭhamaṃ jhānanti** idha kiṃ pucchati? Nirodhaṃ samāpajjanakena bhikkhunā aṅgavavatthānaṃ koṭṭhāsaparicchedo nāma jānitabbo, idaṃ jhānaṃ pañcaṅgikaṃ caturaṅgikaṃ tivaṅgikaṃ duvaṅgikanti aṅgavavatthānaṃ koṭṭhāsaparicchedaṃ pucchissāmīti pucchati. **Vitakkoti**ādīsu pana abhiniropanalakkaṇo vitakko, anumajjanalakkaṇo vicāro, pharaṇalakkaṇā pīti, sātālakkaṇaṃ sukhaṃ, avikkhepalakkaṇā cittekaggatāti ime pañca dhammā vattanti. **Kataṅgavippahīnanti** idha pana kiṃ pucchati? Nirodhaṃ samāpajjanakena bhikkhunā upakārānupakārāni aṅgāni jānitabbāni, tāni pucchissāmīti pucchati, vissajjanaṃ panettha pākaṭameva. Iti heṭṭhā nirodhapādakaṃ paṭhamajjhānaṃ gahitaṃ, upari tassa anantarapaccayaṃ nevasaññānāsāññāyatanaṃ samāpattim pucchissati. Antarā pana cha samāpattiyo saṃkhattā, nayaṃ vā dassetvā vissatṭhāti veditabbā.

455. Idāni viññānissaye pañca pasāde pucchanto **pañcimāni, āvusoti**ādimāha. Tattha **gocaravisayanti** gocarabhūtaṃ visayaṃ. **Aññamaññassati** cakkhu sotassa sotam vā cakkhussati evaṃ ekekassa gocaravisayaṃ na paccanubhoti. Sace hi nīlādibhedam

rūpārammaṇaṃ samodhānetvā sotindriyassa upaneyya, “iṅgha tāva naṃ vavatthapehi vibhāvehi, kiṃ nāmetaṃ ārammaṇa”nti. Cakkhuvīññāṇaṃhi vināpi mukhena attano dhammatāya evaṃ vadeyya – “are andhabāla, vassasatampi vassasahassampi paridhāvamaṇo aññatra mayā kuhiṃ etassa jānanakaṃ labhissasi, āhara naṃ cakkhupasāde upanehi, ahametaṃ ārammaṇaṃ jānissāmi, yadi vā nīlaṃ yadi vā pītakaṃ, na hi eso aññassa visayo, mayheveso visayo”ti. Sesadvāresupi eseva nayo. Evametāni aññamaññassa gocaraṃ visayaṃ na paccanubhonti nāma. **Kim paṭisaraṇanti** etesaṃ kiṃ paṭisaraṇaṃ, kiṃ etāni paṭisaraṇantī pucchati. **Mano paṭisaraṇanti** javanamano paṭisaraṇaṃ. **Mano ca nesanti** manodvārikajavanamano vā pañcadvārikajavanamano vā etesaṃ gocharavisayaṃ rajjanādivasena anubhoti. Cakkhuvīññāṇaṃhi rūpadassanamattameva, ettha rajjanaṃ vā dussanaṃ vā muyhanaṃ vā natthi. Etasmimṃ pana dvāre javanaṃ rajjati vā dussati vā muyhati vā. Sotaviññāṇādīsupi eseva nayo.

Tatrāyaṃ upamā – pañca kira dubbalabhojakā rājānaṃ sevitvā kicchena kasirena ekasmimṃ pañcakulike gāme parittakaṃ āyaṃ labhiṃsu. Tesamṃ tattha macchabhāgo maṃsabhāgo yuttikahāpaṇo vā, bandhakahāpaṇo vā, māvahārahāpaṇo vā, aṭṭhakahāpaṇo vā, soḷasakahāpaṇo vā, bāttisakahāpaṇo vā, catusaṭṭhikahāpaṇo vā, daṇḍoti ettakamattameva pāpuṇāti. Satavatthukaṃ pañcasatavatthukaṃ sahasavatthukaṃ mahābalimṃ rājāva gaṇhāti. Tattha pañcakulikagāmo viya pañca pasādā datṭhabbā; pañca dubbalabhojakā viya pañca viññāṇāni; rājā viya javanaṃ; dubbalabhojakānaṃ parittakaṃ āyapāpuṇanaṃ viya cakkhuvīññāṇādīnaṃ rūpadassanādimmattaṃ. Rajjanādīni pana etesu natthi. Rañño mahābaliggahaṇaṃ viya tesu dvāresu javanassa rajjanādīni veditabbāni.

456. Pañcimāni, āvusoti idha kiṃ pucchati? Antonirodhasmimṃ pañca pasāde. Kiriyaṃpavattasmiṃhi vattamāne arūpadhammā pasādānaṃ balavapaccayā honti. Yo pana taṃ pavattaṃ nirodhetvā nirodhasamāpattimṃ samāpanno, tassa antonirodhe pañca pasādā kiṃ paṭicca tiṭṭhantī idam pucchissāmīti pucchati. **Āyup paṭiccāti** jīvitindriyaṃ paṭicca tiṭṭhanti. **Usmaṃ paṭiccāti** jīvitindriyaṃ kammajatejaṃ paṭicca tiṭṭhati. Yasmā pana kammajatejopi jīvitindriyena vinā na tiṭṭhati, tasmā “usmā āyup paṭicca tiṭṭhati”ti āha. **Jhāyatoti** jalato. **Accim paṭiccāti** jālasikhaṃ paṭicca. **Ābhā paññāyatīti** āloko nāma paññāyati. **Ābhaṃ paṭicca accīti** taṃ ālokaṃ paṭicca jālasikhā paññāyati.

Evameva kho, āvuso, āyu usmaṃ paṭicca tiṭṭhatīti ettha jālasikhā viya kammajatejo. Āloko viya jīvitindriyaṃ. Jālasikhā hi uppajjamānā ālokaṃ gahetvāva uppajjati. Sā tena attanā janitālokeneva sayampi aṇu thūlā dīghā rassāti pākāṭā hoti. Tattha jālapavattiyā janitālokena tassāyeva jālapavattiyā pākāṭabhāvo viya usmaṃ paṭicca nibbattena kammajamahābhūtasambhavena jīvitindriyena usmāya anupālanamṃ. Jīvitindriyaṃhi dasapi vassāni...pe... vassasatampi kammajatejapavattaṃ pāleti. Iti mahābhūtāni upādārūpanaṃ nissayapaccayādivasena paccayāni hontīti āyu usmaṃ paṭicca tiṭṭhati. Jīvitindriyaṃ mahābhūtāni pāletīti usmā āyup paṭicca tiṭṭhatīti veditabbā.

457. Āyusañkhārāti āyumeva. Vedaniyā dhammāti vedanā dhammāva. **Vuṭṭhānaṃ paññāyatīti** samāpattito vuṭṭhānaṃ paññāyati. Yo hi bhikkhu arūpapavatte ukkaṇṭhitvā saññaṇca vedanaṇca nirodhetvā nirodhaṃ samāpanno, tassa yathāparicchinna-kālavasena rūpajīvitindriyapaccayā arūpadhammā uppajjanti. Evaṃ pana rūpārūpapavattaṃ pavattati. Yathā kiṃ? Yathā eko puriso jālapavatte ukkaṇṭhito udakena paharivā jālaṃ appavattaṃ katvā chārikāya aṅgāre pidhāya tuṅhī nisīdati. Yadā panassa puna jālāya attho hoti, chārikaṃ apanetvā aṅgāre parivattetvā upādānaṃ datvā mukhavātaṃ vā tālavaṇṭavātaṃ vā dadāti. Atha jālapavattaṃ puna pavattati. Evameva jālapavattaṃ viya arūpadhammā. Purisassa jālapavatte ukkaṇṭhitvā udakappahārena jālaṃ appavattaṃ katvā chārikāya aṅgāre pidhāya tuṅhībhūtassa nisajjā viya bhikkhuno arūpapavatte ukkaṇṭhitvā saññaṇca vedanaṇca nirodhetvā nirodhasamāpajjanaṃ. Chārikāya pihitaṅgārā viya rūpajīvitindriyaṃ. Purisassa puna jālāya

atthe sati chārikāpanayanādīni viya bhikkhuno yathāparicchinnakālāpagamanam. Aggijālāya pavatti viya puna arūpadhammesu uppannesu rūpārūpapavatti veditabbā.

Āyu usmā ca viññānanti rūpajīvitindriyam, kammajatejodhātu, cittanti ime tayo dhammā yadā imaṃ rūpakāyam jahanti, athāyam acetanam kaṭṭham viya pathaviyam chaḍḍito setīti attho. Vuttañcetam –

“Āyu usmā ca viññānam, yadā kāyam jahantimam;

Apaviddho tadā seti, parabhattam acetana”nti. (saṃ. ni. 3.95);

Kāyasaṅkhārāti assāsapassāsā. **Vacīsaṅkhārāti** vitakkavicārā. **Cittasaṅkhārāti** saññāvedanā. **Āyūti** rūpajīvitindriyam. **Paribhinnānti** upahatāni, vinaṭṭhānti attho. Tattha keci “nirodhasamāpannessa cittasaṅkhārāva niruddhā”ti vacanato cittaṃ aniruddham hoti, tasmā sacittakā ayam samāpattīti vadanti. Te vattabbā – “vacīsaṅkhārāpissa niruddhā”ti vacanato vācā aniruddhā hoti, tasmā nirodham samāpannessa dhammampi kathentena sajjhāyampi karontena nisīditabham siyā. “Yo cāyam mato kālaṅkato, tassāpi cittasaṅkhārā niruddhā”ti vacanato cittaṃ aniruddham bhavēyya, tasmā kālaṅkate mātāpitaro vā arahante vā jhāpayantena anantariyakammaṃ kataṃ bhavēyya. Iti byañjane abhinivesam akatvā ācariyānam naye ṭhatvā attho upaparikkhitabbo. Attho hi paṭisaraṇam, na byañjanam.

Indriyāni vipasannānti kiriyamayapavattasmiñhi vattamāne bahiddhā ārammaṇesu pasāde ghattentesu indriyāni kilamantāni upahatāni makkhitāni viya honti, vātādīhi utṭhitena rajena catumahāpathe ṭhapitāādāso viya. Yathā pana thavikāyam pakkhipitvā mañjūsādīsu ṭhapito ādāso antoyeva virocāti, evaṃ nirodham samāpannessa bhikkhuno antonirodhe pañca pasādā ativirocanti. Tena vuttam “indriyāni vipasannānti”ti.

458. Katipanāvuso, paccayāti idha kiṃ pucchati? Nirodhassa anantarapaccayam nevasaññānāsāññāyatanam pucchissāmīti pucchati. Vissajjane panassa **sukhassa ca pahānti** cattāro apagamanapaccayā kathitā. **Animittāyāti** idha kiṃ pucchati? Nirodhato vuṭṭhānakaphalasangāhānti pucchissāmīti pucchati. Avasesasangāhānti bhavaṅgena hoti, nirodhā vuṭṭhānam pana vipassanānissandāya phalasangāhānti tameva pucchati. **Sabbanimittānti** rūpādīnam sabbārammaṇānam. **Animittāya ca dhātuyā manasikāro**ti sabbanimittāpagatāya nibbānadhātuyā manasikāro. Phalasangāhātāmanasikāram sandhāyāha. Iti heṭṭhā nirodhapādakam paṭhamajjhānam gahitam, nirodhassa anantarapaccayam nevasaññānāsāññāyatanam gahitam, idha nirodhato vuṭṭhānakaphalasangāhānti gahitāti.

Imasmim ṭhāne nirodhakathā kathetabbā hoti. Sā, “dvīhi balehi samannāgatattā tayo ca saṅkhārānam paṭippassaddhiyā soḷasahi ñāṇacariyāhi navahi samādhicariyāhi vasībhāvātāpaññā nirodhasamāpattiyā ñāṇa”nti evaṃ paṭisambhidāmagge (paṭi. ma. 1.83) āgatā. **Visuddhimagge** panassā sabbākārena vinicchayakathā kathitā.

Idāni valañjanasangāhānti pucchanto **kati panāvuso, paccayāti**ādimāha. Nirodhato hi vuṭṭhānakaphalasangāhānti ṭhiti nāma na hoti, ekam dve cittavārameva pavattitvā bhavaṅgam otarati. Ayañhi bhikkhu satta divase arūpapavattam nirodhetvā nisinnō nirodhavuṭṭhānakaphalasangāhānti na ciraṃ tiṭṭhati. Valañjanasangāhānti pana addhānaparicchedova pamānam. Tasmā sā ṭhiti nāma hoti. Tenāha – “animittāya cetovimuttiyā ṭhitiyā”ti. Tassā ciraṭṭhitattham kati paccayāti attho. Vissajjane panassā **pubbe ca abhisāṅkhāro**ti addhānaparicchedo vutto. **Vuṭṭhānāyāti** idha bhavaṅgavuṭṭhānam pucchati. Vissajjanepissā **sabbanimittānañcamanasikāro**ti rūpādīnimittavasena bhavaṅgasahāntāmanasikāro vutto.

459. Yā cāyam, āvusoti idha kiṃ pucchati? Idha aññam abhinavam nāma natthi. Heṭṭhā kathitadhammeyeva ekato samodhānetvā pucchāmīti pucchati. Kattha pana te kathitā?

“Nīlampi sañjānāti pītakampi, lohitakampi, odātakampi sañjānāti”ti (ma. ni. 1.450) etasmiñhi thāne appamāṇā cetovimutti kathitā. “Natthi kiñcīti ākiñcaññāyatananti neyya”nti (ma. ni. 1.451) ettha ākiñcaññam. “Paññācakkhunā pajānāti”ti (ma. ni. 1.451) ettha suññatā. “Kati panāvuso, paccayā animittāya cetovimuttiyā thitiyā vuṭṭhānāyā”ti ettha animittā. Evaṃ heṭṭhā kathitāva imasmiṃ thāne ekato samodhānetvā pucchati. Taṃ pana paṭikkhipivā etā tasmim tasmim thāne niddiṭṭhāvāti vatvā aññe cattāro dhammā ekanāmakā atthi. Eko dhammo catunāmako atthi, etaṃ pākaṭaṃ katvā kathāpetuṃ idha pucchatiṭi aṭṭhakathāyaṃ sannitṭhānaṃ kataṃ. Tassā vissajjane **ayaṃ vuccatāvuso, appamāṇā cetovimutti**ti ayaṃ pharaṇaappamāṇatāya appamāṇā nāma. Ayañhi appamāṇe vā satte pharati, ekasmimpi vā satte asesetvā pharati.

Ayaṃ vuccatāvuso, ākiñcaññāti ārammaṇakiñcanassa abhāvato ākiñcaññā. **Attena vāti** atta bhāvaposapuggalādisaṅkhātena attena suññam. **Attaniyena vāti** cīvarādīparikkhārasaṅkhātena attaniyena suññam. **Animittāti** rāganimittādīnaṃ abhāveneva animittā, arahattaphalasamāpattiṃ sandhāyāha. **Nānatthā ceva nānābyañjanā cāti** byañjanampi nesam nānā atthopi. Tattha byañjanassa nānatā pākaṭāva. Attho pana, appamāṇā cetovimutti bhūmantarato mahaggaṭā eva hoti rūpāvacarā; ārammaṇato satta paññattiārammaṇā. Ākiñcaññā bhūmantarato mahaggaṭā arūpāvacarā; ārammaṇato na vattabbārammaṇā. Suññatā bhūmantarato kāmāvacarā; ārammaṇato saṅkhārārammaṇā. Vipassanā hi ettha suññatāti adhippetā. Animittā bhūmantarato lokuttarā; ārammaṇato nibbanārammaṇā.

Rāgokho, āvuso, pamāṇakaraṇotiādīsu yathā pabbatapāde pūtipaṇṇarasaudakaṃ nāma hoti kālavanṇam; oloketānaṃ byāmasatagambhīraṃ viya khāyati. Yatṭhiṃ vā rajjuṃ vā gahetvā minantassa piṭṭhipādottaraṇamattampi na hoti. Evamevaṃ yāva rāgādayo nuppajjanti, tāva puggalaṃ sañjānituṃ na sakkā honti, sotāpanno viya, sakadāgāmī viya, anāgāmī viya ca khāyati. Yādā panassa rāgādayo uppajjanti, tadā ratto duṭṭho mūḷhoti paññāyati. Iti ete “ettako aya”nti puggalassa pamāṇam dassento viya uppajjantiṭi pamāṇakaraṇā nāma vuttā. **Yāvata kho, āvuso, appamāṇā cetovimuttiyoti** yattakā appamāṇā cetovimuttiyo. Kittakā pana tā? Cattāro brahmavihārā, cattāro maggā, cattāri ca phalānīti dvādasa. Tattha brahmavihārā pharaṇaappamāṇatāya appamāṇā. Sesā pamāṇakaraṇānaṃ kilesānaṃ abhāvena appamāṇā. Nibbānampi appamāṇameva, cetovimutti pana na hoti, tasmā na gahitaṃ. **Akuppāti** arahattaphalacetovimutti; sā hi tāsam sabbajetṭhikā, tasmā aggamaṅkhaṃyatiṭi vuttā. **Rāgo kho, āvuso, kiñcanoti** rāgo uppajjitvā puggalaṃ kiñcati maddati palibundhati. Tasmā kiñcanoti vutto. Manussā kira goṇehi khalam maddāpento kiñcehi kapila, kiñcehi kālākāti vadanti. Evaṃ maddanattho kiñcanatthoti veditabbo. Dosamohesupi eseva nayo. **Ākiñcaññā cetovimuttiyo** nāma nava dhammā ākiñcaññāyatanañca maggaphalāni ca. Tattha ākiñcaññāyatanaṃ kiñcanaṃ ārammaṇam assa natthīti ākiñcaññam. Maggaphalāni kiñcanānaṃ maddanānaṃ palibundhanakilesānaṃ natthitāya ākiñcaññāni. Nibbānampi ākiñcaññam, cetovimutti pana na hoti, tasmā na gahitaṃ.

Rāgo kho, āvuso, nimittakaraṇotiādīsu yathā nāma dvinnaṃ kulānaṃ sadisā dve vacchakā honti. Yāva tesam lakkhaṇam na kataṃ hoti, tāva “ayaṃ asukakulassa vacchako, ayaṃ asukakulassā”ti na sakkā honti jānituṃ. Yādā pana tesam sattisūlādīsu aññataram lakkhaṇam kataṃ hoti, tadā sakkā honti jānituṃ. Evameva yāva puggalassa rāgo nuppajjati, tāva na sakkā hoti jānituṃ ariyo vā puthujjano vāti. Rāgo panassa uppajjamānova sarāgo nāma ayaṃ puggaloti sañjānananimittam karonto viya uppajjati, tasmā “nimittakaraṇo”ti vutto. Dosamohesupi eseva nayo.

Animittā cetovimutti nāma terasa dhammā – vipassanā, cattāro āruppā, cattāro maggā, cattāri ca phalānīti. Tattha vipassanā niccanimittam sukhanimittam attanimittam ugghāṭetīti animittā nāma. Cattāro āruppā rūpanimittassa abhāvena animittā nāma. Maggaphalāni

nimittakaraṇānaṃ kilesānaṃ abhāvena animittāni. Nibbānampi animittameva, taṃ pana cetovimutti na hoti, tasmā na gahitaṃ. Atha kasmā suññatā cetovimutti na gahitā? Sā, “suññā rāgenā” tiādivacanato sabbattha anupaviṭṭhāva, tasmā visuṃ na gahitā. **Ekatthāti** ārammaṇavasena ekatthā. Appamāṇaṃ ākiñcaññaṃ suññataṃ animittanti hi sabbānetāni nibbānasseva nāmāni. Iti iminā pariyāyena ekatthā. Aññasmiṃ pana ṭhāne appamāṇā honti, aññasmiṃ ākiñcañña aññasmiṃ suññatā aññasmiṃ animittāti iminā pariyāyena nānābyañjanā. Iti thero yathānusandhināva desanaṃ niṭṭhapesīti.

Papañcasūdanīyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahāvedallasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Cūḷavedallasuttavaṇṇanā

460. Evaṃme sutanti cūḷavedallasuttaṃ. Tattha **visākho upāsakoti visākhoti** evaṃnāmako upāsako. **Yena dhammadinnāti** yena dhammadinnā nāma bhikkhūni tenupasaṅkami. Ko panāyaṃ visākho? Kā dhammadinnā? Kasmā upasaṅkamīti? Visākho nāma dhammadinnāya gihikāle gharasāmiko. So yadā bhagavā sammāsambodhiṃ abhisambujjhivā pavattavaradhammacakko yasādayo kulaputte vinetvā uruvelaṃ patvā tattha jaṭilasahassaṃ vinetvā purāṇajaṭilehi khīṇāsavabhikkhūhi saddhiṃ rājagahaṃ gantvā buddhadassanattaṃ dvādasanahutāya parisāya saddhiṃ āgatassa bimbisāramahārājassa dhammaṃ desesi. Tadā raññā saddhiṃ āgatesu dvādasanahutesu ekaṃ nahutaṃ upāsakattaṃ paṭivedesi, ekādasa nahutāni sotāpattiphale paṭiṭṭhahimsu saddhiṃ raññā bimbisārena. Ayam upāsako tesam aññataro, tehi saddhiṃ paṭhamadassaneva sotāpattiphale paṭiṭṭhāya, puna ekadivasaṃ dhammaṃ sutvā sakadāgāmiphalaṃ patvā, tato aparabhāgepi ekadivasaṃ dhammaṃ sutvā anāgāmiphale paṭiṭṭhito. So anāgāmī hutvā gehaṃ āgacchanto yathā aññesu divasesu ito cito ca olokeno sitaṃ kurumāno āgacchati, evaṃ anāgantvā santindriyo santamānaso hutvā āgamāsi.

Dhammadinnā sīhapañjaraṃ ugghāṭetvā vīthiṃ olokayamānā tassa āgamanākāraṃ disvā, “kiṃ nu kho eta”nti cintetvā tassa paccuggamaṃ kurumānā sopānasīse ṭhatvā olambanattaṃ hatthaṃ pasāresi. Upāsako attano hatthaṃ samiñjesi. Sā “pātarāsabhojanakāle jānissāmī”ti cintesi. Upāsako pubbe tāya saddhiṃ ekato bhuñjati. Taṃ divasaṃ pana taṃ anapaloketvā yogāvacarabhikkhu viya ekakova bhuñji. Sā, “sāyanhakāle jānissāmī”ti cintesi. Upāsako taṃdivasaṃ sirigabbhaṃ na pāvīsi, aññaṃ gabbhaṃ paṭijaggāpetvā kappiyamañcakaṃ paññapāpetvā nipajji. Upāsikā, “kiṃ nu khvassa bahiddhā patthanā atthi, udāhu kenacideva paribhedakena bhinno, udāhu mayheva koci doso atthī”ti balavadomanassā hutvā, “ekaṃ dve divase vasitakāle sakkā ñātu”nti tassa upaṭṭhānaṃ gantvā vanditvā aṭṭhāsi.

Upāsako, “kiṃ dhammadinne akāle āgatāsī”ti pucchi. Āma ayyaputta, āgatāmihi, na tvam yathā purāṇo, kiṃ nu te bahiddhā patthanā atthīti? Natthi dhammadinneti. Añño koci paribhedako atthīti? Ayampi natthīti. Evaṃ sante mayheva koci doso bhavissatīti. Tuyhampi doso natthīti. Atha kasmā mayā saddhiṃ yathā pakatiyā ālāpasallāpamattampi na karoṭhātī? So cintesi – “ayaṃ lokuttaradhammo nāma garu bhāriyo na pakāsetatabbo, sace kho panāhaṃ na kathessāmi, ayam hadayaṃ phāletvā ettheva kālaṃ kareyyā”ti tassānuggahatthāya kathesi – “dhammadinne ahaṃ satthu dhammadesanaṃ sutvā lokuttaradhammaṃ nāma adhigato, taṃ adhigatassa evarūpā lokiyakiriyaṃ na vaṭṭati. Yadi tvam icchasi, tava cattālīsa koṭiyo mama cattālīsa koṭiyoti asītikoṭidhanaṃ atthi, ettha issarā hutvā mama mātiṭṭhāne vā bhaginiṭṭhāne vā ṭhatvā vasa. Tayā dinnena bhattapiṇḍamattakena ahaṃ yāpessāmi. Athevaṃ na karosi, ime bhoge gahetvā kulagehaṃ gaccha, athāpi te bahiddhā patthanā natthi, ahaṃ taṃ bhaginiṭṭhāne vā dhituṭṭhāne vā ṭhapetvā posessāmī”ti.

Sā cintesi – “pakatipuriso evaṃ vattā nāma natthi. Addhā etena lokuttaravaradhammo paṭividdho. So pana dhammo kiṃ puriseheva paṭibujjhitabbo, udāhu mātugāmopi paṭivijjhitaṃ sakkotī”ti visākhaṃ etadavoca – “kiṃ nu kho eso dhammo puriseheva labhitabbo, mātugāmenapi sakkā laddhu”nti? Kiṃ vadesi dhammadinne, ye paṭipannakā, te etassa dāyādā, yassa yassa upanissayo atthi, so so etaṃ paṭilabhatīti. Evaṃ sante mayhaṃ pabbajjaṃ anujānāthāti. Sādhu bhadde, ahampi taṃ etasmimyeva magge yojetukāmo, manam pana te ajānamāno na kathamīti tāvadeva bimbisārassa rañño santikaṃ gantvā vanditvā aṭṭhāsi.

Rājā , “kiṃ, gahapati, akāle āgatosī”ti pucchi. Dhammadinnā, “mahārāja, pabbajissāmī”ti vadatīti. Kiṃ panassa laddhuṃ vaṭṭatīti? Aññaṃ kiñci natthi, sovaṇṇasivikaṃ deva, laddhuṃ vaṭṭati nagarañca paṭijaggāpetunti. Rājā sovaṇṇasivikaṃ datvā nagaraṃ paṭijaggāpesi. Visākho dhammadinnaṃ gandhodakena nahāpetvā sabbālañkārehi alaṅkārapetvā sovaṇṇasivikāya nisīdāpetvā nātigaṇena parivārāpetvā gandhapupphādīhi pūjayamāno nagaravāsanaṃ karonto viya bhikkhuniupassayaṃ gantvā, “dhammadinnaṃ pabbājethāyye”ti āha. Bhikkhuniyo “ekam vā dve vā dose sahituṃ vaṭṭati gahapati”ti āhaṃsu. Natthayye koci doso, saddhāya pabbajātīti. Athekā byattā therī tacapañcakakammaṭṭhānaṃ ācikkhitvā kese ohāretvā pabbājesi. Visākho, “abhiramayye, svākkhāto dhammo”ti vanditvā pakkāmi.

Tassā pabbajitadivasato paṭṭhāya lābhasakkāro uppajji. Teneva palibuddhā samaṇadhammaṃ kātuṃ okāsaṃ na labhati. Athācariya-upajjhāyatheriyo gahetvā janapadaṃ gantvā aṭṭhatimsāya ārammaṇesu cittarucitaṃ kammaṭṭhānaṃ kathāpetvā samaṇadhammaṃ kātuṃ āraddhā, abhinīhārasampannatā pana nāticiraṃ kilamittha.

Ito paṭṭhāya hi satasahassakappamatthake padumuttaro nāma satthā loka udapādi. Tadā esā ekasmiṃ kule dāsī hutvā attano kese vikkīnitvā sujātattherassa nāma aggasāvakassa dānaṃ datvā patthanamakāsi. Sā tāya patthanābhinihārasampattiyā nāticiraṃ kilamittha, katipāheneva arahattaṃ patvā cintesi – “ahaṃ yenatthena sāsane pabbajitā, so matthakaṃ patto, kiṃ me janapadavāsena, mayhaṃ nātakāpi puññāni karissanti, bhikkhunisāṅghopi paccayehi na kilamissati, rājagahaṃ gacchāmi”ti bhikkhunisāṅghaṃ gahetvā rājagahameva agamāsi. Visākho, “dhammadinnā kira āgatā”ti sutvā, “pabbajitvā nacirasseva janapadaṃ gatā, gantvāpi nacirasseva paccāgatā, kiṃ nu kho bhavissati, gantvā jānissāmī”ti dutiyagamanena bhikkhuniupassayaṃ agamāsi. Tena vuttaṃ – “atha kho visākho upāsako yena dhammadinnā bhikkhunī tenupasaṅkamī”ti.

Etadavocāti etaṃ sakkāyotiādivacanaṃ avoca. Kasmā avocāti? Evaṃ kirassa ahoṣi – “abhiramasi nābhiramasi, ayye”ti evaṃ pucchanaṃ nāma na paṇḍitakiccaṃ, pañcupādānakkhandhe upanetvā pañhaṃ pucchissāmi, pañhabyākaraṇena tassā abhiratiṃ vā anabhiratiṃ vā jānissāmīti, tasmā avoca. Taṃ sutvāva dhammadinnā ahaṃ, āvuso visākha, acirapabbajitā sakāyaṃ vā parakāyaṃ vā kuto jānissāmīti vā, aññattheriyo upasaṅkamitvā pucchāti vā avatvā upanikkhittaṃ sampatiṅcchamānā viya, ekapāsakagaṇṭhiṃ mocentī viya gahanatṭhāne hatthimaggam nīharamānā viya khaggamukhena samuggam vivaramānā viya ca paṭisambhidāvisaye thatvā pañhaṃ vissajjamānā, **pañca kho ime, āvuso visākha, upādānakkhandhāti**ādīmāha. Tattha **pañcāti** gaṇanaparicchedo. **Upādānakkhandhāti** upādānānaṃ paccayabhūtā khandhāti evamādinā nāyenettha upādānakkhandhakathā vitthāretvā kathetabbā. Sā panesā visuddhimagge vitthāritā evāti tattha vittāritanāyeneva veditabbā. **Sakkāyasamudayā**dīsupi yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā tattha tattha vuttameva.

Idaṃ pana catusaccabyākaraṇaṃ sutvā visākho theriyā abhiratabhāvaṃ aññāsi. Yo hi buddhasāsane ukkaṇṭhito hoti anabhirato, so evaṃ pucchitapucchitapañhaṃ saṇḍāsena ekekaṃ palitaṃ gaṇhanto viya, sinerupādato vālukaṃ uddharanto viya vissajjetaṃ na sakkoti. Yasmā pana imāni cattāri saccāni loka candimasūriyā viya buddhasāsane pākāṇi,

parisamajjhe gato hi bhagavāpi mahātherāpi saccāneva pakāsentī; bhikkhusaṅghopi pabbajitadivasato paṭṭhāya kulaputte cattāri nāma kiṃ, cattāri ariyasaccānīti pañhaṃ uggaṇhāpeti. Ayañca dhammadinnā upāyakosalle ṭhitā paṇḍitā byattā nayaṃ gahetvā sutenapi kathetuṃ samatthā, tasmā “na sakkā etissā ettāvata saccānaṃ paṭividdhabhāvo ñātum, saccavinibbhogapañhabyākaraṇena sakkā ñātu”nti cintetvā heṭṭhā kathitāni dve saccāni paṭinivattetvā gulhaṃ katvā gaṇṭhipañhaṃ pucchissāmīti pucchanto **taññeva nu kho, ayyetiādīmāha.**

Tassa vissajjane **na kho, āvuso visākha, taññeva upādānanti** upādānassa saṅkhārakkhandhekadesabhāvato na taṃyeva upādānaṃ te pañcupādānakkhandhā, nāpi aññatra pañcahi upādānakkhandhehi upādānaṃ. Yadi hi taññeva siyā, rūpādisabhāvampi upādānaṃ siyā. Yadi aññatra siyā, parasamaye cittavippayutto anusayo viya paṇṇatti viya nibbānaṃ viya ca khandhavinimuttaṃ vā siyā, chaṭṭho vā khandho paññapetabbo bhaveyya, tasmā evaṃ byākāsi. Tassā byākaraṇaṃ sutvā “adhigatapatiṭṭhā aya”nti visākho niṭṭhamagamāsi. Na hi sakkā akhīṇāsavena asambaddhena avitthāyantena padīpasahassam jālentena viya evarūpo gulho paṭicchanno tilakkhaṇāhato gambhīro pañho vissajjetuṃ. Niṭṭhaṃ gantvā pana, “ayaṃ dhammadinnā sāsane laddhapatiṭṭhā adhigatapaṭisambhidā vesārajappattā bhavamattake ṭhitā mahākhīṇāsavā, samatthā mayhaṃ pucchitapañhaṃ kathetuṃ, idāni pana naṃ ovattikasāraṃ pañhaṃ pucchissāmī”ti cintetvā taṃ pucchanto, **kathaṃ panāyyetiādīmāha.**

461. Tassa vissajjane **assutavātiādi** mūlapariyāye vitthāritameva. **Rūpaṃ attato samanupassatīti**, “idhekacco rūpaṃ attato samanupassati. Yaṃ rūpaṃ so ahaṃ, yo ahaṃ taṃ rūpanti rūpañca attañca advayaṃ samanupassati. Seyyathāpi nāma telappadīpassa jhāyato yā acci so vaṇṇo, yo vaṇṇo sā accīti acciñca vaṇṇañca advayaṃ samanupassati. Evameva idhekacco rūpaṃ attato samanupassati...pe... advayaṃ samanupassatī”ti (paṭi. ma. 1.131) evaṃ rūpaṃ attatī diṭṭhipassanāya passati. **Rūpavantam vā attānanti** arūpaṃ attatī gahetvā chāyāvantaṃ rukkaṃ viya taṃ attānaṃ rūpavantaṃ samanupassati. **Attani vā rūpanti** arūpameva attatī gahetvā pupphasmiṃ gandhaṃ viya attani rūpaṃ samanupassati. **Rūpasmim vā attānanti** arūpameva attatī gahetvā karaṇḍāya maṇiṃ viya attānaṃ rūpasmim samanupassati. **Vedanaṃ attatotiādīsipi** eseva nayo.

Tattha, **rūpaṃ attato samanupassatīti** suddharūpameva attatī kathitaṃ. Rūpavantaṃ vā attānaṃ, attani vā rūpaṃ, rūpasmim vā attānaṃ. Vedanaṃ attato... saññaṃ... saṅkhāre... viññānaṃ attato samanupassatīti imesu sattasu ṭhānesu arūpaṃ attatī kathitaṃ. Vedanāvantaṃ vā attānaṃ, attani vā vedanaṃ, vedanāya vā attānanti evaṃ catūsu khandhesu tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ vasena dvādasasu ṭhānesu rūpārūpamissako attā kathito. Tattha rūpaṃ attato samanupassati... vedanaṃ... saññaṃ... saṅkhāre... viññānaṃ attato samanupassatīti imesu pañcasu ṭhānesu ucchedadiṭṭhi kathitā, avasesesu sassatadiṭṭhīti. Evamettha pannarasa bhavadiṭṭhiyo, pañca vibhavadiṭṭhiyo honti. **Na rūpaṃ attatoti** ettha rūpaṃ attatī na samanupassati. Aniccaṃ dukkhaṃ anattatī pana samanupassati. **Na rūpavantaṃ attānaṃ...pe... na viññānasmim attānanti** ime pañcakkhandhe kenaci pariyāyena attato na samanupassati, sabbākārena pana aniccā dukkhā anattatī samanupassati.

Ettāvata theriyā, “evaṃ kho, āvuso visākha, sakkāyadiṭṭhi hotī”ti evaṃ purimapañhaṃ vissajjentiyā ettakena gamaṇaṃ hoti, āgamaṇaṃ hoti, gamaṇāgamaṇaṃ hoti, vaṭṭaṃ vattatīti vaṭṭaṃ matthakaṃ pāpetvā dassitaṃ. **Evaṃ kho, āvuso visākha, sakkāyadiṭṭhi na hotīti** pacchimaṃ pañhaṃ vissajjentiyā ettakena gamaṇaṃ na hoti, āgamaṇaṃ na hoti, gamaṇāgamaṇaṃ na hoti, vaṭṭaṃ nāma na vattatīti vivattāṃ matthakaṃ pāpetvā dassitaṃ.

462. **Katamo panāyye, ariyo aṭṭhaṅgiko maggoti** ayaṃ pañho theriyā paṭipucchitvā vissajjetabbo bhaveyya – “upāsaka, tayā heṭṭhā maggo pucchito, idha kasmā maggameva pucchasi”ti. Sā pana attano byattatāya paṇḍiccena tassa adhippāyaṃ sallakkhesi – “iminā

upāsakena hetṭhā paṭipattivasena maggo pucchito bhavissati, idha pana taṃ saṅkhatāsaṅkhatalokiyalokuttarasāṅgahitāsaṅgahitavasena pucchitukāmo bhavissati”ti. Tasmā appaṭipucchitvāva yaṃ yaṃ pucchi, taṃ taṃ vissajjesi. Tattha **saṅkhatoti** cetito kappito pakappito āyūhito kato nibbattito samāpajjantena samāpajjitabbo. **Tīhi ca kho, āvuso visākha, khandhehi ariyo aṭṭhaṅgiko maggo saṅgahitoti** ettha yasmā maggo sappadeso, tayo khandhā nippadesā, tasmā ayaṃ sappadesattā nagaraṃ viya rajjena nippadesehi tīhi khandhehi saṅgahito. Tattha sammāvācādayo tayo sīlameva, tasmā te sajātito sīlakkhandhena saṅgahitāti. Kiñcāpi hi pāliyaṃ sīlakkhandheti bhummēna viya niddeso kato, attho pana karaṇavasena vedītabbo. Sammāvāyāmadīsu pana tīsu samādhi attano dhammatāya ārammaṇe ekaggabhāvena appetuṃ na sakkoti. Vīriye pana paggahakiccaṃ sādheṇe satiyā ca apilāpanakiccaṃ sādheṇiyā laddhupakāro hutvā sakkoti.

Tatrāyaṃ upamā – yathā hi “nakkhattaṃ kīlissāmā”ti uyyānaṃ pavitṭhesu tīsu sahāyesu eko supupphitaṃ campakarukkhaṃ disvā hatthaṃ ukkhipitvāpi gahetuṃ na sakkuṇeyya. Athassa dutiyo onamitvā piṭṭhiṃ dadeyya, so tassa piṭṭhiyaṃ ṭhatvāpi kampamāno gahetuṃ na sakkuṇeyya. Athassa itaro aṃsakūtaṃ upanāmeyya, so ekassa piṭṭhiyaṃ ṭhatvā ekassa aṃsakūtaṃ olubbha yathārucci pupphāni ocinitvā piṇḍhitvā nakkhattaṃ kīleyya. Evaṃsampadamidaṃ datṭhabbaṃ. Ekato uyyānaṃ pavitṭhā tayo sahāyakā viya hi ekato jātā sammāvāyāmadāyo tayo dhammā. Supupphitacampako viya ārammaṇaṃ. Hatthaṃ ukkhipitvāpi gahetuṃ asakkonto viya attano dhammatāya ārammaṇe ekaggabhāvena appetuṃ asakkonto samādhi. Piṭṭhiṃ datvā onatasahāyo viya vāyāmo. Aṃsakūtaṃ datvā ṭhitasahāyo viya sati. Yathā tesu ekassa piṭṭhiyaṃ ṭhatvā ekassa aṃsakūtaṃ olubbha itaro yathārucci pupphaṃ gahetuṃ sakkoti, evamevaṃ vīriye paggahakiccaṃ sādheṇe, satiyā ca apilāpanakiccaṃ sādheṇiyā laddhupakāro samādhi sakkoti ārammaṇe ekaggabhāvena appetuṃ. Tasmā samādhiyevettha sajātito samādhikkhandhena saṅgahito. Vāyāmasatiyo pana kiriyato saṅgahitā honti.

Sammādiṭṭhisammāsaṅkappesupi paññā attano dhammatāya aniccaṃ dukkhaṃ anattāti ārammaṇaṃ nicchetuṃ na sakkoti, vitakke pana ākoṭetvā ākoṭetvā dente sakkoti. Kathaṃ? Yathā hi heraññiko kahāpaṇaṃ hatthe ṭhapetvā sabbabhāgesu oloketukāmo samānopi na cakkhudaleneva parivattetuṃ sakkoti, aṅgulipabbehi pana parivattetvā ito cito ca oloketuṃ sakkoti. Evameva na paññā attano dhammatāya aniccādivasena ārammaṇaṃ nicchetuṃ sakkoti, abhiniropanalakkaṇena pana āhananapariyāhananarasena vitakkena ākoṭentena viya parivattentena viya ca ādāyā dinnameva vinicchetuṃ sakkoti. Tasmā idhāpi sammādiṭṭhiyeva sajātito paññākkhandhena saṅgahitā. Sammāsaṅkappo pana kiriyato saṅgahito hoti. Iti imehi tīhi khandhehi maggo saṅgahaṃ gacchati. Tena vuttaṃ – “tīhi ca kho, āvuso visākha, khandhehi ariyo aṭṭhaṅgiko maggo saṅgahito”ti.

Idāni ekacittakkaṇikaṃ maggasaṃmādhim sanimittaṃ saparikkhāraṃ pucchanto, **katamo panāyeyetiādīmāha**. Tassa vissajjane cattāro satipaṭṭhānā maggakkhaṇe catukiccasādhanavasena uppannā sati, sā samādhissa paccayatthena nimittaṃ. Cattāro sammappadhānā catukiccasādhanavaseneva uppannaṃ vīriyaṃ, taṃ parivāraṭṭhena parikkhāro hoti. **Tesaṃyeva dhammānanti** tesaṃ maggasaṃmāyuttadhammānaṃ. **Āsevanā**tiādīsu ekacittakkaṇikāyeva āsevanādayo vuttāti.

Vitaṇḍavādī pana, “ekacittakkaṇiko nāma maggo natthi, ‘evaṃ bhāveyya satta vassānī’ti hi vacanato sattapi vassāni maggabhāvanā hoti, kilesā pana lahu chijjantā sattahi ñāṇehi chijjantī”ti vadati. So “suttaṃ āharā”ti vattabbo. Addhā aññaṃ apassanto, “yā tesaṃyeva dhammānaṃ āsevanā bhāvanā bahulīkamma”nti idameva suttaṃ āharitvā, “aññaṇa cittaṇa āsevati, aññaṇa bhāveti, aññaṇa bahulīkarotī”ti vakkhati. Tato vattabbo – “kiṃ panidaṃ, suttaṃ neyyatthaṃ nītattha”nti. Tato vakkhati – “nītatthaṃ yathā suttaṃ tatheva attho”ti. Tassa idaṃ uttaraṃ – evaṃ sante ekaṃ cittaṃ āsevamaṇaṃ uppannaṃ,

aparampi āsevamānaṃ, aparampi āsevamānanti evaṃ divasampi āsevanāva bhavissati, kuto bhāvanā, kuto bahulīkammaṃ? Ekaṃ vā bhāvayamānaṃ uppannaṃ aparampi bhāvayamānaṃ aparampi bhāvayamānanti evaṃ divasampi bhāvanāva bhavissati, kuto āsevanā kuto bahulīkammaṃ? Ekaṃ vā bahulīkarontaṃ uppannaṃ, aparampi bahulīkarontaṃ, aparampi bahulīkarontanti evaṃ divasampi bahulīkammameva bhavissati kuto āsevanā, kuto bhāvanāti.

Atha vā evaṃ vadeyya – “ekena cittena āsevati, dvīhi bhāveti, tīhi bahulīkaroti. Dvīhi vā āsevati, tīhi bhāveti, ekena bahulīkaroti . Tīhi vā āsevati, ekena bhāveti, dvīhi bahulīkaroti”ti. So vattabbo – “mā suttaṃ me laddhanti yaṃ vā taṃ vā avaca. Pañhaṃ vissajjenta nāma ācariyassa santike vasitvā buddhavacanaṃ uggaṇhitvā attharasam veditvā vattabbaṃ hoti. Ekacittakkhaṇikāva ayaṃ āsevanā, ekacittakkhaṇikā bhāvanā, ekacittakkhaṇikaṃ bahulīkammaṃ. Khayagāmilokuttaramaggo bahulacittakkhaṇiko nāma natthi, ‘ekacittakkhaṇikoyevā’ti saññāpetabbo. Sace saññānāti, saññānātu, no ce saññānāti, gaccha pāto va vihāraṃ pavisitvā yāgum pivāhī”ti uyyojetabbo.

463. Kati panāyye saṅkhārāti idha kiṃ pucchati? Ye saṅkhāre nirodhetvā nirodhaṃ samāpajjati, te pucchissāmīti pucchati. Tenevassa adhippāyaṃ ñatvā therī, puññābhisaṅkhārādisu anekesu saṅkhāresu vijjamānesupi, kāyasaṅkhārādayova ācikkhanti, tayome, āvusotiādīmāha. Tattha kāyapaṭibaddhattā kāyena saṅkharīyati karīyati nibbattīyatīti kāyasaṅkhāro. Vācaṃ saṅkharoti karoti nibbatteṭīti vacīsaṅkhāro. Cittapaṭibaddhattā cittena saṅkharīyati karīyati nibbattīyatīti cittasaṅkhāro. Katamo panāyyeti idha kiṃ pucchati? Ime saṅkhārā aññamaññamissā āluḷitā avibhūtā duddīpanā. Tathā hi, kāyadvāre ādānagahaṇamuñcanacopanāni pāpetvā uppannā aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā dvādasa akusalacetanāti evaṃ kusalākusalā vīsati cetanāpi assāsapassāsāpi kāyasaṅkhārātveva vuccanti. Vacīdvāre hanusamcopenaṃ vacībhedaṃ pāpetvā uppannā vuttappakārāva vīsati cetanāpi vitakkavicārāpi vacīsaṅkhārotveva vuccanti. Kāyavacīdvāresu copanaṃ apattā raho nisinnassa cintayato uppannā kusalākusalā ekūnatimsa cetanāpi saññā ca vedanā cāti ime dve dhammāpi cittasaṅkhārotveva vuccanti. Evaṃ ime saṅkhārā aññamaññamissā āluḷitā avibhūtā duddīpanā. Te pākaṭe vibhūte katvā kathāpessāmīti pucchati.

Kasmā panāyyeti idha kāyasaṅkhārādināmassa padatthaṃ pucchati. Tassa vissajjane kāyappaṭibaddhāti kāyanissitā, kāye sati honti, asati na honti. Cittappaṭibaddhāti cattanissitā, citte sati honti, asati na honti.

464. Idāni kiṃ nu kho esā saññāvedayitanirodhaṃ valañjeti, na valañjeti. Ciṇṇavasī vā tattha no ciṇṇavasīti jānanatthaṃ pucchanto, kathaṃ panāyye, saññāvedayitanirodhasamāpatti hotītiādīmāha. Tassa vissajjane samāpajjissanti vā samāpajjāmīti vā padadvayena nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpattikālo kathito. Samāpannoti padena antonirodho. Tathā purimehi dvīhi padehi sacittakakālo kathito, pacchimena acittakakālo. Pubbeva tathā cittaṃ bhāvitaṃ hotīti nirodhasamāpattito pubbe addhānaparicchedakāleyeva, ettakaṃ kālaṃ acittako bhavissāmīti addhānaparicchedacittaṃ bhāvitaṃ hoti. Yaṃ taṃ tathattāya upanetīti yaṃ evaṃ bhāvitaṃ cittaṃ, taṃ puggalaṃ tathattāya acittakabhāvāya upaneti.

Paṭhamaṃ nirujjhati vacīsaṅkhāroti sesasaṅkhārehi paṭhamaṃ dutiyajjhāneyeva nirujjhati. Tato kāyasaṅkhāroti tato paraṃ kāyasaṅkhāro catutthajjhāne nirujjhati. Tato cittasaṅkhāroti tato paraṃ cittasaṅkhāro antonirodhe nirujjhati. Vuṭṭhahissanti vā vuṭṭhahāmīti vā padadvayena antonirodhakālo kathito. Vuṭṭhitoti padena phalasaṃpattikālo. Tathā purimehi dvīhi padehi acittakakālo kathito, pacchimena sacittakakālo. Pubbeva tathā cittaṃ bhāvitaṃ hotīti nirodhasamāpattito pubbe addhānaparicchedakāleyeva ettakaṃ kālaṃ acittako hutvā tato paraṃ sacittako bhavissāmīti

addhānaparicchedacittam bhāvitam hoti. **Yaṃ taṃ tathattāya upanetīti** yaṃ evaṃ bhāvitam cittaṃ, taṃ puggalaṃ tathattāya sacittakabhāvāya upaneti. Iti hetṭhā nirodhasamāpajjanakālo gahito, idha nirodhato vuṭṭhānakālo.

Idāni nirodhakatham kathetum vāroti nirodhakathā kathetabbā siyā, sā panesā, “dvīhi balehi samannāgatattā tayo ca saṅkhārānaṃ paṭippassaddhiyā soḷasahi nānacariyāhi navahi samādhicariyāhi vasībhāvatāpaññā nirodhasamāpattiyā nāṇa”nti mātikaṃ ṭhapetvā sabbākārena visuddhimagge kathitā. Tasmā tatha kathitanayeneva gahetabbā . Ko panāyaṃ nirodho nāma? Catunnaṃ khandhānaṃ paṭisaṅkhā appavatti. Atha kimatthametam samāpajjantīti. Saṅkhārānaṃ pavatte ukkaṅṭhitā sattāhaṃ acittakā hutvā sukhaṃ viharissāma, diṭṭhadhammanibbānaṃ nāmetam, yadidaṃ nirodhoti etadattham samāpajjanti.

Paṭhamam uppajjati cittasaṅkhāroti nirodhā vuṭṭhahantassa hi phalasaṃpatticittam paṭhamam uppajjati. Taṃsampayuttam saññaṇca vedanaṇca sandhāya, “paṭhamam uppajjati cittasaṅkhāro”ti āha. **Tato kāyasaṅkhāro**ti tato param bhavaṅgasamaye kāyasaṅkhāro uppajjati. Kiṃ pana phalasaṃpatti assāsapassāse na samuṭṭhāpetīti? Samuṭṭhāpeti. Imassa pana catutthajjhānikā phalasaṃpatti, sā na samuṭṭhāpeti. Kiṃ vā etena phalasaṃpatti paṭhamajjhānikā vā hotu, dutiyatatiyacatutthajjhānikā vā, santāya samāpattiyā vuṭṭhitassa bhikkhuno assāsapassāsā abbohārikā honti. Tesam abbohārikabhāvo sañjīvattheravatthunā veditabbo. Sañjīvattherassa hi samāpattito vuṭṭhāya kiṃsukapupphasadise vītaccitaṅgāre maddamānassa gacchato cīvare aṃsumattampi na jhāyi, usumākāramattampi nāhosi, samāpattiphalaṃ nāmetanti vadanti. Evamevaṃ santāya samāpattiyā vuṭṭhitassa bhikkhuno assāsapassāsā abbohārikā hontīti bhavaṅgasamayenevetam kathitanti veditabbaṃ.

Tato vacīsaṅkhāroti tato param kiriyamayapavattavaḷaṅjanakāle vacīsaṅkhāro uppajjati. Kiṃ bhavaṅgam vitakkavicāre na samuṭṭhāpetīti? Samuṭṭhāpeti. Taṃsamuṭṭhānā pana vitakkavicārā vācam abhisāṅkhātum na sakkontīti kiriyamayapavattavaḷaṅjanakālenevatam kathitam. **Suññato phassoti**ādayo saḷaṇṇāpi ārammaṇāpi kathetabbā. Saḷaṇṇena tāva suññatā nāma phalasaṃpatti, tāya sahaḷaṅgam phassaṃ sandhāya suññato phassoti vuttam. **Animittāpaṇihitesu**pie seva nayo. Ārammaṇena pana nibbānaṃ rāgādīhi suññatā suññaṃ nāma, rāganimittādīnaṃ abhāvā animittam, rāgadosamohappaṇidhīnaṃ abhāvā appaṇihitam. Suññatam nibbānaṃ ārammaṇam katvā uppanaphalasaṃpattiyam phasso suññato nāma. **Animittāpaṇihitesu**pie seva nayo.

Aparā āgamanīyakathā nāma hoti, suññatā, animittā, appaṇihitāti hi vipassanāpi vuccati. Tattha yo bhikkhu saṅkhāre aniccato pariggahetvā aniccato disvā aniccato vuṭṭhāti, tassa vuṭṭhānagāminīvipassanā **animittā** nāma hoti. Yo dukkhato pariggahetvā dukkhato disvā dukkhato vuṭṭhāti, tassa **appaṇihitā** nāma. Yo anattato pariggahetvā anattato disvā anattato vuṭṭhāti, tassa **suññatā** nāma. Tattha animittavipassanāya maggo animitto nāma, animittamaggassa phalaṃ animittam nāma. Animittaphalasaṃpattisahajāte phasse phusante animitto phasso phusatīti vuccati. Appaṇihitasuññatesu pie seva nayo. Āgamanīyena kathite pana suññato vā phasso animitto vā phasso appaṇihito vā phassoti vikappo āpajjeyya, tasmā saḷaṇṇena ceva ārammaṇena ca kathetabbaṃ. Evañhi tayo phassā phusantīti sameti.

Vivekaninnantiādīsū nibbānaṃ viveko nāma, tasmim viveke ninnaṃ onatanti **vivekaninnaṃ**. Aññato āgantvā yena viveko, tena vaṅkaṃ viya hutvā ṭhitanti **vivekappaṇaṃ**. Yena viveko, tena patamānaṃ viya ṭhitanti **vivekappaḷhāraṃ**.

465. Idāni yā vedanā nirodhetvā nirodhasamāpattim samāpajjati, tā pucchissāmīti pucchanto **kati panāyye, vedanāti** āha. **Kāyikaṃ vāti**ādīsū pañcadvārikaṃ sukhaṃ kāyikaṃ nāma, manodvārikaṃ cetasaṃ nāmāti veditabbaṃ. Tattha **sukhanti** sabhāvaniddeso. **Sātanti** tasseva madhurabhāvadīpakaṃ vevacanaṃ. **Vedayitanti**

vedayitabhāvadīpakam, sabbavedanānaṃ sādharmaṇavacanaṃ. Sesapadesupi ese va nayo. **Ṭhitisukhā vipariṇāmadukkhā**tiādīsu sukhāya vedanāya atthibhāvo sukhaṃ, natthibhāvo dukkhaṃ. Dukkhaṃ vedanāya atthibhāvo dukkhaṃ, natthibhāvo sukhaṃ. Adukkhamasukhāya vedanāya jānanabhāvo sukhaṃ, ajānanabhāvo dukkhanti attho.

Kim anusayo anusetiti katamo anusayo anuseti. Appahīnatthena sayito viya hotīti anusayapucchā pucchati. **Na kho, āvuso visākha, sabbāya sukhāya vedanāya rāgānusayo anuseti**ti na sabbāya sukhāya vedanāya rāgānusayo anuseti. Na sabbāya sukhāya vedanāya so appahīno, na sabbāya sukhaṃ vedanaṃ ārabba uppajjati attho. Esa nayo sabbattha. **Kim pahātabbanti** ayam pahānapucchā nāma.

Rāgaṃ tena pajahatiti ettha ekeneva byākaraṇena dve pucchā vissajjesi. Idha bhikkhu rāgānusayaṃ vikkhambhetvā paṭhamajjhānaṃ samāpajjati, jhānavikkhambhitā rāgānusayaṃ tathā vikkhambhitameva katvā vipassanaṃ vadḍhetvā anāgāmimaggena samuggahātetī. So anāgāmimaggena pahīnopi tathā vikkhambhitattāva paṭhamajjhāne nānuseti nāma. Tenāha – “na tattha rāgānusayo anuseti”ti. **Tadāyatananti** taṃ āyatanam, paramassāsabhāvena patiṭṭhānabhūtaṃ arahattanti attho. **Iti anuttaresūti** evaṃ anuttarā vimokkhāti laddhanāme arahatte. **Pihaṃ upaṭṭhāpayatoti** patthanaṃ paṭṭhapentassa. **Uppajjati pihāpaccayā domanassanti** patthanāya paṭṭhapanamūlakam domanassaṃ uppajjati. Taṃ panetaṃ na patthanāya paṭṭhapanamūlakam uppajjati, patthetvā alabhantassa pana alābhamūlakam uppajjamānaṃ, “uppajjati pihāpaccayā”ti vuttaṃ. Tattha kiñcāpi domanassaṃ nāma ekantena akusalaṃ, idaṃ pana sevittabbaṃ domanassaṃ vaṭṭatīti vadanti. Yogino hi temāsikaṃ chamāsikaṃ vā navamāsikaṃ vā paṭipadaṃ gaṇhanti. Tesu yo taṃ taṃ paṭipadaṃ gahetvā antokālaparicchedeveyeva arahattaṃ pāpuṇissāmīti ghaṭento vāyamanto na sakkoti yathāparicchinna kālena pāpuṇiṭum, tassa balavadomanassaṃ uppajjati, ālīndikavāsimahāphussadevattherassa viya assudhārā pavattanti. Thero kira ekūnavāsativassāni gatapaccāgatavattaṃ pūresi. Tassa, “imasmiṃ vāre arahattaṃ gaṇhissāmi, imasmiṃ vāre visuddhipavāraṇaṃ pavāressāmi”ti mānasaṃ bandhitvā samaṇadhammaṃ karontasseva ekūnavāsativassāni atikkantāni. Pavāraṇādivase āgate therassa assupātena muttadivaso nāma nāhosi. Vīsatiṃ pana vasse arahattaṃ pāpuṇi.

Paṭighaṃ tena pajahatiti ettha domanasseneva paṭighaṃ pajahati. Na hi paṭigheneva paṭighappahānaṃ, domanassena vā domanassappahānaṃ nāma atthi. Ayam pana bhikkhu temāsikādīsu aññataraṃ paṭipadaṃ gahetvā iti paṭisañcikkhati – “passa bhikkhu, kiṃ tuyhaṃ sīlena hīnatthānaṃ atthi, udāhu vīriyena, udāhu paññāya, nanu te sīlaṃ suparisuddhaṃ vīriyaṃ supaggahitaṃ paññā sūrā hutvā vahaṭi”ti. So evaṃ paṭisañcikkhitvā, “na dāni puna imassa domanassassa uppajjitaṃ dassāmi”ti vīriyaṃ daḷhaṃ katvā antotemāse vā antochamāse vā antonavamāse vā anāgāmimaggena taṃ samuggahātetī. Iminā pariyāyena paṭigheneva paṭighaṃ, domanasseneva domanassaṃ pajahati nāma.

Na tattha paṭighānusayo anusetiti tattha evarūpe domanasse paṭighānusayo nānuseti. Na taṃ ārabba uppajjati, pahīnova tattha paṭighānusayoti attho. **Avijjāṃ tena pajahati**ti idha bhikkhu avijjānusayaṃ vikkhambhetvā catutthajjhānaṃ samāpajjati, jhānavikkhambhitā avijjānusayaṃ tathā vikkhambhitameva katvā vipassanaṃ vadḍhetvā arahattamaggena samuggahātetī. So arahattamaggena pahīnopi tathā vikkhambhitattāva catutthajjhāne nānuseti nāma. Tenāha – “na tattha avijjānusayo anuseti”ti.

466. Idāni paṭibhāgapucchā pucchanto **sukhāya panāyyeti**tiādīmāha. Tassa vissajjane yasmā sukhasa dukkhaṃ, dukkhasa ca sukhaṃ paccanīkaṃ, tasmā dvīsu vedanāsu visabhāgapāṭibhāgo kathito. Upekkhā pana andhakārā avibhūtā duddīpanā, avijjāpi tādisāvāti tenettha sabhāgapāṭibhāgo kathito. Yattakesu pana ṭhānesu avijjā tamam karoti, tattakesu vijjā tamam vinodetīti visabhāgapāṭibhāgo kathito. **Avijjāya kho, āvusoti** ettha ubhohete dhammā anāsavā lokuttarāti sabhāgapāṭibhāgo kathito. **Vimuttiyā kho, āvusoti**

ettha anāsavaṭṭhena lokuttaraṭṭhena abyākataṭṭhena ca sabhāgapaṭibhāgova kathito. **Accayāsīti** ettha pañhaṃ atikkamivā gatosīti attho. **Nāsakki pañhānaṃ pariyaṇtaṃ gahetunti** pañhānaṃ paricchedapamaṇaṃ gahetuṃ nāsakki, appaṭibhāgadhammassa paṭibhāgaṃ pucchi. Nibbānaṃ nāmetaṃ appaṭibhāgaṃ, na sakkā nīlaṃ vā pītakaṃ vāti kenaci dhammena saddhiṃ paṭibhāgaṃ katvā dassetuṃ. Tañca tvaṃ iminā adhippāyena pucchāsīti attho.

Ettāvata cāyaṃ upāsako yathā nāma sattame ghare salākabhattaṃ labhitvā gato bhikkhu satta gharāni atikkamma aṭṭhamassa dvāre ṭhito sabbānipi satta gehāni viraddhova na aññāsī, evamevaṃ appaṭibhāgadhammassa paṭibhāgaṃ pucchanto sabbāsūpi sattu sappaṭibhāgapucchāsu viraddhova hotīti veditabbo. **Nibbānogaḍhanti** nibbānabbhantaṃ nibbānaṃ anupaviṭṭhaṃ. **Nibbānaparāyananti** nibbānaṃ paraṃ ayanamassa parā gati, na tato paraṃ gacchātīti attho. Nibbānaṃ pariyoṣānaṃ avasānaṃ assāti **nibbānapariyoṣānaṃ**.

467. Paṇḍitāti paṇḍiccena samannāgatā, dhātukusalā āyatanakusalā paṭiccasamuppādakusalā ṭhānāṭṭhānakusalāti attho. **Mahāpaññāti** mahante atthe mahante dhamme mahantā niruttiyo mahantāni paṭibhānāni pariggaṇhanasamatthāya paññāya samannāgatā. **Yathā taṃ dhammadinnāyāti** yathā dhammadinnāya bhikkhuniyā byākataṃ, ahampi taṃ evamevaṃ byākareyyanti. Ettāvata ca pana ayaṃ suttanto jinabhāsito nāma jāto, na sāvakaḥāsito. Yathā hi rājayuttehi likhitaṃ paṇṇaṃ yāva rājamuddikāya na lañchitaṃ hoti, na tāva rājapaṇṇanti saṅkhyāṃ gacchati; lañchitamattaṃ pana rājapaṇṇaṃ nāma hoti, tathā, “ahampi taṃ evameva byākareyya”nti imāya jinavacanamuddikāya lañchitattā ayaṃ suttanto āhaccavacanena jinabhāsito nāma jāto. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūlavaddallasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Cūladhammasamādānasuttavaṇṇanā

468. Evaṃme sutanti cūladhammasamādānasuttaṃ. Tattha **dhammasamādānānti** dhammoti gahitagahaṇāni. **Paccuppannasukhanti** paccuppanne sukhaṃ, āyūhanakkhaṇe sukhaṃ sukaraṃ sukheṇa sakkā pūretuṃ. **Āyatim dukkhavipākanti** anāgate vipākakāle dukkhavipākaṃ. Iminā upāyena sabbapadesu attho veditabbo.

469. Natthi kāmesu dosoti vatthukāmesu kilesakāmesu doso natthi. **Pātabyatam āpajjantīti** te vatthukāmesu kilesakāmena pātabyatam pivitabbataṃ, yathārucci paribhuñjitabbataṃ āpajjantīti attho. **Moḷibaddhāhīti** moḷim katvā baddhakesāhi. **Paribbājikāhīti** tāpasaparibbājikāhi. **Evamāhamsūti** evaṃ vadanti. **Pariññaṃ paññapentīti** pahānaṃ samatikkamaṃ paññapenti. **Māluvāsipāṭikāti** dīghasaṅghānaṃ māluvāpakkam. **Phaleyyāti** ātapena sussivā bhijjeyya. **Sālamūleti** sālarukkhasa samīpe. **Santāsam āpajjeyyāti** kasmā āpajjati? Bhavanavināsabhayā. Rukkhamūle patitamāluvābījato hi latā uppajjitvā rukkham abhiruhati. Sā mahāpattā ceva hoti bahupattā ca, koviḷārapattasadihehi pattehi samannāgatā. Atha taṃ rukkham mūlato paṭṭhāya vinandhamānā sabbaviṭṭapāni sañchādetvā mahantaṃ bhāraṃ janetvā tiṭṭhati. Sā vāte vā vāyante deve vā vassante oghanaṃ janetvā tassa rukkhasa sabbasākhāpasākhā bhañjati, bhūmiyaṃ nipātehi. Tato tasmiṃ rukkhe patitṭhitavimānaṃ bhijjati nassati. Iti sā bhavanavināsabhayā santāsam āpajjati.

Ārāmadevatāti tattha tattha pupphārāmaphalārāmesu adhivatthā devatā. **Vanadevatāti** andhavanasubhagavanādīsū vanesu adhivatthā devatā. **Rukkhadēvatāti** abhilakkhitesu naḷerupucimandādīsū rukkhesu adhivatthā devatā. **Osadhitiṇavanappatisūti** haritakāmalakādīsū osadhīsū tālanāḷikerādīsū tiṇesu vanajetṭhakesu ca vanappatirukkhesu adhivatthā devatā. **Vanakammikāti** vane kasanaḷāyanadāruāharaṇagorakkhādīsū

kenacideva kammaena vā vicarakamanussā. **Uddhareyyunti** khādeyyuṃ. **Vilambinīti** vātena pahatapahataṭṭhānesu keḷiṃ karontī viya vilambantī. **Sukho imissāti** evarūpāya māluvālātāya samphassopi sukho, dassanampi sukhaṃ. Ayaṃ me dārakānaṃ āpānamaṇḍalaṃ bhavissati, kīlābhūmi bhavissati, dutiyaṃ me vimānaṃ paṭiladdhanti latāya dassanepi samphassepī somanassajātā evamāha.

Viṭabhiṃ kareyyāti sākānaṃ upari chattākārena tiṭṭheyya. **Oghanaṃ janeyyāti** heṭṭhā ghanam janeyya. Upari āruyha sakalam rukkham paliveṭhetvā puna heṭṭhā bhassamānā bhūmiṃ gaṇheyyāti attho. **Padāleyyāti** evaṃ oghanaṃ katvā puna tato paṭṭhāya yāva mūlā otiṇṇasākāhi abhiruhamānā sabbasākāhi paliveṭhentī matthakaṃ patvā teneva niyāmena puna orohitvā ca abhiruhitvā ca sakalarukkham saṃsibbitvā ajjhottharantī sabbasākāhi heṭṭhā katvā sayam upari ṭhatvā vāte vā vāyante deve vā vassante padāleyya. Bhideyyāti attho. Khānumattameva tiṭṭheyya, tatha yaṃ sākhaṭṭhakavimānaṃ hoti, taṃ sākāsu bhijjamānāsu tatha tattheva bhijjivā sabbasākāsu bhinnāsu sabbam bhijjati. Rukkhaṭṭhakavimānaṃ pana yāva rukkhasa mūlamattampi tiṭṭhati, tāva na nassati. Idaṃ pana vimānaṃ sākhaṭṭhakaṃ, tasmā sabbasākāsu saṃbhijjamānāsu bhijjittha. Devatā puttake gahetvā khāṇuke ṭhitā paridevituṃ āradhā.

471. Tibbarāgajātikoti bahalarāgasabhāvo. **Rāgajaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedetī**ti tibbarāgajātikattā ditṭhe ditṭhe ārammaṇe nimittaṃ gaṇhāti. Athassa ācariyupajjhāyā daṇḍakammaṃ āṇepenti. So abhikkhaṇaṃ daṇḍakammaṃ karonto dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti, natveva vītikkamaṃ karoti. **Tibbadosajātiko**ti appamattikeneva kuppāti, daharasāmaṇerehi saddhiṃ hatthaparāmāsādīni karontova katheti. Sopi daṇḍakammaṃ paccayā dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti. Mohajātiko pana idha kataṃ vā katato akataṃ vā akatato na sallakkheti, tāni tāni kiccāni virādheti. Sopi daṇḍakammaṃ paccayā dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti.

472. Na tibbarāgajātikotiādīni vuttapaṭipakkhanayena veditabbāni. Kasmā panettha koci tibbarāgajātiko hoti, koci na tibbarāgajātiko? Kammaniyāmena. Yassa hi kammāyūhanakkhaṇe lobho balavā hoti, alobho mando, adosāmoḥā balavanto, dosamoḥā mandā, tassa mando alobho lobhaṃ pariyādātuṃ na sakkoti, adosāmoḥā pana balavanto dosamoḥe pariyādātuṃ sakkonti. Tasmā so tena kammaena dinnapaṭisaṃsandhivasena nibbato luddho hoti, sukhasīlo akkodhano paññavā vajirūpamañño.

Yassa pana kammāyūhanakkhaṇe lobhadosā balavanto honti, alobhadosā mandā, amoho balavā, moho mando, so purimanayeneva luddho ceva hoti duṭṭho ca, paññavā pana hoti vajirūpamañño dattābhayatthero viya.

Yassa pana kammāyūhanakkhaṇe lobhadosamoḥā balavanto honti, itare mandā, so purimanayeneva luddho ceva hoti dandho ca, sukhasīlako pana hoti akkodhano.

Tathā yassa kammāyūhanakkhaṇe tayopi lobhadosamoḥā balavanto honti, alobhādayo mandā, so purimanayeneva luddho ceva hoti duṭṭho ca mūḷho ca.

Yassa pana kammāyūhanakkhaṇe alobhadosamoḥā balavanto honti, itare mandā, so purimanayeneva appakilesa hoti, dibbārammaṇampi disvā niccalo, duṭṭho pana hoti dandhapañño ca.

Yassa pana kammāyūhanakkhaṇe alobhadosamoḥā balavanto honti, itare mandā, so purimanayeneva aluddho ceva hoti sukhasīlako ca, mūḷho pana hoti.

Tathā yassa kammāyūhanakkhaṇe alobhadosamoḥā balavanto honti, itare mandā, so purimanayeneva aluddho ceva hoti paññavā ca, duṭṭho pana hoti kodhano.

Yassa pana kammāyūhanakkhaṇe tayopi alobhādayo balavanto honti, lobhādayo mandā, so mahāsaṅgharakkhitatthero viya aluddho aduṭṭho paññavā ca hoti.

Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Papañcasūdanīyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūladhammasamādānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Mahādhammasamādānasuttavaṇṇanā

473. Evaṃme suttanti mahādhammasamādānasuttaṃ. Tattha **evaṃkāmāti** evaṃmicchā. **Evaṃchandāti** evaṃajjhāsāyā. **Evaṃadhippāyāti** evaṃladdhikā. **Tatrāti** tasmim̐ anitṭhavaḍḍhane ceva itṭhaparihāne ca. **Bhagavaṃmūlakāti** bhagavā mūlaṃ etesanti bhagavaṃmūlakā. Idaṃ vuttaṃ hoti – ime, bhante, amhākaṃ dhammā pubbe kassapasammāsambuddhena uppādītā, tasmim̐ parinibbute ekaṃ buddhantaraṃ añño samaṇo vā brāhmaṇo vā ime dhamme uppādetuṃ samattho nāma nāhosi, bhagavatā pana no ime dhammā uppādītā. Bhagavantañhi nissāya mayaṃ ime dhamme ājānāma paṭivijjhāmāti evaṃ bhagavaṃmūlakā no, bhante, dhammāti. **Bhagavaṃnettikāti** bhagavā hi dhammānaṃ netā vinetā anunetāti. Yathāsabhāvato pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ nāmaṃ gaḥetvā dassitā dhammā bhagavaṃnettikā nāma honti. **Bhagavaṃpaṭisaraṇāti** catubhūmakā dhammā sabbaññutaññāṇassa āpāthaṃ āgacchamānā bhagavati paṭisaranti nāmāti bhagavaṃpaṭisaraṇā. Paṭisarantīti osaranti samosaranti. Apica mahābodhimaṇḍe nisinnassa bhagavato paṭivedhavasena phasso āgacchati, ahaṃ bhagavā kinnāmoti? Tvam̐ phusanatṭhena phasso nāma. Vedanā, saññā, saṅkhārā, viññāṇaṃ āgacchati. Ahaṃ bhagavā kinnāmanti? Tvam̐ vijānanatṭhena viññāṇaṃ nāmāti evaṃ catubhūmakadhammānaṃ yathāsabhāvato pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ nāmaṃ gaṇhanto bhagavā dhamme paṭisaratītipi bhagavaṃpaṭisaraṇā. **Bhagavantaññeva paṭibhātūti** bhagavatoyeva etassa bhāsītassa attho upatṭhātu, tumheyeva no kathetvā dethāti attho.

474. Sevītabbeti nissayītabbe. **Bhajātabbeti** upagantātabbe. **Yathā taṃ aviddasunoti** yathā aviduno bālassa andhaputhujjanassa. **Yathā taṃ viddasunoti** yathā viduno medhāvino paṇḍītassa.

475. Atthi, bhikkhave, dhammasamādānanti purimasutte uppaṭipāṭīākārena mātikā ṭhapitā, idha pana yathādhammaraseneva satthā mātikaṃ ṭhapesi. Tattha **dhammasamādānanti** pāṇātipātādīnaṃ dhammānaṃ gahaṇaṃ.

476. Avijjāgatoti avijjāya samannāgato.

477. Vijjāgatoti vijjāya samannāgato paññavā.

478. Sahāpi dukkhenāti ettha micchācāro abhijjhā micchādīṭṭhīti ime tāva tayo pubbacetanāya ca aparacetanāya cāti dvinnaṃ cetanānaṃ vasena dukkhavedanā honti. Sanniṭṭhāpakacetanā pana sukhasampayuttā vā upekkhāsampayuttā vā hoti. Sesā pāṇātipātādayo satta tissannampi cetanānaṃ vasena dukkhavedanā honti. Idaṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘sahāpi dukkhena sahāpi domanassenā’’ti. Domanassameva cettha dukkhanti veditabbaṃ. Pariyettim̐ vā āpajjantassa pubbhāgaparabhāgesu kāyikaṃ dukkhampi vaṭṭatiyeva.

479. Sahāpisukhenāti ettha pāṇātipāto pharusavācā byāpādoti ime tāva tayo pubbacetanāya ca aparacetanāya cāti dvinnaṃ cetanānaṃ vasena sukhavedanā honti. Sanniṭṭhāpakacetanā pana dukkhasampayuttāya hoti. Sesā satta tissannampi cetanānaṃ vasena sukhavedanā hontiyeva. **Sahāpi somanassenāti** somanassameva cettha sukhamti veditabbaṃ. Itṭhaphoṭṭhabbasamaṅgino vā pubbhāgaparabhāgesu kāyikaṃ sukhampi vaṭṭatiyeva.

480. Tatiyadhammasamādāne idhekacco macchabandho vā hoti, māgaviko vā, pāṇupaghātaṃyeva nissāya jīvikaṃ kappeti. Tassa garuṭṭhāniyo bhikkhu akāmakasseva

pānātipāte ādīnavam, pānātipātaviratiyā ca ānisamsam kathetvā sikkhāpadaṃ deti. So gaṇhantopi dukkhito domanassitova hutvā gaṇhāti. Aparabhāge katipāhaṃ vītināmetvā rakkhituṃ asakkontopi dukkhitova hoti, tassa pubbāparacetanā dukkhasahagatāva honti. Sanniṭṭhāpakacetanā pana sukhasahagatā vā upekkhāsahagatā vāti evaṃ sabbattha attho veditabbo . Iti pubbabhāgaparabhāgacetanāva sandhāya idaṃ vuttam – “sahāpi dukkhena sahāpi domanassenā”ti. Domanassameva cettha dukkhanti veditabbam.

481. Catutthadhammasamādāne dasasupi padesu tissopi pubbabhāgāparabhāgasanniṭṭhāpakacetanā sukhasampayuttā hontiyeva, taṃ sandhāya idaṃ vuttam – “sahāpi sukkena sahāpi somanassenā”ti. Somanassameva cettha sukhanti veditabbam.

482. Tittakālābūti tittakarasaalābu. **Visena samsatṭhoti** halāhalavisena sampayutto missito luḷito. **Nacchādessatīti** na ruccissati na tuṭṭhiṃ karissati. **Nigacchāsīti** gamissasi. **Appāṭisaṅkhāya piveyyāti** taṃ appaccavekkhitvā piveyya.

483. Āpānīyakamṣoti āpānīyassa madhurapānakassa bharitakamso. **Vaṇṇasampannoti** pānakavaṇṇādīhi sampannavaṇṇo, kamse pakkhittapānakavasena pānakakamṣopi evaṃ vutto. **Chādessatīti** tañhi halāhalavisam yattha yattha pakkhittam hoti, tassa tasseva rasam deti. Tena vuttam “chādessatī”ti.

484. Pūtimuttanti muttameva. Yathā hi manussabhāvo suvaṇṇavaṇṇo pūtikāyotveva, tadahujātāpi galocilatā pūtilatātveva vuccati. Evaṃ taṅkhaṇam gahitam taruṇampi muttam pūtimuttameva. **Nānābhesajjehīti** harītakāmalakādīhi nānosadhehi. **Sukhī assāti** arogo suvaṇṇavaṇṇo sukhī bhaveyya.

485. Dadhi ca madhu cāti suparisuddham dadhi ca sumadhuraṃ madhu ca. **Ekajjham samsatṭhanti** ekato katvā missitam āluḷitam. **Tassa tanti** tassa taṃ catumadhurabhesajjam pivato ruceyya. Idañca yaṃ bhagandarasaṃsatṭham lohitaṃ pakkhandati, na tassa bhesajjam, āhāraṃ thambhetvā maggaṃ avalaṅjaṃ karoti. Yaṃ pana pittasaṃsatṭham lohitaṃ, tassetam bhesajjam sītalakiriyāya pariyattabhūtam.

486. Viddheti ubbidde. Meghavigamena dūrībhūtetī attho. **Vigatavalāhaketī** apagatameghe, **devetī** ākāse. **Ākāśagataṃ tamagatanti** ākāśagataṃ tamam. **Puthusamaṇabrāhmaṇaparappavādetī** puthūnaṃ samaṇabrāhmaṇasaṅkhātānaṃ paresam vāde. **Abhivihaccāti** abhiantvā. **Bhāsate ca tapate ca virocate cāti** saradakāle majjhanhikasamaye ādiccova obhāsam muñcati tapati vijjotatīti.

Idaṃ pana suttaṃ devatānaṃ ativiya piyaṃ manāpaṃ. Tatridaṃ vatthu – dakkhiṇadisāyaṃ kira hatthibhogajanapade saṅgaravihāro nāma atthi. Tassa bhojanasāladvāre saṅgararukkhe adhivatthā devatā rattibhāge ekassa daharassa sarabhaññavasena idaṃ suttaṃ osārentassa sutvā sādhuḥkāraṃ adāsi. Daharo kiṃ esotī āha. Ahaṃ, bhante, imasmim rukkhe adhivatthā devatāti. Kasmim devate pasannāsi, kiṃ sadde, udāhu sutteti? Saddo nāma, bhante, yassa kassaci hotiyeva, sutte pasannāmi. Satthārā jetavane nisīditvā kathitadivase ca ajja ca ekabyañjanepi nānaṃ natthīti. Assosi tvam devate satthārā kathitadivaseti? Āma, bhante. Kattha ṭhitā assosīti? Jetavanaṃ, bhante, gatāmi, mahesakkhāsu pana devatāsu āgacchantūsu tattha okāsam alabhitvā idheva ṭhatvā assosinti. Ettha ṭhitāya sakkā sutthu saddo sotunti? Tvam pana, bhante, mayham saddam suṇasīti? Āma devateti. Dakkhiṇakaṇṇapasse nisīditvā kathanakālo viya, bhante, hotīti. Kiṃ pana devate satthu rūpaṃ passasīti? Satthā mameva oloketīti maññamānā saṅṭhātuṃ na sakkomi, bhanteti. Visesaṃ pana nibbattetuṃ asakkhittha devateti. Devatā tattheva antaradhāyi. Taṃ divasaṃ kiresa devaputto sotāpattiphale patitṭhito. Evamidam suttaṃ devatānaṃ piyaṃ manāpaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahādhammasamādānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Vīmaṃsakasuttavaṇṇanā

487. Evaṃme sutanti vīmaṃsakasuttaṃ. Tattha vīmaṃsakenāti tayo vīmaṃsakā – atthavīmaṃsako saṅkhāravīmaṃsako satthuvīmaṃsakoti. Tesu, “paṇḍitā hāvuso, manussā vīmaṃsakā”ti (saṃ. ni. 3.2) ettha atthavīmaṃsako āgato. “Yato kho, ānanda, bhikkhu dhātukusalo ca hoti, āyatanakusalo ca hoti, paṭiccasamuppādakusalo ca hoti, ṭhānāṭṭhānakusalo ca hoti, ettāvata kho, ānanda, paṇḍito bhikkhu vīmaṃsakoti alaṃ vacanāyā”ti (ma. ni. 3.124) ettha saṅkhāravīmaṃsako āgato. Imasmiṃ pana sutte satthuvīmaṃsako adhippeto. **Cetopariyāyanti** cittavāraṃ cittaparicchedaṃ. **Samannesanāti** esanā pariyesanā upaparikkhā. **Iti viññāṇāyāti** evaṃ vijānanatthāya.

488. Dvīsu dhammesu tathāgato samannesitabboti idha kalyāṇamittūpanissayaṃ dasseti. Mahā hi esa kalyāṇamittūpanissayo nāma. Tassa mahantabhāvo evaṃ veditabbo – ekasmiṃ hi samaye āyasmā ānando upaḍḍhaṃ attano ānubhāvena hoti, upaḍḍhaṃ kalyāṇamittānubhāvenāti cintetvā attano dhammatāya nicchetuṃ asakko bhagavantaṃ upasaṅkamitvā pucchi, – “upaḍḍhamidaṃ, bhante, brahmacariyassa, yadidaṃ kalyāṇamittatā kalyāṇasahāyatā kalyāṇasampavaṅkatā”ti. Bhagavā āha – “mā hevaṃ, ānanda, mā hevaṃ, ānanda, sakalamevidaṃ, ānanda, brahmacariyaṃ yadidaṃ kalyāṇamittatā kalyāṇasahāyatā, kalyāṇasampavaṅkatā. Kalyāṇamittassetā, ānanda, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ kalyāṇasahāyassa kalyāṇasampavaṅkassa, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvēssati, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarissati. Kathaṅcānanda, bhikkhu kalyāṇamitto...pe... ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroti. Idhānanda, bhikkhu sammāditṭhiṃ bhāveti...pe... sammāsamādhim bhāveti vivekanissitaṃ evaṃ kho, ānanda, bhikkhu kalyāṇamitto...pe... bahulīkaroti, tadamināpetā, ānanda, pariyaena veditabbaṃ. Yathā sakalamevidaṃ brahmacariyaṃ yadidaṃ kalyāṇamittatā kalyāṇasahāyatā kalyāṇasampavaṅkatā. Mamañhi, ānanda, kalyāṇamittaṃ āgamma jātidhammā sattā jātiyā parimuccanti. Jarādhammā...pe... sokaparidevadukkhadomanassupāyāsadhammā sattā sokaparidevadukkhadomanassupāyāsehi parimuccanti”ti (saṃ. ni. 5.2).

Bhikkhūnaṃ bāhiraṅgasampattiṃ kathentopi āha – “bāhiraṃ, bhikkhave, aṅganti karitvā nāññaṃ ekaṅgampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ mahato atthāya saṃvattati, yathayidaṃ, bhikkhave, kalyāṇamittatā. Kalyāṇamittatā, bhikkhave, mahato atthāya saṃvattati”ti (a. ni. 1.113). Mahācundassa kilesasallekhapaṭipadaṃ kathentopi, “pare pāpamittā bhavissanti, mayamettha kalyāṇamittā bhavissāmāti sallekho karaṇīyo”ti (ma. ni. 1.83) āha. Meghiyattherassa vimutti-paripācāniyadhamme kathentopi, “aparipakkāya, meghiya, cetovimuttiyā pañca dhammā paripākāya saṃvattanti. Katame pañca? Idha, meghiya, bhikkhu kalyāṇamitto hoti”ti (udā. 31) kalyāṇamittūpanissayameva visesesi. Piyaputtassa rāhulattherassa abhiṇhovādaṃ dentopi –

“Mitte bhajassu kalyāṇe, pantañca sayanāsaṇaṃ;

Vivittaṃ appanigghosaṃ, mattaññū hohi bhojane.

Cīvare piṇḍapāte ca, paccaye sayanāsane;

Etesu taṅhaṃ mākāsi, mā lokaṃ punarāgamī”ti. (su. ni. 340, 341) –

Kalyāṇamittūpanissayameva sabbapaṭhamāṃ kathesi. Evaṃ mahā esa kalyāṇamittūpanissayo nāma. Idhāpi taṃ dassento bhagavā **dvīsu dhammesu tathāgato samannesitabboti** desanaṃ ārabhi. Paṇḍito bhikkhu dvīsu dhammesu tathāgataṃ esatu gavesatūti attho. Etena bhagavā ayaṃ mahājaccoti vā, lakkhaṇasampannaṃ vā, abhirūpo dassanīyoti vā, abhiññāto abhilakkhitoti vā, imaṃ nissāyāhaṃ cīvarādayo paccaye labhissāmīti vā, evaṃ cintetvā maṃ nissāya vasanakiccaṃ natthi. Yo pana evaṃ sallakkheti, “pahoti me esa satthā hutvā

satthukiccaṃ sādhetu’’nti, so maṃ bhajatūti sīhanādaṃ nadati. Buddhasīhanādo kira nāmesa suttantoti.

Idāni te dve dhamme dassento **cakkhusotaviññeyyēsu**ti āha. Tattha satthu kāyiko samācāro vīmaṃsakassa cakkhuviññeyyo dhammo nāma. Vācasiko samācāro sotaviññeyyo dhammo nāma. Idāni tesu samānnesitabbākāraṃ dassento **ye saṃkiliṭṭhā**tiādīmāha. Tattha **saṃkiliṭṭhā**ti kilesasampayuttā. Te ca na cakkhusotaviññeyyā. Yathā pana uduke calante vā pupphulake vā muñcante anto maccho atthīti viññāyati, evaṃ paṇātipātādīni vā karontassa, musāvādādīni vā bhaṇantassa kāyavacīsamācāre disvā ca sutvā ca taṃsamuṭṭhāpakacittāṃ saṃkiliṭṭhanti viññāyati. Tasmā evamāha. Saṃkiliṭṭhacittassa hi kāyavacīsamācārāpi saṃkiliṭṭhāyeva nāma. **Na te tathāgatassa saṃvijjantī**ti na te tathāgatassa atthi. Na upalabbhantīti evaṃ jānātīti attho. Natthitāyeva hi te na upalabbhanti na paṭicchannatāya. Tathā hi bhagavā ekadivasāṃ imesu dhammesu bhikkhusaṅghaṃ pavārento āha – ‘‘handā dāni, bhikkhave, pavāremi vo, na ca me kiñci garahatha kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā’’ti. Evaṃ vutte āyasmā sārīputto utṭhāyāsanaṃ ekamsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā yena bhagavā tenaṅjaliṃ paṇāmetvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘na kho mayā, bhante, bhagavato kiñci garahāma kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā. Bhagavā hi, bhante, anuppannaṃ maggassa uppādetā, asaṅgātassa maggassa saṅgānetā, anakkhātassa maggassa akkhātā, maggaññū maggavidū maggakovido. Maggānugā ca, bhante, etarāhi sāvakaṃ viharanti pacchāsamanāgatā’’ti (saṃ. ni. 1.215). Evaṃ parisuddhā tathāgatassa kāyavacīsamācārā. Uttaropi sudaṃ māṇavo tathāgatassa kāyavacīdvāre anārāhanīyaṃ kiñci passissāmīti satta māse anubandhitvā likkhāmatampī na addasa. Manussabhūto vā esa buddhabhūtaṃ kāyavacīdvāre kiṃ anārāhanīyaṃ passissati? Māropi devaputto bodhisattaṃ sato mahābhinnikkhamaṇato paṭṭhāya chabbassāni gavesamāno kiñci anārāhanīyaṃ nāddasa, antamaso cetoparivittakamattampī. Māro kira cintesi – ‘‘sacassa vitakkitaṃ matampī akusalaṃ passissāmi, tattheva naṃ muddhani paharitvā pakkamissāmī’’ti. So chabbassāni adisvā buddhabhūtampi ekaṃ vassaṃ anubandhitvā kiñci vajjaṃ apassanto gamanasamaye vanditvā –

‘‘Mahāvīra mahāpuññaṃ, iddhiyā yasaṃ jālaṃ;

Sabbaverabhayātītaṃ, pāde vandāmi gotama’’nti. (saṃ. ni. 1.159) –

Gāthaṃ vatvā gato.

Vītimissāti kāle kaṇhā, kāle sukkāti evaṃ vomissakā. **Vodātā**ti parisuddhā nikkilesā. **Saṃvijjantī**ti vodātā dhammā atthi upalabbhanti. Tathāgatassa hi parisuddhā kāyasamācārādayo. Tenāha – ‘‘cattārimāni, bhikkhave, tathāgatassa arakkheyyāni. Katamāni cattāri? Parisuddhakāyasamācāro, bhikkhave, tathāgato, natthi tathāgatassa kāyaduccaritaṃ, yaṃ tathāgato rakkheyya, ‘mā me idaṃ paro aññāsī’’ti. Parisuddhāvācīsamācāro... parisuddhamānosamācāro... parisuddhājīvo, bhikkhave, tathāgato, natthi tathāgatassa micchājīvo, yaṃ tathāgato rakkheyya, mā me idaṃ paro aññāsī’’ti (a. ni. 7.58).

Imaṃ kusalaṃ dhammanti imaṃ anavajjaṃ ājīvatṭhamakasīlaṃ. ‘‘Ayamāyasmā satthā kiṃ nu kho dīgharattaṃ samāpanno aticirakālato paṭṭhāya iminā samānāgato, udāhu ittarasamāpanno hiyyo vā pare vā parasuve vā divase samāpanno’’ti evaṃ gavesatūti attho. Ekaccena hi ekasmiṃ thāne vasantena bahu micchājīvakammaṃ kataṃ, taṃ tattha kālātikame paññāyati, pākātaṃ hoti. So aññataraṃ paccantagāmaṃ vā samuddatīraṃ vā gantvā paṇṇasālaṃ kāretvā āraññako viya hutvā viharati. Manussā sambhāvanaṃ uppādetvā tassa paṇīte paccaye denti. Janapadavāsino bhikkhū tassa parihāraṃ disvā, ‘‘atidappito vatāyaṃ āyasmā, ko nu kho eso’’ti pariggaṇhantā, ‘‘asukatṭhāne asukaṃ nāma micchājīvaṃ katvā pakkantabhikkhū’’ti ñatvā na sakkā iminā saddhiṃ uposatho vā pavāraṇā vā kātunti

sannipatitvā dhammena samena ukkhepanīyādīsu aññataram kammaṃ karonti. Evarūpāya paṭicchannapaṭipattiyā atthibhāvaṃ vā natthibhāvaṃ vā vīmaṃsāpetuṃ evamāha.

Evamjānātīti dīgharattaṃ samāpanno, na ittarasamāpannoti jānāti. Anacchariyaṃ cetam. Yaṃ tathāgatassa etarahi sabbaññutaṃ pattassa dīgharattaṃ ājīvattṭhamakasīlaṃ parisuddhaṃ bhaveyya. Yassa bodhisattakālepi evaṃ ahosi.

Atīte kira gandhārarājā ca vedeharājā ca dvepe saḥāyakā hutvā kāmesu ādīnavaṃ disvā rajjāni puttānaṃ niyyātetvā isipabbajjaṃ pabbajitvā ekasmiṃ araññagāmake piṇḍāya caranti. Paccanto nāma dullabhaloṇo hoti. Tato aloṇaṃ yāguṃ labhitvā ekissāya sālāya nisīditvā pivanti. Antarantare manussā loṇacuṇṇaṃ āharitvā denti. Ekadivasaṃ eko vedehisissa paṇṇe pakkipitvā loṇacuṇṇaṃ adāsī . Vedehisi gahetvā upaḍḍhaṃ gandhārisissa-santike ṭhapetvā upaḍḍhaṃ attano santike ṭhapesi. Tato thokaṃ paribhuttāvasesaṃ disvā, “mā idaṃ nassī”ti paṇṇena veṭhetvā tiṇagahane ṭhapesi. Puna ekasmiṃ divase yāgupānakāle satim katvā olokento taṃ disvā gandhārisiṃ upasaṅkamitvā, “ito thokaṃ gaṇhatha ācariyā”ti āha. Kuto te laddhaṃ vedehisīti? Tasmim divase paribhuttāvasesaṃ “mā nassī”ti mayā ṭhapitanti. Gandhārisi gahetuṃ na icchati, aloṇakamyeva yāguṃ pivitvā vedehaṃ isiṃ avoca –

“Hitvā gāmasahassāni, paripuṇṇāni soḷasa;

Koṭṭhāgārāni phītāni, sannidhiṃ dāni kubbasī”ti. (jā. 1.7.76);

Vedehisi avoca – “tumhe rajjaṃ pahāya pabbajitā, idāni kasmā loṇacuṇṇamattasannidhikāraṇā pabbajjāya anucchavikaṃ na karoṭhā”ti? Kiṃ mayā kataṃ vedehisīti? Atha naṃ āha –

“Hitvā gandhāravisaṃ, pahūtadhanadhāriyaṃ;

Pasāsanato nikkhanto, idha dāni pasāsasī”ti. (jā. 1.7.77);

Gandhāro āha –

“Dhammaṃ bhaṇāmi vedeha, adhammo me na ruccati;

Dhammaṃ me bhaṇamānassa, na pāpamupalimpati”ti. (jā. 1.7.78);

Vedeho āha –

“Yena kenaci vaṇṇena, paro labhati ruppanaṃ;

Mahatthiyampi ce vācaṃ, na taṃ bhāseyya paṇḍito”ti. (jā. 1.7.79);

Gandhāro āha –

“Kāmaṃ ruppātu vā mā vā, bhusaṃva vikiriyatu;

Dhammaṃ me bhaṇamānassa, na pāpamupalimpati”ti. (jā. 1.7.80);

Tato vedehisi yassa sakāpi buddhi natthi, ācariyasantike vinayaṃ na sikkhati, so andhamahiṃso viya vane caratīti cintetvā āha –

“No ce assa sakā buddhi, vinayo vā susikkhito;

Vane andhamahiṃsova, careyya bahuko jano.

Yasmā ca panidhekacce, āceramhi susikkhitā;

Tasmā vinītavinayā, caranti susamāhitā”ti. (jā. 1.7.81-82);

Evañca pana vatvā vedehisi ajānitvā mayā katanti gandhārisiṃ khamāpesi. Te ubhopi tapaṃ caritvā brahmalokaṃ agamaṃsu. Evaṃ tathāgatassa bodhisattakālepi dīgharattaṃ ājīvattṭhamakasīlaṃ parisuddhaṃ ahosi.

Uttajjhāpanno ayamāyasmā bhikkhu yasapattoti ayamāyasmā amhākaṃ satthā bhikkhu ñattam paññātabhāvaṃ pākātabhāvaṃ ajjhāpanno nu kho, sayañca parivārasampattiṃ patto nu kho noti. Tena cassa paññātajjhāpannabhāvena yasantūpasanto ca kiṃ ekacce ādīnavā sandissanti udāhu noti evaṃ samannesantūti dasseti. **Na tāva, bhikkhavi,** bhikkhave, yāva bhikkhu na rājarājamahāmattādīsu abhiññātabhāvaṃ vā parivārasampattiṃ vā āpanno hoti, tāva ekacce mānātimānādayo ādīnavā na samvijjanti upasantūpasanto viya sotāpanno viya sakadāgāmī viya ca viharati. Ariyo nu kho puthujjano nu khotipi ñātum na sakkā hoti.

Yatoca kho, bhikkhavi yadā pana idhekacco bhikkhu ñāto hoti parivārasampanno vā, tadā tiñhena siṅgena gogaṇaṃ vijjhanto duṭṭhagoṇo viya, migasaṅghaṃ abhimaddamāno dīpi viya ca aññe bhikkhū tattha tattha vijjhanto agāravo asabhāgavutti aggapādena bhūmiṃ phusanto viya carati. Ekacco pana kulaputto yathā yathā ñāto hoti yasassī, tathā tathā phalabhārabharito viya sālī suṭṭharam onamati, rājarājamahāmattādīsu upasaṅkamantesu akiñcanabhāvaṃ paccavekkhitvā samaṇasaññaṃ upaṭṭhapetvā chinnavisaṅghausabho viya, caṇḍaladārako viya ca sorato nivāto nīcacitto hutvā bhikkhusaṅghassa ceva sadevakassa ca lokassa, hitāya sukhāya paṭipajjati. Evarūpaṃ paṭipattiṃ sandhāya “nāssa idhekacce ādīnavā”ti āha.

Tathāgato pana aṭṭhasu lokadhammesu tādī, so hi lābhepi tādī, alābhepi tādī, yasepi tādī, ayasepi tādī, pasamsāyapi tādī, nindāyapi tādī, sukhepi tādī, dukkhepi tādī, tasmā sabbākārena nāssa idhekacce ādīnavā samvijjanti. **Abhayūparatoti** abhayo hutvā uparato, accantūparato satatūparatoti attho. Na vā bhayena uparatotipi abhayūparato. Cattāri hi bhayāni kilesabhayaṃ vaṭṭabhayaṃ duggatibhayaṃ upavādabhayanti. Puthujjano catūhipi bhayehi bhāyati. Sekkhā tīhi, tesañhi duggatibhayaṃ pahīnaṃ, iti satta sekkhā bhayūparatā, khīṇāsavo abhayūparato nāma, tassa hi ekampi bhayaṃ natthi. Kiṃ paravādabhayaṃ natthī? Natthi. Parānuddayaṃ pana paṭicca, “mādisaṃ khīṇāsavaṃ paṭicca sattā mā nassantū”ti upavādaṃ rakkhati. Mūlupalavāpivihāravāsī yasatthero viya.

Thero kira mūlupalavāpigāmaṃ piṇḍāya pāvīsi. Athassa upaṭṭhākakuladvāraṃ pattassa pattam gahetvā thaṇḍilapīṭhakaṃ nissāya āsanaṃ paññapesuṃ. Amaccadhīṭāpi tamyeva pīṭhakaṃ nissāya paratobhāge nīcataraṃ āsanaṃ paññāpetvā nisīdī. Eko nevāsiko bhikkhu pacchā piṇḍāya pavīṭṭho dvāre ṭhatvāva olokeno thero amaccadhītarā saddhiṃ ekamañce nisīnoti sallakkhetvā, “ayaṃ paṃsukūliko vihāreva upasantūpasanto viya viharati, antogāme pana upaṭṭhāyikāhi saddhiṃ ekamañce nisīdatī”ti cintetvā, “kiṃ nu kho mayā duddiṭṭha”nti punappunaṃ oloketvā tathāsaññīva hutvā pakkāmi. Theropi bhattakiccaṃ katvā vihāraṃ gantvā vasanaṭṭhānaṃ pavisitvā dvāraṃ pidhāya nisīdī. Nevāsikopi katabhattakiccaṃ vihāraṃ gantvā, “tam paṃsukūlikaṃ niggaṇhitvā vihārā nikkadḍhissāmī”ti asaññātanīhārena therassa vasanaṭṭhānaṃ gantvā paribhogaghaṭato ulūkenā udakaṃ gahetvā mahāsaddaṃ karonto pāde dhovī. Thero, “ko nu kho ayaṃ asaññācārīko”ti āvajjanto sabbam ñatvā, “ayaṃ mayi manam padosetvā apāyūpago mā aho”ti vehāsaṃ abbhuggantvā kaṇṇikāmaṇḍalasaṃpe pallaṅkena nisīdī. Nevāsiko duṭṭhākārena ghaṭikaṃ ukkhipitvā dvāraṃ vivaritvā anto pavīṭṭho theram apassanto, “hetṭhāmañcaṃ pavīṭṭho bhavissatī”ti oloketvā tatthāpi apassanto nikkhamitum ārabhi. Thero ukkāsi. Itaro uddham olokeno disvā adhivāsetum asakkonto evamāha – “patirūpaṃ te, āvuso, paṃsukūlika evaṃ ānubhāvasampannaṃ upaṭṭhāyikāya saddhiṃ ekamañce nisīditu”nti. Pabbajitā nāma, bhante, mātugāmena saddhiṃ na ekamañce nisīdanti, tumhehi pana duddiṭṭhametanti. Evaṃ khīṇāsavā parānuddayaṃ upavādaṃ rakkhanti.

Khayā rāgassatī rāgassa khayeneva. Vītarāgattā kāme na paṭisevati, na paṭisaṅkhāya vāretvāti. **Taṅceti** evaṃ tathāgatassa kilesappahānaṃ ñatvā tattha tattha ṭhitanisinnakālādīsipi catuparisamajjhe alaṅkatadhammāsane nisīditvāpi itipi satthā vītarāgo

vītadoso vītamoho vantakilesa pahīnamalo abbhā muttapuññacando viya suparisuddhoti evaṃ tathāgatassa kilesappahāne vaññaṃ kathayamānaṃ taṃ vīmaṃsakam bhikkhum pare evaṃ puccheyyūṃ ceti attho.

Ākārāti kāraṇāni. **Anvayāti** anubuddhiyo. **Saṅghe vā viharantoti** appekadā aparicchinnagaṇanassa bhikkhusaṅghassa majjhe viharanto. **Eko vā viharantoti** icchāmahaṃ, bhikkhave , aḍḍhamāsaṃ paṭisallīyitunti, temāsaṃ paṭisallīyitunti evaṃ paṭisallāne ceva pālīyeyyakavanasaṅge ca ekako viharanto. **Sugatāti** suṭṭhugatā suppaṭipannā kārakā yuttapayuttā. Evarūpāpi hi ekacce bhikkhū atthi. **Duggatāti** duṭṭhugatā duppaṭipannā kāyadaḥhibahulā vissatṭhakammaṭṭhānā. Evarūpāpi ekacce atthi. **Gaṇamanusāsantīti** gaṇabandhanena baddhā gaṇārāmā gaṇabahulikā hutvā gaṇaṃ pariharanti. Evarūpāpi ekacce atthi. Tesam paṭipakkhabhūtā gaṇato nissaṭā viṃsaṃsaṭṭhā vippamuttavihārinopi atthi.

Āmisesu sandissantīti āmisagiddhā āmisacakkhukā catupaccayaāmisatthameva āhiṇḍamānā āmisesu sandissamānakabhikkhūpi atthi. Āmisena anupalittā catūhi paccayehi vinivattamānasā abbhā muttacandasadisā hutvā viharamānāpi atthi. **Nāyamāyasmā taṃ tena avajānātīti** ayaṃ āyasmā satthā tāya tāya paṭipattiyā taṃ taṃ puggalaṃ nāvajānāti, ayaṃ paṭipanno kārako, ayaṃ gaṇato nissaṭo viṃsaṃsaṭṭho. Ayaṃ āmisena anupalitto paccayehi vinivattamānaso abbhā mutto candimā viyāti evamassa gehasitavasena ussādanāpi natthi. Ayaṃ duppaṭipanno akārako kāyadaḥhibahulō vissatṭhakammaṭṭhāno, ayaṃ gaṇabandhanabaddho, ayaṃ āmisagiddho lolo āmisacakkhukoti evamassa gehasitavasena apasādanāpi natthīti attho. Iminā kiṃ kathitaṃ hoti? Tathāgatassa sattesu tāḍibhāvo kathito hoti. Ayañhi –

“Vadhakassa devadattassa, corassaṅgulimālino;

Dhanapāle rāhule ca, sabbesam samako munī”ti. (mi. pa. 6.6.5);

489. Tatra, bhikkhveti tesu dvīsu vīmaṃsakesu. Yo, “ke panāyasmato ākārā”ti pucchāyaṃ āgato gaṇṭhivīmaṃsako ca, yo “abhayūparato ayamāyasmā”ti āgato mūlavīmaṃsako ca. Tesu mūlavīmaṃsakena tathāgatova uttari paṭipucchitabbo. So hi pubbe parasseva kathāya niṭṭhaṅgato. Paro ca nāma jānitvāpi katheyya ajānitvāpi. Evamassa kathā bhūtāpi hoti abhūtāpi, tasmā parasseva kathāya niṭṭhaṃ agantvā tato uttari tathāgatova paṭipucchitabboti attho.

Byākaramānoti ettha yasmā tathāgatassa micchābyākaraṇaṃ nāma natthi, tasmā sammā micchāti avatvā byākaramānotveva vuttaṃ. **Etam pathohamasmietam gocaroti** esa mayham patho esa gocaroti attho. “Etāpātho”tipi pātho, tassattho mayham ājīvaṭṭhamakasīlam parisuddham, svāham tassa parisuddhabhāvena vīmaṃsakassa bhikkhuno ñānamukhe etāpātho, evaṃ āpātham gacchāmīti vuttaṃ hoti. **No ca tena tammayoti** tenapi cāham parisuddhena sīlena na tammayo, na sataṅho, parisuddhasīlattāva nittaṅhohamasmīti dīpeti.

Uttaruttarimpaṇitapaṇitanti uttaruttarim ceva paṇitatarāṅca katvā deseti. **Kaṇhasukkasappaṭibhāganti** kaṇham ceva sukkaṅca, taṅca kho sappaṭibhāgam savipakkham katvā, kaṇham paṭibāhitvā sukkanti sukkaṃ paṭibāhitvā kaṇhanti evaṃ sappaṭibhāgam katvā kaṇhasukkaṃ deseti. Kaṇham desentopi saussāham savipākaṃ deseti, sukkaṃ desentopi saussāham savipākaṃ deseti. **Abhiññāya idhekaccaṃ dhammaṃ dhammesu niṭṭham gacchatīti** tasmim desite dhamme ekaccaṃ paṭivedhadhammaṃ abhiññāya tena paṭivedhadhammena desanādhamme niṭṭham gacchati. **Satthari pasīdatīti** evaṃ dhamme niṭṭham gantvā bhīyosomattāya sammāsambuddho so bhagavatī satthari pasīdati. Tena pana bhagavatā yo dhammo akkhāto, sopi svākkhāto bhagavatā dhammo niyyānikattā. Yvāssa taṃ dhammaṃ paṭipanno saṅgho, sopi suppaṭipanno

vaṅkādidosarahitaṃ paṭipadaṃ paṭipannattāti evaṃ dhamme saṅghepi pasīdati. **Tañceti** taṃ evaṃ pasannaṃ tattha tattha tiṇṇaṃ ratanānaṃ vaṇṇaṃ kathentaṃ bhikkhuṃ.

490.Imehi ākārehiti imehi satthuvīmaṃsanakāraṇehi. **Imehi padehi**ti imehi akkharasampiṇḍanapadehi. **Imehi byañjanehi**ti imehi idha vuttehi akkharehi. **Saddhā niviṭṭhāti** okappanā patitṭhitā. **Mūlajātāti** sotāpattimaggavasena sañjātamūlā. Sotāpattimaggo hi saddhāya mūlaṃ nāma. **Ākāravatīti** kāraṇaṃ pariyesitvā gahitattā sakāraṇā. **Dassanamūlikāti** sotāpattimaggamūlikā. So hi dassananti vuccati. **Dalḥāti** thirā. **Asaṃhāriyāti** haritum na sakkā. **Samaṇena vāti** samitapāpasamaṇena vā. **Brāhmaṇena vāti** bāhitapāpabrāhmaṇena vā. **Devena vāti** upapattidevena vā. **Mārena vāti** vasavattimārena vā, sotāpannaṃ hi vasavattimārenāpi saddhā asaṃhāriyā hoti sūrambaṭṭhassa viya.

So kira satthu dhammadesanaṃ sutvā sotāpanno hutvā gehaṃ āgato. Atha māro dvattiṃsavaraḷakkhaṇappaṭiṃmaṇḍitaṃ buddharūpaṃ māpetvā tassa gharadvāre ṭhatvā – “satthā āgato”ti sāsanaṃ paṇiṇi. Sūro cintesi, “ahaṃ idāneva satthu santikā dhammaṃ sutvā āgato, kiṃ nu kho bhavissati”ti upasaṅkamitvā satthusaññāya vanditvā aṭṭhāsi. Māro āha – “yaṃ te mayā, sūrambaṭṭha, rūpaṃ aniccaṃ...pe... viññānaṃ aniccanti kathitaṃ, taṃ anupadhāretvāva sahasā mayā evaṃ vuttaṃ. Tasmā tvaṃ rūpaṃ niccaṃ...pe... viññānaṃ niccanti gaṇhāhi”ti. Sūro cintesi – “aṭṭhānametaṃ, yaṃ buddhā anupadhāretvā apaccakkhaṃ katvā kiñci katheyyuṃ, addhā ayaṃ mayhaṃ vibādhanatthaṃ māro āgato”ti. Tato naṃ tvaṃ māroti āha. So musāvādaṃ kātuṃ nāsakkhi, āma mārosmīti paṭijāni. Kasmā āgatosīti vutte tava saddhācālanatthanti āha. Kaṇha pāpima, tvaṃ tāva ekako tiṭṭha, tādisānaṃ mārānaṃ satampi sahasampi mama saddhaṃ cāletuṃ asamatthaṃ, maggena āgatā saddhā nāma silāpathaviyaṃ patitṭhitasineru viya acalā hoti, kiṃ tvaṃ etthāti accharaṃ pahari. So ṭhātuṃ asakkonto tatthevantaradhāyi. **Brahmunā vāti** brahmacāyikādīsu aññatarabrahmunā vā. **Kenaci vā lokasminti** ete samaṇādayo ṭhapetvā aññenapi kenaci vā lokasmiṃ haritum na sakkā. **Dhammasamannesanāti** sabhāvasamannesanā. **Dhammatāsusamanniṭṭhoti** dhammatāya susamanniṭṭho, sabhāveneva suṭṭhu samannesito hotīti attho. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdanīyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Vīmaṃsakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Kosambiyasuttavaṇṇanā

491.Evaṃme sutanti kosambiyasuttaṃ. Tattha **kosambiyanti** evaṃnāmake nagare. Tassa kira nagarassa ārāmapokkharāṇīādīsu tesu tesu ṭhānesu kosambarukkhāva ussannā ahesuṃ, tasmā kosambīti saṅkhaṃ agamāsi. Kusambassa nāma isino assamato avidūre māpitattātipi eke. **Ghositārameti** ghositasetṭhinā kārite ārame.

Pubbe kira addilaraṭṭhaṃ nāma ahoṣi. Tato kotūhalako nāma daliddo chātakabhayena saputtadāro kedāraparicchinnaṃ subhikkhaṃ raṭṭhaṃ gacchanto puttaṃ vahitum asakkonto chaḍḍetvā agamāsi. Mātā nivattitvā taṃ gahetvā gatā. Te ekaṃ gopālakagāmakam pavisiṃsu, gopālakānaṃ tadā pahatapāyaso paṭiyatto hoti, tato pāyasaṃ labhitvā bhuñjiṃsu. Atha so puriso pahūtapāyasaṃ bhuñjitvā jirāpetum asakkonto rattibhāge kālaṃ katvā tattheva sunakhiyā kucchimhi paṭisandhiṃ gahetvā kukkuro jāto. So gopālakassa piyo ahoṣi manāpo, gopālako ca paccekabuddhaṃ upaṭṭhāsi. Paccekabuddhopi bhattakiccāvasāne kukkurassa ekaṃ piṇḍaṃ deti. So paccekabuddhe sinehaṃ uppādetvā gopālakena saddhiṃ paṇṇasālampi gacchati.

So gopālake asannihite bhattavelāya sayameva gantvā kālārocanatthaṃ paṇṇasāladvāre bhussati, antarāmaggepi caṇḍamige disvā bhussitvā palāpeti. So paccekabuddhe mudukena

cittena kālaṃ katvā devaloke nibbatti. Tatrassa ghosakadevaputtotveva nāmaṃ ahosi. So devalokato cavitvā kosambiyam ekasmiṃ kulaghare nibbatti. Taṃ aputtako seṭṭhi tassa mātāpitūnaṃ dhanam datvā puttam katvā aggahesi. Atha so attano putte jāte sattakkhattum mārāpetum upakkami. So puññavantatāya sattasupi ṭhānesu maraṇam appatvā avasāne ekāya seṭṭhidhītāya veyyattiyena laddhajīviko aparabhāge pituaccayena seṭṭhiṭṭhānam patvā **ghositaseṭṭhi** nāma jāto. Aññepi kosambiyam kukkuṭaseṭṭhi pāvārikaseṭṭhī dve seṭṭhino santi. Imehi saddhim tayo ahesum.

Tena ca samayena tesam sahāyakānaṃ seṭṭhīnaṃ kulūpakā pañcasatā isayo pabbatapāde vasimsu. Te kālena kālam loṇambilasevanatthāya manussapatham āgacchanti. Athekasmiṃ vāre gimhasamaye manussapatham āgacchantā nirudakamahākantāram atikkamitvā kantārapariyosāne mahantaṃ nigrodharukkham disvā cintesum – “yādiso ayam rukkho, addhā ettha mahesakkhāya devatāya bhavitabbaṃ, sādhu vatassa, sace no pānīyam vā bhojanīyam vā dadeyyā”ti. Devatā isīnaṃ ajjhāsayaṃ viditvā imesaṃ saṅghaṃ karissāmīti attano ānubhāvena viṭapantarato naṅgalasīsamattam udakadhāram pavattesi. Isigaṇo rajatakkhandhasadisam udakavattim disvā attano bhājanehi udakam gahetvā paribhogam katvā cintesi – “devatāya amhākam paribhogaudakam dinnam, idaṃ pana agāmakam mahāaraññaṃ, sādhu vatassa, sace no āhārampi dadeyyā”ti. Devatā isīnaṃ upasamkappanavasena dibbāni yāgukhajjakādīni datvā santappesi. Isayo cintayimsu – “devatāya amhākam paribhogaudakampi bhojanampi sabbam dinnam, sādhu vatassa, sace no attānam dasseyyā”ti.

Devatā tesam ajjhāsayaṃ viditvā upaḍḍhakāyaṃ dassesi. Te āhamsu – “devate, mahatī te sampatti, kiṃ kammaṃ katvā imaṃ sampattim adhigatāsī”ti? Bhante, nātimahantaṃ parittakam kammaṃ katvāti. Upaḍḍhauposathakammaṃ nissāya hi devatāya sā sampatti laddhā.

Anāthapiṇḍikassa kira gehe ayam devaputto kammakāro ahosi. Seṭṭhissa hi gehe uposathadivasesu antamaso dāsakammakāre upādāya sabbo jano uposathiko hoti. Ekadivasam ayam kammakāro ekakova pāto utthāya kammantaṃ gato. Mahāseṭṭhi nivāpam labhanamanusse sallakkhento etassevekassa araññaṃ gatabhāvaṃ ṇatvā assa sāyamāsattāya nivāpam adāsi. Bhattakārikā dāsī ekasseva bhattam pacitvā araññato āgatassa bhattam vaḍḍhetvā adāsi, kammakāro āha – “aññesu divasesu imasmim kāle geham ekasaddam ahosi, ajja ativiya sannisinnaṃ, kiṃ nu kho eta”nti? Tassa sā ācikkhi – “ajja imasmim gehe sabbe manussā uposathikā, mahāseṭṭhi tuyhevekassa nivāpam adāsi”ti. Evaṃ ammāti? Āma sāmīti. Imasmim kāle uposatham samādinnaṃ uposathakammaṃ hoti na hotīti mahāseṭṭhim puccha ammāti? Tāya gantvā pucchito mahāseṭṭhi āha – “sakalauposathakammaṃ na hoti, upaḍḍhakammaṃ pana hoti, uposathiko hotū”ti. Kammakāro bhattam abhuñjitvā mukham vikkhāletvā uposathiko hutvā vasanaṭṭhānam gantvā nipajji. Tassa āhāraparikkhīnakāyassa rattim vāto kuppi. So paccūsasamaye kalam katvā upaḍḍhauposathakammanissandena mahāvaṭṭaniataviyam nigrodharukkhe devaputto hutvā nibbatti. So tam pavattim isīnam ārocesi.

Isayo tumhehi mayam buddho, dhammo, saṅgho asutapubbaṃ sāvītā, uppanno nu kho loke buddhoti? Āma, bhante, uppannoti. Idāni kuhiṃ vasatīti? Sāvattim nissāya jetavane, bhanteti. Isayo tiṭṭhatha tāva tumhe mayam sathāram passissāmīti hatthattutthā nikkhamitvā anupubbena kosambinagaraṃ sampāpuṇimsu. Mahāseṭṭhino, “isayo āgatā”ti paccuggamaṃ katvā, “sve amhākam bhikkham gaṇhatha, bhante”ti nimantetvā punadivase isigaṇassa mahādānam adamsu. Isayo bhuñjitvāva gacchāmīti āpucchimsu. Tumhe, bhante, aññasmim kāle ekampi māsam dvepi tayopi cattāropi māse vasitvā gacchatha. Imasmim pana vāre hiyyo āgantvā ajjeva gacchāmīti vadatha, kimidanti? Āma gahapatayo buddho loke uppanno, na kho pana sakkā jīvitantarāyo veditum, tena mayam

turitā gacchāmāti. Tena hi, bhante, mayampi gacchāma, amhehi saddhimyeva gacchathāti. Tumhe agāriyā nāma mahājaṭā, tiṭṭhatha tumhe, mayam puretaram gamissāmāti nikkhamitvā ekasmiṃ ṭhāne dvepi divasāni avasitvā turitagamaneneva sāvattim patvā jetavanavihāre satthu santikameva agamaṃsu. Satthu madhuradhammakatham sutvā sabbeva pabbajitvā arahattam pāpuṃsu.

Tepi tayo seṭṭhino pañcahi pañcahi sakaṭasatehi sappimadhuphāṇitādīni ceva paṭṭunnadukūlādīni ca ādāya kosambito nikkhamitvā anupubbena sāvattim patvā jetavanasāmante khandhāvāram bandhitvā satthu santikam gantvā vanditvā paṭisanthāram katvā ekamantaṃ nisīdimsu. Satthā tiṇṇampi sahāyakānam madhuradhammakatham kathesi. Te balavasomanassajātā satthāram nimantevā punadivase mahādānam adamsu. Puna nimantevā punadivaseti evam aḍḍhamāsam dānam datvā, “amhākam janapadam āgamanāya paṭiñṇam dethā”ti pādāmūle nipajjimsu. Bhagavā, “suññāgāre kho gahapatayo tathāgatā abhīramantī”ti āha. Ettāvata paṭiñṇā dinnā nāma hotīti gahapatayo sallakkhetvā dinnā no bhagavatā paṭiñṇāti dasabalam vanditvā nikkhamitvā antarāmagge yojane yojane ṭhāne vihāram kāretvā anupubbena kosambiṃ patvā, “loke buddho uppanno”ti kathayimsu. Tayopi janā attano attano ārāme mahantaṃ dhanapariccāgam katvā bhagavato vasanattāya vihāre kārapayimsu. Tattha kukkuṭasetṭhinā kārito **kukkuṭārāmo** nāma ahosi. Pāvārikasetṭhinā ambavane kārito **pāvārikambavano** nāma ahosi. Ghositena kārito **ghositārāmo** nāma ahosi. Tam sandhāya vuttam – “ghositasetṭhinā kārite ārāme”ti.

Bhaṇḍanaajātātiādīsū kalahassa pubbhāgo bhaṇḍanam nāma, tam jātam etesanti **bhaṇḍanaajātā**. Hatthaparāmāsādivasena matthakam patto kalaho jāto etesanti **kalahaajātā**. Viruddhabhūtam vādanti vivādam, tam āpannāti **vivādāpannā**. **Mukhasattihīti** vācāsattihī. **Vitudantāti** vijjhantā. **Te na ceva aññamaññam saññāpentī na ca saññattim upentīti** te atthañca kāraṇaṇca dassetvā neva aññamaññam jānāpentī. Sacepi saññāpetum ārabhanti, tathāpi saññattim na upentī, jānitum na icchantīti attho. Nijjhattiyāpi eseva nayo. Ettha ca **nijjhattīti** saññattivevacanamevetam. Kasmā panete bhaṇḍanaajātā ahesunti? Appamattakena kāraṇena.

Dve kira bhikkhū ekasmiṃ āvāse vasanti vinayadharo ca suttantiko ca. Tesu suttantiko bhikkhu ekadivasam vaccakuṭim pavitṭho ācamanaudakāvasesam bhājane ṭhapetvāva nikkhami. Vinayadharo pacchā pavitṭho tam udakam disvā nikkhamitvā tam bhikkhum pucchi, āvuso, tayā idam udakam ṭhapitanti? Āma, āvusoti. Tvamettha āpattibhāvam na jānāsīti? Āma na jānāmīti. Hoti, āvuso, ettha āpattīti. Sace hoti desessāmīti. Sace pana te, āvuso, asaṅcicca asatīyā katam, natthi te āpattīti. So tassā āpattiyā anāpattidīṭṭhi ahosi.

Vinayadharo attano nissitakānam, “ayam suttantiko āpattim āpajjamānopi na jānātī”ti ārocesi. Te tassa nissitake disvā – “tumhākam upajjhāyo āpattim āpajjitvāpi āpattibhāvam na jānātī”ti āhaṃsu. Te gantvā attano upajjhāyassa ārocesum. So evamāha – “ayam vinayadharo pubbe ‘anāpattī’ti vatvā idāni ‘āpattī’ti vadati, musāvādī eso”ti. Te gantvā, “tumhākam upajjhāyo musāvādī”ti evam aññamaññam kalaham vaḍḍhayimsu, tam sandhāyetam vuttam.

Bhagavantaṃ etadavocāti etaṃ, “idha, bhante, kosambiyam bhikkhū bhaṇḍanaajātā”tiādīvacanam avoca. Tañca kho neva piyakamyatāya na bhedādhīpāyena, atha kho atthakāmatāya hitakāmatāya. Sāmaggikārako kiresa bhikkhu, tasmāssa etadahosi – “yathā ime bhikkhū vivādam āradhā, na sakkā mayā, nāpi aññena bhikkhunā samaggā kātum, appeva nāma sadevake loke appatipuggalo bhagavā sayam vā gantvā, attano vā santikam pakkosāpetvā etesam bhikkhūnam khantimettāpaṭisaṃyuttam saraṇīyadhammadesanam kathetvā sāmaggim kareyyā”ti atthakāmatāya hitakāmatāya gantvā avoca.

492. Chayime, bhikkhave, dhammā sāraṇīyāti hetthā kalahabhaṇḍanavasena desanā āradhā. Imasmim̐ thāne cha sāraṇīyā dhammā āgatāti evamidam̐ kosambiyasuttam̐ yathānusandhināva gatam̐ hoti. Tattha **sāraṇīyāti** saritabbayuttā addhāne atikkantepi na pamussitabbā. Yo te dhamme pūreti, tam̐ sabrahmacārīnam̐ piyam̐ karontīti **piyakaraṇā**. Garum̐ karontīti **garukaraṇā**. **Saṅgahāyāti** saṅgahaṇatthāya. **Avivādāyāti** avivādanatthāya. **Sāmaggiyāti** samaggabhāvattthāya . **Ekībhāvāyāti** ekībhāvattthāya ninnānākaraṇāya. **Samvattantīti** bhavanti. **Mettaṃ kāyakammanti** mettacittena kattabbam̐ kāyakammaṃ. **Vacīkammamanokammesupi** eseva nayo. Imāni bhikkhūnam̐ vasena āgatāni, gihīsupi labbhantiyeva. Bhikkhūnañhi mettacittena ābhisamācārikadhammapūraṇam̐ mettam̐ kāyakammaṃ nāma. Gihīnam̐ cetiyavandanatthāya bodhivandanatthāya saṅghanimantanatthāya gamanam̐ gāmam̐ piṇḍāya pavitṭhe bhikkhū disvā paccuggamanam̐ pattapaṭṭiggaṇam̐ āsanapaññāpanam̐ anugamananti evamādikam̐ mettam̐ kāyakammaṃ nāma.

Bhikkhūnam̐ mettacittena ācārapaññattisikkhāpadam̐, kammaṭṭhānakathanam̐ dhammadesanā teṭṭakampi buddhavacanam̐ **mettam̐ vacīkammaṃ** nāma. Gihīnañca, “cetiavandanatthāya gacchāma, bodhivandanatthāya gacchāma, dhammassavanam̐ karissāma, padīpamālāpupphapūjam̐ karissāma, tīṇi sucaritāni samādāya vattissāma, salākabhattādīni dassāma, vassāvāsikam̐ dassāma, ajja saṅghassa cattāro paccaye dassāma, saṅham̐ nimantetvā khādanīyādīni saṃvidahatha, āsanāni paññāpetha, pānīyam̐ upaṭṭhapetha, saṅham̐ paccuggantvā ānetha, paññattāsane nisīdāpetvā chandajātā ussāhajātā veyyāvaccam̐ karoṭhā”tiādikathanakāle mettam̐ vacīkammaṃ nāma.

Bhikkhūnam̐ pātova utṭhāya sarīrapaṭṭijagganam̐ cetiyaṅgaṇavattādīni ca katvā vivittāsane nisīditvā, “imasmim̐ vihāre bhikkhū sukhī hontu, averā abyāpajjhā”ti cintanam̐ **mettam̐ manokammaṃ** nāma. Gihīnam̐ “ayyā sukhī hontu, averā abyāpajjhā”ti cintanam̐ mettam̐ manokammaṃ nāma.

Āvi ceva raho cāti sammukhā ca parammukhā ca. Tattha navakānam̐ cīvarakammādisu saḥāyabhāvūpagamanam̐ sammukhā mettam̐ kāyakammaṃ nāma. Therānam̐ pana pādadhovanavandanabījanadānādibhedampi sabbam̐ sāmīcikkammaṃ sammukhā mettam̐ kāyakammaṃ nāma. Ubhayehipi dunnikkhittānam̐ dārubhaṇḍādīnam̐ tesu avamaññam̐ akatvā attanā dunnikkhittānam̐ viya paṭisāmanam̐ parammukhā mettam̐ kāyakammaṃ nāma. Devatthero tissattheroti evam̐ paggayha vacanam̐ sammukhā mettam̐ vacīkammaṃ nāma. Vihāre asantam̐ pana paripucchantassa, kuhiṃ amhākam̐ devatthero, amhākam̐ tissatthero kadā nu kho āgamissatīti evam̐ mamāyanavacanam̐ parammukhā mettam̐ vacīkammaṃ nāma. Mettāsinehasiniddhāni pana nayanāni ummīletvā suppasannena mukhena olokanam̐ sammukhā mettam̐ manokammaṃ nāma. Devatthero, tissatthero arogo hotu appābādhoti samannāharaṇam̐ parammukhā mettam̐ manokammaṃ nāma.

Lābhāti cīvarādayo laddhapaccayā. **Dhammikāti** kuhanādibhedam̐ micchājīvam̐ vajjetvā dhammena samena bhikkhācariyavattena uppannā. **Antamaso pattapariyāpannamattampīti** pacchimakoṭiyā patte pariyāpannam̐ pattassa antogataṃ dvattikaṭacchubhikkhāmattampi. **Appaṭivibhattabhogīti** ettha dve paṭivibhattāni nāma āmisapaṭivibhattam̐ puggalapaṭivibhattaṅca. Tattha, “ettakam̐ dassāmi, ettakam̐ na dassāmi”ti evam̐ cittena vibhajanam̐ āmisapaṭivibhattam̐ nāma. “Asukassa dassāmi, asukassa na dassāmi”ti evam̐ cittena vibhajanam̐ pana puggalapaṭivibhattam̐ nāma. Tadubhayampi akatvā yo appaṭivibhattam̐ bhuñjati, ayam̐ **appaṭivibhattabhogī** nāma.

Sīlavantehisabrahmacārīhi sādharmaṇabhogīti ettha sādharmaṇabhogino idam̐ lakkhanam̐, yam̐ yam̐ pañitam̐ labbhāti, tam̐ tam̐ neva lābhena lābham̐ jigīsānāmukhena gihīnam̐ deti, na attanā paribhuñjati; paṭiggaṇhantova saṅghena sādharmaṇam̐ hotūti gahetvā gaṇḍim̐ paharivā paribhuñjitabbam̐ saṅghasantakam̐ viya passati. Idam̐ pana

sāraṇīyadhammaṃ ko pūreti, ko na pūretīti? Dussīlo tāva na pūreti. Na hi tassa santakam sīlavantā gaṇhanti. Parisuddhasīlo pana vattaṃ akhaṇḍento pūreti.

Tatridaṃ vattaṃ – yo hi odissakaṃ katvā mātu vā pitu vā ācariyupajjhāyādīnaṃ vā deti, so dātabbaṃ deti, sāraṇīyadhammo panassa na hoti, palibodhajagganaṃ nāma hoti. Sāraṇīyadhammo hi muttapalibodhasseva vaṭṭati, tena pana odissakaṃ dentena gilānagilānupaṭṭhākaāgantukagamikānañceva navapabbajitassa ca saṅghāṭipattaggahaṇaṃ ajānantassa dātabbaṃ. Etesaṃ datvā avasesaṃ therāsanato paṭṭhāya thokaṃ thokaṃ adatvā yo yattakaṃ gaṇhāti, tassa tattakaṃ dātabbaṃ. Avasiṭṭhe asati puna piṇḍāya caritvā therāsanato paṭṭhāya yaṃ yaṃ paṇītaṃ, taṃ taṃ datvā sesaṃ paribhuñjitabbaṃ, “sīlavantehi”ti vacanato dussīlassa adātumpi vaṭṭati.

Ayaṃ pana sāraṇīyadhammo susikkhitāya parisāya supūro hoti, no asikkhitāya parisāya. Susikkhitāya hi parisāya yo aññato labhati, so na gaṇhāti, aññato alabhantopi pamāṇayuttameva gaṇhāti, na atirekaṃ. Ayañca pana sāraṇīyadhammo evaṃ punappunaṃ piṇḍāya caritvā laddhaṃ laddhaṃ dentassāpi dvādasahi vassehi pūراتi, na tato orama. Sace hi dvādasamepi vasse sāraṇīyadhammapūraako piṇḍapātapūraṃ pattaṃ āsanasālāyaṃ ṭhapetvā nahāyitum gacchati, saṅghatthero ca kassesopattoti? Sāraṇīyadhammapūrakassāti vutte – “āharatha na”nti sabbamaṃ piṇḍapātaṃ vicāretvā bhuñjitvā ca rittapattaṃ ṭhapeti. Atha so bhikkhu rittapattaṃ disvā, “mayhaṃ asesetvāva paribhuñjimsū”ti domanassaṃ uppādeti, sāraṇīyadhammo bhijjati, puna dvādasava vassāni pūretabbo hoti, tittiyaparivāsasadiṣṭhe. Sakim khaṇḍe jāte puna pūretabbova. Yo pana, “lābhā vata me, suladdhaṃ vata me, yassa me pattagataṃ anāpucchāva sabrahmacārī paribhuñjanti”ti somanassaṃ janeti, tassa puṇṇo nāma hoti.

Evaṃ pūritasāraṇīyadhammassa pana neva issā, na macchariyaṃ hoti, so manussānaṃ piyo hoti, sulabhapaccayo; pattagatamassa dīyamānampi na khīyati, bhājanīyabhaṇḍaṭṭhāne aggabhaṇḍaṃ labhati, bhaye vā chātaka vā sampatte devatā ussukkaṃ āpajjanti.

Tatrimāni vatthūni – leṇagirivāsī tissatthero kira mahāgīrigāmaṃ upanissāya vasati. Pañña mahātherā nāgadīpaṃ cetiyavandanatthāya gacchantā girigāme piṇḍāya caritvā kiñci aladdhā nikkhamimsu. Thero pavisanto te disvā pucchi – “laddhaṃ, bhante”ti? Vicarimhā, āvusoti. So aladdhabhāvaṃ ñatvā āha – “yāvāhaṃ, bhante, āgacchāmi, tāva idheva hothā”ti. Mayaṃ, āvuso, pañña janā pattatemanamattampi na labhimhāti. Nevāsikā nāma, bhante, paṭibalā honti, alabhantāpi bhikkhācāramaggasabhāvaṃ jānantīti. Therā āgamimsu. Thero gāmaṃ pāvīsi. Dhuraḡeheyeva mahāupāsikā khīrabhattaṃ sajjetvā theramaṃ olokayamānā ṭhitā therassa dvāraṃ sampattasseva pattaṃ pūretvā adāsi. So taṃ adāya therānaṃ santikamaṃ gantvā, “gaṇhatha, bhante”ti saṅghattheramāha. Thero, “amhehi ettakehi kiñci na laddhaṃ, ayaṃ sīghameva gahetvā āgato, kiṃ nu kho”ti sesānaṃ mukhaṃ olokesi. Thero olokanākāreneva ñatvā – “dhammena samena laddhapiṇḍapāto, nikkukkuccā gaṇhatha bhante”tiādito paṭṭhāya sabbesaṃ yāvadatthaṃ datvā attanāpi yāvadatthaṃ bhuñji.

Atha naṃ bhattakiccāvasāne therā pucchimsu – “kadā, āvuso, lokuttaradhammaṃ paṭivijjhī”ti? Natthi me, bhante, lokuttaradhammoti. Jhānalābhīsi, āvusoti? Etampi me, bhante, natthīti. Nanu, āvuso, pāṭihāriyanti? Sāraṇīyadhammo me, bhante, pūrito, tassa me dhammassa pūritakālato paṭṭhāya sacepi bhikkhusatasahassaṃ hoti, pattagataṃ na khīyatīti. Sādhu sādhu, sappurisa, anucchavikamidaṃ tuyhanti. Idaṃ tāva **pattagataṃ na khīyatīti** ettha vatthu.

Ayameva pana thero cetiyapabbate giribhaṇḍamahāpūjāya dānatthānaṃ gantvā, “imasim ṭhāne kiṃ varabhaṇḍa”nti pucchati. Dve sātaka, bhanteti. Ete mayhaṃ pāpuṇissantīti. Taṃ sutvā amacco rañño ārocesi – “eko daharo evaṃ vadatī”ti. “Daharassevaṃ cittaṃ, mahātherānaṃ pana sukhumasātaka vaṭṭanti”ti vatvā,

“mahātherānaṃ dassāmi”ti ṭhapesi. Tassa bhikkhusaṅghe paṭipāṭiyā ṭhite dentassa matthake ṭhapitāpi te sāṭakā hatthaṃ nārohani, aññeva ārohani. Daharassa dānakāle pana hatthaṃ āruḷhā. So tassa hatthe ṭhapetvā amaccassa mukhaṃ oloketvā daharaṃ nisīdāpetvā dānaṃ datvā saṅghaṃ vissajjetvā daharassa santike nisīditvā, “kadā, bhante, imaṃ dhammaṃ paṭivijjhithā”ti āha. So pariyāyenapi asantaṃ avadanto, “natthi mayhaṃ, mahārāja, lokuttaradhammo”ti āha. Nanu, bhante, pubbeva avacutthāti? Āma, mahārāja, sāraṇīyadhammapūraako ahaṃ, tassa me dhammassa pūritakālato paṭṭhāya bhājanīyabhaṇḍaṭṭhāne aggabhaṇḍaṃ pāpuṇātīti. Sādhu sādhu, bhante, anucchavikamidaṃ tumhākanti vanditvā pakkāmi. Idaṃ **bhājanīyabhaṇḍaṭṭhāne aggabhaṇḍaṃ pāpuṇātīti** ettha vatthu.

Brāhmaṇatissabhaye pana bhātaragāmaṃvāsino nāgattheriyā anārocetvāva palāyimsu. Therī paccūsakāle, “ativiya appanigghoso gāmo, upadhāretha tāvā”ti daharabhikkhuniyo āha. Tā gantvā sabbesaṃ gatabhāvaṃ nātva āgamma theriyā ārocesuṃ. Sā sutvā, “mā tumhe tesāṃ gatabhāvaṃ cintayittha, attano uddesaparipucchāyonisomanasikāresuyeva yogaṃ karothā”ti vatvā bhikkhācāravelāya pārupitvā attadvādasamā gāmadvāre nigrodharukkhamūle aṭṭhāsi. Rukkhe adhivatthā devatā dvādasannampi bhikkhunīnaṃ piṇḍapātaṃ datvā, “ayye, aññattha mā gacchatha, niccaṃ idheva ethā”ti āha. Theriyā pana kaniṭṭhabhātā nāgatthero nāma atthi. So, “mahantaṃ bhayaṃ, na sakkā idha yāpetuṃ, paraṭīraṃ gamissāmāti attadvādasamova attano vasanaṭṭhānā nikkhanto theriṃ disvā gamissāmi”ti bhātaragāmaṃ āgato. Therī, “therā āgatā”ti sutvā tesāṃ santikaṃ gantvā, kiṃ ayyāti pucchi. So taṃ pavattim ācikkhi. Sā, “ajja ekadivasāṃ vihāreyeva vasitvā sveva gamissathā”ti āha. Therā vihāraṃ agamaṃsu.

Therī punadivase rukkhamūle piṇḍāya caritvā therāṃ upasaṅkamtivā, “imaṃ piṇḍapātaṃ paribhuñjathā”ti āha. Thero, “vaṭṭissati therī”ti vatvā tuṅhī aṭṭhāsi. Dhammiko tātā piṇḍapāto kukkucāṃ akatvā paribhuñjathāti. Vaṭṭissati therīti. Sā pattaṃ gahetvā ākāse khipi, patto ākāse aṭṭhāsi. Thero, “sattatālamatte ṭhitampi bhikkhunībhattameva, therīti vatvā bhayaṃ nāma sabbakālaṃ na hoti, bhaye vūpasante ariyavaṃsaṃ kathayamāno, ‘bho piṇḍapātika bhikkhunībhattaṃ bhūñjitvā vītināmayitthā’ti cittena anuvadiyamāno santhambhetuṃ na sakkhissāmi, appamattā hotha theriyo”ti maggaṃ āruhi.

Rukkhadavatāpi, “sace thero theriyā hatthato piṇḍapātaṃ paribhuñjissati, na naṃ nivattessāmi, sace pana na paribhuñjissati, nivattessāmi”ti cintayamānā ṭhatvā therassa gamanaṃ disvā rukkha oruyha pattaṃ, bhante, dethāti pattaṃ gahetvā therāṃ rukkhamūlaṃyeva ānetvā āsanaṃ paññāpetvā piṇḍapātaṃ datvā katabhattakiccaṃ paṭiññaṃ kāretvā dvādasa bhikkhuniyo, dvādasa ca bhikkhū satta vassāni upaṭṭhahi. Idaṃ **devatā ussukkaṃ āpajantīti** ettha vatthu, tatra hi therī sāraṇīyadhammapūrikā ahoṣi.

Akhaṇḍānītiādīsu yassa sattasu āpattikkhandhesu ādimhi vā ante vā sikkhāpadaṃ bhinnaṃ hoti, tassa sīlaṃ pariante chinnaṣāṭako viya **khaṇḍaṃ** nāma. Yassa pana vemajjhe bhinnaṃ, tassa majjhe chiddasāṭako viya **chiddaṃ** nāma hoti. Yassa pana paṭipāṭiyā dve tīni bhinnāni, tassa piṭṭhiyaṃ vā kucchiyaṃ vā utṭhitena visabhāgavaṇṇena kāḷarattādīnaṃ aññataravaṇṇā gāvī viya **sabalaṃ** nāma hoti. Yassa pana antarantarā bhinnāni, tassa antarantarā visabhāgabinducitrā gāvī viya **kammāsaṃ** nāma hoti. Yassa pana sabbena sabbāṃ abhinnāni, tassa tāni sīlāni **akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni** nāma honti. Tāni panetāni taṇhādāsabyato mocetvā bhujissabhāvakaraṇato **bhujissāni**. Buddhādīhi viññūhi pasatthattā **viññuppasatthāni**. Taṇhādīṭṭhīhi aparāmaṭṭhattā, “idaṃ nāma tvaṃ āpannapubbo”ti kenaci parāmaṭṭhuṃ asakkuṇeyyattā ca **aparāmaṭṭhāni**. Upacārasamādhiṃ vā appanāsamādhiṃ vā saṃvattayantīti **samādhisaṃvattanikānīti** vuccanti. **Silasāmaññagatoviharatīti** tesu tesu disābhāgesu viharantehi bhikkhūhi saddhiṃ samānabhāvūpagatasīlo viharati . Sotāpannādīnañhi sīlaṃ samuddantarepi devalokepi

vasantānaṃ aññesaṃ sotāpannādīnaṃ sīlena samānameva hoti, natthi maggasīle nānattaṃ, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Yāyaṃ diṭṭhīti maggasampayuttā sammādiṭṭhi. **Ariyāti** niddosā. **Niyyātīti niyyānikā.** **Takkarassāti** yo tathākārī hoti. **Dukkhakkhayāyāti** sabbadukkhakkhayatthaṃ. **Diṭṭhisāmaññagatoti** samānaditṭhibhāvaṃ upagato hutvā viharati. **Agganti** jeṭṭhakaṃ. Sabbagopānasiyo saṅgaṇhātīti **saṅgāhikaṃ**. Sabbagopānasīnaṃ saṅghātaṃ karotīti **saṅghātanikaṃ**. Saṅghātanīyanti attho. **Yadidaṃ kūṭanti** yametaṃ kūṭāgārakaṇṇikāsāṅkhātaṃ kūṭaṃ nāma. Pañcabhūmikādīpāsādā hi kūṭabaddhāva tiṭṭhanti. Yasmim patite mattikaṃ ādim katvā sabbe patanti. Tasmā evamāha. **Evameva khoti** yathā kūṭaṃ kūṭāgārassa, evaṃ imesampi saraṇīyadhammaṃ yā ayaṃ ariyā diṭṭhi, sā aggā ca saṅgāhikā ca saṅghātanīyā cāti daṭṭhabbā.

493. Kathanāca, bhikkhave, yāyaṃ diṭṭhīti ettha, bhikkhave, yāyaṃ sotāpattimaggaḍḍhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāyāti vuttā, sā kathaṃ kena kāraṇena niyyātīti attho. **Pariyutṭhitacittova hotīti** ettāvātāpi pariyyutṭhitacittoyeva nāma hotīti attho. Esa nayo sabbattha. **Suppaṇihitaṃ me mānasanti** mayhaṃ cittaṃ sutṭhu ṭhapitaṃ. **Saccānaṃ bodhāyāti** catunnaṃ saccānaṃ bodhatthāya. **Ariyantiādīsu** taṃ ñāṇaṃ yasmā ariyānaṃ hoti, na puthujjanānaṃ, tasmā **ariyanti** vuttaṃ. Yesaṃ pana lokuttaradhammopi atthi, tesamyeva hoti, na aññesaṃ, tasmā **lokuttaranti** vuttaṃ. Puthujjanānaṃ pana abhāvato **asādhāraṇaṃ puthujjanehīti** vuttaṃ. Esa nayo sabbavāresu.

494. Labhāmi paccattaṃ samathanti attano citte samathaṃ labhāmīti attho. **Nibbutiyampi** eseva nayo. Ettha ca **samathoti** ekaggatā. **Nibbutīti** kilesavūpasamo.

495. Tathārūpāya diṭṭhiyāti evarūpāya sotāpattimaggaḍḍhiyā.

496. Dhammatāyāti sabhāvena. **Dhammatā esāti** sabhāvo esa. **Vuṭṭhānaṃ paññāyatīti** saṅghakammavasena vā desanāya vā vuṭṭhānaṃ dissati. Ariyasāvako hi āpattiṃ āpajjanto garukāpattīsu kuṭikārasadisam, lahukāpattīsu sahaseyyādisadisam acittakāpattiṃyeva āpajjati, tampi asaṅcicca, no saṅcicca, āpannaṃ na paṭicchādeti. Tasmā **atha kho naṃ khippamevāti** ādimāha. **Daharoti** taruṇo. **Kumāroti** na mahallako. **Mandoti** cakkhusotādīnaṃ mandatāya mando. **Uttānaseyyakoti** atidaharatāya uttānaseyyako, dakkhiṇena vā vāmena vā passena sayiṭṭhaṃ na sakkotīti attho. **Āṅgāraṃ akkamitvāti** ito cito ca pasāritena hatthena vā pādena vā phusitvā. Evaṃ phusantānaṃ pana manussānaṃ na sīghaṃ hattho jhāyati, tathā hi ekacce hatthena āṅgāraṃ gahetvā parivattamānā dūrampi gacchanti. Daharassa pana hatthapādā sukhumālā honti, so phutṭhamatteneva dayhamāno cirīti saddaṃ karonto khippaṃ paṭisaṃharati, tasmā idha daharova dassito. Mahallako ca dayhantopi adhivāseti, ayaṃ pana adhivāsetuṃ na sakkoti. Tasmāpi daharova dassito. **Desetīti** āpattiṃpaṭiggāhake sabhāgapuggale sati ekaṃ divasaṃ vā rattim vā anadhivāsetvā rattim caturaṅgepi tame sabhāgabhikkhuno vasaṇaṭṭhānaṃ gantvā desetiyeva.

497. Uccāvacānīti uccānicāni. **Kiṃ karaṇīyānīti** kiṃ karomīti evaṃ vatvā kattabbakammāni. Tattha uccakammaṃ nāma cīvarassa karaṇaṃ rajanaṃ cetiye sudhākammaṃ uposathāgāracetiyagharabodhigharesu kattabbakammanti evamādi. Avacakammaṃ nāma pādadhovanamakkanādikhuddakakammaṃ, atha vā cetiye sudhākammādi uccakammaṃ nāma. Tattheva kasāvapacanaudakānayanakucchakaraṇa niyyāsabandhanādi avacakammaṃ nāma. **Ussukkaṃ āpanno hotīti** ussukkabhāvaṃ kattabbataṃ paṭipanno hoti. **Tibbāpekkho hotīti** bahalapatthano hoti. **Thambañcaālumpatīti** tiṇaṅca ālumpamānā khādati. **Vacchakañca apacinātīti** vacchakañca apaloketi. Taruṇavacchā hi gāvī araṇṇe ekato āgataṃ vacchakaṃ ekasmim ṭhāne nipannaṃ pahāya dūraṃ na gacchati, vacchakassa āsannaṭṭhāne caramānā tiṇaṃ

ālumpitvā gīvaṃ ukkhipitvā ekantaṃ vacchakameva ca viloketi, evameva sotāpanno uccāvacāni kiṃ karaṇīyāni karonto tanninno hoti, asithilapūraṅko tibbacchando bahalapathano hutvāva karoti.

Tatridaṃ vatthu – mahācetiye kira sudhākamme kariyamāne eko ariyasāvako ekena hatthena sudhābhājanam, ekena kuccham gahetvā sudhākammanam karissāmīti cetiyaṅgaṇam āruḷho. Eko kāyadaḷhibahulo bhikkhu gantvā therassa santike aṭṭhāsi. Thero aññasmiṃ sati papañco hotīti tasmā ṭhānā aññaṃ ṭhānam gato. Sopi bhikkhu tattheva agamāsi. Thero puna aññaṃ ṭhānanti evaṃ katipayatṭhāne āgataṃ, – “sappurisa mahantaṃ cetiyaṅgaṇam kiṃ aññasmiṃ ṭhāne okāsam na labhathā”ti āha. Na itaro pakkāmīti.

498. Balatāya samannāgatoti balena samannāgato. **Aṭṭhiṃ katvāti** atthikabhāvaṃ katvā, atthiko hutvāti attho. **Manasikatvāti** manasmiṃ karitvā. **Sabbacetasa samannāharitvāti** appamattakampi vikkhepaṃ akaronto sakalacittena samannāharitvā. **Ohitasototi** ṭhapitasoto. Ariyasāvaka hi piyadhammassavanā honti, dhammassavanaggaṃ gantvā niddāyamānā vā yena kenaci saddhiṃ sallapamānā vā vikkhittacittā vā na nisīdanti, atha kho amatam paribhuñjantā viya atittāva honti dhammassavane, atha aruṇam uggacchati. Tasmā evamāha.

500. Dhammatāsusamanniṭṭhā hotīti sabhāvo sutṭhu samannesito hoti. **Sotāpattiphalasacchikiriyāyāti** karaṇavacanam, sotāpattiphalasacchikataññānēnāti attho. **Evaṃ sattaṅgasamannāgatoti** evaṃ imehi sattahi mahāpaccavekkhaṇaññānehi samannāgato. Ayam tāva ācariyānam samānakathā. Lokuttaramaggo hi bahucittakkaṇiko nāma natthi.

Vitaṇḍavādī pana ekacittakkaṇiko nāma maggo natthi, “evaṃ bhāveyya satta vassānī”ti hi vacanato sattapi vassāni maggabhāvanā honti. Kilesā pana lahu chijjantā sattahi ñāṇehi chijjantīti vadati. So suttaṃ āharāti vattabbo, addhā aññaṃ suttaṃ apassanto, “idamassa paṭhamam ñāṇam adhigataṃ hoti, idamassa dutiyam ñāṇam...pe... idamassa sattamam ñāṇam adhigataṃ hotī”ti imameva āharitvā dassessati. Tato vattabbo kiṃ panidaṃ suttaṃ neyyattham nītatthanti. Tato vakkhati – “nītatthattham, yathāsuttaṃ tattheva attho”ti. So vattabbo – “dhammatā susamanniṭṭhā hoti sotāpattiphalasacchikiriyāyāti ettha ko attho”ti? Addhā sotāpattiphalasacchikiriyāyatthoti vakkhati. Tato pucchitabbo, “maggasamaṅgī phalam sacchikaroti, phalasmaṅgī”ti. Jānanto, “phalasmaṅgī sacchikaroti”ti vakkhati. Tato vattabbo, – “evaṃ sattaṅgasamannāgato kho, bhikkhave, ariyasāvako sotāpattiphalasamannāgato hotīti idha maggaṃ abhāvetvā maṇḍūko viya uppatitvā ariyasāvako phalameva gaṇhissati. Mā suttaṃ me laddhanti yaṃ vā taṃ vā avaca. Pañham vijjamānam nāma ācariyasantike vasitvā buddhavacanam uggaṇhitvā attharasam viditvā vattabam hotī”ti. “Imāni satta ñāṇāni ariyasāvakassa paccavekkhaṇaññāneva, lokuttaramaggo bahucittakkaṇiko nāma natthi, ekacittakkaṇikoyevā”ti saññāpetabbo. Sace sañjānāti sañjānātu. No ce sañjānāti, “gaccha pātova vihāram pavisitvā yāgum pivāhī”ti uyyojetabbo. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Kosambiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Brahmanimantanikasuttavaṇṇanā

501. Evaṃme sutanti brahmanimantanikasuttaṃ. Tattha **pāpakaṃ ditṭhigatanti** lāmakā sassataditṭhi. **Idam niccanti** idam saha kāyena brahmaṭṭhānam aniccaṃ “nicca”nti vadati. **Dhuvādīni** tasseva vevacanāni. Tattha **dhuvanti** thiram. **Sassatanti** sadā vijjamānam. **Kevalanti** akhaṇḍam sakalam. **Acavanadhammanti** acavanasabhāvaṃ. **Idaṇhi na jāyatīti**ādīsu imasmiṃ ṭhāne koci jāyanako vā jīyanako vā mīyanako vā cavanako vā

upapajjanako vā natthīti sandhāya vadati. **Ito ca panaññanti** ito saha kāyakā brahmaṭṭhānā uttari aññaṃ nissaraṇaṃ nāma natthīti evamassa thāmagatā sassatadiṭṭhi uppannā hoti. Evaṃvādī pana so upari tisso jhānabhūmiyo cattāro maggā cattāri phalāni nibbānanti sabbaṃ paṭibhāti. **Avijjāgatoti** avijjāya gato samannāgato aññaṇī andhībhūto. **Yatra hi nāmāti** yo nāma.

502. Atha kho, bhikkhave, māro pāpimāti māro kathaṃ bhagavantaṃ addasa? So kira attano bhavane nisīditvā kālena kālaṃ sathhāraṃ āvajjeti – “ajja samaṇo gotamo katarasmiṃ gāme vā nigame vā vasatī”ti. Imasmiṃ pana kāle āvajjanto, “ukkaṭṭhaṃ nissāya subhagavane viharatī”ti ñatvā, “kattha nu kho gato”ti olokeno brahmalokaṃ gacchantāṃ disvā, “samaṇo gotamo brahmalokaṃ gacchati, yāva tattha dhammakathaṃ kathetvā brahmagaṇaṃ mama visayā nātikkameti, tāva gantvā dhammadesanāyaṃ vichandaṃ karissāmī”ti satthu padānupadiko gantvā brahmagaṇassa antare adissamānena kāyena aṭṭhāsi. So, “sathhārā bakabrahmā apasādito”ti ñatvā brahmuno upatthambho hutvā aṭṭhāsi. Tena vuttaṃ – “atha kho, bhikkhave, māro pāpimā”ti.

Brahmapārisajjaṃ anvāvisitvāti ekassa brahmapārisajjassa sarīraṃ pavisitvā. Mahābrahmānaṃ pana brahmapurohitānaṃ vā anvāvisitūṃ na sakkoti. **Metamāsadoti** mā etaṃ apasādayittha. **Abhibhūti** abhibhavitvā ṭhito jeṭṭhako. **Anabhibhūtoti** aññehi anabhibhūto. **Aññadatthūti** ekaṃsavacane nipāto. Dassanavasena **daso**, sabbaṃ passatīti dīpeti. **Vasavattīti** sabbajanaṃ vase vatteti. **Issaroti** loke issaro. **Kattā nimmātāti** lokassa kattā ca nimmātā ca, pathavīhimavantasinerucakkavāḷamahāsamuddacandimasūriyā ca iminā nimmītāti dīpeti.

Setṭho sajitāti ayaṃ lokassa uttamo ca sajitā ca. “Tvam khattiyō nāma hohi, tvam brāhmaṇo nāma, vesso nāma, suddo nāma, gahaṭṭho nāma, pabbajito nāma, antamaso oṭṭho hohi, goṇo hohi”ti evaṃ sattānaṃ visajjetā ayanti dasseti. **Vasī pitā bhūtabhabyānanti** ayaṃ ciṇṇavasitāya vasī, ayaṃ pitā bhūtānañca bhabyānañcāti vadati. Tattha aṇḍajalābujā sattā antoṇḍakose ceva antovatthimhi ca **bhabyā** nāma, bahi nikkhantakālato paṭṭhāya **bhūtā**. Saṃsedajā paṭhamacittakkhaṇe bhabyā, dutiyato paṭṭhāya bhūtā. Opaṭikā paṭhamairiyāpathe bhabyā, dutiyato paṭṭhāya bhūtāti veditabbā. Te sabbe pi etassa puttāti saññāya, “pitā bhūtabhabyā”nti āha.

Pathavīgarahakāti yathā tvam etarahi, “aniccā dukkhā anattā”ti pathaviṃ garahasi jigucchasi, evaṃ tepi pathavīgarahakā ahesuṃ, na kevalaṃ tvamyevāti dīpeti. **Āpagarahakāti** ādisupi eseva nayo. **Hīne kāye paṭiṭṭhitāti** catūsu apāyesu nibbattā. **Pathavīpasamsakāti** yathā tvam garahasi, evaṃ agarahitvā, “niccā dhuvā sassatā acchejjā abhejjā akkhayā”ti evaṃ pathavīpasamsakā pathaviyā vaṇṇavādino ahesunti vadati. **Pathavābhinandinoti** taṇhādīṭṭhivasena pathaviyā abhinandino. Sesesupi eseva nayo. **Paṇṭe kāye paṭiṭṭhitāti** brahmaloke nibbattā. **Taṃ tāhanti** tena kāraṇena taṃ ahaṃ. **Inghāti** codanatthe nipāto. **Upātivattitthoti** atikkamittha. “Upātivattito”tipi pāṭho, ayamevattho. **Daṇḍena paṭippanāmeyyāti** catuhatthena muggaradaṇḍena pothetvā palāpeyya. **Narakapapāteti** sataporise mahāsobbhe. **Virādheyyāti** hatthena gahaṇayutte vā pādena paṭiṭṭhāyutte vā ṭhāne gahaṇapatiṭṭhānāni kātuṃ na sakkuṇeyya. **Nanu tvam bhikkhu passasīti** bhikkhu nanu tvam imaṃ brahmaparisamaṃ sannipatitaṃ obhāsamānaṃ virocamaṇaṃ jotayamaṇaṃ passasīti brahmuno ovāde ṭhitānaṃ iddhānubhāvaṃ dasseti. **Ito kho maṃ, bhikkhave, māro pāpimā brahmaparisamaṃ upanesīti**, bhikkhave, māro pāpimā nanu tvam bhikkhu passasi brahmaparisamaṃ yasena ca siriyaṃ ca obhāsamānaṃ virocamaṇaṃ jotayamaṇaṃ, yadi tvampi mahābrahmuno vacanaṃ anatikkamitvā yadeva te brahmā vadati, taṃ kareyyāsi, tvampi evamevaṃ yasena ca siriyaṃ ca viroceyyāsīti evaṃ vadanto maṃ brahmaparisamaṃ upanesi upasamhari. **Mā tvam maññitthoti** mā tvam maññi. **Māro tvamasi**

pāpimāti pāpima tvam mahājanassa māraṇato **māro** nāma, pāpakam lāmakam mahājanassa ayasam karaṇato **pāpimā** nāmāti jānāmi.

503. Kasiṇam āyunti sakalam āyuṃ. Te kho evam jāneyyunti te evam mahantena tapokammena samannāgatā, tvam pana purimadivase jāto, kiṃ jānissasi, yassa te ajjāpi mukhe khīragandho vāyatīti ghaṭṭento vadati. **Pathaviṃ ajjhossasīti** pathaviṃ ajjhosāya gilitvā pariniṭṭhapetvā taṇhāmānadiṭṭhīhi gaṇhissasi. **Opasāyiko me bhavissasīti** mayham samīpasayo bhavissasi, maṃ gacchantam anugacchissasi, ṭhitam upatiṭṭhissasi, nisinnam upanisīdissasi, nipannam upanipajjissasīti attho. **Vatthusāyikoti** mama vatthusmiṃ sayanako. **Yathākāmakaraṇīyo bāhiteyyoti** mayā attano ruciyā yaṃ icchāmi, taṃ kattabbo, bāhitvā ca pana jajjharikāgumbatopi nīcataro lakaṇḍakataro kātabbo bhavissasīti attho.

Iminā esa bhagavantam upalāpeti vā apasādeti vā. **Upalāpeti** nāma sace kho tvam, bhikkhu, taṇhādīhi pathaviṃ ajjhossasasi, opasāyiko me bhavissasi, mayi gacchante gamissasi, tiṭṭhante ṭhassasi, nisinne nisīdissasi, nipanne nipajjissasi, aham taṃ sesajanam paṭibāhitvā vissāsikam abhantarikam karissāmīti evam tāva **upalāpeti** nāma. Sesapadehi pana **apasādeti** nāma. Ayañhettha adhippāyo – sace tvam pathaviṃ ajjhossasasi, vatthusāyiko me bhavissasi, mama gamanādīni āgametvā gamissasi vā ṭhassasi vā nisīdissasi vā nipajjissasi vā, mama vatthusmiṃ mayham ārakkham gaṇhissasi, aham pana taṃ yathākāmam karissāmi bāhitvā ca jajjharikāgumbatopi lakaṇḍakataranti evam apasādeti nāma. Ayaṃ pana brahmā mānanissito, tasmā idha apasādanāva adhippetā. **Āpādīsupi** eseva nayo.

Apicate aham brahmeti idāni bhagavā, “ayaṃ brahmā mānanissito ‘aham jānāmī’ ti maññati, attano yasena sammatto sarīram phusitumpi samattham kiñci na passati, thokam niggaḥetum vaṭṭati” ti cintetvā imam desanam ārabhi. Tattha **gatiṇca pajānāmīti** nipphattiṇca pajānāmi. **Jutiṇcāti** ānubhāvaṇca pajānāmi. **Evam mahesakkhoti** evam mahāyaso mahāparivāro.

Yāvatā candimasūriyā pariharantīti yattake ṭhāne candimasūriyā vicaranti. **Disā bhanti virocānāti** disāsu virocāmānā obhāsanti, disā vā tehi virocāmānā obhāsanti. **Tāva saḥassadhā lokoti** tattakena pamāṇena saḥassadhā loko, iminā cakkavālena saddhim cakkavālasahassanti attho. **Ettha te vattate vasoti** ettha cakkavālasahasse tuyham vaso vattati. **Paroparaṇca jānāsīti** ettha cakkavālasahasse paropare uccāṇice hīnappaṇīte satte jānāsī. **Attho rāgavirāginanti** na kevalam, “ayaṃ iddho ayaṃ pakatimanusso” ti paroparam, “ayaṃ pana sarāgo ayaṃ vītarāgo” ti evam rāgavirāginampi janam jānāsī. **Itthambhāvāññathābhāvanti itthambhāvoti** idam cakkavālam. **Aññathābhāvoti** ito sesam ekūnasahassam. **Sattānam āgatiṃ gatinti** ettha cakkavālasahasse paṭisandhivasena sattānam āgatiṃ, cutivasena gatiṃ ca jānāsī. Tuyham pana atimahantohamasmīti saññā hoti, saḥsibrahmā nāma tvam, aññesaṃ pana tayā uttari dvisahassānam tisahassānam catusahassānam pañcasahassānam dasasahassānam satasahassānaṇca brahmānam pamāṇam natthi, catuhatthāya pilotikāya paṭappamānam kātum vāyamanto viya mahantasmīti saññam karosīti niggaṇhāti.

504. Idhūpapannoti idha paṭhamajjhānabhūmiyam upapanno. **Tena taṃ tvam na jānāsīti** tena kāraṇena taṃ kāyam tvam na jānāsī. **Neva te samasamoti** jānitabbaṭṭhānam patvāpi tayā samasamo na homi. **Abhiññāyāti** aññāya. **Kuto nīceyyanti** tayā nīcatarabhāvo pana mayham kuto.

Heṭṭhūpapattiko kiresa brahmā anuppanne buddhuppāde isipabbajjam pabbajitvā kasiṇaparikkammam katvā samāpattiyo nibbattetvā aparihīnajjhāno kālam katvā catutthajjhānabhūmiyam vehapphalabrahmaloke pañcakappasatikam āyuṃ gahetvā nibbatti. Tattha yāvatāyukam ṭhatvā heṭṭhūpapattikam katvā tatiyajjhānam paṇītam bhāvetvā

subhakiṇhabrahmaloke catusaṭṭhikappaṃ āyuṃ gahetvā nibbatti. Tattha dutiyajjhānaṃ bhāvetvā ābhassaresu aṭṭhakappaṃ āyuṃ gahetvā nibbatti. Tattha paṭhamajjhānaṃ bhāvetvā paṭhamajjhānabhūmiyaṃ kappāyuko hutvā nibbatti, so paṭhamakāle attanā katakammaṇca nibbattaṭṭhānaṇca aññāsi, kāle pana gacchante ubhayaṃ pamussitvā sassatadiṭṭhiṃ uppādesi. Tena naṃ bhagavā, “tena taṃ tvam na jānāsi...pe... kuto nīceyya”nti āha.

Atha brahmā cintesi – “samaṇo gotamo mayhaṃ āyuṇca nibbattaṭṭhānaṇca pubbekatakammaṇca jānāti, handa naṃ pubbe katakammaṃ pucchāmī”ti satthāraṃ attano pubbekatakammaṃ pucchi. Satthā kathesi.

Pubbe kiresa kulaghare nibbattitvā kāmesu ādīnavaṃ divvā, “jātijarābyādhimaraṇassa antaṃ karissāmī”ti nikkhamma isipabbajjaṃ pabbajitvā samāpattiyo nibbattetvā abhiññāpādakajjhānalābhī hutvā gaṅgātīre pañnasālaṃ kāretvā jhānaratiyā vītināmeti. Tadā ca kālena kālaṃ satthavāhā pañcahi sakaṭasatehi marukantāraṃ paṭipajjanti. Marukantāre pana divvā na sakkā gantaṃ, rattiṃ gamaṃ hoti. Atha purimasakaṭassa aggayuge yuttabalibaddā gacchantā nivattitvā āgatamaggābhimukhāva ahesuṃ. Itarasakaṭāni tatheva nivattitvā aruṇe uggate nivattitabhāvaṃ jāniṃsu. Tesaṇca tadā kantāraṃ atikkamanadivaso ahoṣi. Sabbaṃ dārudakaṃ parikkhīṇaṃ, tasmā, “natthi dāni amhākaṃ jīvita”nti cintetvā goṇe cakkesu bandhitvā manussā sakaṭapacchāyāyaṃ pavisitvā nipajjīṃsu. Tāpasopi kālasseva pañnasālato nikkhamitvā pañnasāladvāre nisinna gaṅgaṃ olokayamāno addasa gaṅgaṃ mahatā udakoghena vuyhamānaṃ pavattitamaṇikkhandhaṃ viya āgacchantiṃ. Divvā cintesi – “atthi nu kho imasmiṃ loke evarūpassa madhurodakassa alābhena kilissamānā sattā”ti. So evaṃ āvajjanto marukantāre taṃ satthaṃ divvā, “ime sattā mā nassantū”ti, “ito mahā udakakkhandho chijjitvā marukantāre satthābhimukho gacchatū”ti abhiññācittena adhiṭṭhāsi. Sahacittuppādēna mātīkārūhaṃ viya udakaṃ tattha agamāsi. Manussā udakasaddena vuṭṭhāya udakaṃ divvā hatthatuṭṭhā nhāyitvā pivitvā goṇepi pāyētvā sotthinā icchitaṭṭhānaṃ agamaṃsu. Satthā taṃ brahmuno pubbakammaṃ dassento –

“Yaṃ tvam apāyesi bahū manusse,
Pipāsīte ghammani samparete;
Taṃ te purāṇaṃ vatasīlavattaṃ,
Suttappabuddhova anussarāmī”ti. (jā. 1.7.71) –

Imaṃ gāthamāha.

Aparasmiṃ samaye tāpaso gaṅgātīre pañnasālaṃ māpetvā āraññakaṃ gāmaṃ nissāya vasati. Tena ca samayena corā taṃ gāmaṃ paharitvā hatthasāraṃ gahetvā gāviyo ca karamare ca gahetvā gacchanti. Gāvopi sunakhāpi manussāpi mahāvīraṃ viravanti. Tāpaso taṃ saddaṃ sutvā “kiṃ nu kho eta”nti āvajjanto, “manussānaṃ bhayaṃ uppanna”nti ñatvā, “mayi passante ime sattā mā nassantū”ti abhiññāpādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya abhiññācittena corānaṃ paṭipathe caturaṅginisenāṃ māpesi kammaṣajjaṃ āgacchantiṃ. Corā divvā, “rājā”ti te maññamānā vilopaṃ chaddetvā pakkamiṃsu. Tāpaso “yaṃ yassa santakaṃ, taṃ tasseva hotū”ti adhiṭṭhāsi, taṃ tatheva ahoṣi. Mahājano sotthibhāvaṃ pāpuṇi. Satthā idampi tassa pubbakammaṃ dassento –

“Yaṃ eṇikūlasmiṃ janaṃ gahītaṃ,
Amocayī gayhaka nīyamānaṃ;
Taṃ te purāṇaṃ vatasīlavattaṃ,
Suttappabuddhova anussarāmī”ti. (jā. 1.7.72) –

Imaṃ gāthamāha. Ettha **eṇikūlasmiṃ** gaṅgātīre.

Puna ekasmiṃ samaye uparigaṅgāvāsikaṃ kulam heṭṭhāgaṅgāvāsikena kulena saddhiṃ mittasanthavaṃ katvā nāvāsaṅghāṭaṃ bandhitvā bahum khādanīyabhojanīyañceva gandhamālādīni ca āropetvā gaṅgāsotena āgacchati. Manussā khādamānā bhuñjamānā naccantā gāyantā devavimānena gacchantā viya balavasomanassā ahesum. Gaṅgeyyako nāgo disvā kupito, “ime mayi saññampi na karonti, idāni ne samuddameva pāpessāmī”ti mahantaṃ attabhāvaṃ māpetvā udakaṃ dvidhā bhinditvā uṭṭhāya phaṇaṃ katvā sussūkāraṃ karonto aṭṭhāsi. Mahājano disvā bhīto vissaramakāsi. Tāpaso paṇṇasālāya nisinno sutvā, “ime gāyantā naccantā somanassajātā āgacchanti, idāni pana bhayaravaṃ ravimsu, kiṃ nu kho”ti āvajjanto nāgarājaṃ disvā, “mayi passante ime sattā mā nassantū”ti abhiññāpādakajjhānaṃ samāpajjitvā attabhāvaṃ vijahitvā supaṇṇavaṇṇaṃ māpetvā nāgarājassa dassesi. Nāgarājā bhīto phaṇaṃ saṃharitvā udakaṃ pavitṭho. Mahājano sotthibhāvaṃ pāpuṇi. Satthā idampi tassa pubbakammaṃ dassento –

“Gaṅgāya sotasmiṃ gahītanāvaṃ,
Luddena nāgena manussakappā;
Amocayittha balasā pasayha,
Taṃ te purāṇaṃ vatasīlavattaṃ;
Suttappabuddhova anussarāmī”ti. (jā. 1.7.73) –

Imaṃ gāthamāha.

Aparasmiṃ samaye esa isipabbajjaṃ pabbajitvā **kesavo** nāma tāpaso ahosi. Tena samayena amhākaṃ bodhisatto **kappo** nāma māṇavo kesavassa baddhacaro antevāsiko hutvā ācariyassa kiṃkārapaṭissāvī manāpacārī buddhisampanno atthacaro ahosi. Kesavo taṃ vinā vattitum nāsakkhi, taṃ nissāyeva jīvikaṃ kappesi. Satthā idampi tassa pubbakammaṃ dassento –

“Kappo ca te baddhacaro ahosi,
Sambuddhimantaṃ vatiṇaṃ amaññi;
Taṃ te purāṇaṃ vatasīlavattaṃ,
Suttappabuddhova anussarāmī”ti. (jā. 1.7.74) –

Imaṃ gāthamāha.

Evaṃ brahmuno nānattabhāvesu katakammaṃ satthā pakāsesi. Satthari kathenteyeva brahmā sallakkhesi, dīpasahasse ujjalite rūpāni viya sabbakammānissa pākāṭāni ahesum. So pasannacitto imaṃ gāthamāha –

“Addhā pajānāsi mametamāyumu,
Aññampi jānāsi tathā hi buddho;
Tathā hi tāyaṃ jalitānubhāvo,
Obhāsayaṃ tiṭṭhati brahmaloka”nti. (jā. 1.7.75);

Athassa bhagavā uttari asamasamataṃ pakāsento **pathaviṃ kho ahaṃ brahmeti**ādīmāha. Tattha **pathaviyā pathavattena ananubhūtaṃ** pathaviyā pathavisabhāvena ananubhūtaṃ appattaṃ. Kiṃ pana tanti? Nibbānaṃ. Tañhi sabbasmā saṅkhatā nissatṭā pathavisabhāvena appattaṃ nāma. **Tadabhiññāyāti** taṃ nibbānaṃ jānitvā sacchikatvā. **Pathaviṃ nāpahosinti** pathaviṃ taṇhādīṭṭhimānagāhehi na gaṇhiṃ. **Āpādīsipi** eseve nayo. Vitthāro pana mūlapariyāye vuttanayeneva veditabbo.

Sace kho te, mārīsa, sabbassa sabbattenāti idameva brahmā attano vāditāya sabbanti akkharaṃ niddisitvā akkhare dosaṃ gaṇhanto āha. Satthā pana sakkāyaṃ sandhāya “sabba”nti vadati, brahmā sabbasabbaṃ sandhāya. Tvaṃ “sabba”nti vadasi, “sabbassa sabbattena ananubhūta”nti vadasi, yadi sabbaṃ ananubhūtaṃ natthi, athassa ananubhūtaṃ atthi. **Mā heva te rittakamevaahositucchakameva ahoṣīti** tuyhaṃ vacanaṃ rittakaṃ mā hotu, tucchakaṃ mā hotūti satthāraṃ musāvādena niggaṇhāti.

Satthā pana etasmā brahmunā satagaṇena sahasagaṇena satahasagaṇena vādītarō, tasmā ahaṃ sabbañca vakkhāmi, ananubhūtañca vakkhāmi, suṇāhi meti tassa vādamaddanattaṃ kāraṇaṃ āharanto **viññāṇanti**ādimāha. Tattha **viññāṇanti** vijānitabbaṃ. **Anidassananti** cakkhuviññāṇassa āpāthaṃ anupagamanato anidassanaṃ nāma, padadvayenapi nibbānameva vuttaṃ. **Anantanti** tayidaṃ uppādavayaantarāhitattā anantaṃ nāma. Vuttampi hettaṃ –

“Antavantāni bhūtāni, asambhūtaṃ anantaṃ;

Bhūte antāni dissanti, bhūte antā pakāsītā”ti.

Sabbatopabhanti sabbaso pabhāsammaṃ. Nibbānato hi añño dhammo sapabhataro vā jotivattataro vā parisuddhataro vā paṇḍarataro vā natthi. Sabbato vā tathā pabhūtaṃ, na katthaci natthīti sabbatopabbaṃ. Puratthimadisādīsu hi asukadisāya nāma nibbānaṃ natthīti na vattabbaṃ. Atha vā **pabhanti** titthassa nāmaṃ, sabbato pabhamassāti **sabbatopabbaṃ**. Nibbānassa kira yathā mahāsamuddassa yato yato otaritukāmā honti, taṃ tadeva titthaṃ, atitthaṃ nāma natthi. Evamevaṃ aṭṭhatimsāya kammaṭṭhānesu yena yena mukhena nibbānaṃ otaritukāmā honti, taṃ tadeva titthaṃ. Nibbānassa atitthaṃ nāma kammaṭṭhānaṃ natthi. Tena vuttaṃ **sabbatopabhanti**. Taṃ pathaviyā pathavattenāti taṃ nibbānaṃ pathaviyā pathavīsabhāvena tato paresaṃ āpādīnaṃ āpādisabhāvena ca ananubhūtaṃ. Iti yaṃ tumhādisānaṃ visayabhūtaṃ sabbatebhūmakadhammajātaṃ tassa sabbattena taṃ viññāṇaṃ anidassanaṃ anantaṃ sabbatopataṃ ananubhūtanti vādaṃ patiṭṭhapesi.

Tato brahmā gahitagahitaṃ satthārā vissajjāpito kiñci gahetabbaṃ adisvā laṭitakaṃ kātukāmo **handā carahi te, mārīsa, antaradhāyāmīti** āha. Tattha **antaradhāyāmīti** adissamānakapāṭihāriyaṃ karomīti āha. **Sace visahasīti** yadi sakkosi mayhaṃ antaradhāyitūṃ, antaradhāyasi, pāṭihāriyaṃ karohīti. **Nevassu me sakkoti antaradhāyituntī** mayhaṃ antaradhāyitūṃ neva sakkoti. Kiṃ panesa kātukāmo ahoṣīti? Mūlapaṭisandhiṃ gantukāmo ahoṣi. Brahmānañhi mūlapaṭisandhikaattabhāvo sukhumo, aññesaṃ anāpātho, abhisāṅkhatakāyeneva titthanti. Satthā tassa mūlapaṭisandhiṃ gantaṃ na adāsī. Mūlapaṭisandhiṃ vā agantvāpi yena tamena attānaṃ antaradhāpetvā adissamānako bhavēyya, satthā taṃ tamaṃ vinodesi, tasmā antaradhāyitūṃ nāsakkhi. So asakkonto vimāne nilīyati, kapparukkhe nilīyati, ukkuṭiko nisīdati. Brahmagaṇo keḷimakāsi – “esa kho bako brahmā vimāne nilīyati, kapparukkhe nilīyati, ukkuṭiko nisīdati, brahme tvaṃ antarahitomhī”ti saññaṃ uppādesi nāmāti. So brahmagaṇena uppāḍḍito maṅku ahoṣi.

Evaṃ vutte ahaṃ, bhikkhveti, bhikkhave, etena brahmunā, “handā carahi te, mārīsa, antaradhāyāmī”ti evaṃ vutte taṃ antaradhāyitūṃ asakkontaṃ disvā ahaṃ etadvocaṃ. **Imaṃ gāthamabhāsinti** kasmā bhagavā gāthamabhāsīti? Samaṇassa gotamassa imasmim ṭhāne atthibhāvo vā natthibhāvo vā kathaṃ sakkā jānituntī evaṃ brahmagaṇassa vacanokāso mā hotūti antarahitova gāthamabhāsi.

Tattha **bhavevāhaṃ bhayaṃ disvāti** ahaṃ bhavē bhayaṃ disvāyeva. **Bhavañca vibhavesinanti** imañca kāmabhavāditividhampi sattabhavaṃ vibhavesinaṃ vibhavaṃ gavesamānaṃ pariyesamānampi punappaṇaṃ bhavēyeva disvā. **Bhavaṃ nābhivadinti** taṇhādīṭṭhivasena kiñci bhavaṃ na abhivadiṃ, na gavesinti attho. **Nandiñca na upādiyinti**

bhavataṇhaṃ na upagañchim, na aggahesinti attho. Iti cattāri saccāni pakāsento satthā dhammaṃ desesi. Desanāpariyosāne desanānusārena vipassanāgabbhaṃ gāhāpetvā dasamattāni brahmasahassāni maggaphalāmatapānaṃ pivimsu.

Acchariyabbhutacittajātāti acchariyajātā abbhutajātā tuṭṭhijātā ca ahesuṃ. **Samūlaṃ bhavaṃ udabbahī**ti bodhimaṇḍe attano tāya tāya desanāya aññesampi bahūnaṃ devamanussānaṃ samūlakam bhavaṃ udabbahi, uddhari uppātesīti attho.

505. Tasmim pana samaye māro pāpimā kodhābhibhūto hutvā, “mayi vicaranteyeva samaṇena gotamena dhammakathaṃ kathetvā dasamattāni brahmasahassāni mama vasaṃ ativattitāni”ti kodhābhibhūtatāya aññatarassa brahmapārisajjassa sarīre adhimucci, taṃ dassetuṃ **atha kho, bhikkhavi**tiādimāha. Tattha **sace tvam evam anubuddhoti** sace tvam evam attanāva cattāri saccāni anubuddho. **Mā sāvake upanesīti** gihisāvake vā pabbajitasāvake vā taṃ dhammaṃ mā upanayasi. **Hīne kāye patiṭṭhitā**ti catūsu apāyesu patiṭṭhitā. **Paṇite kāye patiṭṭhitā**ti brahmaloke patiṭṭhitā. Idaṃ ke sandhāya vadati? Bāhirapabbajjaṃ pabbajite tāpasaparibbājake. Anuppanne hi buddhuppāde kulaputtā tāpasapabbajjaṃ pabbajitvā kassaci kiñci avicāretvā ekacarā hutvā samāpattiyo nibbattetvā brahmaloke uppajjimsu, te sandhāya evamāha. **Anakkhātaṃ kusalañhi mārīsāti** paresaṃ anakkhātaṃ anovanamaṃ dhammakathāya akathanaṃ kusalaṃ etaṃ seyyo. **Mā param ovaḍāhī**ti kālena manussalokaṃ, kālena devalokaṃ, kālena brahmalokaṃ, kālena nāgalokaṃ āhiṇḍanto mā vicari, ekasmim ṭhāne nisinno jhānamaggaphalasukhena vītināmevāhi. **Anālapanatāyāti** anullapanatāya. **Brahmuno ca abhinimantanatāyāti** bakabrahmuno ca idaṃhi, mārīsa, niccantiādinā nayena saha kāyakena brahmaṭṭhānena nimantanavacanena. **Tasmāti** tena kāraṇena. **Imassa veyyākaraṇassa brahmanimantanikaṃ**veva adhivacanaṃ saṅkhā samaññā paññatti jātā. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

Papañcasūdanīyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Brahmanimantanikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Māratajjanīyasuttavaṇṇanā

506. **Evamme sutanti** māratajjanīyasuttaṃ. Tattha **koṭṭhama**nupaviṭṭhoti kucchim pavisitvā antānaṃ anto anupaviṭṭho, pakkāsayaṭṭhāne nisinno. **Garugaro viyāti** garukagaruko viya thaddho pāsānapuñjasadiso. **Māsācittaṃmaññeti** māsabhataṃ bhuttassa kucchi viya māsapūritapasibbako viya tintamāso viya cāti attho. **Vihāraṃ pavisitvāti** sace āhāradosena esa garubhāvo, abbhokāse caṅkamituṃ na sappāyanti caṅkamā orohitvā paṇṇasālaṃ pavisitvā pakatipaññatte āsane nisīdi. **Paccattaṃ yoniso manasākāsīti**, “kim nu kho eta”nti āvajjamāno attanoyeva upāyena manasi akāsi. Sace pana thero attano sīlaṃ āvajjetvā, “yaṃ hiyyo vā pare vā parasuve vā paribhuttaṃ avipakkamatthi, añño vā koci visabhāgado, sabbam jīratu phāsukaṃ hotū”ti hatthena kucchim parāmasissa, māro pāpimā vilīyitvā agamissa. Thero pana tathā akatvā yoniso manasi akāsi. **Mā tathāgataṃ vihesesīti** yathā hi puttesu vihesitesu mātāpitaro vihesitāva honti, saddhivihārikaantevāsikesu vihesitesu ācariyupajjhāyā vihesitāva, janapade vihesite rājā vihesitova hoti, evam tathāgatasāvake vihesite tathāgato vihesitova hoti. Tenāha – “mā tathāgataṃ vihesesī”ti.

Paccaggaḷe aṭṭhāsīti patiaggaleva aṭṭhāsi. **Aggaḷam** vuccati kavāṭam, mukhena uggantvā paṇṇasālato nikkhamitvā bahipaṇṇasālāya kavāṭam nissāya aṭṭhāsīti attho.

507. **Bhūtapubbāhaṃ pāpimāti** kasmā idaṃ desanaṃ ārabhi? Thero kira cintesi – “ākāsāṭṭhakadevatānaṃ tāva manussagandho yojanasate ṭhitānaṃ ābādhaṃ karoti. Vuttañhetam – ‘yojanasataṃ kho rājāñña manussagandho deve ubbādhatī’ti (dī. ni. 2.415). Ayaṃ pana māro nāgariko paricokkho mahesakkho ānubhāvasampanno devarājā samāno

mama kucchiyaṃ pavisitvā antānaṃ anto pakkāsayokāse nisinno ativiya paduṭṭho bhavissati. Evarūpaṃ nāma jegucchaṃ paṭikūlaṃ okāsaṃ pavisitvā nisīdituṃ sakkontassa kimaññaṃ akaraṇīyaṃ bhavissati, kiṃ aññaṃ lajjissati, tvaṃ mama ñātikoti pana vutte mudubhāvaṃ anāpajjamāno nāma natthi, handassa ñātikotiṃ paṭivijjhivā mudukeneva naṃ upāyena vissajjessāmi”ti cintetvā imaṃ desanamārabhi.

So me tvaṃ bhāgineyyo hosīti so tvaṃ tasmim kāle mayhaṃ bhāgineyyo hosi. Idaṃ pavenivasena vuttaṃ. Devalokasmiṃ pana mārasa pitu vaṃso pitāmahassa vaṃso rajjaṃ karonto nāma natthi, puññavasena devaloke devarājā hutvā nibbato, yāvatāyukaṃ ṭhatvā cavati. Añño eko attanā katena kammena tasmim ṭhāne adhipati hutvā nibbattati. Iti ayaṃ māropi tadā tato cavitvā puna kusalaṃ katvā imasmim kāle tasmim adhipatiṭṭhāne nibbattoti veditabbo.

Vidhuroti vigatadhuro, aññehi saddhiṃ asadisoti attho. **Appakasirenāti** appadukkheṇa. **Pasupālakāti** ajeḷakapālakā. **Pathāvinoti** maggapaṭipannā. **Kāye upacinitvāti** samantato citakaṃ bandhitvā. **Aggiṃ datvā pakkamimsūti** ettakena sarīraṃ pariyādānaṃ gamissatīti citakassa pamānaṃ sallakkhetvā catūsu disāsu aggiṃ datvā pakkamimsu. Citako paḍīpasikhā viya pajjali, therassa udakaleṇaṃ pavisitvā nisinnakālo viya ahoṣi. **Cīvarāni papphoṭevāti** samāpattito vuṭṭhāya vigatadhūme kiṃsukavaṇṇe aṅgāre maddamāno cīvarāni vidhunitvā. Sarīre panassa usumamattampi nāhoṣi, cīvaresu aṃsumattampi najjhāyi, samāpattiphalaṃ nāmetam.

508. Akkosathāti dasahi akkosavatthūhi akkosatha. **Paribhāsathāti** vācāya paribhāsatha. **Rosethāti** ghaṭṭetha. **Vihesethāti** dukkhāpetha. Sabbametaṃ vācāya ghaṭṭanasseva adhivacanaṃ. **Yathā taṃ dūsī māroti** yathā etesaṃ dūsī māro. **Labhetha otāranti** labhetha chiddaṃ, kilesuppattiyā ārammaṇaṃ paccayaṃ labheyyāti attho. **Muṇḍakāti**ādīsu muṇḍe muṇḍāti samaṇe ca samaṇāti vattuṃ vaṭṭeyya, ime pana hīlentā muṇḍakā samaṇakāti āhaṃsu. **Ibbhāti** gahapatikā. **Kiṇhāti** kaṇhā, kālakāti attho. **Bandhupādāpaccāti** ettha **bandhūti** brahmā adhippeto . Tañhi brāhmaṇā pitāmahoti voharanti. Pādānaṃ apaccā **pādāpaccā**, brahmuno piṭṭhipādato jātāti adhippāyo. Tesam kira ayaṃ laddhi – “brāhmaṇā brahmuno mukhato nikkhantā, khattiyā urato, vessā nābhito, suddhā jāṇuto, samaṇā piṭṭhipādato”ti.

Jhāyinosmā jhāyinosmāti jhāyino mayam jhāyino mayanti. **Madhurakajātāti** ālasiyajātā. **Jhāyantīti** cintayanti. **Pajjhāyantīti**ādīni upasaggavasena vaḍḍhitāni. **Mūsikaṃ maggayamānoti** sāyaṃ gocarathāya susirarukkhatto nikkhantaṃ rukkhasākhāya mūsikaṃ pariyesanto. So kira upasantūpasanto viya niccalova tiṭṭhati, sampattakāle mūsikaṃ sahasā gaṇhāti. **Kotthūti** siṅgālo, soṇotipi vadanti. **Sandhisamalasaṅkaṭireti** sandhimhi ca samale ca saṅkaṭire ca. Tattha **sandhi** nāma gharasandhi. **Samalo** nāma gūthaniddhamanapanāli. **Saṅkaṭiraṃ** nāma saṅkāraṭṭhānaṃ. **Vahacchinnoti** kantārato nikkhanto chinnavaho. **Sandhisamalasaṅkaṭireti** sandhimhi vā samale vā saṅkaṭire vā. Sopi hi baddhagatto viya niccalo jhāyati.

Nirayaṃ upapajantīti sace māro manussānaṃ sarīre adhimuccitvā evaṃ kareyya, manussānaṃ akusalaṃ na bhaveyya, mārasseva bhaveyya. Sarīre pana anadhimuccitvā visabhāgavatthuṃ vippaṭisārārammaṇaṃ dasseti, tadā kira so bhikkhū khippaṃ gahetvā macche ajjhottharante viya, jālaṃ gahetvā macche gaṇhante viya, lepayatṭhiṃ oḍḍetvā sakuṇe bandhante viya, sunakhehi saddhiṃ araññe migavaṃ carante viya, mātugāme gahetvā āpānabhūmiyaṃ nisinne viya, naccante viya, gāyante viya, bhikkhunīnaṃ rattitṭhānadvatṭhānesu visabhāgamanusse nisinne viya, ṭhite viya ca katvā dassesi. Manussā araññagatāpi vanagatāpi vihāragatāpi vippaṭisārārammaṇaṃ passitvā āgantvā aññesaṃ kathenti – “samaṇā evarūpaṃ assamaṇakaṃ ananucchavikaṃ karonti, etesaṃ dinne kuto

kusalam, mā etesaṃ kiñci adatthā”ti. Evaṃ te manussā dīṭṭhadīṭṭhatthāne sīlavante akkosantā apuññaṃ pasavitvā apāyapūrakā ahesuṃ. Tena vuttaṃ “nirayaṃ upapajjantī”ti.

509. Anvāviṭṭhāti āvaṭṭitā. Pharitvā viharimsūti na kevalaṃ pharitvā viharimsu. Kakusandhassa pana bhagavato ovāde ṭhatvā ime cattāro brahmavihāre nibbattetvā jhānapadatthānaṃ vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahatte patīṭṭhahimsu.

510. Āgatiṃvā gatiṃ vāti paṭisandhivasena āgamaṇatthānaṃ vā, cutivasena gamaṇatthānaṃ vā na jānāmi. **Siyā cittassa aññathattanti** somanassavasena aññathattaṃ bhavēyya. **Saggaṃ lokaṃ upapajjantīti** idhāpi purimanayeneva attho vedītabbo. Yathā hi pubbe vipaṭisaṅkaraṃ ārammaṇaṃ dasseti, evamidhāpi pasādakaraṃ. So kira tadā manussānaṃ dassanaṭṭhāne bhikkhū ākāse gacchante viya, ṭhite viya pallaṅkena nisinne viya, ākāse sūcikkamaṃ karonte viya, potthakaṃ vācente viya, ākāse cīvaraṃ pasāretvā kāyaṃ utuṃ gaṇhāpente viya, navapabbajite ākāse carante viya, taruṇasāmaṇere ākāse ṭhatvā pupphāni ocinante viya katvā dassesi. Manussā araññagatāpi vanagatāpi viharagatāpi pabbajitānaṃ taṃ paṭipattiṃ disvā āgantvā aññesaṃ kathenti – “bhikkhūsu antamaso sāmaṇerāpi evaṃmahiddhiko mahānubhāvā, etesaṃ dīnaṃ mahapphalaṃ nāma hoti, etesaṃ detha sakkarothā”ti. Tato manussā bhikkhusaṅghaṃ catūhi paccayehi sakkarontā bahuṃ puññaṃ katvā saggaṇṇapūrakā ahesuṃ. Tena vuttaṃ “saggaṃ lokaṃ upapajjantī”ti.

511. Etha tumhe, bhikkhave, asubhānupassino kāye viharathāti bhagavā sakalajambudīpaṃ āhiṇḍanto antamaso dvinnampi tiṇṇampi bhikkhūnaṃ vasanaṭṭhānaṃ gantvā –

“Asubhasaññāparicītena, bhikkhave, bhikkhuno cetasā bahulaṃ viharato methunadhammasamāpattiyā cittaṃ patilīyati patikuṭati pativattati na sampasāriyati, upekkhā vā pāṭikulyatā vā saṅghāti.

Āhāre paṭikūlasaññāparicītena, bhikkhave, bhikkhuno cetasā bahulaṃ viharato rasataṅhāya cittaṃ patilīyati patikuṭati pativattati na sampasāriyati, upekkhā vā pāṭikulyatā vā saṅghāti.

Sabbaloke anabhiratisaññāparicītena, bhikkhave, bhikkhuno cetasā bahulaṃ viharato lokacītresu cittaṃ patilīyati patikuṭati pativattati na sampasāriyati, upekkhā vā pāṭikulyatā vā saṅghāti.

Aniccasaññāparicītena, bhikkhave, bhikkhuno cetasā bahulaṃ viharato lābhasakkārasiloke cittaṃ patilīyati patikuṭati pativattati na sampasāriyati, upekkhā vā pāṭikulyatā vā saṅghāti”ti (a. ni. 7.49) evaṃ ānisaṃsaṃ dassetvā –

Etha tumhe, bhikkhave, asubhānupassī kāye viharatha, āhāre paṭikūlasaññāno sabbaloke anabhiratisaññāno sabbasaṅkhāresu aniccānupassinoti. Imāni cattāri kammaṭṭhānāni kathesi. Tepi bhikkhū imesu catūsu kammaṭṭhānesu kammaṃ karontā vipassanaṃ vaḍḍhetvā sabbāsava khepetvā arahatte patīṭṭhahimsu, imānipi cattāri kammaṭṭhānāni rāgasantāni dosamohasantāni rāgapatīghātāni dosamohapatīghātāni cāti.

512. Sakkharaṃ gahetvāti antomuttṭhiyaṃ tiṭṭhanaṇaṃ pāsāṇaṃ gahetvā. Ayañhi brāhmaṇagahapatikehi bhikkhū akkosāpetvāpi, brāhmaṇagahapatikānaṃ vasena bhikkhusaṅghassa lābhasakkāraṃ uppādāpetvāpi, otāraṃ alabhanto idāni sahatthā upakkamitukāmo aññatarassa kumārassa sarīre adhimuccitvā evarūpaṃ pāsāṇaṃ aggahesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ “sakkharaṃ gahetvā”ti.

Sīsaṃ vo bhindīti sīsaṃ bhindī, mahācammaṃ chijjivā maṃsaṃ dvedhā ahoṣi. Sakkharā panassa sīsaṇṇaṃ abhīditvā aṭṭhiṃ āhacceva nivattā. **Nāgāpalokitaṃ apalokesīti** pahārasaddaṃ sutvā yathā nāma hatthināgo ito vā etto vā apaloketukāmo gīvaṃ aparivattetvā sakalasarīreva nivattitvā apaloketi. Evaṃ sakalasarīreva nivattitvā

apalokesi. Yathā hi mahājanassa aṭṭhīni koṭiyā koṭim āhacca ṭhitāni, paccekabuddhānaṃ aṅkusalaggāni, na evaṃ buddhānaṃ. Buddhānaṃ pana saṅkhalikāni viya ekābaddhāni hutvā ṭhitāni, tasmā pacchato apalokanakāle na sakkā hoti gīvaṃ parivattetuṃ. Yathā pana hatthināgo pacchābhāgaṃ apaloketukāmo sakalasarīrenea parivattati, evaṃ parivattitabbaṃ hoti. Tasmā bhagavā yantena parivattitā suvaṇṇapaṭimā viya sakalasarīrenea nivattitvā apalokesi, apaloketvā ṭhito pana, “na vāyaṃ dūsī māro mattamaññāsī”ti āha. Tassattho, ayaṃ dūsī māro pāpaṃ karonto neva pamāṇaṃ aññāsī, pamāṇāṭikkantamakāsīti.

Sahāpalokanāyāti kakusandhassa bhagavato apalokaneneva saha taṅkhaññaeva. **Tamhā ca ṭhānā cavīti** tamhā ca devaṭṭhānā cuto, mahānirayaṃ upapannoti attho. Cavamāno hi na yattha katthaci ṭhito cavati, tasmā vasavattidevalokaṃ āgantvā cuto, “sahāpalokanāyā”ti ca vacanato na bhagavato apalokitattā cutoti veditabbo, cutikāladassanamattameva hetam. Uḷāre pana mahāsāvake viraddhattā kudāriyā pahaṭam viyassa āyu tattheva chijjivā gatanti veditabbaṃ. **Tayo nāmadheyyā hontīti** tīṇi nāmāni hontī. **Chaphassāyatānikoti** chasu phassāyatanesu pāṭiyekkāya vedanāya paccayo.

Saṅkusamāhatoti ayasūlehi samāhato. **Paccattavedaniyoti** sayameva vedanājanako. **Saṅkunā saṅku hadaye samāgaccheyyāti** ayasūlena saddhiṃ ayasūlaṃ hadayamajjhe samāgaccheyya. Tasmim kira niraye upapannānaṃ tigāvuto attabhāvo hoti, therassāpi tādiso ahosi. Athassa hi nirayapālā tālakkhandaṃpamāṇāni ayasūlāni ādittāni sampajjalitāni sajotibhūtāni sayameva gahetvā punappunaṃ nivattamānā, – “iminā te ṭhānena cintevā pāpaṃ kata”nti pūvadoṇiyaṃ pūvaṃ koṭṭento viya hadayamajjhaṃ koṭṭetvā, pañña janā pādābhimukhā pañña janā sīsābhimukhā koṭṭetvā gacchanti, evaṃ gacchantā pañcahi vassasatehi ubho ante patvā puna nivattamānā pañcahi vassasatehi hadayamajjhaṃ āgacchanti. Tam sandhāya evaṃ vuttaṃ.

Vuṭṭhānimanti vipākavuṭṭhānavedanānaṃ. Sā kira mahāniraye vedanāto dukkhatarā hoti, yathā hi sinehapānasattāhato parihārasattāhaṃ dukkhatarānaṃ, evaṃ mahānirayadukkhato ussade vipākavuṭṭhānavedanā dukkhatarāti vadanti. **Seyyathāpi macchassāti** purisasīsāñhi vaṭṭam hoti, sūlena paharantassa pahāro ṭhānaṃ na labhati parigalati, macchāsisaṃ āyatam puthulaṃ, pahāro ṭhānaṃ labhati, avirajjhivā kammakāraṇā sukarā hoti, tasmā evarūpaṃ sīsānaṃ hoti.

513. Vidhuraṃ sāvakaṃ māsaṃ jātīti vidhuraṃ sāvakaṃ ghaṭṭayitvā. **Paccattavedanāti** sayameva pāṭiyekkavedanājanakā. **Īdiso nirayo āsīti** imasmim ṭhāne nirayo devadūtasuttēna dīpetabbo. **Kaṇha-dukkhaṃ nigacchassīti** kāḷaka-māra, dukkhaṃ vindissasi. **Majjhe sarassāti** mahāsamuddassa majjhe udakaṃ vatthum katvā nibbattavimānāni kappatṭhitikāni hontī, tesam veḷuriyassa viya vaṇṇo hoti, pabbatamatthake jalitanaḷaggikkhandho viya ca nesam acciyo jotanti, pabhassarā pabhāsampannā hontī, tesu vimānesu nīlabhedādivasena nānattavaṇṇā accharā naccanti. **Yo etamabhijānātīti** yo etaṃ vimānavatthum jānātīti attho. Evamettha vimānapetavatthukeneva attho veditabbo. **Pādaṅguṭṭhena kampayīti** idaṃ pāsādakampanasuttēna dīpetabbaṃ. **Yo vejayantaṃ pāsādanti** idaṃ cūḷataṅhāsāṅkhayavimuttisuttēna dīpetabbaṃ. **Sakkaṃ so paripucchātīti** idampi teneva dīpetabbaṃ. **Sudhammāyābhito sabhanti** sudhammasabhāya samīpe, ayaṃ pana brahmaloke sudhammasabhāva, na tāvatimsabhavane. Sudhammasabhāviraḥito hi devaloko nāma natthi.

Brahmaloke pabhassaranti brahmaloke mahāmogallānamahākassapādīhi sāvakehi saddhiṃ tassa tejodhātum samāpajjitvā nisinnassa bhagavato obhāsam. Ekasmiñhi samaye bhagavā brahmaloke sudhammāya devasabhāya sannipatitvā, – “atthi nu kho koci samaṇo vā brāhmaṇo vā evaṃmahiddhiko. Yo idha āgantum sakkuṇeyyā”ti cintentasseva brahmagaṇassa cittamaññāya tattha gantvā brahmagaṇassa matthake nisinno tejodhātum samāpajjitvā mahāmogallānādīnaṃ āgamaṇaṃ cintesi. Tepi gantvā satthāraṃ vanditvā

tejodhātum samāpajjitvā paccekaṃ disāsu nisīdiṃsu, sakalabrahmaloko ekobhāso ahosi.
Sathā catusaccappakāsaṇaṃ dhammaṃ desesi, desanāpariyosāne anekāni brahmasahassāni
maggaphalesu patīṭṭhahiṃsu. Taṃ sandhāyimā gāthā vuttā, so panāyamattho
aññatarabrahmasuttena dīpetabbo.

Vimokkhenaaphassayīti jhānavimokkhena phusi. **Vananti**
jambudīpaṃ. **Pubbavidehānanti** pubbavidehānañca dīpaṃ. **Ye ca bhūmisayā**
narāti bhūmisayā narā nāma aparagoyānakā ca uttarakurukā ca. Tepi sabbe phusīti vuttaṃ
hoti. Ayaṃ pana attho nandopanandadamanena dīpetabbo. Vatthu visuddhimagge
iddhikathāya vitthāritam. **Apuññaṃ pasavīti** apuññaṃ paṭilabhi. **Āsaṃ mā akāsi**
bhikkhūsūti bhikkhū vihesemīti etaṃ āsaṃ mā akāsi. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Māratajjanīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mūlapaññāsaṭṭhakathā niṭṭhitā.